

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ALMANYA'DAN TÜRKİYE'YE NİTELİKLİ GERİYE GÖÇ
HAREKETİ: KARAR VERME VE YENİDEN UYUM SÜREÇLERİ**

Zehra HOPYAR

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ

HAZİRAN - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ALMANYA'DAN TÜRKİYE'YE NİTELİKLİ GERİYE GÖÇ
HAREKETİ: KARAR VERME VE YENİDEN UYUM
SÜREÇLERİ**

DOKTORA TEZİ

Zehra HOPYAR

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

“Bu tez 26/06/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	Başarılı
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	Başarılı
Doç. Dr. Handan AKYİĞİT	Başarılı
Doç. Dr. Ali Zafer SAĞIROĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Fatih YAMAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Zehra HOPYAR

26/06/2023

ÖNSÖZ

Akademiye başlanıldığında belki de en çok hayali kurulan ve gelmesi için iple çekilen gün doktora tezinin önsözünün yazıldığı bu satırlar ve andır. Ben de bugünü az sayılmayacak kadar bekledim, gayret gösterdim ve umut ettim. Çok kolay geçmeyen bugünleri kolaylaştıran, yanımda olan, emeğime saygı duyan, katkıda bulunan insanlar çok oldu.

Öncelikle bu araştırmanın gerçekleşmesini sağlayan tüm katılımcılara teşekkürü borç bilirim. Onlar zaman ayırıp benimle düşüncelerini ve hissettiklerini paylaşmasalardı bu çalışma mümkün olmazdı. Alan araştırması devam ederken beni başka katılımcılarla buluşturdukları, zengin ve içime sinen bir örnekleme ulaşmamı sağladıkları için de ayrıca teşekkür ederim.

2013 yılında tanıştığım, 2016 yılından bu yana birlikte Diaspora Araştırmaları Merkezi'nde birlikte çalıştığım, gayretimi ve emeğimi her zaman görüp takdir eden, diğer pek çok çalışmamda olduğu gibi bu tezin fikir aşamasından sonuçlanmasına kadar her aşamada beni yalnız bırakmayan, zorlandığım anlarda yanımda olduğunu hissettiren ve yakınında olmaktan memnun olduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Bünyamin Bezci'ye çok teşekkür ederim. Tez izleme komitemde bulunarak destek olan hocam Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan'a teşekkür ederim. Yine tez izleme komitesinde olması sebebiyle teze katkıları yanında hayata dair çok şeyden konuşabildiğim ve desteğini sürekli hissettiren değerli Doç. Dr. Handan Akyiğit'e teşekkür ederim. Jüriye katılarak dayanışmacı ve yapıcı tutumlarıyla teze katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Ali Zafer Sağıroğlu ve Doç. Dr. Fatih Yaman'a teşekkür ederim.

Tez sürecinde ve birlikte yaptığımız diğer çalışmalarda düşüncelerimi sorgulama imkânı sunan Dr. Öğr. Üyesi Soner Tauscher'e, birlikte çalıştığım ve desteklerini her zaman hissettiğim arkadaşlarım Arş. Gör. Fikret Topal ve Arş. Gör. Yiğit Cem Eskicioğlu'na, 2016'tan bu yana Diaspora Araştırmaları Merkezi'nden yolu gelip geçmiş tüm arkadaşlara desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Türkiye'de akademik zeminin kaygan yapısı içinde çalışmalarına odaklanabilmeme fırsat veren TÜBİTAK'a 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı tarafından çalışmamın desteklenmesinden dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca YÖK 100/2000 doktora bursundan da faydalananarak bu çalışmayı tamamlamış olduğumdan ilgililere teşekkür ederim.

Çalışmanın alan araştırması için katılımcılara ulaşma sürecinde görüştüğüm ve desteğini hissettiğim çok kişi oldu, hepsine minnettarım. İçlerinden bilhassa canım babam Mehmet Hopyar’a, amcalarım Mehmet Hopyar ve Mahmut Hopyar’a, tanıdıklarım Alparslan Yetgin, Celal Çınar ve Sedanur Bayraktar’a teşekkür ederim. Ayrıca tezde bazı görsellerin yapılmasında bana destek olan ve iyi dileklerini her zaman hissettiğim Neslihan Bilgin Çelik’e de teşekkürlerimi sunarım. Uzun yıllardır hayatımda olan, her fırsatta bana olan inançlarını yineleyen, desteklerini esirgemeyen ve birlikte geçireceğimiz çoğu andan tez için fedakârlık yaptığım kıymetli arkadaşlarım Merve, Meryem, Büşra, İbrahim, Öznur, Serpil ve Şebnem’e şükranlarımı sunuyorum. Doktora eğitimimin son dört yılında mücadele verdiğim kronik ağrı sürecimin beni buluşturduğu iki güzel insan, desteklerini esirgemeyen, elleri şifalı Uzm. Dr. Salih Ürper ile Fzt/Ost. Emine Selamoğlu’na çok teşekkür ederim.

Akademiye başlamamı teşvik eden, “akademisyen nasıl olmalı?” sorusuna yaşamıyla yanıt veren, her umutsuzluğa düştüğümde iyi tarafından bakılacak bir şeyler bulan, nerede ne zaman ve hangi koşullarda olursak olalım minnetim, saygım ve sevgimin ömürlük olacağı canım hocam Doç. Dr. Yücel Demirer’e çok teşekkür ederim. Eğitim hayatımın başından bu yana üzerimde emeği olan tüm hocalarıma da ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Yaş aldıkça iyi bir ailede dünyaya gelmenin ne kadar kıymetli bir lütuf olduğunu görüyor ve anlıyorum. Bu hususta dünyadaki en şanslı insanlardan biri olduğumu hemen her an bana hissettiren annem, babam ve ablam diğer her şeyde olduğu gibi bu çalışmada da minnet dolu olduklarımdır. Maalesef aramızdan çok erken ayrılan anneciğimin bugünleri görememiş olmasından duyduğum acıya rağmen babam ve ablamın muhteşem varlıkları şükür sebebidir. Kendimi bildiğimden bu yana yanımda olan, sayesinde yalnızlığı hiç deneyimlemek zorunda kalmadığım biricik ablam, anne yarım tüm stresli ve zor anlarımı kolaylaştırdığı için minnettarım. Eğitimim için her türlü fedakârlığı yapan, sürekli yanımda ve arkamda hissettiğim, bitmeyen umudu ve duasıyla yolun yokuşunu kolay kılan canım babam ömür boyu minnettarım. Tüyleri kadar ömrü olmasını dilediğim ama daha çok yeni kaybettiğim, 13 yıllık yoldaşlığıyla ruhuma şifa olan, patili kızım Haliç’im iyi ki geldin hayatıma...

Zehra HOPYAR

26/06/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
GRAFİK LİSTESİ.....	viii
HARİTA LİSTESİ.....	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi

GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Göç Olgusunun “Hareketlilik”e Dönüşmesi	6
1.2. Profesyonellerin Göçü: Nitelikli Göç	9
1.3. Geriye Göç.....	11
1.4. “Geriye Göç” ve “Nitelikli Geriye Göç”e Dair Literatür Araştırması	12
1.5. Geriye Göç Teorileri.....	25
1.5.1. Ekonomik Teoriler	29
1.5.2. Sosyal Antropoloji Teorileri.....	32
1.5.2.1. Ulusötesicilik	32
1.5.2.2. Sosyal Ağlar.....	37
1.5.3. Yaşam Tarzı Odaklı Teoriler.....	40
1.5.3.1. Yaşam Tarzı Kavramı.....	40
1.5.3.2. Yaşam Tarzı Göçü	41
1.6. Uyum ve Yeniden Uyum Süreçleri	47
1.6.1. Kültürlerarası Uyum.....	48
1.6.1.1. Kültürel Adaptasyonun U Eğrisi Modeli.....	50
1.6.1.2. Kültür Şoku.....	51
1.6.2. Kültürlerarası Yeniden Uyum	51
1.6.2.1. Kültürel Adaptasyonun W Eğrisi Modeli	52
1.6.2.2. Tersine Kültür Şoku.....	54

BÖLÜM 2: ALMANYA-TÜRKİYE GÖÇ KORİDORU: DİASPORANIN HAREKETLİLİĞİ	57
2.1. Türk Dış Göçü ve Türkiye’den Avrupa’ya Göç Tarihi	57
2.2. Türkiye’den Almanya’ya Göç Süreci	62
2.3. Diasporanın Kavramsallaştırması ve Almanya’daki Türk Diasporası	67
2.3.1. Diasporanın Kavramsallaştırma Süreci ve Sınıflandırılması	68
2.3.2. Avrupa’da ve Almanya’da Türk Diasporası	74
2.4. Almanya’dan Türkiye’ye Geriye Göç ve Nitelikli Geriye Göç Hareketliliği	79
BÖLÜM 3: ALAN ARAŞTIRMASININ BULGULARI	83
3.1. Araştırmanın Metodolojisi.....	83
3.1.1. Araştırmanın Problemi ve Soruları	83
3.1.2. Araştırmanın Yaklaşımı	83
3.1.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Yöntemi	85
3.1.4. Araştırma Verilerinin Analizi.....	87
3.1.5. Araştırmanın Olanakları ve Sınırlılıkları.....	90
3.1.6. Araştırmacının Saha Deneyimleri	90
3.2. Bulgular ve Analiz.....	93
3.2.1. Sosyo-Demografi Özellikleri	93
3.2.2. Dönüş Motivasyonları	96
3.2.2.1. Olumsuz Deneyimler: Önyargı, Ayrımcılık, Yabancı Olma Hali ..	98
3.2.2.2. Almanya’daki Yaşamın “İtici” Dinamikleri	125
3.2.2.3. Aile	132
3.2.2.4. Kimlik.....	134
3.2.2.5. Sıla Hasreti.....	138
3.2.2.6. Anavatana Faydalı Olma Umudu	139
3.2.2.7. Ekonomiye Bağlı Nedenler.....	140
3.2.2.8. Güncel Türkiye Siyasetinin Almanya’daki Yaşama Etkisi	141
3.2.3. Aidiyet Sarkacı.....	142
3.2.3.1. Bireysel ve Toplumsal Aidiyet	144
3.2.3.2. Kimlik- Kültür İlişkisi	155
3.2.3.3. Almanya’daki Toplumsal Etkileşim	158
3.2.3.4. Ulusötesi Kimlik.....	161

3.2.3.5. Sosyal Ağlar.....	163
3.2.3.6. Toplumsal Cinsiyet.....	164
3.2.4. Yeniden Uyum Süreçleri.....	167
3.2.4.1. İş Yaşamındaki Koşullar.....	168
3.2.4.2. Sosyal İlişkiler	175
3.2.4.3. Bürokraside Karşılaşılan Sorun Alanları	179
3.2.4.4. Türkiye’deki Politik Ortam: Adaletsizlik, Güvensizlik, Özgürlükler	180
3.2.4.5. Eğitim	181
3.2.4.6. Yaşanılan Şehrin veya Semtin Koşulları	182
3.2.4.7. Ekonomi.....	185
3.2.4.8. Grup Dayanışması	185
3.2.4.9. Konforlu Yaşam.....	186
3.2.4.10. Güvenlik	187
3.2.5. Yeniden Göç Etme Eğilimleri	189
3.2.5.1. Aile (Çocukların Eğitimi).....	191
3.2.5.2. Ekonomi.....	195
3.2.5.3. Alanını Koruyamama veya Kaybetme Duygusu	197
3.2.5.4. Türkiye’deki Politik Ortam: Kutuplaşma, Adaletsizlik ve Ümitsizlik	199
3.2.5.5. Çalışma Koşulları	201
3.2.5.6. Güvenlik ve Sosyal Çevrenin Zayıflığı	202
3.2.6. Göç mü, Geriye Göç mü?.....	203
SONUÇ	208
KAYNAKÇA.....	214
EK	228
ÖZGEÇMİŞ	235

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİTİB	: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği
Ed.	: Editör
ENAR	: Avrupa Irkçılıkla Mücadele Ağı
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Geriye Göç Teorileri	28
Tablo 2: Türkiye'nin Avrupa Ülkeleri ile İmzaladığı Çift Taraflı İşgücü Anlaşmaları	59
Tablo 3: 1968-1980 Yıllarında Türk İşçilerin Avrupa'daki Sayıca Dağılımı	60
Tablo 4: Almanya'da 1975'ten Önce ve Sonra Yabancılar Ödenen Çocuk Paraları (DM olarak)	64
Tablo 5: 1970-1980 Yıllarında Okul Türü ve Milliyet Esasına Göre Almanya'daki Öğrencilerin Dağılımı (%)	65
Tablo 6: Diasporanın İdeal Türleri ve Örnekleri	70

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Berry'nin Kültürleşme Stratejileri	49
Şekil 2: U Eğrisi Modeli	50
Şekil 3: W Eğrisi Modeli	53
Şekil 4: Almanya'daki Türk Toplumsal Yapısının Kurucu Unsurları	77
Şekil 5: Araştırmanın Kod Kitabı	89
Şekil 6: Dönüş Motivasyonları Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi	97
Şekil 7: Katılımcıların Dönüş Motivasyonlarını Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile Gösterimi	110
Şekil 8: İlk Sosyalleşmesini Almanya'da Yaşayanlar ile Almanya'ya Sonradan Gidenlerin Dönüş Motivasyonlarını Etkileyen Dinamiklerin “İki Vaka Analizi” Modeli ile Gösterimi	119
Şekil 9: Dönüş Motivasyonları Teması Kod Bulutu ile Gösterimi	134
Şekil 10: Aidiyet Sarkacı Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi.....	143
Şekil 11: Katılımcıların Aidiyetini Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile Gösterimi.....	155
Şekil 12: Aidiyet Sarkacı Teması Kod Bulutu ile Gösterimi.....	160
Şekil 13: Yeniden Uyum Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi.....	167
Şekil 14: Yeniden Uyum Temasının Kod Alt Kod Modeli ile Gösterimi.....	175
Şekil 15: Üç Büyük Şehirde ve Diğer Şehirlerde Yaşayanların Yeniden Uyum Teması İki Vaka Analizi ile Gösterimi	184
Şekil 16: Yeniden Uyum Teması Kod Bulutu ile Gösterimi	188
Şekil 17: Yeniden Göç Etme Eğilimleri Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi	190
Şekil 18: Yeniden Göç Etme Eğilimleri Temasının Yaşanılan Yer Değişkeni Bağlamında Kod Matris Tarayıcısı ile Gösterimi	194
Şekil 19: Yeniden Göç Etme Eğilimlerini Etkileyen Dinamiklerin Kod Alt Kod Modeli ile Gösterimi.....	196
Şekil 20: Yeniden Göç Etme Eğilimleri Kod Bulutu ile Gösterimi.....	199

Şekil 21: Kod Birlikte Oluşturma Modeli.....	201
---	-----

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Katılımcıların Yaşadıkları Şehirlere (Üç Büyük Şehir-Diğer Şehirler) Göre Dağılımı	94
Grafik 2: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı	94
Grafik 3: Katılımcıların Almanya ile Kurdukları İlk Temasa Göre Dağılımı.....	95
Grafik 4: Katılımcıların “Dönüş Motivasyonlarını” Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği	98
Grafik 5: Katılımcıların “Aidiyet” Süreçlerini Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği.....	144
Grafik 6: Katılımcıların “Yeniden Uyum” Süreçlerini Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği.....	168
Grafik 7: Katılımcıların “Yeniden Göç Etme Eğilimleri” Konusu Hakkındaki Görüşlerinin Kod Temelli Frekans Grafiği	191

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Katılımcıların Yaşadıkları Şehirleri Gösteren Harita	93
---	----

ÖZET	
Başlık: Almanya'dan Türkiye'ye Nitelikli Geriye Göç Hareketi: Karar Verme ve Yeniden Uyum Süreçleri	
Yazar: Zehra HOPYAR	
Danışman: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	
Kabul Tarihi: 26/06/2023	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) +226 (ana kısım) + 7 (ek)
Çalışmanın temel amacı Almanya'da yaşamış nitelikli Türkiye kökenli göçmenlerin hâlihazırda orada niteliklerine uygun bir işte çalışırken Türkiye'ye dönme kararlarını ve döndükten sonra yaşadıkları yeniden uyum süreçlerini etkileyen dinamikleri anlamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda geriye göç teorileri ve yeniden uyum kuramları incelenerek detaylıca aktarılmaya çalışılmıştır. Nitel bir çalışma olarak tasarlanan ve yorumsamacı yaklaşımın benimsendiği bu çalışmanın araştırma deseni fenomenolojidir. Amaçlı örneklem yöntemine uygun lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya'da tamamlamış, Almanya'da en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dahil olmuş ve en az iki sene önce Türkiye'ye dönmüş 47 kişiyle görüşülmüştür. Araştırmanın veri toplama tekniği yarı yapılandırılmış görüşmedir. Bu görüşmelerden elde edilen veriler nitel veri analiz programı olan MAXQDA ile analiz edilmiştir. Araştırma soruları çerçevesinde belirlenen dönüş motivasyonları, aidiyet sarkacı, yeniden uyum süreci, yeniden göç etme eğilimleri temaları çerçevesinde betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Geri dönüş kararı tek bir nedene bağlı olmamakta, başta ayrımcılık deneyimleri olmak üzere ona eklemlenen iklimin bunaltıcı olması, sosyal yaşamın hareketsizliği, çocukların Türkiye'de eğitim almasının istenmesi gibi gerekçelerle gerçekleşmektedir. Türkiye'deki yeniden uyum süreçlerinde başlıca sorun alanlarıyla iş hayatında ve sosyal yaşamda karşılaşmaktadır. Türkiye'deki kariyerleri genellikle "kültürlerötesi sermayelerini" kullanabilecekleri işlerde sürdürmüşlerdir. İlk sosyalleşmesini Almanya'da yaşayanların Türkiye'ye gelişlerinin "varoluşsal bir köklere dönüş" olduğu, Türkiye'de yaşamının idealize edildiği gibi olmadığı deneyimlendiğinde "karşıt bir diaspora" ve "tersine bir ulusötecilikten" söz edildiği görülmüştür.	
Anahtar Kelimeler: Nitelikli Geriye Göç, Yaşam Tarzı Göçü, Türk Diasporası, Almanya, Ulusötecilik	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Highly Skilled Return Migration from Germany to Turkey: Decision-Making and Reintegration Process	
Author of Thesis: Zehra HOPYAR	
Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	
Accepted Date: 26/06/2023	Number of Pages: xi (pre text) + 226 (main body) + 7 (add)
The main aim of the study is to understand the dynamics affecting the decision of qualified migrants of Turkish origin who have lived in Germany to return to Turkey while they were already working there in a job suitable to their qualifications and the dynamics affecting their reintegration processes after their return. For this purpose, return migration theories and theories of reintegration were examined and tried to be explained in detail. The research design of this study, which is designed as a qualitative study and adopts a hermeneutic approach, is phenomenology. Purposive sampling was used to interview 47 individuals who completed one or more of their undergraduate/graduate/Ph. D. studies in Germany, either lived in Germany for at least five years or was involved in professional work life in Germany and returned to Turkey at least two years ago. The data obtained from these interviews were analyzed with MAXQDA, a qualitative data analysis program. Descriptive analysis was carried out within the framework of the themes of return motivations, pendulum of belonging, reintegration process, and tendencies to re-migrate, which were determined within the framework of the research questions. The decision to return is not based on a single reason but on the experiences of discrimination, the oppressive climate, the inactivity of social life, and the desire for children to receive education in Turkey. The main problematic areas in the processes of reintegration in Turkey are encountered in business and social life. Their careers in Turkey have generally been in jobs where they can utilize their "transcultural capital." It was observed that the arrival in Turkey was an "existential return to the roots" for those who had experienced their first socialization in Germany, and when it was experienced that living in Turkey was not as idealized, a "counter-diaspora" and a "reverse transnationalism" were mentioned.	
Keywords: Highly Skilled Return Migration, Lifestyle Migration, Turkish Diaspora, Germany, Transnationalism	

GİRİŞ

Aaştırmanın Konusu

Küreselleşme tarafından her kavram ve olgunun etkilendiğı bir dönemde göç olgusu da şüphesiz bunun dışında kalamamaktadır. Bauman'ın dediğı gibi “Bugünlerde hepimiz hareket halindeyiz. Çoğumuz yerini yurdunu değıştirir, taşınırız ya da yuvamız olmayan yerlere ve oradan da başka yerlere gideriz” (2012:81). Bir başka deyişle kendi ülkesinden zorunlu ya da istemli bir şekilde başka bir ülkeye göç eden kişiler genellikle kendilerini, Ravenstein'ın (1885 ve 1889) da belirttiğı üzere zincirleme bir göç dalgası içinde bulurlar. Göçmen bu zincirleme göç dalgası içinde ya üçüncü bir ülkeye gitmekte ya da memleketlerine geri dönmektedirler.

Uluslararası göçün 1970'li yılların ortalarından itibaren karmaşıklıaşan ve hız kazanan küreselleşme içinde kilit bir dinamik olarak yer bulduğunu söyleyen Castles (2008:3), küreselleşmenin öne çıkan özelliklerinin yatırım, ticaret, kültürel ürünler, fikirler ve insanlar gibi birbirinden farklı unsurlarının sınırlar arası dolaşımının artması ve ulus aşırı ağların yaygınlaşması olduğunu ifade ederek günümüz göç hareketlerinin değışen yapısına da işaret etmiştir. Bir başka deyişle küreselleşme küresel ve yerel olanın yeniden tanımlanarak kavramsallaştırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ile göç hareketinin değışen karakterinin en önemli yanlarından biri ulus ötesi alanların ve kimliklerin yaygınlaşmasıdır.

Kısaca ‘hem orada hem burada’ sözüyle ifade edilen ulus ötesi göç, kaynak ve hedef ülke toplumlarını birbirine bağlayarak oluşan ve sürdürölen sosyal ilişkiler neticesinde ortaya çıkan süreç olarak tanımlanmıştır (Basch ve diğlerleri, 1994). Ulusal sınırların ötesinde, iki veya daha fazla devletle bağlantılı şekilde ve sürekli olan hareketlilikler.

1945'ten ve özellikle 1960'tan sonra sanayi toplumlarına doğru başlayan hareketlilikler zamanla sistemleşerek toplumların etnik olarak çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu hareketliliklerin en yaygın hali olan emek göçü ile çok sayıda işçi özellikle Batı Avrupa ölkelerine gitmiştir. Bu göç sistemine kaynaklık eden ölkelerden biri de Türkiye'dir. 1960'lı yıllarla birlikte Türkiye'nin özellikle kırsal kesimlerinden çeşitli Avrupa ölkelerine göç başlamıştır. Başlangıçta geçici olarak düşünölen bu hareketlilik zamanla işçilerin gittikleri ölkeye yerleşmesi ve aile birleşimi yoluyla ailelerinin de bulundukları

ülkeye gelişiyle kalıcı hale gelmiştir. Hatta akraba ve yakın dostlarının gelişine de aracılık ederek göç akışının sürekliliğini sağlamışlardır.

1960'larda başlayan ve hala devam eden göç akışı Türkiye'den Avrupa'ya özellikle Almanya'ya yönelmiştir. Batı Avrupa'da yaşayan ve Avrupa Birliği sınırları dışından gelen sayıca en fazla olan göçmen grup Türklerdir (Sirkeci, 2002:9). Emek göçü ile başlayan göç hareketliliğine farklı biçimlerin de eklenmesiyle en fazla Türk göçmenin bulunduğu Avrupa ülkesi Almanya olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göç çeşitli bağlamlarda ve farklı disiplinlerce çokça çalışılmıştır (Dervişoğlu, 2017; Şahin, 2001; Yücel, 2014; Sirkeci ve diğerleri, 2012).

Almanya'dan geriye göç ise konunun diğer bir boyutudur. Bu grupta geriye göç teşvik yasası ile dönenler, emeklilik sonrası dönenler, çocuklarının eğitimi için dönenler ve üniversite mezunu olup dönenler bulunmaktadır. Geriye göç konusundaki çalışmalar daha çok “neden dönüyorlar?” ve “döndükten sonra ne gibi sorunlarla karşılaşılıyorlar?” soruları çerçevesinde şekillenmiştir. Nitelikli geriye göç araştırmaları da temelde bu iki ana sorudan yola çıkmakla birlikte örneklemin değişen yapısından dolayı soru “yüksek eğitilmiş ve iyi bir işte çalışan bu kişiler neden Türkiye'ye dönüyor?” şeklinde evrilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde göçün hareketliliğe dönüşmesi, geriye göç kuramları ve yeniden uyum sürecine dair kavramlardan bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca geriye göç ve nitelikli geriye göçe dair bir literatür taramasına da yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'den Avrupa'ya ve Almanya'ya işgücü göçü detaylıca ele alınırken diaspora kavramı, sınıflandırması ve Almanya'daki Türk diasporasının kuşaksal dönüşümlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmanın metodolojisi, katılımcıların demografik özellikleri ve görüşmeler sonunda elde edilen verilerden yola çıkarak hazırlanan temaların betimsel analizi bulunmaktadır. Dönüş motivasyonları, aidiyet, yeniden uyum ve yeniden göç etme eğilimleri şeklinde dört tema bağlamında bulgular ortaya konmuştur. Ayrıca yine bu bölümde ilk sosyalleşmesini Almanya'da yaşayan katılımcıların Türkiye'ye gelişlerinin göç mü geriye göç mü olduğunun tartışması yapılmıştır.

Bu çalışmada lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya'da tamamlamış, en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dahil olmuş ve en az

iki sene önce Türkiye'ye dönmüş Türklerle¹ görüşülerek geriye göç deneyimleri ve yeniden uyum süreçleri anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Uluslararası göç hareketliliğine dâhil olan kişilerin bir kısmı ya kendi ülkelerine dönmekte ya da başka bir üçüncü ülkeye gitmektedir. Yani dünyanın geldiği noktada uluslararası göç hareketliliğine katılan bireylerin çoğu hareketliliği sürdürmektedir. Dolayısıyla uluslararası göç olgusunu başlayan ve sonlanan bir süreç olarak okumaktan ziyade sürekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, geriye göç olgusuna yönelik uluslararası göçün sürekliliğinin altının çizildiği bir yaklaşım benimsenmektedir.

Çalışmanın amacı Almanya'da yaşamış nitelikli Türk göçmenlerin hâlihazırda orada niteliklerine uygun bir işte çalışabilecekken Türkiye'ye dönme kararlarını ve döndükten sonra yaşadıkları yeniden uyum süreçlerini anlamaya çalışmaktır. Bu dönüş motivasyonları ve yeniden uyum süreci ilk sosyalleşmesini Almanya'da yaşayanlar-Almanya'ya sonradan gidenler, kadın-erkek, Türkiye'de üç büyük şehirde yaşayanlar-diğer şehirlerde yaşayanlar gibi değişkenlerin de dâhil olduğu geniş bir çerçevede ele alınarak anlaşılmaya gayret edilmiştir.

İşçi göçü ile başlayan ve aile birleşimi vb şekillerde devam eden Türkiye'den Almanya'ya göç ilişkisi Sirkeci ve diğerlerine (2012) göre Türk Alman göç kültürü olarak da açıklanabilmektedir. Göç kültürü kavramı Cohen ve Sirkeci (2011) tarafından göç veren ve alan ülkeler arasında zamanla oluşan göç ağları ve rotalarının sonraki hareketlilikleri kolaylaştıran ve süreklileştiren bir etki yaratması şeklinde tanımlanmaktadır. Yani göçü başlatan sebepler ortadan kalkmış olmasına rağmen iki ülke arasında oluşan göç kültürü sayesinde hareketlilik altmışıncı yılında hala devam ede gelmektedir. Bu iki ülke arasında oluşan nitelikli geriye göç kültürü ve sistemini anlama gayreti çalışmanın amaçları arasındadır. Ayrıca geriye göç teorilerinin ve yeniden uyum sürecini açıklayan kavramların uluslararası literatürde bulunmasına rağmen daha önce Türkçe dilinde bir çalışmada detaylı ele alınmamıştır. Bu çalışma ile söz konusu literatürün Türkçeye

¹ Çalışma boyunca Türkler ifadesi 'Türkiye'den gelenler' anlamında kullanılmakta doğrudan tek bir etnisiteye işaret etmemektedir.

kazanımına katkıda bulunmak ve sonraki çalışmalara kılavuzluk edebilmek de yine araştırmanın amaçlarından bir diğeridir.

Araştırmanın Önemi

Uluslararası göç çalışmaları içinde yer alan geriye göçe dair oldukça az sayıda çalışma yapılmıştır. Onların çoğu dönemin işçilerinin veya devam eden kuşakların geri dönmeye ve onların uyum sorunlarına odaklanmıştır. Dolayısıyla nitelikli geriye göç ağırlıklı biçimde ihmal edilmiştir. Geri göç eden grup içinde çok sınırlı değinilen nitelikli göçmenleri ele almayı hedeflemesi, geriye göç kararlarına daha geniş bir perspektiften yaklaşılması ve yeniden uyum sürecini de sorgulayacak olması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Yeniden uyum sürecinin Almanya'dan gelip Türkiye'de kalmayı tercih eden, iş hayatında aktif olarak yer alan kişilerin gerçekleştirdikleri geriye göç hareketliliğinin kararlarını nasıl ve neden bu yönde etkilediği analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu yönü yine çalışmanın özgünlüğüne işaret etmektedir.

Almanya'dan Türkiye'ye nitelikli geriye göç çalışmalarının Türkçe literatürde daha önce sınırlı yer alması çalışmanın Türkçe alanyazında detaylı ilk araştırma olmasına neden olmaktadır. Ayrıca uluslararası literatürde bulunan çalışmalar genellikle ilk sosyalleşmesini Almanya'da yaşama- Almanya'ya sonradan gitme, kadın-erkek, Türkiye'de üç büyük şehirde yaşama-diğer şehirlerde yaşama, ideolojik çeşitliliğin sağlanamaması, üniversite mezunu olma- meslek eğitimi tamamlama gibi bu değişkenlerin bir veya ikisini ele almıştır. Dolayısıyla yer verilmeyen diğer değişkenlerin etkilediği alanlar eksik bırakılmıştır. Bu bağlamda çalışmada söz konusu değişkenlerin tamamına yer verilerek dönüş motivasyonları, aidiyet bağları, yeniden uyum süreçleri, yeniden göç etme eğilimlerinin anlaşılma gayretinde çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmiş ve bunların etkisinin karşılaştırılmasına imkân tanınmıştır.

Bu araştırmada, nitelikli Türklerin ülkemize döndükten sonraki uyum süreçlerinde ortaya çıkan sorunların tespitinin yapılarak kalmalarının önündeki engellerin kaldırılması, nitelikli Türklerin ülkede sosyo-ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye açısından verimli kılınması ve buna yönelik üretilecek politikalara katkıda bulunması hedeflenmektedir. Farklı disiplinlerce çalışılan geriye göç olgusunun kalkınma literatüründe taşıdığı önemden hareketle Türkiye'ye geri dönüşleri referans alan çalışmaların varlığı alana katkı

sunmaktadır. Nitelikli geriye göçün teşvik edilmesi ve korunması ülke için hem politik hem ekonomik hem de toplumsal bir kazanım sağlayacağından çalışmanın sosyo-ekonomik alana da katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca burada oluşan bilgi birikimi ve deneyimin Suriyelilerin ‘olası’ dönüşü ve yeniden uyum sağlama süreçlerine de ışık tutacağı öngörülebilir.

Geriye göç ve yeniden uyum konularında Türkiye’de neredeyse hiç çalışma yapılmadığından literatür tamamen yabancı dilde oluşmuştur. Çalışmada bu literatürün Türkçeye kazandırılmasıyla hem gelecekteki çalışmalara hem de ülkemiz sosyal bilim yazınına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte çalışma, örneklemin nitelikli olması nedeniyle eğitim amacıyla Almanya’ya gidip dönenler açısından bir perspektif sunabildiği gibi son dönemde çokça tartışılan Türkiye’den göç eden nitelikli göçmenlerin ne tür sorunlarla karşılaşacağına da ışık tutmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Çalışmada insan deneyimlerini sorgulayan, deneyim sonucu ortaya çıkan anlamları araştıran ve bireyi sosyal bağlamı içinde ele alan nitel araştırma benimsenmektedir. Nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji ile geriye göç olgusunun derinlemesine ve ayrıntılı bir biçimde incelenmesi hedeflenmektedir. Nitel gelenek içinde yer alan evrenin özellikleri hakkındaki bilgiye dayanılarak ve araştırmanın amacına göre örneklem oluşturmaya fırsat tanıyan amaçlı örneklem yöntemi içinden kartopu örneklemeye göre çalışmanın örneklemini oluşturulmaktadır. Nitel araştırmanın en yaygın veri toplama tekniği olan görüşmeden faydalanılması planlanmaktadır. Görüşme akışı içinde katılımcıdan özgün, ayırt edici verilerin elde edilmesini sağlayan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi seçilerek önceden hazırlanan konu başlıkları ve sorularla görüşmeye başlanmış, görüşme sırasında soru eklenip çıkarılarak sürecin yönetimi araştırmacı tarafından sağlanmıştır. Çalışmanın örneklemini Almanya’da ilk sosyalleşmesini yaşayıp Türkiye’ye dönmeye karar verenler ile Almanya’ya sonradan giden nitelikli kişiler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya’da tamamlamış, Almanya’da en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dâhil olmuş ve en az iki sene önce Türkiye’ye dönmüş 47 kişiyle görüşülmüştür.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Göç Olgusunun “Hareketlilik”e Dönüşmesi

Tarih boyunca insanlar savaş, kıtlık, hastalık, ötekileştirme, daha iyi bir yaşam gibi farklı sebeplerle hareket halinde olmuşlardır. Ulus devletlerle birlikte siyasi, ekonomik ve sosyal değişkenleri içeren yeni anlamlara karşılık gelmeden önce göç, bireysel veya grup halindeki yer değiştirme hareketlilikleri olarak ifade edilmektedir². Ulusal sınırların çizilmesiyle göç bir sınıflandırmaya dâhil edilerek iç ve dış göç olarak adlandırılmaya başlanmış ve ele alındığı bağlamların çeşitlenmesiyle karşılaşılmıştır. Önce Avrupa’dan Amerika’ya gerçekleşen ardından diğer kıtalar arasında süregelen hareketlilikler göçün kuramsallaşmasında etkili olmuştur. Kıtalar arası oluşan bu göç yolları tüm dünyayı etkileyen ekonomik, politik ve dolayısıyla sosyal değişimleri başlatmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar devam eden sanayileşme süreci çevre ülkeleri merkez ülkelerin pazarı haline getirerek kırdaki işsiz kalan kişilerin kentte ucuz işgücü olarak yer almasına neden olmuştur.

Uluslararası göç hareketliliklerinin ikinci dünya savaşından sonra hem sayısı artmış hem de niteliği değişmiştir. Castles ve Miller’e göre (2008: 95) bunun iki sebebi vardır: İlki, 1945’ten 1970’lere kadar gelişmiş ülkelerde yatırımın ve üretimin artmasıyla az gelişmiş ülkelere buralara çok sayıda göçmen işçinin gelmesidir. 1973-1974 petrol krizi ile sonlanan hareketliliğin ardından gelen ikinci sebep ise 1970’lerin ortasında başlayan 1980 ve 1990’larda önem kazanan hem göç alan ülkeyi hem veren ülkeyi etkileyen kompleks yeni göç kalıplarıdır.

Göçün dünyada yaşanan küresel eğilimlerin önemli bir değişkeni haline gelmesinin en önemli nedeni 1945’ten özellikle 1980’lere kadar göç hareketliliklerindeki yüksek artıştır (Castles ve Miller, 2008: 126). Özellikle 1945’ten itibaren büyük göç hareketliliklerinin başlıca sebebi ekonomik olmasına rağmen devam eden senelerde aile birleşimi, sığınma

²Göç kavramının en detaylı tanımlamalarından biri şöyledir: “Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir.” (Uluslararası Göç Örgütü(IOM), (2013), Göç Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, Richard Perruchoud ile Jillyanne Redpath – Cross (Ed.), ss.35-36.

ve benzeri amaçlarla çeşitli göçler yaşanmıştır. Yani yaşanmış hareketliliklerin büyük çoğunun gerekçesi ekonomik nedenler gibi ifade edilse de onun bağlı olduğu siyasi, sosyal, kültürel süreçlere dayanmaktadır. Bu doğrultuda her göç hareketliliği göç veren ve alan ülkenin her ikisinin de demografik, sosyal, siyasi ve kültürel yapı ve kurumlarının değişmesiyle sonuçlanmaktadır.

Amerikan sosyolog Massey ve diğerlerine (1999'dan Aktaran Yalçın Özkan, 2020: 26) göre modern dünyada uluslararası göç dört dönemde incelenmektedir. Merkantilist dönem olarak adlandırılan birinci dönem 1500-1800 yılları arasında Avrupa'daki sömürgecilikle yaşanan ekonomik büyüme dönemine denk düşmektedir. 19. Yüzyılın başlarında Avrupa'da büyüyen ekonomi ve gelişen sanayinin Amerika'ya yönelen kolonileşmesi göç sürecinin ikinci dönemini içermektedir. Üçüncü dönem ise birinci dünya savaşını içine alan ve ülkelerin nüfus kontrol mekanizmalarını devreye sokarak göçün sınırlı kalmasına sebep olan dönemden oluşmaktadır. Göçün küresel bir mesele haline geldiği dördüncü dönemde de işgücü ihtiyacı ortaya çıkan gelişmiş ülkelere yönelen göç süreci bulunmaktadır.

Çok sayıda göç kategorisi olmasına rağmen tüm hareketliliklerin köken ortaklığı ve bağları bulunmaktadır. Sömürgecilik, askeri müdahaleler, soğuk savaş, ticaret gibi değişkenler göçü artırarak dekolonizasyon, modernleşme ve dengesiz gelişmenin neden olduğu ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, demografik ve çevresel faktörlerin hızla değişmesi sürecini ortaya çıkarmaktadır. Castles ve Miller'e göre (2008: 214) bu süreçlerin ileride daha da hızlanması toplumların daha fazla yerinden edilmesi ve değişmesi anlamına gelirken aynı zamanda daha büyük göç hareketliliklerine de neden olacaktır. Benzer şekilde Abadan-Unat (2017: xxxi) da günümüze kıyasla bu göçlerin büyük ve küresel boyutta olmadığını ifade etmiştir. Bilhassa 2010 yılından bu yana Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin çoğunda yaşanan çatışma ve iç savaştan kaçan kitleler halinde insanların hayatta kalma mücadelelerini içeren hareketliliklerin varlığına tanık olunmaktadır.³

³ Burada göçü doğuran itici kuvvetler ve çekici kuvvetler ilişkisi öne çıkmaktadır. Bu örnekte savaş, can güvenliğinin olmaması, kuraklık ve benzeri sebeplerin itici etkenleri, güvenlik, hayatta kalma umudu, gıdaya erişim gibi faktörlerin de çekici etkenleri oluşturduğu söylenebilir.

Bu doğrultuda uluslararası göçün seviye ve eğilimlerini gösteren Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayınlanan World Migration Report 2022'ye göre 2020 yılında dünya genelindeki uluslararası göçmen sayısı 281 milyondur⁴. Bu göçmenler hedef ülkelere ulaşabilmek için çoğu zaman birden fazla ülkede yaşamakta veya zaman içinde hedef ülkeler de değişkenlik göstereceğinden yer değiştirmeler söz konusu olmaktadır. Yani “hareketlilik” artmaktadır.

Küreselleşme ile zaman ve mekânın önemini yitirdiği ve ‘akışkan’ hale geldiği bu dönemde dönüşüm ve durağan olmama kaçınılmazdır. Bu akışkanlıktan göçler de nasibini alarak ‘hareketliliklere’ evrilmeye başlamıştır. Hareketlilik paradigması, sosyal fenomenlere hareket merceğinden bakarak insanların, fikirlerin ve nesnelerin nasıl hareket ettiğini anlamaya çalışmaktadır (Salazar, 2016: 3). Fiziki hareket bağlamında toplumun doğasının istikrarlı (yani 'hareketsiz') ve mekâna bağlı olduğu yönündeki yerleşikçi varsayımlara meydan okumakta; bunun yerine hareket, değişim ve mekânsızlığı ön plana çıkarmaktadır (King ve Christou, 2014: 19-20). Bu da Deleuze'un ‘yersizyurtsuzlaşma’ kavramını akıllara getirmektedir. Buna göre göç hareketleriyle bireyler köklerinden koparılarak yani ‘köksüzleştirilerek’ varoluşsal kaygılar içinde arafta bir hayatı yaşamaya mecbur bırakılmıştır.

Göç çalışmaları, insan hareketlerinin süreçlerini, motivasyonlarını ve sonuç olarak ortaya çıkan etkilerini açıklayan akademik bir çerçevedir. Göç, temelde insanların sınır ötesi hareketi olarak tanımlanabilirken, hareketlilik çalışmaları bu söylemi, hareket halinde olan insanlar, nesneler ve fikirler arasındaki ilişkisel dinamikleri de kapsayacak şekilde genişletmektedir. Hareketlilik, insanların, kaynakların, malların ve fikirlerin hareketinin süreçlerini, yapısını ve sonuçlarını inceler. Tüm karmaşık ilişkisel dinamikleri içinde insanların, nesnelerin ve bilginin birleşik hareketleri üzerine araştırmaları içerir (Sheller 2013). Ayrıca bir kişinin göçten etkilenmesi için fiziksel olarak hareket halinde olması ya da bedeninin yer değiştirmesi gerekmez; birey hareket etmiyor olabilir, ancak hareketin bir sonucu olarak çevresindeki ortam değişiyor olabilir. Bu da dünya görüşlerini ve buna bağlı olarak eylemlerini ve çevreleriyle olan etkileşimlerini etkileyebilmektedir.

⁴ Detaylı bilgi için bkz: International Organization for Migration (2022), World Migration Report 2022, <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>. E.T. 20/05/2023

Almanya ile Türkiye arasında oluşan göç koridorunda diaspora üyelerinin anavatanına dönüşlerinin de göçten ziyade hareketlilik kavramıyla ele alınmanın daha doğru olduğu düşünülmektedir. Anavatanına dönüşler bu hareketliliklerinin bir parçası olduğu kadar bu hareketliliğin son noktası olmayacaktır.

1.2. Profesyonellerin Göçü: Nitelikli Göç

Beyin göçü, yüksek eğitilmiş ve alanında uzman kişilerin genellikle daha iyi yaşam standartları, daha yüksek gelir düzeyi, başka bireysel beklentiler gibi sebeplerle diğer ülkelere göç etmeleridir. Bu göç hareketliliği eskiden bu yana çoğunlukla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşmektedir. Beyin göçü kavramının kökenleri eskiye dayansa da araştırmalara konu edildiği dönemler 19. yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başlarıdır. Profesyonel işgücü göçü veya nitelikli göç olarak da adlandırılan bu göç türü son yıllarda hem göç çalışanların hem de ekonomi uzmanlarının kalkınma ve beşeri sermaye ile ilişkilendirerek ana araştırma odaklarından biri haline gelmiştir. Beyin göçü kalıcı olabildiği gibi geçici de olabilmektedir.

Göçmenlerin nitelik ve hedeflerine, göçün kaynak ve hedef ülke üzerindeki etkilerine, göçmenlerin hedef ülkede bulunma sürelerine ve benzeri çok sayıda değişkenin değerlendirilerek yapılan çok sayıda tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak taşıdığı ortak özellikler aşağıda belirtilmektedir (Durmaz, 2018: 56):

- Bu göç hareketliliğinde göçmenlerin yüksek nitelikli, profesyonel veya uzman kabul edilecek vasıflara sahip olmaları,
- Göçmenlerin göç sebepleri fark etmeksizin bir süre kendi ülkelerine dönmemiş olmaları,
- Göçmenlerin gittikleri ülkelere üretmesi, kültürel ve bilimsel katkıda bulunması, gerekmektedir.

Portes'in aktardığına göre beyin göçünün birincil belirleyici değişkenleri dört ana başlıkta ifade edilmiştir. İlki, gelişmiş ve daha az gelişmiş ülkelerdeki profesyonel emek için ödenen ücretin miktarı ve güvencesi arasındaki gelir veya ekonomik farklılıklardır. İkincisi, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere araştırma ve uygulama için ekipman, personel, fon ve benzeri arasındaki lojistik destek farkıdır. İki ülke arasında bilim adamlarına ve profesyonellere yönelik itibar ve prestij farklılığı üçüncü değişkeni oluşturmaktadır.

Sonuncusu ise siyasi istikrarsızlık ve baskı tehdidine karşı ülkeler arasındaki sosyal barış ve siyasi özgürlük gibi konulardaki farklılıklardır (1976: 492).

Beyin göçüne dair tartışmalar genellikle göçün kayıp ve kazanıma sebep olması üzerinden sürdürülmektedir. Beyin göçünün kaynak ülke üzerindeki kazanımlarına, kendi aile fertlerine maddi destekte bulunması ve bu sayede ülkeye döviz girişine sebep olunması, bulunulan hedef ülkede lobicilik faaliyetleriyle kaynak ülkeye uluslararası politik zeminde destek olunması, herhangi bir başarı, ödül ve benzeri durumunda kaynak ülkenin uluslararası platformlardaki prestijinin artmasına katkıda bulunulması gibi örnekler verilebilmektedir. Nitelikli göçmenin hedef ülkedeki yaşam standartlarının kaynak ülke insanları için özendirici etki yaratarak beyin göçünü artırma ve bu sayede kaynak ülkede yüksek beşerî sermaye kaybına neden olması beyin göçünün en önemli kayıpları arasındadır. Ayrıca bu yüksek beşerî sermaye kaybını ortaya çıkaran beyin göçü ülkenin ve insanların refah durumunu olumsuz etkilemektedir.

Gökbayrak’a göre (2006: 30) nitelikli göç üç ana gruba ayrılarak incelenebilmektedir. İlki ‘tam göç’ olarak adlandırdığı yüksek vasıflı kişilerin hedef ülkede vatandaşlık ve oturma hakkı elde ederek tüm katkılarını bu ülkede bıraktıkları durumu ifade etmektedir. Tam göçte kişilerin göçün kaynak ülkesine hiçbir katkısı bulunmamaktadır. Bu sebeple tam göç durumu kaynak ülke için tam bir kayıp iken hedef ülke için tam bir kazanımdır. Kişinin amaçları veya işi sebebiyle yılın belirli bir zaman diliminde hedef ülkede diğer kalanında kaynak ülkede olması durumunda ortaya çıkan nitelikli göç türüne ‘yarı veya kısmi göç’ denilmektedir. Burada kişinin hem kaynak ülkeye hem de hedef ülkeye yönelik katkı sunma durumu söz konusudur. Yani iki ülkenin de kayıp ve kazanımlarının birbirine yakın olduğu süreçleri kapsamaktadır. ‘Gizli göç’ olarak adlandırılan son kategoride ise kişinin fiziksel olarak göç etmediği fakat emeğinin katkısının başka ülkelere aktarıldığı durumlar söz konusudur. Buna en iyi örnek çokuluslu şirket personelleridir. Herhangi bir çokuluslu şirkette çalışan ve kaynak ülkede yaşamayı sürdüren kişinin emeğinin katkısı bu şirketler aracılığıyla başka ülkelere aktarılırken aynı zamanda kaynak ülkeye de katkı sağlayarak ihracata olumlu etkide bulunabilmektedir.

Ayrıca doğrudan göçmen kategorisinde değerlendirilmemesine rağmen beyin göçü içinde ele alınmasının doğru olduğuna inanılan ‘expatlar’ doğduğu ülke dışında çalışan yüksek

nitelikli insanları ifade etmektedir. Çok uluslu şirketler için kendi ülkesi dışında çalışan nitelikli personeller expat kategorisi için örnek gösterilebilir.

Artan beyin göçü nitelikli işgücü ve sermaye kaybı ile ilişkilendirildiğinden buna karşılık gelecek şekilde son yıllarda beyin kazanımı veya geriye göç tartışmaları başlamıştır. Göçün kaynak ülkesinde ekonomik durumun iyileşmesi geriye göç olasılığını gündeme getirmekte ve nitelikli geriye göç hareketine zemin hazırlamaktadır.

1.3. Geriye Göç

Önceleri tek yönlü bir hareketlilik olarak algılanan göçün öyle olmadığına anlaşılmaması ancak 1960'lı yıllarda yapılan çalışmalarda görülmüştür. Yalın bir biçimde ifade etmek gerekirse geriye göç, göçmenlerin başka bir ülkede yaşadıkları sonra kendi ülkelerine geri dönmelerini ifade etmektedir. Bu geriye göç göçmenin kendi iradesiyle veya kendi iradesi olmadan gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla geriye göçün nasıl gerçekleştiği yani göçmenin irade gösterip göstermediği kavramın kategorize edilmesine neden olmuştur. Ayrıca göç gibi geriye göç de şüphesiz bir insan hakkıdır ve bu yönüyle hukuki bir boyutu da bulunmaktadır.

Gönüllü geriye göçte tamamen kişinin kendi iradesi söz konusudur. Bu kişilerin geriye dönme kararları anavatan hasreti, çocuklarını kendi ülkelerinde yetiştirme isteği, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri, bulunulan ülkedeki ayrımcılık, göç hedeflerine ulaşma, ulaşmama veya ulaşamama durumları gibi çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Destek alınarak gerçekleştirilen geriye göçte ise göçün kaynak veya hedef ülkesinin göçmenin gelmesi veya gitmesi yönünde teşvik edici uygulamalara yer verilmektedir. Almanya'nın 80'li yılların başında geri dönüş teşvik yasası buna örnek gösterilebilir. Bu yasa ile hedef ülkeye gittiğinden bu yana geri dönmeyi planlayan ve içinde bulunduğu topluma uyum sağlayamamış kişiler ve hedef ülkeye gitmeden önce belirlediği amaçlara ulaşan, tasarruf etmiş ve kaynak ülkedeki akraba/yakın arkadaş dayanışmasını sürdüren kişiler Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bu kategorizasyonun sonucunu zorunlu göçmenlerin geriye göçleri oluşturmaktadır. Zorunlu göçmenler kendi istekleriyle veya bulunulan ülkenin isteğiyle geriye dönebilmektedir. Mültecilerin ülkelerine geri gönderilmeleri genellikle Birleşmiş Milletlerce gerçekleşmektedir. Fakat bu durumda kişilerin kendi ülkesinde güvenliğinin olup olmaması önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır.

Son yıllarda ulus ötesi yaklaşımın göç olgusuna kattığı farklı perspektiflerden geriye göç de etkilenmiştir. Bu yaklaşıma göre yuva dört duvarı olan bir yapı anlamına gelen fiziksel karşılığında ziyade göçmenlerin hayatlarını kurup inşa ettikleri yer anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla bu, ulus ötesi yaşam biçimine uygun şekilde göçmenlerin hem kaynak ülkede hem hedef ülkede evlerinin olması ile sonuçlanmaktadır. Eastmond (2006) İsveç'teki Bosnalı mültecilerin geri dönüş stratejilerini araştırdığı çalışmasında Bosnalıların kullandığı iki stratejiyi bu duruma örnek göstermiştir: İlki, kendi ülkesine yerleşmiş fakat savaş sırasında sığındığı ülke ile bağlarını koruyan yurttaki ulus ötesi bireylerden oluşmaktadır. İkinci grupta ise sığındıkları ülkeye yerleşmiş ama kendi ülkesini düzenli şekilde ziyaret edenler bulunmaktadır. Yani ulus ötesi geriye dönüşlerde tam anlamıyla bir dönüş gerçekleşmemektedir. Bu ulus ötesi bireyler ne göç ettikleri kaynak ülkeyi ne de hedef ülkeyi tam manasıyla 'yuva' kabul ederler.

1.4. “Geriye Göç” ve “Nitelikli Geriye Göç”e Dair Literatür Araştırması

Göç, ulusal ve uluslararası alan yazında farklı disiplinlerce, çok çeşitli bağlamlarda çalışıldığından araştırmacılara geniş bir literatür sunmaktadır. Bu olgunun en önemli bağlamlarından birini oluşturan uluslararası göç, araştırmanın odağı açısından en büyük başlığı oluşturmaktadır. Son 30 yılda göçün dünyada önemli bir değişken olarak ortaya çıktığını söyleyen Massey ve diğerlerine göre (2014) şu ana kadar tek ve tutarlı bir uluslararası göç kuramı yoktur. Onlara göre uluslararası göçü kişinin daha iyi standartlara sahip başka bir hayata erişmek için gerçekleştirilen ve gittiği yerde asimile olunan bir süreç olarak algılamaktan ziyade kişinin bütün hayatını etkileyen, hem kaynak hem de hedef ülkenin sahip olduğu şartlardan etkilenen ve onları dönüştüren bir olgu olarak anlaşılması gerekmektedir. Böylece başlangıçta daha çok ekonomik göç teorileriyle anlamlandırılmaya çalışılsa da uluslararası göçü, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel faktörlerin birlikte etkilediği karmaşık bir süreç olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Uluslararası göçün öne çıkan başlıklardan biri olan emek göçü 2. Dünya Savaşı sonrasında ekonomileri canlandırmak üzere başlamış, ülkemizde de 1961'te Almanya ardından diğer Batı Avrupa ülkeleriyle başlayan işçi göçü ile sürmüştür. Avusturya, Hollanda, Belçika, Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine gerçekleşen işçi göçüne pek çok akademik çalışmada yer verilmiştir (Aldoğan, 1978; Şahin Kütük, 2017; Soytürk, 2012; Gelekçi, 2014a). Özellikle Almanya'ya yönelen bu hareketlilik neredeyse kendi içinde

bir göç sisteminin oluşmasına neden olmuş ve çok sayıda çalışmaya konu edilmiştir (Abadan Unat, 2017; Yaprak, 2013; Sunata, 2013; Şahin Kütük, 2015; Ünver, 2003). Misafir işçi programının 1970’li yılların ortalarında sona ermiş olmasına rağmen Türklerin Avrupa ülkelerine göçünü durduramamış ve göç hareketliliği aile birleşimi, sığınma biçiminde devam etmiştir (Bayhan, 2010; Gelekçi, 2014b; Göçmen ve Tezcan, 2014). Bu göç hareketliliğinin sürmesiyle sadece göç sürecini anlatan çalışmaların çok ötesine geçerek konu farklı bağlamlarda ele alınmaya başlanmıştır. Eşleri misafir işçi olarak Avrupa ülkesine giden kadınların gözünden konuya yaklaşan (Kalaycıoğlu ve diğerleri, 2010), Avrupa’daki Türkleri din ve entegrasyon bağlamında değerlendiren (Yavuz, 2013), Avrupa’daki Türklerin etnik ve dini kimlik algılarını anlamaya çalışan (Akıncı, 2014), Avrupa’daki Türklerin iki dillilik sorununu ortaya koymaya çalışan (Yılmaz, 2014), bulundukları ülkede karılaştıkları ayrımcılık sorunlarını ele alan (Doğan, 2017), yaşanan ülkede Türklerin göçünün devam etmesiyle oluşan kuşaklar arası farklılıkların entegrasyona yansımaları inceleyen (Şahin Kütük, 2010) çok sayıda akademik çalışma, derneklerin ve resmi kurumların saha araştırmaları bulunmaktadır.

1960’ların ilk yıllarında başlayan ve günümüzde de devam eden Türkiye’den Almanya’ya göç hareketliliğinin geçen altmış yıl içinde yapısında, yoğunluğunda, profilinde ve yönünde önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. İki ülke arasında oluşan bu göç sistemindeki en önemli değişikliklerden biri de Almanya’dan Türkiye’ye yönelen geriye göçtür. 1984 yılında Alman hükümetince çıkarılan Geri Dönüş Teşvik Yasası ile belli bir ücret karşılığında Türklerin ülkelerine dönmeleri teşvik edilmiştir. Bu yasa çerçevesinde dönenler genellikle ilk kuşak göçmenler yani misafir işçiler olmuştur. Fakat misafir işçiler dönmüş olsa dahi çocuklarının Almanya’da kaldığı ve Almanya’yla var olan bağlarını da bu şekilde sürdürdükleri görülmüştür. Dolayısıyla buradaki geriye göçün karakteri büyük değişkenlik ve çeşitlilik göstermemektedir. Fakat İçduygu (2009)’nun da belirttiği gibi 1990 ve 2000’lerde yaşanan geriye göç 1970 ve 1980’li yıllardan oldukça farklıdır. Sonraki yıllarda gerçekleşen geriye göçün daha çok dairesel ve ulus aşırı bir karakteri olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda geriye göç hareketliliğinin misafir işçi göçündeki ‘vasıfsız erkek göçmen’ profilinden uzaklaşarak cinsiyet, eğitim, yaş gibi bağlamlarda değişen karakteri dikkat çekmektedir. Yani 2000’li yıllarda yaşanan geriye göç hareketliliğinde minimum meslek eğitimi veya lisans eğitimini tamamlamış, kadınların

tek başına aktif olduğu ve daha genç 25-35 yaş aralığındaki Türklerin yer alması söz konusudur.

Uluslararası göçün bir alt başlığı olarak değerlendirilen geriye göç söz konusu olduğunda yaygın ve uzun yıllar hâkim olan göç olgusunun bir kez gerçekleşip tamamlanan bir süreç olduğunu iddia eden paradigmanın, 2000’li yılların başında hareketlilik kavramıyla anılmaya başlandığı görülmektedir. Sirkeci ve Cohen (2013) de 2000’li yılların başından bu yana göç yerine insan hareketliliği kavramının kullanılması gerektiğini savunduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi 1885 yılında Ravenstein’in her göç dalgasının yeni bir göç dalgası yarattığı yani zincirleme şekilde gerçekleşen göçlerden bahsedildiği şekliyle paraleldir. Yani uluslararası göç var oldukça geriye göçün de olacağını söylemek mümkündür.

Geriye göç literatürüne bakıldığında seksenli yıllarla itibaren çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Yani kuramsal arka planı yaklaşık 40 yıllık bir olgu olarak geriye göç, özellikle kalkınma perspektifinden değerlendirilerek dönülen ülkenin ekonomisi ve gelişimi bağlamında incelenmiştir (Vertovec, 2007; Olesen, 2002).

Geriye göçle ilgili ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında ancak seksenli yıllardan itibaren çalışmalar olduğu görülmektedir.⁵ 1968 yılında İngilizce dilinde hazırlanan göç literatür rehberindeki 2501 başlığın sadece onu geriye göç ile ilişkili çalışmalardan oluşmaktadır (Gmelch, 1980: 135). Geriye göç olgusunu işleyen çalışmalar olguya yönelik teorik çalışmalar ve olguya yönelik ampirik çalışmalar olmak üzere iki ana başlıkta aktarılmıştır. Ampirik çalışmalarda ise alan yazındaki çalışmaların yoğun olarak bulunduğu temalar bağlamında dörtlü bir sınıflandırmaya gidilmiştir: İlki emeklilik sonrası geriye dönenlerin araştırıldığı çalışmalar; ikincisi geriye dönenlerin uyum, kimlik ve ayrımcılık sorunlarını ele alan çalışmalar; üçüncüsü farklı gerekçelerle gerçekleşen geriye göç ve dönüş motivasyonlarının irdelendiği çalışmalar ve son olarak da nitelikli göçmenlerin geriye göçü ve dönüş motivasyonlarının değerlendirildiği çalışmalardır.

Geriye göç konusuyla ilgili teorik çalışmaların başında 1980 tarihli Gmelch’e ait olan “Return Migration” adlı makale gelmektedir. Göç tipolojisini geçici olarak göç edip

⁵ Alanyazında bulunan tüm çalışmalara yer verilmesi mümkün olmayacağından buradan sonra araştırmanın konusu itibarıyla öne çıkan çalışmalardan bahsedilecektir.

hedefine ulaştıktan sonra dönenler, kalıcı olarak göç edip diğer faktörlerce geri dönmek zorunda kalanlar ve kalıcı olarak göç edip dönenler olmak üzere üç kategoride ifade etmiştir. Ayrıca geriye göç motivasyonu başlığında göçün pozitif mi veya negatif mi bir seçim sürecinin sonunda gerçekleştiğinin önemini belirtmiştir. Bunun da göçün kaynak ve hedef ülkelerine etkilerini anlamak için önemli olduğuna işaret etmiştir. (138&141). 1974 yılında yayınlanan ve alan yazında karşılaşılan bir diğer çalışma “The Sociology of Return Migration: A Bibliographic Essay”’dır. Bu çalışmada Boverkenk, geriye göçün kaç tanımı olduğundan, geriye göçün hangi hukuki temelde inşa edildiğinden, geriye göçün türlerinden, göçmenlerin geri dönme motivasyonlarından ve benzeri konulardan bahsetmiştir. Cerase’nin “Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy” makalesinde geriye göçün dört çeşidinden bahsedilmektedir. Başarısızlık sebebiyle geriye göç, muhafazakâr geriye göç, emeklilik geriye göçü ve yenilikçi geriye göç olarak türlere ayrılmıştır (1974:251). Bir diğer çalışma King tarafından yazılan 1986 yılında yayınlanmış olan “Return Migration and Regional Economic Development: An Overview” isimindedir. Burada kalıcı olması düşünülen ve olan göç, kalıcı olması düşünülen ama geriye dönüşle sonuçlanan göç, geçici olması düşünülen ve geriye dönüşle sonuçlanan göç, geçici olması düşünülen fakat kalıcılıkla sonuçlanan göç olmak üzere göçmenlerin hedef ülkede kalma süreleriyle ilgili niyetleri bağlamında bir kategorize etmeye gidilmiştir. Bu sınıflandırmada görüldüğü gibi göç etme kararı verilen ilk aşamadaki niyet farklılıklarından kaynaklanan iki çeşit geriye göç tanımlamasıyla karşılaşılmıştır. “Return Migration in Comparative Perspective” isimli araştırmasında Rogers dönme nedenlerini sekiz ana maddede özetlemiştir. Bunlar, göçün kaynak ülkesinde göçmenler için dönmenin avantajlı olduğu durumların ortaya çıkması, kaynak ülkedeki göçle ilgili olmayan bazı olaylar yüzünden ülkelerinde olma gerekliliği düşüncesi, gelmeden önce karşılanması beklenen ihtiyaçların artık hedef ülkeye giderilememesi, hedef ülkedeki göçle ilgili olamayan olayların kaynak ülkeye dönüşü arzu edilir kılması, göçmenlerin kendilerinin veya ailelerinin hedeflerini yerine getirmeleri veya kaynak ülkenin var olan durumuna olumlu katkı sunabileceklerine dair inancın olması, göçmenlerin kaynak ülkede ülkesinin veya ailesinin ona ihtiyaç duyduğunun düşünülmesi, hedef ülkede kalmalarını güçleştiren maliyetlerin yüksek olması gibi sebeplerin ortaya çıkması, hedef ülkeye gitmeden önce belirlenen amaçlara ulaşamamaktan kaynaklanan hayal kırıklığı durumunun oluşması şeklinde ifade

edilmektedir (1984, 288-190). Literatürde en yakın tarihli teorik metin ise “Theorising Return Migration: A Revisited Conceptual Approach to Return Migrants”’dır. Burada Cassarino, geriye göçü ilişkilendirdiği beş temel teorik çerçeveden bahsetmiştir. Bunlar neoklasik ekonomi, işgücü göçünün yeni ekonomisi, yapısal yaklaşım, ulusötecilik ve sosyal ağ teorisi. Göçmenlerin geri dönüş kararını almalarını etkileyen faktörlerle ilgili (2001) ve II. Dünya savaşıdan sonra Avrupa’ya yönelen göç hareketliliğinin kalıcı gibi görünmesine rağmen nasıl dönüşle sonuçlanan örnekleri olduğuna (1996) dair çalışan fakat bu araştırmalarını sayısal analiz üzerinden yürüterek ekonomi temelli yaklaşımları referans alan Dustmann da geriye göç teorik literatür içinde kabul edilmektedir.

Görüldüğü gibi sınırlı bir geriye göç teorik literatürü bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada sadece ekonomik yaklaşımlardan faydalanılmayacak olup, sosyal, kültürel, siyasi tüm faktörlerin temel alındığı bir yaklaşım geliştirilecektir. Tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesinde bu teorilere yer verilecek ve bunlar doğrultusunda bütüncül bir analiz yapılacaktır.

Geriye göçle ilişkili ampirik literatürde az sayılamayacak kadar çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların araştırmamızın konusu bağlamında değerlendirilerek yoğun olarak çalışılan temalar tespit edilmiştir. Bu doğrultuda önce emeklilik sonrası geriye göç, sonra dönenlerin kimlik, uyum ve ayrımcılık sorunları, ardından geriye göç ve dönüş motivasyonları ve son olarak da nitelikli göçmenlerin geriye göçü ve dönüş motivasyonları ile ilgili araştırmalara yer verilecektir. Bu doğrultuda ilk çalışma Abadan-Unat tarafından “Yurt Dışına Dönen Türk İş Gücü ve Dönüş Eğilimleri” adıyla 1972 yılında yapılmıştır. Burada misafir işçilerin dönüş eğilimlerinin olumlu ve olumsuz yönleriyle bireysel ve sosyo-ekonomik kategorilerde analiz edildiği görülmektedir. Bu çalışmanın konusu açısından ülkemizde yapılan ilk araştırma olması sebebiyle büyük önem taşımaktadır.

Emeklilik sonrası geriye göçü inceleyen çalışmalardan ilki “Returning ‘home’ after Retirement? The Role of Gender in Return Migration Decisions of Spanish and Turkish Migrants” isimli makaledir ve emeklilik sonrası yaşamak için dönülen kaynak ülkeye yönelen yaşlı göçmenlerin karar alma süreçlerinde toplumsal cinsiyetin nasıl rol oynadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma olarak kurgulanan çalışmada, 20 İspanya doğumlu ve 56 Türkiye doğumlu katılımcıyla sağlanan görüşmeler neticesinde elde

edilen veriler paylaşılmıştır. Araştırmada geri dönüş konusunda kadınların erkeklere göre daha isteksiz olduğu ve bunun ailelerin veya çiftlerin göç karar alma sürecini nasıl etkilediği ile farklı uyruktaki katılımcıların ülkelerindeki toplumsal cinsiyet farklılıklarının karar alma sürecini nasıl etkilediği göstermeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma hem emeklilik sonrası geriye göçü hem de toplumsal cinsiyetin göç etme kararındaki rolünü incelemesi amacıyla araştırmamızın kapsamında olmamaktadır. Araştırmanın analiz sürecinde Almanya'dan Türkiye'ye dönen nitelikli kişilerin karar alma süreçlerinde toplumsal cinsiyetin etkisinin olup olmadığına bakılacak olsa da bu sadece analizin bir aşamasını oluşturmaktadır. Zengin (2019) tarafından yazılan “Batı Avrupa'daki Türk İşçilerinin Emeklilikle İlgili Sosyal Hakları, Türkiye'ye Kesin Dönüş Yaptıktan Sonra Bu Hakların Temini Ve Yaşadıkları Sorunlar” makalede yurtdışından Türkiye'ye gelenlerin emeklilik hakkı, sigorta pirim iadesi gibi sosyal hakların temininde yaşadıkları sorunlar belirtilmiş ve bu temin etme sürecindeki uyum sorunları irdelenmiştir.

Geriye dönenlerin uyum, kimlik ve ayrımcılık sorunları alan yazında tartışılan bir diğer başlığı oluşturmaktadır. Demircioğlu (1983) tarafından gerçekleştirilen “Federal Almanya'dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Politik Sorunları” araştırması dönenlerin ailevi çözümler yaşadığı, bulundukları yerde Alamancı olarak anıldıkları, II. Kuşağı oluşturan işçi çocuklarının dil ve sosyal uyum sorunları ile karşılaştığını göstermiştir. Taşdelen'in “Yurt Dışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri” isimli çalışmasında ebeveynlerin çocuklarının yabancı bir toplum içinde büyümelerine dair duyduğu endişe, gurbete özlem ve emeklilik zamanının gelişi gibi etmenlerin kesin dönüşü etkileyen en önemli faktörler olduğunu dile getirmiştir (1991). Akbalık ve diğerleri (2003) tarafından hazırlanan “Yurtdışından Dönen Türk Öğrencilerin Uyum Düzeyler ve Benlik Algıları” başlıklı makalede yurtdışından son bir yıl içinde gelen Türk öğrencilerin yurtdışı yaşantısı olmayanlara göre uyum sorunlarının bulunduğu, daha önceki yıllarda gelenlerde ise benzer bir durumla karşılaşılmadığı ortaya konmuştur. Alptekin (2019)'in “Yurtdışından Geri Dönen Gurbetçilerin Yaşadıkları Temel Sorunlar Bağlamında Sosyal Adaptasyon Probleminin Analizi” çalışmasında dönüş yapanların caddede, özel ve resmi kurumlarda sorun yaşadıklarını, akrabaları, komşuları ve benzeri ile güven sorunu olduğunu ve onlara para kaptırıldığını dile getirmiştir. Gedikoğlu ve Akbaş'ın “Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü Avrupa'dan

Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma” makalesinde Avrupa’da ayrımcılıkla karşılaşan kişilerin döndüklerinden sonra milli ve dini kimliklerini ifade edebilme alanı buldukları ortaya konurken Türkiye’ye göç etmenin kişilerin aidiyet ve kimliklerini çifte vatandaşlık ve kültürel değerler paydasında yeniden değerlendirme imkânı bulduklarının altı çizilmiştir. Kuruüzüm (2002) tarafından yapılan araştırma sonucunda yayınlanan “Kesin Dönüş Yapan İşçi Çocuklarının Uyum Problemi Üzerine Bir Alan Araştırması” makalede çocukların geri dönüş kararını onaylayıp onaylamadıkları, karşılaştıkları güçlükler ve yaşam koşulları incelenmiş ve eğitim sisteminde sorunlar yaşamalarına rağmen sosyal açıdan uyumsuz olmadıkları ifade edilmiştir. Kunuroğlu ve diğerleri (2019)’nin “Stigmatization of Turkish Return Migrants in Turkey” makalesi Türkiye’deki Türklerle yurtdışından Türkiye’ye dönen göçmenlerin kültürel ilişkilerinde ortaya çıkan meseleler hakkında bilgi edinmeyi ve geriye göç edenlerin damgalanma boyutlarını aydınlatmayı amaçlamaktadır. “Return Migration to Turkey and Identity Problems of Turkish Migrants” isimli makalede Kayıhan (2017) Türkiye’ye dönenlerin yaşadığı kimlik sorunları incelerken, dönenlerin kimliklerinin hem Avrupalı hem Türk olanların özelliklerini taşıdığını, hem Türkiye’deki Türklerden hem de geldikleri ülkelerdeki insanlardan farklı dini değerlere ve duygulara sahip olduklarını, bir kısmının geleneksel kültürlere olan ilgilerinin azaldığını ve aslında dönenlerin kendi ülkelerinde neden ve nasıl öteki haline geldiklerini açıklamıştır.

Göçmen olunan ülkeden anavatana neden döndüklerini, döndükten sonra karşılaşılanları, dönüşün sonuçlarını, dönme kararı vermelerinde anavatandaki sosyal ağların ve sermayenin rolünü, henüz dönmemiş olanların dönüş motivasyonlarını ve benzeri pek çok bağlamı ele alan geriye göç ve dönüş motivasyonları teması literatürde en fazla çalışılmış temayı oluşturmaktadır. Bunlardan ilki Kunuroğlu ve diğerleri (2018) tarafından hazırlanan “Motives for Turkish Return Migration from Western Europe: Home, Sense of Belonging, Discrimination and Transnationalism” isimli çalışmada Almanya, Hollanda ve Fransa’dan Türkiye’ye göç eden farklı jenerasyonlardaki 48 kişiyle yüzyüze görüşülerek elde edilen veriler sunulmuştur. Türkiye’ye dönme kararlarında başlıca rol oynayan etmenler Türkiye’den göç ederken de var olan dönme arzuları, Batı Avrupa’da karşılaşılan ayrımcılık ve Türkiye’ye duydukları güçlü aidiyet durumu olarak ifade edilmiştir. Tilburg Üniversitesinde Kunuroğlu (2015) tarafından yazılan “Turkish Return Migration from Western Europe” başlıklı doktora tezinde geriye göçenlerin neden

döndükleri, dönüşlerinin sonuçlarının ne olduğu ve Türkiye'ye geri dönenlere yönelik Türkiye'deki ana akım algının ne olduğu sorularının cevapları aranmıştır. "Turkish Return Migration from Europe" adlı makalede Durugönül (2013) Türkiye'nin göç ülkesi tarihine işaret ederek literatürde ihmal edilen Türkiye'ye yönelen geriye göçten bahsetmiştir. Surrey üniversitesinde tamamlanan "Lifestyle Returnees at 'Home': The Second-Generation Turkish-Germans' Search for Self in Antalya" doktora tezinde Almanya'dan Antalya'ya dönen ikinci kuşak Türklerin geri dönüş kararlarını etkileyen faktörleri ve yaşam tarzlarının göç yaklaşımlarıyla uygunluğu incelenmiştir (Kılıç, 2017). King ve Kılıç (2014) tarafından yazılan "Routes to Roots: Second-Generation Turks From Germany 'Return' to Turkey" başlığını taşıyan makale İstanbul'a taşınan Alman doğumlu ikinci nesil Türk ebeveynlerinin 26 yetişkiniyle yapılan görüşmelere dayanarak oluşturulmuştur. Onların Almanya'daki çocukluk hafızaları, dönüşlerini etkileyen koşullar ve motivasyonlar ile döndükten sonra Türkiye'deki deneyimlerinin araştırıldığı çalışmada ikinci kuşak için Türk toplumu, Alman toplumu, Almanya'daki Türk göçmen topluluğundan farklı dördüncü bir alandan söz etmek gerekliliğinin altı çizilmiştir. "To Stay or to Return? Return Migration Intentions of Moroccans in Italy" isimli çalışma dönmeye karar verme-verememe arasındaki ikilemin analizinde anahtar elementlerin özellikle göç, göçmenlik ve entegrasyon politikaları olduğunun altını çizerek yani karar verme sürecinin ev sahibi ülkelerinin göçmenler için kalıcı bir ikametgah olabilmesi için uzun vadeli göç politikalarının ve kaynak ülkeyi sosyal, ekonomik ve politik olarak cazip hale getiren reformların varlığından etkilendiği örneklerle açıklanmıştır (Paparusso ve Ambrosetti, 2017). Şahin-Kütük (2016)'ün "Hollanda'da Yaşayan Türklerin Geri Dönüş Konusundaki Niyetleri" başlıklı makalesinde Hollanda'da yaşayan 230 kişiyle yapılan anketle topladığı veriler ışığında Hollanda ile zayıf, Türkiye ile güçlü bağlara sahip olanlar ile önyargı yaşayanların geri dönme eğiliminin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Naveed ve diğerleri (2017) tarafından yazılan Yunanistan'da yaşayan Pakistanlıların geriye göç durumlarının değerlendirildiği "Determinants of Return Migration: A Case Study of Return From Greece" makalede geriye göçün ana sebebinin entegrasyondaki başarısızlık olduğu, geri dönen göçmenlerin kendi ülkelerinin gelişimini gerçekleştirmek için istihdam ve yatırım olanaklarını sağlayan geriye göç potansiyellerinin kullanımını önermektedir. Razum ve diğerleri (2005) "Health, Wealth or Family Ties? Why Turkish Work Migrants Return from Germany" isimli çalışmada

aile bağları ve iki kültür arasında yaşamının geri dönüş kararlarını nasıl etkilediği araştırılmış, dönüşlerin temelde ekonomik veya sağlıkla ilişkili motivasyonlar ile değer odaklı ve duygusal temalardan kaynaklandığını belirtmişlerdir. “Return Migration as Failure or Success?: The Determinants of Return Migration Intentions among Moroccan Migrants in Europe” adlı makalede Haas ve diğerleri (2015), geriye göçün başarının bir ölçümü olarak görülmesinden başarısız bir entegrasyonun sonucu olarak anlaşılması gerektiğine işaret etmişlerdir. İçduygu ve Sert’in (2016) Almanya’daki Türk işçilerin geriye göçlerinin tartışıldığı “A Debate Over Return Migration: The Case of Turkish Guest Workers in Germany” başlıklı makalelerinde Türkiye’den başlayan bu göçün emek göçü, aile birleşimi, sığınma, kaçak geçiş gibi hareketliliğin çok sayıda çeşidini içeren ve geriye göçle de sonuçlanabilen bir süreç olduğunun altı çizilmiştir. “Turkish Immigrants’ Hopes and Fears Around Return Migration” adlı çalışmada Şenyürekli ve Menjivar (2012), Amerika’da yaşayan Türk göçmenlerin geriye göç niyetlerin nelerden etkilendiği ve bu karar sürecini anlamaya çalışmışlardır. Ağırlıklı olarak 18-40 yaş aralığındaki yüksek eğitimli kişilerden oluşan 27 kişi ile yapılan mülakatların derlemesiyle meydana gelen “Hollanda’dan Türkiye’ye Beyin Göçü” adlı kitapta göçmenlerin geri dönüş sebepleri, geri dönüşte uyum sorunu ve zorluk yaşanıp yaşanmadığı, yapılan iş ve yaşam biçimiyle Türkiye’nin kalkınmasına katkıda bulunulduğunun düşünülüp düşünülmediği sorgulanmıştır (Kaplan, 2013).

Çalışmanın konusu bağlamında en önemli tema ise nitelikli göçmenlerin geriye göçü ve dönüş motivasyonlarıdır. Bu doğrultuda “Brain Drain from Turkey: Return Intentions of Skilled Migrants” adlı çalışma yurtdışında yaşayan profesyonel Türklerle gerçekleştirilen online bir anket çalışmasının ürünüdür. Çalışmada yüksek eğitimli kişilerin dönme veya dönmeme kararında en fazla ailenin ve sosyal faktörlerin önemli olduğu, Türkiye’deki ekonomik istikrarsızlık durumunda yurtdışında kalmayı önceseler de Türkiye’de iş deneyimi olanların dönüş niyetinin daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir (Güngör ve Tansel, 2012). Hazırlanma süresi oldukça eski olan Toker (1991) tarafından yazılan “Yüksek Tahsilli Geri Göçmenlerin İş Tatmini Açısından Türk İş Hayatına Olan Entegrasyonu” adlı doktora tezi çalışmasında tahsilli göçmenlerin Türkiye’ye geri göç eğilimleri, dönüş nedenleri, sosyal ve mesleki entegrasyonları incelenmiştir. Combres’in (2007) Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde hazırladığı “Experiences of Educated Turkish Migrant Women Returning from Canada” başlıklı yüksek lisans tezinde Kanada’dan

Türkiye'ye dönen eğitimli altı Türk kadınla görüşmeleri neticesindeki veriler paylaşılmıştır. Kadın katılımcıların sosyal ve çalışma hayatlarındaki deneyimleri sorgulanarak toplumsal cinsiyet bağlamında anne, eş, kız çocuk, profesyonel gibi birbiriyle çelişen sosyal rollerle mücadelelerinin yaşadıkları göç sürecinin tüm aşamalarında da eşlik ettiğinin altı çizilmiştir. Yılmaz-Şener'in (2017) yürütücülüğünü yaptığı ve TÜBİTAK tarafından desteklenen "Neden Geri Dönüyorlar? Nitelikli Türk Göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan Geriye Göçüyle İlgili Karşılaştırmalı Bir Çalışma" isimli projede nitelikli Türk göçmenlerin Amerika ve Almanya'dan neden geriye döndüklerini ve iki ülkenin geriye göç hareketliliklerinin karşılaştırıldığı görülmektedir. Bu iki ülkeden geriye dönen nitelikli göçmenlerin hangi sebeplerle Türkiye'ye döndükleri, döndükten sonra hangi şekillerde ve ne ölçüde Türkiye'ye tekrar adapte oldukları, döndükten sonra Almanya'yla/Amerika'yla ne ölçüde ve hangi tür bağlantılarını devam ettirdikleri, Türkiye'ye dönüşlerini kalıcı bir dönüş olarak mı düşündükleri, tekrar göç etme isteklerinin olup olmadığına projede cevap aranmıştır. Sunata (2014) tarafından yazılan ve Almanya'dan Türkiye'ye dönen mühendislerin göçündeki sosyal ağların değerini ve rolünü inceleyen "Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları" adlı makalede geriye göçte sosyal bağların kuvvetli olduğu ve değer atfedildiği görülmüştür. Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı ile Bayburt Üniversitesi'nin ortak bir çalışması olan "Almanya'da Yaşayan Yüksek Nitelikli Türkiye Kökenlilerin Mesleki Durumu ve Göç Eğilimleri" geçici değerlendirmesinde nitelikli Türk göçmenlerin ulus aşırı yöneliminin uygun koşulların yaratılmasıyla Türkiye devletinin lehine bir oluşum gösterebilecek niteliğine işaret edilmiştir. Almanya'daki Türkiye Kökenli Kalifiye Personelin Göç Eğilimi sempozyum notları içinde Aver (2014) tarafından yazılan "Yüksek Vasıflı Türkiye Kökenlilerin Göç Eğilimleri" bölümünde Türkiye'ye bağlılığını ifade edenlerin, ayrımcılığa maruz kalanların geri dönüş eğilimlerinin yüksek olduğu görülürken birinci ve ikinci kuşakların dönüş eğilimlerinde emeklilik ve çocukları, üçüncü kuşakta ise akademik veya mesleki bir eğitimin sonlanması gerekçe gösterildiği belirtilmiştir. Köşer-Akçapar (2006)'ın Amerika'ya giden nitelikli göçmenlerle ilgili değerlendirmeleri içeren "Turkish Highly Skilled Migration to the United States: New Findings and Policy Recommendations" başlıklı raporun Türkiye'ye geri göçle gelen kişilerle gerçekleştirilmiş sınırlı mülakat verilerini

de bulundurmaktadır. “Re-integration of Highly Skilled Return Migrant: The Impact on The Development of Bangladesh” isimli yüksek lisans tezinde nitelikli göçmenlerin geri dönme kararları ve bu dönüşün ülke kalkınmasına etkisi üzerine çalışılmıştır. Aile bağları, bilginin transferi, beşerî sermaye yatırımları gibi gerekçelerle geri dönüşlerin yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Ting, 2015). Russell King ve Katie Kuscminster’in editörlüğünü üstlendiği 2022 yılının sonlarında yayınlanan “Handbook of Return Migration” isimli kitap çalışmasında geriye göçün kavramsallaştırılması, teorileri, siyasallaştırılması, dönüş ve yeniden uyum deneyimleri ile geriye göçün kalkınma ile ilişkisi gibi çok boyutlu birbirinden araştırmalara yer verilmiştir (King ve Kuscminster, 2022).

Uluslararası göç literatüründe teorik arka planı oldukça dar bir olguyu oluşturan geriye göçün, daha çok ampirik çalışmalarla desteklendiği gözlenmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak Gmelch ve Cassarino’ya atıfta bulunularak çalışmalar yapıldığı ile karşılaşılmıştır. Fakat bu çalışmada yukarıdaki literatür özetinde değinilen tüm teoriler bütünlüklü şekilde ele alınacaktır. Bunun en önemli sebebini ise dünyada var olan göç sistemlerinden biri olarak Türkiye-Almanya koridorunun kendine has bir sistem yarattığı iddiası ve bunun değişen/dönüşen karakterinin ortaya konulma hedefi oluşturmaktadır. Alan yazındaki geriye göç ampirik çalışmalar incelendiğinde ise emeklilik sonrası geriye göçün, dönenlerin kimlik, uyum ve ayrımcılık sorunlarının, dönüş motivasyonlarının ele alındığı araştırmaların yapıldığı görülmüştür. Burada hem dünyadaki diğer ülkelerden hem de Batı Avrupa ve Amerika’dan Türkiye’ye dönenlere dair yapılan çalışmalardan örnekler verilmiştir. Dönenlerin kimlik, uyum ve ayrımcılık sorunlarının araştırıldığı çalışmaların bir kısmı herhangi bir teorik arka plandan faydalanmadan diğer kısmı ise klasik asimilasyon ve entegrasyon teorileri üzerinden değerlendirmeye giderek yaşanan uyum sürecinin “göçmen uyum”undan farklı değerlendirilmesi gerektiğini göz ardı etmiştir. Bu açıdan yaklaşıldığında bu çalışma uluslararası literatürde son yıllarda çalışılan ve önemsenen bir konu olan yeniden entegrasyon olgusunu bütüncül bir yaklaşımla yani var olan entegrasyon teorilerini göz ardı etmeden fakat yeniden entegrasyonu tanımlayan tipolojileri de teorik arka planına dahil ederek konuyu ele almayı hedeflemektedir. Bu yönüyle de çalışmanın diğer araştırmalardan farklılaşarak bütüncül ve kapsamlı bir analiz ortaya koyması hedeflenmektedir. Nitelikli göçmenlerin geriye göçü ise literatürde hala yeni başlıklardan biridir. Bu yönüyle Türkiye’ye geri dönen nitelikli göçmenler konusuna daha çok resmî

kurumlar aracılığıyla düzenlenen bazı toplantılarda yer verildiği görülmüştür. Konuyla ilgili var olan birkaç çalışma da ya sadece kadınları ve tek bir meslek grubunu ele alması ya da online görüşme metodu ve çok az sayıdaki katılımcıyla araştırmaları gerçekleştirmesi gerekçeleriyle önerilen bu çalışma ile kıyaslandığında oldukça dar bir alanı işaret etmekteledir. Bu doğrultuda planlanan çalışma, hem teorik arka planın detaylı ve bütüncül şekilde referans alınmasıyla hem de çok araştırmaya konu edilmesine rağmen Almanya-Türkiye göç sisteminin karakteristik yapısını öne çıkarmasıyla ayrılmaktadır.

Çalışmanın ikinci önemli ayağını geriye dönen nitelikli Türk göçmenlerin yeniden uyum süreçleri oluşturmaktadır. Göçmenlerin uyumuyla ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır (Berry, 19917; Gordon, 1964; Esser, 2000; Castles ve diğerleri, 2002). Zamanla dünyada belirginleşen ve bir daire şeklini alan göç zincirleri anavatana geri dönenlerin yeniden uyumunu (reintegration) gündeme getirmiştir. Bu konuyla ilgili ulusal literatürde yayına ulaşılamamışken uluslararası literatürde sınırlı da olsa yayınlar mevcuttur. Fakat hiçbiri yeniden uyum sürecine tam bir teorik alt yapı sunamamıştır. Onlardan ilki Kuschminder'in (2013) Maastricht Üniversitesi'nde tamamladığı "Female Return Migration and Reintegration Strategies in Ethiopia" isimli doktora tezinde yeniden uyum sürecinin çok boyutlu olduğu ve yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu iddia edilmiş ve kavrama yeni bakış açıları getirerek bir tipoloji ortaya konulmuştur. Kuschminder (2017) tarafından yazılan "Reintegrastion Strategies: Conceptualizing How Return Migrants Reintegrate" adlı kitap yazarın yukarıda adı geçen doktora tezinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Kitapta geriye dönenler için dört tip yeniden entegrasyon stratejisi tanımlanmış ve her türün çok sayıdaki değişkeni işaret eden özellikleri de belirtilmiştir. Fakat yazar geriye dönen göçmenlerin farklı aşamalardan geçerek farklı stratejiler benimseyebileceği göz önünde tutularak bu yeniden entegrasyon stratejilerinin kalıcı olmadığının altını çizmiştir. Ndreka (2019) tarafından yazılan "Return Migration and Re-Integration of Returnees Chanllenges in the Origin Country" isimli çalışma, menşei ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında karşılaşılan zorlukları belirleyerek, geriye dönenlerin menşei ülkedeki yeniden entegrasyon süreçlerini teorik ve ampirik olarak incelemeyi amaçlamıştır. Geriye dönen göçmenlerin her alanda sosyal ve ekonomik olarak yeniden entegrasyonunu sağlamak için bir program yaklaşımı önermeyi amaçlayan "Return Migration and the Problem of Reintegration" isimli makale, etkili bir

yeniden entegrasyon programı için gereken unsurların listesini oluşturmakta ve hükümetin program yönetiminin kurumsal mekanizmasına odaklanması gerektiğini önermektedir (Arowolo, 2000). Connell (2009) “I Never Wanted to Come Home: Skilled Health Workers in the South Pasific” adlı çalışmada nitelikli işçi, doktor ve hemşirelerin Pasifik, Samoa, Tonga ve Fiji adalarına dönüşünü incelemiş ve çoğu göçmenin geriye dönüşü zor bulduklarını, ücretlerin ve yaşam standartlarının daha düşük olduğunu ve en yalın biçimiyle kültür şoku yaşadıklarını belirtmiştir. “Back Home at Last! Factors Influencing Return and Reintegration of Ghanaian Returnees” isimli çalışmada Gana’ya geri dönenleri inceleyen Setrana (2017), geri döndükleri için mutlu olanların olmayanlara göre daha başarılı bir şekilde yeniden entegre olduklarını ortaya koymuştur. Mercier ve diğerleri (2016) tarafından hazırlanan “Reintegration upon Return: Insights from Ecuadorian Returnees from Spain” isimli makalede ev sahibi toplumuyla önemli kültürel etkileşimler yaşamış Ekvadorlu göçmenler incelenmiştir. Çalışmada ev sahibi toplumun kültürünün çok yönünü benimseyen göçmenlerin geriye döndüklerinde kendi ülkelerinin kültürüne alışma ve yeniden entegre olma sürecinde pek çok zorluğu tecrübe ettikleri bulgusu paylaşılmıştır. “Challenges of Social Reintegration for the 2013 Saudi Arabian Returnees in Ethiopia” isimli çalışmada Birara (2017), Suudi Arabistanlı geriye dönenlerde umutsuzluk, sosyal izolasyon ve özgüven düşüklüğünün geliştiği sonucuna ulaşmıştır. “Return Migration, Reintegration and Sense of Belonging: The Case of Skilled Ghanaian Returnees” isimli ve aidiyet konusuna odaklanan çalışma, nitelikli geriye dönen göçmenlerin hem Gana’daki hem de yaşadıkları ülkedeki deneyimlerine bağlı olarak dönüşlerinin sonuçlarıyla nasıl başa çıktıklarını araştırmıştır. Çalışmanın temel bulguları bağlamında geriye dönenlerin aidiyet tanımları yazar tarafından bireysel aidiyet (bir yere ait olan) ve sosyal/kolektif (aidiyet politikası) olmak üzere iki kategoriye ayrılmış ve araştırma bulgularında kabul edilme, evde hissetme, sorumluluk ve sahiplikle ilişkili bir aidiyet ile karşılaştığını belirtmiştir. (Arhin-Sam, 2019). Yeniden uyum veya anavatanda yeniden yaşamayla ilgili Gullahorn&Gullahorn (1963) tarafından ortaya konulan ‘tersine kültür şoku’ ve Sussman’ın (1986,2000) ‘kültürel kimlik modeli’ literatürdeki iki ana teorik arka planı oluşturmaktadır (Szkudlarek, 2010).

Literatürde görüldüğü gibi Bovenkerk’in çalışmasının yayınlanma tarihi, ilk petrol krizinin yol açtığı ekonomik gerilemenin bir sonucu olarak Avrupa’nın sanayileşmiş ülkeleri tarafından uygulanan ve işgücü göçmenlerinin menşe ülkelerine büyük ölçekli

geri dönüş akımlarına yol açan göçmen 'alımını durdurma' sürecine denk geldiği için oldukça önemlidir. Bu durum 1970'li yılların sonlarından itibaren on yıl boyunca Batı Avrupa'daki işgücü göçünün kaynak ülkelere çok sayıda geriye göçün yaşanmasına neden olmuştur. King ve Christou'nun işaret ettiği gibi bu çalışmaların tamamı 'birinci kuşağın', yani ilk göçmenlerin geldikleri ülkelere, köylere ve kasabalara geri dönüşlerine odaklanmış, geri dönenlerin ikinci kuşak (yani ev sahibi ülkede doğan) çocuklarının sosyal ve eğitimsel adaptasyonu ile ilgili sorunlardan zaman zaman bahsedilmiş olsa da genellikle bu grup o dönemde göz ardı edilmiştir (2014: 13-14). 1980'lerin sonu ve 1990'larda geriye göç üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda yaşanan durgunluğun ardından, son yıllarda bu konuya olan ilginin yeniden canlandığı literatürde ortaya konmuştur. Bu durumun son yıllarda geri dönüş hareketlerinin 'gerçek' büyümesinden ziyade, göç olgusunun üç analitik ve açıklayıcı çerçevede yeniden kavramsallaştırılması ile ilgili olduğunu öne sürülmüştür (King ve Christou, 2014: 15): Hareketlilik paradigması, ulusötesi yaklaşım ve diaspora çalışmaları.

1.5. Geriye Göç Teorileri

Bugün uluslararası göç, geçen yüzyılınkinden farklıdır. O zaman göç, büyük ölçüde tek yönlü bir hareketti ve büyük göçmen akımları Kuzey Amerika'ya Avrupa ve Asya'dan ayrıldı. Genelde Eski Dünyayı terk edenlerin asla geri dönmediği varsayılırdı. Bununla birlikte, 1885 gibi erken bir tarihte Ravenstein, göçmen yasalarının meşhur listesinde geri dönüş ilkesine dikkat çekmişti: "Her ana göç akımı, dengeleyici bir karşı akım üretir". Bununla birlikte, göçün on dokuzuncu yüzyıl transatlantik deneyiminden doğan bir ve tek fenomen olarak görülmesi göç çalışmalarına egemen oldu. Bu yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen 16 milyon Avrupalının tahmini dörtte biri de dahil olmak üzere anavatanlarına dönen binlerce göçmen, sosyal bilimciler tarafından zar zor fark edildi. Mangalam tarafından 10 yıl önce yayınlanan bir göç bibliyografyasında, listelenen 2051 başlıktan sadece 10'u geri dönüş göçü ile ilgili çalışmalardı (Boverkenk, 1974).

Rhoades, geri dönüş göçünün ihmal edilmesi için birkaç başka neden öne sürmüştür. Dünyanın pek çok yerinde meydana gelen kitlesel kentleşme, coğrafi hareketlerin yalnızca kırdan kente tek bir yönde meydana geldiğinin görüldüğü 'kırsal-kent' analitik çerçevesine yol açtı. Sınırlı bir süre için (geleneksel olarak bir yıl) sınırlı bir alanda (tek

bir köy) araştırmayı içeren geleneksel antropolojik saha çalışmasının doğası da göçün durağan bir olay olarak görülmesine yol açmış olabilir. Son olarak, geri dönüş, göç döngüsünün ölçülmesi en zor yönüdür. Çoğu ülke gelen yabancılar hakkında bilgi toplarken, aynı durum geri dönen vatandaşlar için geçerli değildir.

King ve Christou'ya göre geriye göç hareketliliğini -özellikle de ikinci ve sonraki nesillerin dönüşünü- ulusötesi ve diasporik perspektiflerin hareketlilik paradigmasıyla bir arada ele alınması bu hareketlilikleri anlamayı kolaylaştırmaktadır (2014: 31). Geriye göç hareketliliklerinin dinamiklerini şu şekilde ortaya koymaktadır (King ve Christou, 2014: 31-37): İlki, düğün, cenaze gibi birkaç günlük ziyaretlerden iki veya üç aylık yaz tatillerini içeren kısa süreli dönüş ziyaretleridir. Genellikle anavatandaki aile üyeleri bu tür ziyaretlerin düzenlendiği ev sahipliği bağlamında dayanak noktasıdır. Bu tür ziyaretler akraba ziyareti, tatil, ekonomik yatırım, işle ilgili olmak üzere çok işlevlidir. Bu ziyaretler içinde ikinci kuşak daha çok ebeveynleriyle birlikte hareket etmekte daha çok akrabaları ile zaman geçirmektedirler. Lakin büyüdüklerinde ailelerinden bağımsız da hareket edebilmektedirler. Geri dönüş hareketliliklerinin dinamiklerinin ikinci önemli yönü, geri dönüş ziyaretleri ile uzun vadeli yer değiştirme arasındaki bağlantıdır. Anavatana yönelik ziyaretler geriye göçü teşvik edebilmekle beraber her zaman geri dönüşle sonuçlanması söz konusu değildir. Tekrarlanan geri dönüş ziyaretlerinin 'irtibatı koparmamak' için faydalı olsa da geri dönüş göçü ile bağlantının genellikle zayıf olduğu düşünülmektedir. Üçüncü olarak ise ebeveynleri tarafından geri dönüş ziyaretlerinde ya da yeniden yerleşim için aile dönüş göçünün bir parçası olarak geri götürülen çocuklar, karara asgari düzeyde katkıda bulunurlar. Çocuklukta geri dönüşün basit bir tipolojisi de şu şekildedir: tatil ve aile ziyaretlerine geri götürülmek; büyükanne ve büyükbabalar ve diğer akrabalar tarafından bakılmak üzere geri gönderilmek ve ailenin yeniden yerleşimi kapsamında geri götürülmek. Ata topraklarına dönüş dördüncü sıradadır. Son olarak da bu dönüşün doğası ve konumuyla ilgilidir. Yerlerin ve insanların değiştiği ve bu anlamda 'tam' bir geri dönüşün olamayacağı gerçeğinin yanı sıra, idealize edilmiş anıları geçmişini nostaljik bir zaman tüneline 'dondurduğu' için geri dönenlerin çoğunun başa çıkmakta zorlandığı şeydir, sorulması gereken soru ise "Tam olarak nereye geri dönüş? Yani atalarının köyüne mi (eğer hala varsa); yoksa anavatanda daha iyi sosyal yaşam ve istihdam olanakları sunan bir şehre mi?". Niteliklerin dönüşü söz konusu olduğunda genellikle bu ata toprağı

ve köklere dönüş anlayışı anavatanın tamamını karşılamakta, anavatan sınırları içinde beklentilerine uygun ve var olan koşullar içinde en iyi seçeneğe yönelim söz konusudur.

Almanya'dan Türkiye'ye nitelikli geriye göç hareketliliğinin karmaşık ve katmanlı karakterini anlamak için ekonomik teoriler (neoklasik ekonomi, yeni işgücü göçü ekonomisi ve yapısalci yaklaşım), sosyal antropoloji teorileri (ulusötesicilik ve sosyal ağ teorisi) ve yaşam tarzı göçü teorisine değinilmektedir.

Tablo 1: Geriye Göç Teorileri

	Neoklasik Ekonomi	Yeni İşgücü Göçü Ekonomisi	Yapısalcılık	Ulusötecilik	Sosyal Ağlar	Yaşam Tarzı
Geriye Göç	Ev sahibi ülkede kalamayıp anavatana dönüşmesidir. ↓ “Başarısızlık”	Hedefe ulaşıp anavatana dönüşmesidir. ↓ “Planlı Strateji”	Köken ülkenin ekonomik ve toplumsal faktörleriyle kişinin beklentilerinin bir arada düşünülerek anavatana dönüş kararı alınmasıdır. ↓ “Köken Ülkeye Katkı”	Kalıcılıktan uzak hareketliliğin devam etmesidir. ↓ “Sürdürülebilir Hareketlilik”	Sosyal ve ekonomik ağlarla bilginin sınır ötesinde iletilmesi ve sürdürülebilmesini mümkün kılan bir dönüştür. ↓ “Sürdürülebilir Sınır Ötesi Ağlar”	Daha iyi bir yaşam için göç edilmesidir. ↓ “Kaçış”
Geriye Göç Motivasyonları	‘Başarısızlık’ nedeniyle anavatana dönmeye ihtiyaç duyulması.	‘Başarılı’ olup hedeflere ulaşıldığından anavatana dönme güdüsü.	Anavatana bağlılık, nostalji.	Aileye ve anavatana bağlılık ile döndükten sonraki olumlu sosyo ekonomik koşullar.	Hem kendi kaynakları hem de anavatanın sosyo ekonomik ve geleneksel fırsatları tarafından şekillenir.	Monotonluk, günlük rutinler, toplumsal ve ekonomik olumsuzluklardan uzaklaşarak, iş yaşam dengesinin yeniden düzenlenme isteği.
Geri Dönerler	Ev sahibi ülkede ‘başarısız’ olup anavatana dönmeye mecbur kalanlar.	Ev sahibi ülkede ‘başarılı’ olup hedefine ulaşarak anavatana dönerler.	Ne ‘başarılı’ ne de ‘başarısız’ göçmenlerdir.	Küresel aidiyeti gelişmiş, dönüş öncesi göç deneyiminde amaçlarına ulaşmış, ilişkilerini sınır ötesi bağlantılar ve hareketliliklerle sürdürmeyi amaçlayanlardır.	Dönüş öncesi kaynaklarını mobilize etmiş, göçmen ve göçmen olmayanlarla sınır ötesi bağlarını sürdürenlerdir.	Daha iyi bir yaşama ulaşmak için göç etmeye alternatif olarak anavatana dönüşe başvuranlar.

Kaynak: Yazar tarafından Cassarino’dan etkilenecek oluşturulmuştur. Bkz: Cassarino, J. P. (2004), Theorising Return Migration: The conceptual approach to Return Migrants Revisited, International Journal on Multicultural Societies, 6(2), s.269.

1.5.1. Ekonomik Teoriler

Neoklasik ekonomi göçü, göçmenlerin daha yüksek gelir elde etme motivasyonu ile gerçekleştirilen yani göç veren ile alan ülkeler arasındaki ücret farklılıklarının bir sonucu olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda geriye göç de yüksek gelir faydasının kaybedilmesi nedeniyle ‘başarısızlık’ olarak algılanmaktadır. Bu yaklaşım göçmenleri yalnızca kazançlarını artıran değil aynı zamanda aile kurma/ sürdürme ve kalıcı bir yerleşim yerine ulaşma amacıyla gittikleri ülkedeki kalma sürelerini artırmak isteyen bireyler olarak görmektedir (Cassarino: 2004: 255). Dolayısıyla neoklasik ekonomi yaklaşımına göre, göçmen geri dönüyorsa, bu durum bir başarısızlık olarak ifade edilmektedir.

Yeni işgücü göçü ekonomisi ise göçü, bireylerin göç öncesi amaçlarına ulaşmak için geçirdikleri geçici bir süreç olarak kabul etmektedir. Bu nedenle geriye göç yani anavatana dönmek hedefe ulaşılmış anlamına gelmektedir. Yeni işgücü göçü ekonomisi geri dönüşü hane halkı için hesaplanmış bir stratejinin rasyonel bir sonucu ve hedefe başarılı bir şekilde ulaşmanın bir sonucu olarak görmektedir (Cassarino, 2004: 255-256). Neoklasik ekonomi yaklaşımının bireyselleştirilmiş ekonomik hesaplamalarının aksine, yeni işgücü göçü ekonomisi, göç ve geriye göçü hem gelir ve kaynakları maksimize etmek ve çeşitlendirmek hem de bunlardan birinin başarısızlığına karşı korunmak için aile düzeyinde bir strateji olarak kavramsallaştırmaktadır (King ve Kuschminder, 2022: 5-6). Yeni işgücü göçü ekonomisi, ekonomik analiz kapsamını bireyi aile içine dahil ederek ve gelir maksimizasyonunu riskten kaçınma ile birleştirerek genişletmektedir (King & Christou, 2008). Neoklasik ekonomi yaklaşımından farklı olarak, göçülen yerde hedeflere ulaşıp geri döndüyse, geriye göç başarılıdır, denilebilir (Constant ve Massey, 2002). Cassarino’ya göre de göçmenler, hanelerine bekledikleri likidite ve geliri sağlamayı başarana kadar sınırlı bir süre için yurtdışına gittiklerinden geri dönüş, göçün mantıksal sonucunu ve başarısızlığını değil başarının elde edilmesini temsil etmektedir (2004: 260). Bu yaklaşıma göre geri dönüş, göçün doğal bir neticesidir.

Yapısalcı yaklaşım ise önceki teorilerden farklı olarak geriye göçün sadece göçmenin göç deneyimine odaklanarak anlaşılamayacağını, köken ülkedeki toplumsal ve kurumsal faktörleri de değerlendirmek gerektiğini ileri sürmektedir. Bir başka deyişle geriye göç, kişisel bir meselenin ötesinde yapısal faktörlerden etkilenebilen toplumsal ve bağlamsal

bir süreçtir. Geriye göç eden kişinin başarısı ya da başarısızlığı, köken ülkenin ekonomik ve toplumsal gerçekliğiyle kişinin beklentilerini bir arada düşünerek değerlendirilmektedir (Cassarino, 2004: 257). Bu perspektif aynı zamanda, geriye göç eden kişilerin döndükten sonra kendi ülkelerinde bir fark yaratıp yaratmadıklarına, herhangi bir etkilerinin olup olmadığına da bakmaktadır. Yapısal yaklaşım geri dönen bireylerin anavatandaki ekonomik gelişmeyi ne şekilde artırabileceklerine odaklanmaktadır (Cassarino, 2004: 260). Anavatana dönenlerin ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerinin hem dönüş kararlarını hem de anavatanla kurulan her türlü ilişkiyi şekillendiren bir özelliği bulunmaktadır. Ayrıca anavatana dönen bireylerin yeniden göç etmesi de söz konusu olabilir. Geriye dönüş, sadece şahsî bir mesele olmamakta, sosyal ve bir bağlama ilişkin sebeplerin ötesinde yapısal faktörlerin etkisiyle de ortaya çıkabilmektedir. Bu yaklaşıma göre, göçmenlerin geriye döndüklerinde kıra ya da kente yerleşmeleri, yeniden uyumlarını ve geriye dönüş beklentilerini şekillendirmektedir. İlk iki yaklaşımdan farklı olarak bu yaklaşımda geriye göç hem başarı hem de başarısızlık olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda göçmenler anavatana döndüklerinde daha konforlu bir hayata kavuşmayı istemektelerdir.

Bu yaklaşım çerçevesinde literatürdeki temel kaynaklardan biri olan göç tipolojisinde geri dönüş dörde ayrılmaktadır (Cerase, 1974):

Başarısızlık sebebiyle geriye göç (return of failure): Göçmenlerin hedef ülkeye uyum sağlayamama durumlarında yaşanmaktadır. Geriye dönenlerin anavatanın kalkınmasına etkisi azdır. Hedef ülkeye uyum sağlayamadıklarından bu göçmenlerin anavatana yeniden uyum sağlama sorunları çok olmamaktadır.

Muhafazakâr geriye göç (return of conservatism): Başlangıçta geri dönme niyeti olan, bunu koruyan ve hedeflediği maddi birikimi yaptıktan sonra ülkesine dönen göçmenlerdir. Bu göçmenler kendi ülkesiyle bağlarını hep korumakta, bulunduğu ülkede kendini yabancı hissetmektedir. Bu göçmenler tüm gelecek planlarını anavatan üzerinden kurgulamakta, işçi dövizleri transfer etmekte, ülkesinde mülk sahibi olmaktadır. Göç ettiği ülkede bulunduğu sürece kendi kültürüne uygun biçimde yaşamını sürdürmektedir.

Emeklilikten dolayı geriye göç (return of retirement): Göç ettiği ülkedeki iş hayatını tamamlayıp hayatının geri kalanını anavatanında geçirmek üzere dönenleri ifade etmektedir. Dönüş sonrası anavatanlarının gelişimindeki etkileri neredeyse yoktur.

Yenilikçi geriye göç (return of innovation): Bu kişiler yaşadıkları ülkeye iyi derecede uyum sağlamış, orada belli yetenek ve birikimi sağladıktan sonra ülkesine dönüp katkı sunmayı amaçlarlar. Geri dönenler, kendilerini 'değişimin temsilcileri' olarak algılayan dinamik bir gruptur.

Cerase'nin tipolojisi sonraki kavramsal yaklaşımlar için bir temel oluşturmuştur. Gmelch (1980), Cerase'nin geri dönen göçmenleri analiz eden tipolojisini, onların niyetlerini, motivasyonlarını ve uyum kalıplarını ele alarak yeniden formüle etmiştir. Gmelch'e göre, geri dönüş durumsal ve yapısal faktörler tarafından yönlendirilmektedir. Bunlar göçmenlerin menşe ülkelerinde bulmayı bekledikleri ve ilgili ev sahibi ülkelerde sunulan fırsatlardır. Ancak durumsal faktörler geri dönüşten sonra değerlendirilebildiğinden, Gmelch göçmenleri geri dönüş için yeterince hazırlıklı bulmamaktadır. Bu nedenle, yeniden göçün başarı ya da başarısızlığını, ev sahibi ekonomi ve toplumun gerçekliği ile geri dönen kişinin beklentilerini ilişkilendirerek analiz etmektedir. Eğer sosyal, ekonomik veya siyasi bağlam geri dönen kişinin beklentileriyle uyumlu değilse, yeniden entegrasyon zorlaşır.

Bir başka tipoloji de göçmenlerin göç ettikleri ülkede kalma süresiyle ilgili niyetlerine göre belirlenen tipolojidir. King (1986: 113) de göç edilen ülkede kalma süresiyle ilgili niyetler açısından dört grup göçe değinmektedir: Kalıcı olması düşünülen ve kalıcı olan göç, kalıcı olması düşünüldüğü halde geriye dönüşle sonuçlanan göç, geçici olması düşünülen ve geriye dönüşle sonuçlanan göç ve geçici olması düşünülen ancak kalıcı olarak yerleşmeyle sonuçlanan göçtür. Görüldüğü gibi bunlardan yalnızca ikisi dönüşle sonlanmaktadır. İkisinin arasındaki temel fark hedef ülkeye göç edildiğinde orada kalma süresiyle ilgili niyet farklılıklarıdır.

Yukarıdaki yaklaşımlar geriye göç literatüründe temel bir bakış açısı sağlamış olmasına karşın göçün karakterinin değişmesi daha 'akışkan' hale gelmesiyle yetersiz kalmıştır. 'Başarı-başarısızlık' paradigmasının ötesine geçemeyen bu anlayış sadece ekonomik dinamiklere odaklanarak toplumsal, siyasal, psikolojik diğer faktörleri göz ardı etmiştir. Geri dönenlerin sınıflandırıldığı tipolojiler de aynı nedenlerle günümüz hareketliliklerini açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Gelirin artırılması ve hedeflere ulaşılması perspektifi birinci kuşağın anavatana dönmesini bir nebze açıklayabilse de ikinci ve sonraki kuşakların dönüşlerini açıklamakta çok etkisiz kalmaktadır. Bilhassa yüksek

nitelikli grubun göç motivasyonları ve yeniden uyum süreçlerini açıklarken bu tipolojilere başvurmak çok mümkün olmamaktadır.

1.5.2. Sosyal Antropoloji Teoriler

Seksenli yıllar göç çalışmalarında önemli bir değişimin başlangıcı olmuştur. Göçmenlerin hedef ülkede yaşamaya başladıktan sonra anavatanla sürdürdükleri ilişkilere yani ulusötesi bağlantılara yoğunlaşmıştır. Ulus devletlerin siyasi ve kültürel sınırlarına rağmen toplumsal yaşam giderek artan bir biçimde ulusötesi alanlara yönelmektedir. Şüphesiz buna sebep olan başlıca gelişme küreselleşmeyle iletişim ve ulaşımın kolaylaşmasıdır. Bu ulusötesi perspektifle birlikte ulusal sınırları aşan bireyin sosyal ağlarının da göç sürecini etkilediği görülmeye başlanmıştır. Bu minvalde geriye göçün karmaşık yapısının anlaşılmasını kolaylaştıran ulusötesicilik ve sosyal ağ teorilerine değinilmektedir.

1.5.2.1. Ulusötesicilik

Göçle karşılaşan iki toplumun kültürleşme süreci göçün kaynak ve hedef ülke toplumlarının sosyal, siyasi, ekonomik durumları, bireylerin özellikleri vb. dinamikler çerçevesinde değişkenlik göstermekle birlikte genellikle göçmenlerin hedef ülkeye entegre olmaları veya hedef ülke içinde asimile olmalarıyla sonuçlanmıştır. Ulusötesicilik bu ikili yaklaşıma üçüncü bir bakış açısıyla katkı sunarak göçmenlerin ve çocuklarının yaşadıkları ülkelerin bir parçası haline gelirken aynı zamanda anavatanlarıyla sınırların ötesinde kurdukları sosyal, ekonomik, dini, siyasi bağlara dikkat çekmiştir.

Basch ve diğerleri (1994: 6) ulusötesiliği ilk olarak "göçmenlerin köken ve yerleşim toplumlarını birbirine bağlayan çok katmanlı sosyal ilişkiler kurma ve sürdürme süreçleri" olarak tanımlamıştır. 2000'li yılların başındaki çalışmalarda ise ulusötesi göç göçmenlerin aynı anda birden fazla toplumda sürekli yeniden üretilen ve akışkan sosyal alanlarda gerçekleşen bir hareketlilik olarak tanımlanmıştır (Levitt ve Schiller, 2004). Ayrıca bu sosyal alanlar sadece anavatan ve ev sahibi ülkeleri değil, göçmenlerin soy ve din ortaklığı olan diğer mekanları da içerecek biçimde çok katmanlı ve mekanlıdır (Levitt ve Jaworsky, 2007: 131). Ülkeler arası oluşan bu ulusötesi alanlar sadece göçmenleri değil aynı zamanda göçmen olmayanları da etkilemekte, yaşamlarını dönüştürmektedir. Levitt'e göre ulusötesi alanlarda yalnızca insanlar değil para, fikirler, normlar, kimlikler

gibi pek çok sosyal alanı içeren havale akışı olduğundan hareketlilik içinde yer almayan göçmen olmayan bireylerin de yaşamları etkilenmektedir (2001).

Başlangıçta ulusötesiciliğe yönelik iki perspektif oluşmuştur: Düzenli seyahatler, kurumsallaşmış ve sürekli faaliyetleri içeren dar ve süreklilik göstermeyen ve düzen içermeyen geniş perspektiflerdir. Bu geniş perspektifteki kasıt anavatandaki siyasi kriz veya doğal afet gibi olağanüstü hallerde zaman zaman ortaya çıkarak faaliyet gösteren göçmen grupların faaliyetleridir yani süreklilik aranmaz (Levitt ve Jaworsky, 2007: 132). Ulusötesiciliğin esneyen sınırlarına geniş bir çerçeve çizen Morawska, günümüz ulusötesicilik anlayışının çok sayıda çeşitlilik ve değişkene bağlı olarak, bir veya birden fazla sınır ötesi faaliyet içerebileceği, düzenli sürdürülebileceği veya sadece belli durumlarda harekete geçirilebileceği, bireyler veya göçmen gruplarca resmi veya resmi olmayan kanallar aracılığıyla gerçekleştirilebileceği, kamusal alanı kapsayabileceği gibi sadece sınırın iki tarafındaki insanların yaşamlarıyla sınırlı kalabileceğini öne sürmektedir (2007: 153).

Ulusötesicilik anlayışının dönüşen perspektifini anlamak için şüphesiz tarihsel farklılıklara bakmak gerekmektedir. Bu doğrultuda sanayileşmemiş ülkelerin çoğunda göçmenlerin anavatana gönderdikleri işçi dövizleri ülkenin önemli bir ihtiyacını kapatırken bağımlılığı artırmış ve bunların devamlılığının sağlanmasına yönelik bir dizi politika devreye sokulmuştur. İkinci olarak gelişmiş ülkeler için yüksek nitelikli bireylere gösterilen misafirperverliğe karşı diğer göçmen gruplara çok istekli davranılmadığından, onların zorunlu ulusötesi alana itilmesi söz konusuysa, niteliklilerin ulusötesi alanlarına yönelik tutumları gönüllü bir biçimde şekillenmektedir. Üçüncü olarak da uluslararası ekonomi ve işgücü piyasalarının yoğunlaşması, küreselleşmeyle medya, ulaşım ve iletişimde yaşanan devrimsel gelişmeler, bunların yarattığı zaman ve mekânın sıkışması ulusötesi hareketlilikleri daha hızlı ve kolay hale getirmiştir (Levitt ve Jaworsky, 2007: 133).

Ulusötesiciliğe yönelik yaklaşımların bir kısmı da kuşaklar arası yaşadığı değişime yöneliktir. Ulusötesi pratiklerin ve bağlılıkların ilk kuşak içinde daha yaygınken sonraki kuşaklarda bunların azaldığına yönelik genel bir kanı bulunmaktadır. Bu kanı çalışmalarda genellikle anavatan diline hakimiyetin kuşaklar arasında giderek azalması ve anavatana dönüş niyetlerinin az olması/olmaması ile ilişkilendirilmiştir (Alba & Nee

2003). Ulusötesi faaliyetler ikinci ve üçüncü neslin çoğunun hayatının merkezinde yer almamasına ve ebeveynlerinkine benzer yoğunlukta katılmamalarına rağmen sınırları aşan insanlara, değerlere, kültürlere gündelik hayatlarının çoğu aşamasında tanıklık etmeleri onları ulusötesi faaliyetlere olası katılımlarını kolaylaştırmaktadır (Levitt ve Jaworsky, 2007: 134).

Göçmenlerin ulusötesi ekonomik pratikleri işçi dövizleri ve girişimciliktir. Ulusötesi göçü sanayileşmiş ülkelerin işgücü ihtiyacından dolayı ucuz işgücüne, sanayileşmemiş ülkeleri de işçilerin gönderdikleri dövizlere bağımlılığı üzerinden okumak tek başına yeterli olmamakla beraber mümkündür. Ulusötesi alanların devamlılığı yoğun ekonomik bağlantılar ve küreselleşmeyle ilişkilidir. İşçi dövizleri bireysel yatırımların yapılması, aile üyelerinin desteklenmesi, küçük ve büyük işletmelerin finanse edilmesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bunun yanında sınır ötesindeki sosyal ağların kullanılması, iki dilli olunması, iki kültüre hakimiyet gibi dinamikler göçmenlerin ev sahibi toplumdaki yapısal dezavantajları aşmasına olanak sağlayabilir. Bu dinamikler sosyal sermayenin ekonomik gelişmeleri etkilemesine örnektir.

Göçmenlerin ulusötesi siyasi pratikleri seçmen veya aday olarak seçimlere katılma, iki ülkedeki siyasi partilere, derneklere, kampanyalara üyelik, lobicilik gibi faaliyetleri içermektedir. Bunların yanında ayrımcılıkla mücadele, hak ve hizmetlere erişim, hizmetlerin iyileştirilmesi gibi ev sahibi ülkedeki toplumsal statünün iyileştirilmesi motivasyonu ile yapılan faaliyetler de vardır. Her ikisi için de kaynaklar bireysel olabildiği gibi anavatanın desteklemesi de söz konusudur (Qstergaard-Nielsen, 2003). Türkiye Cumhuriyeti devletinin Almanya'daki vatandaşlarına yönelik pasif veya aktif müdahale ve uygulamaları buna örnektir. Aynı zamanda bu faaliyetler her zaman ulusötesi olmamakta ama zamanla bazı yönleri ulusötesi hale gelebilmektedir. Bazı gruplar örneğin Avrupa'daki Müslümanlar, bölgesel veya uluslararası kurumlarda lobi faaliyetlerine yardımcı olan diğer ülkelerdeki destekçileriyle ittifaklar kurarak sınır ötesi örgütlenebilirler (Levitt ve Jaworsky, 2007: 136).

Göçmenlerin ulusötesi toplumsal pratikleri aile ve akrabalık yapısındaki dönüşümü ile bunların toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk yapılarını nasıl etkilediğini anlamaya çalışmakla ilgilidir. Bir başka deyişle ulusötesi akrabalık çalışmaları, sınırları aşan aile ağlarının toplumsal cinsiyete dayalı güç ve statü farklılıklarıyla nasıl karakterize edildiğini

göstermektedir (Levitt ve Jaworsky, 2007: 137). Ebeveynlerin ve çocukların ulusötesi deneyimlerinin artması aile bağlarını da dönüştürmüştür. Genellikle çalışmak için başka ülkeye göç eden çocuk sahibi kadınlar ulusötesi anneliği deneyimlemektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda ulusötesi anneliğin olumlu ve olumsuz yanları olduğuna değinilmiştir. Ulusötesi annelik bir yandan hem ebeveynler hem çocuk için duygusal manada stresli ve travmatik iken diğer yandan da iletişim ve ulaşımın maliyetinin giderek azalması annelerin çocuklarıyla uzak mesafelerde dahi gündelik yaşamlarında aktif olmalarına olanak tanımaktadır (Parrenas, 2005). İnternet aracılığıyla çocukların ödevlerine yardım eden Filipinli anneler ulusötesi anneliğin en belirgin örneklerindendir. Göçmen kökenlilerin anavatana olası dönüş kararlarında ihtiyaç duyacakları desteğe sahip olma motivasyonu da ulusötesi ailevi bağları sürdürme konusunda teşvik edici olabilir. Lakin çoğu zaman zaman akraba bağları sömürücü biçimde kullanılabilmekte, bundan rahatsız olunmaktadır. Bu durum ulusötesi bir sınıf farklılaşmasına da işaret etmektedir.

Göçmenlerin ulusötesi kültürel pratikleri de diğerleri gibi iki ülkeyi karşılıklı etkilemektedir. Göçmenler kültürel öğeleri örneğin müziği hem anavatandaki hem de yaşadıkları ülkedeki konumlarını korumak için kullanırlar. Anavatan kültürü ve dilinin öğrenilmesini teşvik eden ebeveynler çocuklarının hem kültürel kimliğinin korunması hem de yaşadıkları ülkenin sosyal yaşamındaki olumsuz ortamlardan uzaklaştırılması için iki ülke arasında dolaşımı artıran çocukların anavatanda eğitim alması, belli bir yaşa gelene kadar orada akrabalarca büyütülmesi vb önlemler olarak ulusötesi alanın genişlemesini sağlamaktadır (Levitt ve Jaworsky, 2007: 137). Ayrıca artan ulusötesi evlat edinme sayısı, çocuklarından farklı etnik kökenlere sahip bu ebeveynlerin onlara kendilerinin sağlayamadığı kültürel bilgileri sağlamaya çalışarak bu dolaşıma katkıda bulunmakta, bunun karşılığında evlat edinilen çocuklar eğitim ortamlarının kültürel yapısını dönüştürmektedir (Levitt ve Jaworsky, 2007: 137). Anavatana yönelik arkadaş ve aile ziyaretleri ile telefon görüşmeleri, mektuplar, e postalar, internet aracılığıyla görüntülü görüşmeler, ev sahibi ülkedeki diasporanın diğer üyeleriyle bir araya gelme, faaliyetlere katılma, diaspora kurum ve kuruluşlarıyla bağlantılar, anavatana ilişkin kültürel etkinliklere katılma, anavatana ait medya gibi kültürel ürünlerin tüketimi de ulusötesi toplumsal alan içinde yer almaktadır (Bilgili, 2022: 40).

Kültürün bir ögesi olan din de ulusötesi deneyimleri etkilemekte ve etkilenmektedir. Dini aidiyet kişileri sadece anavatan veya yaşadıkları ülkedekilerle değil dünyanın neresinde olursa olsun aynı dine inanan tüm dindaşlarıyla birleştirmektedir. Ulusötesi göçmenler anavatanlarındaki dini yaşama biçimini ve uygulamaları dönüştürmekte, daha ılımlı veya daha muhafazakâr tutumlarını taşımaktadır. Ayrıca din geçmişi, bugünü ve geleceği birbirine bağlayan bir hafıza zincirinin parçası olduklarını insanlara hissettirdiklerinden insanları zamanla birbirine bağlamaktadır (Levitt ve Jaworsky, 2007: 141).

Ulusötesi göçmenler karmaşık sosyal ağlar içinde ‘akışkan’ ve ‘çoklu kimliklere’ sahiplerdir. Schiller ve diğerlerine göre bir kişinin aynı etnik gruptan Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının bir toplantısına katılıp, bir New Yorklu olarak New York Belediye Başkanı'na şehrin gelişimi hakkında konuşmaya çağrılıp aynı zamanda sonraki hafta da ‘evine’ Haiti'ye gidip kendini bir milliyetçi olarak ‘ulusunun’ gelişimi hakkında konuşabildiği örnekler vardır (1992: 12). Birbiriyle çelişkili gibi görünmesine rağmen ulusötesi göçmenlerin karmaşık kimlikleri söz konusu olduğunda bu doğaldır. Al-Ali ve Koser’e göre ulusötecilik geline ve gidilen ülkeye sosyal, kültürel ve fiziksel olarak bağlı olmayan göçmenler arasındaki yeni kimlik gelişiminin vatandaşlığın aşamalı olarak ‘yersizyurtsuzlaşmasına’ neden olduğu ileri sürülmektedir (2002: 4).

Ulusötesi alan pratikleri ve karakteri göçmenin geldiği ülkeye veya ülkenin gölgesine göre değişkenlik gösterebilir. Yani zincirleme göç yoluyla yoksul bir ülkenin kırsal bölgesinden zengin bir ülkenin kentine giden göçmen işçinin içinde bulunduğu ulusötesi alan görece daha basit olurken nitelikli göçmenlerin, mültecilerin, tüccarların, ikinci jenerasyon göçmenlerin daha kozmopolit ve çoklu alanların etkisiyle oluşan karmaşık bir ulusötesi alanda olmaları beklenmektedir (King ve Christou, 2014: 25).

Göçmen kökenlilerin -bilhassa ikinci kuşağın- anavatana dönüşlerinde ulusötesi bağlar ya yeniden oluşturulmakta ya da tersine dönmektedir. King ve Christou’ya göre ikinci kuşak, ev sahibi ülkede doğduğundan veya ilk sosyalleşmesini orada yaşadığından anavatanlarında ilk kuşak göçmenler olarak kabul edilmekte ve ‘tersine ulusötesilik’ (reverse transnationalism) bağlamında genellikle doğdukları ülkeyle ters ulusötesi bağlarını sürdürmektedir (2014: 26). Yani anavatana döndükten sonra yeniden uyum sürecinin başarıyla sonuçlanmasının ardından ulusötesi alanın ortadan kalkması söz

konusu olmamakta geri dönenlerin eski ev sahibi ülkeleriyle tersine ulusötesi bağlarını korudukları görülmektedir.

Ulusötesi bağlar yeni sosyal olgular olarak değerlendirilemese de bunların doğası, sıklığı ve birey/ toplum için taşıdığı anlamı değişmiştir. Bunun başlıca nedeni, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki değişikliklerdir. Başka bir deyişle, küreselleşmeyle ortaya çıkan koşullar ulusötesi sosyal alanların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu alanlar içerisinde geri dönüş hareketleri de yeni ve farklı anlamlar kazanmaktadır (Bilgili, 2022: 40-41).

1.5.2.2. Sosyal Ağlar

Ulusötesi yaklaşımda olduğu gibi, sosyal ağ teorisi de geri dönenleri maddi ve maddi olmayan kaynakların taşıyıcıları olarak görmektedir. Bir göç ağı göçmenlerin aileleri veya arkadaşlarıyla etkileşime girdiği kişiler arası ilişkilerin bir bileşimidir. Sosyal ağlar, bilginin yayılması, himaye, dayanışma, yardım gibi hususlarda bir temel sağlamaktadır. Sosyal ağ teorisi de geri dönenleri diğer ülkelerdeki eski yerleşim yerleriyle güçlü bağları olan göçmenler olarak görmektedir.

Sosyal ağlar arasındaki etkileşimler, hareketliliğe katılmanın maliyet ve risklerini azaltarak göçü kolaylaştırır. Sosyal ağ, ulusötesi göç ağlarının kurulmasının önünü açmakta ve bu ağlar bir göç zinciriyle sonuçlanabilmektedir. Sosyal ağlar çoğu zaman göçmenlerin seyahatlerini finanse etmelerine, iş ve hatta kalacak yer bulmalarına yardımcı olmaktadır. Sosyal ağlar her ilave göçmen tarafından genişletilip güçlendirildiğinden, potansiyel göçmenler varış ülkesinde halihazırda kurulmuş olan sosyal ağlardan ve etnik topluluklardan faydalanabilmektedir.

Göç araştırmaları, sosyal ağların genellikle göç planlarının ve varış yeri seçiminin önemli bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla sosyal ağlara dahil olmak göç kararları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal ve kültürel faktörler ilk olarak göçün gerçekleşip gerçekleşmediğini, ikinci olarak göçün ne şekilde gerçekleştiğini, yani kalıcı mı yoksa döngüsel mi olduğunu, üçüncü olarak varış yeri seçimini ve dördüncü olarak göçmenlerin yeni çevrelerindeki deneyimlerini belirlemektedir. Demografik yapı, yani aile büyüklüğü, yaş ve cinsiyet, yaşam döngüsündeki aşama ve akrabalık örüntüleri gibi ailelerin sosyal yapısının çeşitli yönleri, göçe ilişkin mevcudiyeti, beklentileri, güdülere ve teşvikleri etkilemektedir. Göç motivasyonunun bu dört bileşeni göç kararlarını

etkilemektedir. Dolayısıyla, aile göçün önemli bir belirleyicisidir. Bu durum, özellikle bireyin aile içindeki rolünün, aile içindeki sosyalleşmenin ve aile tarafından sağlanan sosyal ağın göç motivasyonları üzerindeki etkisi düşünüldüğünde belirginleşmektedir. Bu da potansiyel göçmenlerin kararları açısından sosyal bağlamın merkezi öneminin farklı şekillerde ifade edildiği anlamına gelmektedir. Aşağıdaki hipotezler, topluluk ve akrabalık bağlarının göç kararları üzerindeki bu etkisine atıfta bulunmaktadır (Haug, 2008: 2-3):

Yakınlık hipotezi: İkamet edilen yerde akraba ve arkadaşların bulunması göç etme eğilimini azaltmaktadır. Bir topluluğa yakın bağlar, güçlü akrabalık bağları, bir topluluğa yapılan yüksek yatırımlar ve yeni bir toplulukta asimilasyon zorlukları gibi ekonomik olmayan faktörlerin tümü göç etmeme eğilimini güçlendirmektedir. İkamet edilen yerdeki sosyal ağlar önleyici bir faktördür

Bilgi hipotezi: Akrabalar ve arkadaşlar zaten farklı yerlerde yaşıyorsa, göç etme eğilimi artar. Ayrıca, yaşam koşulları (iş fırsatları gibi) bilindiği için bu yerlere göç daha cazip hale gelir. Menşe yeri ile varış yeri arasındaki mesafe ne kadar büyükse, bilgi dolaşımı o kadar az olur. Kişinin varış yerinde ne kadar çok sosyal ilişkisi varsa ve sonuç olarak bu ilişkiler ne kadar çok bilgi sağlıyorsa, bu bilgiler göç kararı üzerinde o kadar etkili olmaktadır. Varış yerindeki sosyal ağlar bir çekme faktörüdür.

Kolaylaştırıcı hipotez: Akrabalar ve arkadaşlar, iş arama, maddi destek, teşvik, yeni sosyal bağların sağlanması gibi yollarla yeni yere uyumu kolaylaştırarak göçü teşvik eder ve kendi ikamet yerlerine yönlendirir. Varış yerindeki sosyal ağlar bir çekme faktörüdür.

Çatışma hipotezi: Topluluk içindeki aile içi çatışmalar da göçe neden olmaktadır. İkamet edilen yerdeki sosyal ağlar bir itici faktör olarak hizmet edebilir.

Teşvik edici hipotez: Aileler, örneğin hane gelirini güvence altına almak için bir strateji olarak, aile üyelerini iş için göç etmeye teşvik edebilir. İkamet yeri bir itici faktördür.

Göçmenler sınırları aşan birtakım sosyal ağlar oluştururlar ve bu ağlar aracılığıyla geriye dönüşlerini mümkün hale getirirler. Geriye dönmeye çalışan göçmenlerin geçmişleri ile sıkı bağlar kurmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Bu bağlamda kurmaya çalıştıkları

ilişkiler ‘sosyal sermaye’⁶ olarak nitelendirilmektedir. Bu ilişkiler sadece aile, yakın arkadaş vb. dar bir çerçeve ile sınırlı ise ‘bağlayıcı sosyal sermaye’; ilişkiler daha uzak bireyler ve organizasyonlara kadar genişliyorsa ‘köprü kuran sosyal sermaye’ varlığından söz edilebilir. Aile tarafından sağlanan önceden var olan sosyal ve finansal kaynaklar, geri dönenlerin performansını şekillendirebilir.

Bu yaklaşıma göre geriye göç eylemi, ‘kaynakların seferber edilmesini’ (resource mobilization) ve ‘hazırlığı’ (preparedness) gerektirmektedir. Göçmenin hazırlığı ise geriye göçe sadece istekli olmasıyla tamamlanamamakta, geriye dönüş için gerekliliklerin yerine getirilip hazır olunmasını gerektirmektedir. Yani geriye dönüşün öncesi ve sonrasına ilişkin durumları (pre and post-return conditions) çok iyi şekilde planlamak gerekmektedir (Cassarino, 2004: 271-275). Bunlar iş, yaşanılacak olan şehrin ve sosyal çevrenin tesisi, çocukların eğitimi, akraba, dost ve diğerlerine yakınlık veya uzaklıktır.

Geriye göç bu anlayışa göre de göç sürecinin sonu anlamına gelmemekte, göç hikayesi devam etmektedir. Bu perspektife göre, geri dönenler dönmeden önce düzenli olarak ülkelerini ziyaret ederek dönüşleri için hazırlık yaparlar. Ülkeleriyle olan bağlantılarını devam ettirirler ve düzenli olarak para gönderirler. Göçmenin doğduğu ülkeden başka bir ülkeye gidişi etrafında şekillenen süreçleri ihtiva eden bu yaklaşımda, doğulan ve gidilen ülkeler arasındaki kuvvetli sosyal ve ekonomik bağlantılar daha iyi anlaşılacak istenmektedir. Buna göre, göçmenler, doğulan yere yaptıkları düzenli ziyaretlerle esasen geriye dönüş hazırlıkları yapmaktadır (Carling vd., 2015: 26). Göçülen yerde bir hayat sürdürülmeye çalışılmakta ve bunun için de gerekli görülen kimlikler inşa edilmektedir.

Görüldüğü gibi sosyal ağlar da hem 'anavatanları' hem de 'ev sahibi' ülke ve topluluklarla güçlü bağlar - maddi, kişisel, duygusal - kuran göçmenleri ve geri dönenleri kapsamaktadır. Burada vurgu, geri dönüş kararı, geri dönüş hareketinin kendisi ve geri dönüşten sonra yaşananlar için kanal görevi gören aile ve diğer sosyal ağlar üzerindedir.

⁶ Sosyolojik kuram ve yaklaşımlar içerisinde sosyal sermayenin kökenleri ilk sosyologlara kadar geri götürülebilirken kuramsal sosyolojik analizi Bourdieu, Coleman, Putnam ve Fukuyama tarafından yapılmıştır. Bourdieu meşhur “Ayrım” isimli çalışmada “kültürel farklılıkların nasıl oluştuğunu, yerleştiğini ve toplumsal tabakalaşmayla ilişkisini açıklama gayesi” bağlamında sermayeye odaklanmış ve ekonomik sermayeye ek olarak, ekonomik-olmayan sermaye (Kültürel, sembolik, sosyal) türlerini de eklemiştir. Coleman sosyal sermayeyi birey için bir sermaye değeri olarak görmektedir. Putnam ise iletişim ağları, normlar gibi bağlantılara referansla kavramı ele almaktadır. Fukuyama’ya göre de sosyal sermayenin temel unsuru güvendir (Field, 2008: 18-56).

Ulusötesi alan ile benzerlikleri olsa da sosyal ağlar daha çok söz konusu ağın bir parçası olmak için gerekli niteliklere (akrabalık, sosyal sermaye, kültürel ve ekonomik kaynaklar, kimlik vb.) sahip olan tanımlı bir grup insan arasındaki bağlantılara bağlıdır (Cassarino, 2004, s.266-7). Başka bir deyişle, ağlar ilişkiseldir, geri dönüşe yol açan ilişkiyel dallanmalara dahil olan sosyal aktörlerden oluşur ve ayırt edici bir 'geri dönen kimliği' (returnee idendity) oluşturabilir (King ve Kuschminder, 2022: 7).

1.5.3. Yaşam Tarzı Odaklı Teoriler

1.5.3.1. Yaşam Tarzı Kavramı

Yaşam tarzı, hayata dair seçimlerle ilgili yaşamı sürdürme biçimidir. Yani kişilerin zamanlarını ve emeklerini neye, nasıl, nerede harcadıklarıyla işaret olunan bir kavram olarak yaşam tarzı, bireyseldir. Kişilerin yaşam tarzları sosyal ve kültürel sermayeleri, toplumsal statüleri, psikolojileri ve çevresel etkenlere bağlı olarak meydana gelmektedir. Yalnızca var olan yaşamları değil, istek, niyet ve gelecek planları da kişilerin yaşam tarzlarını şekillendirmektedir.

Örneğin Marshall'a göre daha çok tüketim değeri ve şekillerini biçimlendiren ve kapitalist toplumların ayrışmasını artıran farklı yaşama biçimlerini ifade etmektedir (2009: 816). Kars ve Özkul'un aktardığına göre yaşam tarzı kavramını kişinin serbest zaman değerlendirme biçimi ve beğenilerini gösteren (Featherstone, 2002), kişilerin gelir düzeyleri ve harcamalarıyla ilişkilendiren (Küçükemiroğlu, 1997) ve kişilerin kültürel ve sosyoekonomik kimliklerinin göstergesi olarak değerlendiren (Miegel, 1994) yaklaşımlar mevcuttur (2021: 41).

Yaşam tarzı kavramı ağırlıklı olarak tüketici davranışlarını anlamak üzere kullanılmıştır. Serbest zaman faaliyetleri tüketici davranışları paydasının önemli bir bölümünü oluşturduğundan yaşam tarzının bir unsurunu meydana getirdiği görülmektedir. Yaşam tarzının kuramsal gelişimine katkı sunan araştırmaların da bu perspektiften yapıldığı değeri, beğeni, ilgi gibi kavramlarla ilişkilendirilerek çalışıldığına yer verilmiştir (Çakıroğlu ve diğerleri, 2020: 82-88).

Kars ve Özkul da kavramın kültürle olan ilişkisi bağlamında yaşam tarzını sahip olunan imkânlarla kültürel zenginliklerden kendi isteği ve iradesiyle faydalanma girişimi ve eylemi sonucunda ortaya çıkan farklılaşma şeklinde tanımlamaktadır (2021: 41).

Chaney’e göre (1999:14) modern toplumdaki kişilerin kendilerinin ve diğerlerinin tutum ve davranışlarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bir başka ifadeyle yaşam tarzı, kişileri ve toplumları diğerlerinden farklı kılan tutumların bütünüdür. Aynı zamanda yaşam tarzı-kültür ilişkisine de atıfta bulunan Chaney, yaşam tarzının yalnızca bir toplumun yaşam deneyimlerinden ibaret olmadığını, yaşam tarzının kültüre bağlı fakat onun ötesinde bir topluma ait eşya, yer ve zamanın kullanılma şekli olarak ifade etmektedir. Yani özel anlam kazanan uygulama ve davranışlardır (1999: 15).

Sosyolojinin kurucu bilim insanlarından Weber, toplumsal düzende sosyal statülerin önemine değinirken statünün elde edilme yollarından biri olarak yaşam tarzı kavramına işaret etmektedir.⁷ Psikolojik bir kavram olarak ele alan Adler (1929)’e göre yaşam tarzı, erken çocuklukta oluşan kişinin temel karakterini ifade eden bir kavramdır. Fakat kavrama yalnızca bireyin psikolojisi açısından değil aynı zamanda sosyal yapı ve toplumu oluşturan bireylerin de dahil edildiği analiz çerçevesinde ele alınmıştır.

Yaşam tarzı sadece öz kimliğin inşa ve bunun başkalarına iletilmesi sürecinde değil bununla birlikte kolektif kimliklerin oluşumu ve sürdürülmesinde de kullanılmaktadır. Yani yaşam tarzları günlük yaşamın organizasyonu için detaylı planlardır. (Gerke, 2000: 137).

Kişilerin istekleri doğrultusunda yaşam tarzı değişiklikleri gerçekleşebilmekte, bu değişiklikler de zaman zaman yer değiştirmelere neden olmaktadır. Buradan hareketle ‘yaşam tarzı’ ve ‘göç’ kavramları ilişkili biçimde ele alınarak yaşam tarzı göçü kavramsallaştırmasına gidilmiş ve yaşam tarzı nedeniyle yaşanan göç hareketlilikleri bu perspektifle açıklanmaya çalışılmıştır.

1.5.3.2. Yaşam Tarzı Göçü

Daha iyi bir yaşama ulaşmak için başlayan arayış zaman zaman göç etmekle sonuçlanabilir. Yani yaşam tarzı göçü, daha iyi bir yaşam tarzı arayan insanların yer değiştirmesidir. ‘Daha iyi bir yaşam’ göçmenlerin tamamı için geçerli bir kavram gibi görünmekle birlikte bu kavramın içeriği bireyler için görecelidir. Benson ve O’Reilly’nin

⁷ Giddens’in ifadesine göre The New York Times köşe yazarı William Safire, terimin kaynağının Alfred Adler’in yazıları olduğunu söylemesine rağmen Dennis Wrong, kaynak için Weber’in “statü grupları” kavramını ve kullanımını işaret etmektedir (2010: 110)

de belirttiği gibi ‘iyi yaşam’ çok sayıda şekil almakta ve çoğu zaman çağdaş yaşam tarzlarının bireyselliği, riski ve güvensizliği olarak tanımladıkları anlatılardan uzaklaşarak sığınmak üzere süregelen arayışları ifade etmektedir (2009b: 3).

Nispeten varlıklı kişilerin göç etmesi⁸, uluslararası göç hareketlilikleri içinde çok büyük ölçüde ve hayati hareketliliklerin ciddi artış göstermesi şeklindeki anlaşılır nedenlerle göz ardı edilmiştir. Benson ve O’Reilly (2009:609) daha iyi bir yaşam tarzı aramak için göç eden çok sayıda kişiye rağmen bu kavramın anlaşılma ve açıklanma ihtiyacının olduğunu belirtmiştir.

Yaşam tarzı göçünün kaynak ve hedef ülkelerine mikro ve makro ölçekteki etkisi göz önünde bulundurularak araştırılması içinde geçtiğimiz çağda büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın önceki başlıklarında da görüldüğü gibi çoğu göç tipolojisinde ‘daha iyi bir yaşam tarzı’ bir motivasyon olarak ele alınmamış emeklilik, turizm gibi konularla ilişkilendirilerek gerekçelendirmeler yapılmıştır.⁹ Fakat bu yeni eğilimin çok değişkenli yapısı hem anlaşılmasını zorlaştırmış hem de kapsayıcı olmamıştır. Fakat bunların hepsinin ortak noktasında ‘daha iyi bir yaşam kalitesi veya farklı bir yaşam tarzı arayışı’ göç hareketliliklerinin altında yatan başlıca neden olarak görülmüştür. Benson ve O’Reilly bu anlatılardaki her vakanın özgün olmasıyla birlikte sözü edilen ortak yaşam tarzı endişelerinin bu farklı göçlerin tek bir fenomen olarak ele alınabileceğini ve ‘yaşam tarzı göçü’ ifadesiyle şemsiye bir başlıkta incelenebileceğini savunmuşlardır (2009: 609).

Göç hareketliliklerinin altında çoğu zaman bir ‘kaçma hikâyesi’ vardır. Bu kaçış göç öncesindeki hayatta yaşanan olumsuz deneyimlerle ilişkilendirilmektedir. Monotonluktan, günlük rutinlerden, toplumsal-ekonomik- siyasal olumsuzluklardan uzaklaşarak yeni başlangıçlar için göç etmeye bir alternatif olarak başvurulabilir. İş-yaşam dengesinin yeniden düzenlenmesi, özgürleşme, yaşam kalitesinin artması, çok boyutlu şekilde konfor alanının genişlemesi gibi meseleler aranan farklı yaşam tarzlarının özellikleri arasında bulunmaktadır. Bu nedenle yaşam tarzı göçü, farklı destinasyonları

⁸ Nispeten varlıklı kişilerin göç hareketliliklerini inceleyen çalışmalarda ise genellikle “expat” diye adlandırılan profesyonel göçmenlerin hareketlilikleri incelenmiştir (Beaverstock, 2002; Cohen, 1977; Iredale, 2001).

⁹ Bunun istisna bir çalışması olarak King Avrupa göçünün yeni bir haritalandırmasını yaptığı çalışmasında, yeni göç eğilimleri içinde ekonomik olmayan hareketliliklerin küresel ölçekte önem kazandığını, göçün yeni motivasyonlarından yeni formlarının ortaya çıktığını ifade etmiştir (King, 2000).

olan, istek ve hayalleri kapsayan bir arayış ve proje olarak adlandırılmaktadır (Benson ve O'Reilly, 2009: 610). Korpela'nın araştırmasında (2009: 15-30) Hindistan'ın Varanasi şehrine giden yaşam tarzı göçmenleri aşırı tüketim, boğucu çalışma koşulları, gelecekle ilgili umutsuzluğa karşılık manevi ve toplumsal değerlerin önemli olduğu, doğaya yakın ve yavaş tempolu bir yaşam tarzını tercih etmişlerdir. Bu doğrultuda yaşam tarzı göçü bu örneklerde Batı toplumlarının yaşamlarının bireyselleştirilmiş özellikleri yerine komşuluk, aile olma gibi topluluk duygularının paylaşıldığı bir yaşamı seçme girişiminden doğmaktadır (Benson ve O'Reilly, 2009b: 4). Bunların yanı sıra 'iyi yaşam' emeğine yabancılaşmadan üretilebilen, yerel ve işlenmemiş gıdaları kendilerine ve çocuklarına sunabilme imkânı olarak da ifade edilmiştir (Benson ve O'Reilly, 2009b: 4-5).

Yaşam tarzı göçünde göçmenler, bulundukları ülkeye ve topluma ait sorunları daha abartarak ifade ederken göç etmeyi istedikleri ülkedeki yaşamın avantajlarına odaklanarak süreci romantikleştirmektedirler. Benson ve O'Reilly tarafından göç öncesi ve sonrasındaki bu abartılı karşılaştırmada ekonominin çok da tartışılmayıp daha çok kişisel nedenlerin vurgulandığı bir anlatı olduğu ifade edilmiştir. Burada göç etme motivasyonları bireyselleştirilmiştir. Örneğin işten çıkarma, çalışma koşulları, emekli olma, travmatik herhangi bir olay ve benzeri deneyimlerden uzaklaşarak bunların olmadığı daha doğru bir hayatı bulma ve kendini gerçekleştirme yolu olarak göç etme kararı alınmaktadır. Göçten sonraki yaşam göçten önceki yaşamın bir anti tezi olarak kurgulanmaktadır (2009:610).

Odak noktasını daha iyi bir yaşamın oluşturduğu bu hareketliliklerde iş-yaşam dengesi yeniden müzakere edilerek yeni tercih edilen yaşam tarzının gereklerine uygun işler seçilmekte, bireysel ve toplumsal geçmişten 'kaçış' ve 'kendini gerçekleştirme' stratejilerine odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda yaşam tarzı göçmenleri tarafından girişimcilik faaliyetleri üstlenilebilmektedir. Bu durumu Hoey, "from "pi" to "pie"" ismiyle yayınladığı çalışmasında "Pie Guy" diye adlandırdığı bir mühendisin işini bırakarak küçük bir kasabada turta yapıp satılan bir yer açtığını anlatarak örneklendirmiştir (2005: 595). Göç öncesi yaşamında deneyimi olmamasına rağmen yeni bir yaşam için hayallerin peşinden gidilmekte ve dolayısıyla bireyleri özgürleştirici bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir (Benson ve O'Reilly, 2009: 611).

Yaşam tarzı göçmenleri için yaşamak üzere seçilen yerler nasıl bir hayat sürmek istediklerine işaret etmektedir. Aranılan farklı veya daha iyi bir yaşam biçimi çok çeşitli, özgün, bireysel tercih ve özlemleri yansıtmaktadır. Benson ve O'Reilly yaşam biçimi seçimlerinin özgünlüğünü kabul ederek fakat hedeflenen seçimlere dayalı bir yaşam göçü tipolojisi önermişlerdir: Yerleşime dayalı turizm, kırsal alan ve burjuva bohem yaşam biçimi¹⁰.

Yerleşime dayalı turizm odaklı yaşam tarzı göçü, bu göçmen gruplarının en yaygın olduğu çeşittir. Bu göçmenler kıyı tatil bölgelerini genel olarak tercih etmekte ve iklim seçimlerinde belirleyici rol üstlenmektedir. İklimin belirleyiciliği Kuzey-Güney göçüyle ilişkilendirilerek Algarve, Malta, Costa del Sol gibi yerlerin mutfağı, şarabı, yavaş yaşam temposu, açık hava, gibi değişkenlerle özdeşleştirilerek Akdeniz yaşam tarzı bu göç biçimini doğurmuştur (O'Reilly, 2000, 2003; King ve diğerleri, 2000; Casado-Diaz, 2007). Aledo Tur (2005) tarafından 'yerleşik turistler' olarak adlandırıldığını belirten Benson ve O'Reilly (2009: 612) bu güneş arayan göçmenler için iklimin ve sahilin sağlıkla ilgili faydaları, sükûnetin verdiği psikolojik rahatlama önemlidir. Boş zaman, kaçma hikâyesi, sakinlik, rahatlama gibi değişkenler bu göçmenler için bir yaşam biçimine karşılık gelmekte ve turizmi işaret etmektedir.

Yaşam tarzı göçlerinin önemli bir kısmını önceden deneyimlenmiş turizm hareketlilikleri oluşturmaktadır. Yani bireyler tatil yaptıkları bölgenin yaşam tarzına yönelik bir tat geliştirmekte ve o bölgenin sunduğu yaşam tarzının kendileri için daha iyi olacağına duydukları inançtan hareketle turist oldukları yerin göçmeni olmaktadır. Turist yerlerin bu göçmenler için hedef ülke haline geldiği görülmektedir. Fakat turizmle yaşam tarzı göçünün bağlantısını reddetmemekle birlikte göçmenlerin motivasyon ve deneyimlerinin bir kısmını baltaladığından yaşam tarzı göçünü turizme indirgememek gerekmektedir (Benson ve O'Reilly, 2009: 614).

Hedeflenen bir başka yaşam tarzı göçü ise kırsal alan odaklı yaşam tarzı göçüdür. Kırsalda yaşam kişilere zamanda geçmişe yolculuk, basit ve doğal bir yaşam, toprağa geri dönme, kolektif bir yaşam biçimi sunmaktadır. Kırsal bölge yaşam tarzı göçmenleri için peyzajlarıyla kurdukları ilişkiyi de göstermektedir. Hoey çalışmasında yeni bir yerde

¹⁰ Orijinal kullanımları şu şekildedir: Residential tourism, the rural idyll ve bourgeois bohemians.

‘yeniden başlama’ girişimiyle metropol olmayan bir bölgeye yerleşen orta sınıf göçmenlerin anlatılarını incelemektedir (2005: 588).

Bu noktada ‘karşı kentleşmeden’ (counterurbanization) bahsetmek gerekmektedir. Nüfusun metropol ve şehirlerden uzaklaşarak daha kırsal bölgelere doğru hareketliliği anlamına gelmektedir. Kentten uzakta yaşam bir göç motivasyonu haline geldiğinde yaşam tarzı göçü içine dâhil etmek mümkündür. Aşırı kalabalık, barınma pahalılığı, yeşil hareket, emeklilik gibi gerekçeler kişileri kentten uzaklaştırarak kırsala yakınlaştıran nedenlerdendir. Benson ve O’Reilly’e göre (2009: 614) bu ve benzer motivasyonlar olsa da karşı kentleşme literatüründe öncelenen başlıca motivasyon kırsal idil yani bir yaşam biçimi olarak kırsalın çekiciliğidir. Daha az aceleci bir yaşam tarzı, barış ve sessizlik, alan ve yeşillik kırsal alanların içsel nitelikleri ve kırsalı kentsel yerleşim yerlerinden ayıran ayırt edici özelliklerdir (Van Dam ve diğerleri, 2002: 461). Yani şehrin aşırılıklarından uzak, insanların birbirlerine daha çok zaman ayırdığı ve daha samimi ilişkiler kurabildiği, çocukları için güvenilir bir yer olarak kırsal alan tasvir edilebilir. Fakat buradaki kırsal alandan kasıt coğrafi olarak kıra ait olandan ziyade kente ait kötü olan her şeyden uzakta olan anlamına gelmektedir. Yani kırsallık sadece kırdan değil, uzaklaşmak istenenleri içeren alternatif bir yaşam biçimi olarak her yerde inşa edilebilmektedir (Van Dam ve diğerleri, 2002: 463). Karşı kentleşmede göçmenler genellikle göç öncesi yaşamlarının antitezini yaşama gayreti içindedirler.

Bohem idealleri simgeleyen bölgelerde alternatif yaşam tarzı arayışına karşılık gelen yaşam tarzı göçünün bir şeklidir. Bu bohem bölgeler belirli manevi, sanatsal, yaratıcı ve eşsiz kültürel deneyimler sunan bir çerçevede aktarılmaktadır. O’Reilly (2009: 613) Pola Bousiou’nun Yunanistan’ın Mykonos adasına gelen oyunculuk yapmak, çalışmak, yaratmak gibi konulardaki yetenekleriyle karakterize edilen bir grup insanın bu turistik mekânın onlara nasıl bir alternatif kimlik sunduğunu anlatan çalışmasını buna örnek göstermektedir.

Benson ve O’Reilly’e göre yaşam tarzı göçü hakkındaki nispeten sınırlı literatürün kategorize edilme ihtiyacı ve alanın genişletilmesine yönelik araştırma ihtiyacını ortaya koymak amacıyla bu kategorizasyona gidilmiştir. Bu tanımlama gayreti yaşam tarzı göçü içindeki anlatıların benzer ve farklılıklarını incelemek üzere bir çerçeve sunmaktan

kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu kategorizasyonda türler birbirini dışlamamaktadır (2009: 613).

Benson ve O'Reilly (2009: 615) yaşam tarzı göçünün odağına hareketlilikten ziyade başat göç etme motivasyonu olan yaşam tarzı seçimlerini getirmiştir. Yani göçü göç öncesi ve sonrası yaşamlar bağlamında yeniden konumlandırarak sadece bir hareketlilik olarak ele almaktan uzaklaştırmışlardır. Yaşam tarzı göçü aile, iş ve kişisel önceliklerin yeniden düzenlenerek kendini gerçekleştirmenin bir yolu olarak yer değiştirilmesidir. Yaşam tarzı göçmenleri Hoey (2005: 593) tarafından 'potansiyel benlik' olarak adlandırılan bu kişisel arayışlarında kendilerini yeniden tanımlayarak yuva dedikleri bir yer aramaktadırlar.

Post, geç, ikinci veya akışkan modernite dönemine giren toplumlarda geleneksel sosyal yapılar ortadan kalktığı ve daha fazla tüketici seçimi ile şekillendiği fikri bazı sosyologlarca ortak bir kanı olarak paylaşılmıştır (Bauman, 2000; Giddens, 2010). Giddens'a göre modernitenin bu gelenekler ötesi düzeninde bireysel kimlik refleksif bir çabadır. Gelenekler etkisizleştikçe, yerel ve küreselin diyalektik etkileşimiyle yeniden şekillenen gündelik hayat içinde seçenekler çeşitlendiğinden yaşam tarzı kavramı önem kazanmaktadır (2010: 16). Bourdie'ya göre ise yaşam tarzları belli maddi koşullar ve bir sınıf habitusunun sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yani tüm yaşam tarzları içinde bulunan habitusun vasıtasıyla meydana gelmektedir (2017: 253-261).

Benson ve O'Reilly'e göre yaşam tarzı göçü belli tüketim ve kendini gerçekleştirme dürtüsüyle yönlendirilen bireyselleştirilmiş bir eylem gibi görünmesine rağmen göçmenlerin farkında oldukları veya olmadıkları sınırlılıklar içinde 'seçim' yapmaktadırlar (2009: 618). Yani yaşam tarzı göçleri bireysel bir arayış içine girilen ama habitus sınırlılıklarının aşılamadığı geç modernitenin kaçınılmaz sonucudur.

Yaşam tarzı göçünde kişiler yaşamlarını iyileştirmek üzere yani göç öncesindeki yaşamlarına göre tercih ettikleri bir yaşam biçimi oluşturma amacı taşırlar. Bu yönüyle de göçleri bireyselleştirilmiş bir eylem gibi görünmektedir. Lakin göç öncesi yaşamlarındaki beklentileri ve özlemleri yeni hayatlarına onların beraberinde taşınmaktadır. Dolayısıyla yaşam tarzı seçimleri 'habituslarından' ve 'sembolik sermayelerinden' bağımsız olmamaktadır. Bir başka deyişle sembolik sermayeleri, göç etme kararını, yaşamak üzere seçilen yeri ve oradaki yaşamın nasıl olacağını etkilemektedir (2009: 618).

Daha önce de belirtildiği gibi daha iyi bir yaşam için çok sayıda insan hareketlilik içinde yer almakta ve yer değiştirmektedir. Lakin bu kişiler içinde belirli tarihsel ve maddi koşullar yani ekonomik ayrıcalık ve hareket kolaylığı olmadan bu seviyede bir hareketlilikten söz etmek mümkün olmamaktadır. İnsanlar arasında sahip oldukları ve olmadıklarının yarattığı farklılığı Amit ‘asimetrik ayrım’ olarak adlandırmakta ve bu sayede tüm hareketliliklerin mümkün olduğunu ifade etmektedir (2007: 8). Para ve zaman gibi belirli kaynaklara erişimi olanlar bunu yapabilirken diğerleri yapamamakta yani sahip olunan kaynaklar nedeniyle birileri göç hareketlilikleri içinde yer alırken diğerleri dışında kalmaktadır. Bu yeni ve farklı yaşam biçimi arayışını kolaylaştıran ekonomik ayrıcalık, uluslararası emek göçü hareketliliğinin öznelere olan işçi göçmenler için anavatanda bir hayat kurma imkânı tanımaktadır. Benson ve O’Reilly de göreceli ekonomik ayrıcalığın emeklilik sonrası göçü kolaylaştırdığını savunmaktadır (2009: 619).

Yükselen yaşam standartları ve harcanabilir servetteki artışla birlikte küresel ölçekte daha çok kişi yaşam tarzı hakkında bilinçli ve finansal olarak uygun seçimler yapabilmektedir. Bu iyileşen koşullar kişilerin hayatı kavrama biçimini ve iş hayatlarına dair koşullarını da esnekletmektedir. Ayrıca yaşam tarzı seçiminde aracı kurumlar olarak işlev gören emlak ve finans kurumları ile kapsamlı mülkiyet pornografisi ile kitle iletişim araçları, hem yer değiştirmeyi organize etmekte hem de özel yer değiştirme tavsiye ve desteği sunmaktadır (Benson ve O’Reilly, 2009: 619-620).

Göç motivasyonları içinde bulunan yaşam tarzı, göçün hareketliliğe dönüştüğü günümüzde tekrar düşünülerek yeni kavramsallaştırmalara ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda geriye göçler istenilen yaşam biçimini sürdürmek üzere bir ‘seçim’ den hareketle kimlik oluşumunun tamamlanma yolculuğunun başat belirleyicisine dönüşümünü göstermektedir.

1.6. Uyum ve Yeniden Uyum¹¹ Süreçleri

Toplumsal hayatta iki veya daha çok grubun temasıyla birey ve grup seviyesinde yaşanan karşılıklı değişim sürecine kültürleşme denir. Kültürleşmede genellikle bir grubun

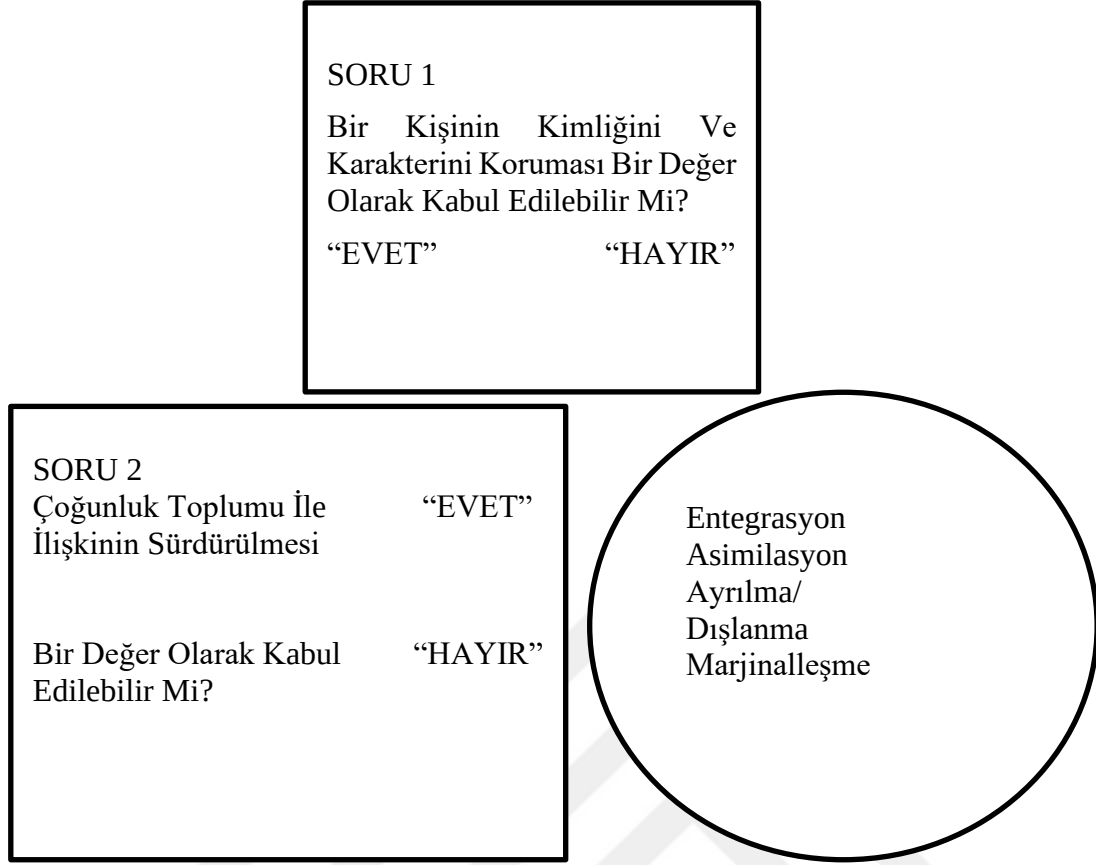
¹¹ Göç literatüründe uyum, entegrasyon, adaptasyon, harmonizasyon kavramları birbirinin yerine kullanılarak göç edilen toplumla bütünleşmeyi ifade etmektedir. Araştırmacı tarafından kavramlar arası nüansların hepsini içerir biçimde ve bu nedenle çatı kavram olduğundan “uyum” kelimesinin kullanımı

baskınlığı söz konusu olmasına rağmen her iki grup da etkilenmekte ve değişime uğramaktadır. Uyum ve yeniden uyum süreçleri ile kültürel geçişlerin sosyolojik ve psikolojik yönleri açıklanmaktadır. Bireylerin göç sürecinde belli oranda veya tamamen kimlik değişimi yaşaması ve bu nedenle yeniden uyum süreçlerinin ev sahibi ülkedeki uyum sürecine göre daha karmaşık hale gelmesi söz konusudur. Bu nedenle yeniden kültürleşme sürecini anlamayı kolaylaştırması amacıyla kültürleşme deneyimlerine bakılması önerilmiştir (Kunuroğlu, 2015: 28). Bu doğrultuda çalışma kültürlerarası uyum ve kültürlerarası yeniden uyum başlıklarıyla devam etmektedir.

1.6.1. Kültürlerarası Uyum

Göç ve kültürleşme denildiğinde akla gelen isimlerin başında Berry bulunmaktadır. Berry kültürleşmeyi kültürlerarasındaki ilişki sonucu oluşan kültürel ve psikolojik değişim süreci olarak tanımlamıştır. Göçmenlerin deneyimlediği başlıca kültürleşme davranışlarını asimilasyon, entegrasyon, ayrışma ve marjinalleşme olarak sınıflandırmıştır. Bu modelde kişinin kendi kimlik ve kültürel değerlerini koruma eğilimi ile ev sahibi toplumla olan etkileşim düzeyi referans alınmıştır. Bireyin kendi kimlik ve değerlerini korumak ile ev sahibi toplumla etkileşim içinde olmak eşit biçimde önemliyse entegrasyon, kendi kimlik ve değerlerini korumak yerine ev sahibi toplumun kültürünün benimsenmesine asimilasyon, kendi kimlik ve değerlerini korurken ev sahibi toplumla etkileşimden uzak durulmasına ayrışma, kendi kimlik ve değerlerini koruma ile ev sahibi toplumla etkileşim içinde olma isteksizliğine marjinalleşme denmiştir. Örneğin aşağıdaki şekilden yola çıkarak kişinin birinci soruya “evet”, ikinci soruya “hayır” demesi durumunda “ayrışma/dışlanma” dan söz edilmekte iken birinci soruya “hayır”, ikinci soruya “evet” cevaplarında ise “asimilasyon” dan bahsedilmektedir. Eğer kişi her iki soruya da “evet” cevabını verirse “entegrasyon” işaret edilirken “hayır” derse “marjinalleşme” ifade edilmektedir (Berry, 1997: 9-10).

tercih edilmiştir. Uluslararası literatürde “re-adaptation veya re-integration” olarak kullanılan ve yeniden adapte olma/entegre olma anlamına gelen bu kavramlar yerine de “yeniden uyum” denilmektedir.

Şekil 1: Berry’nin Kültürleşme Stratejileri

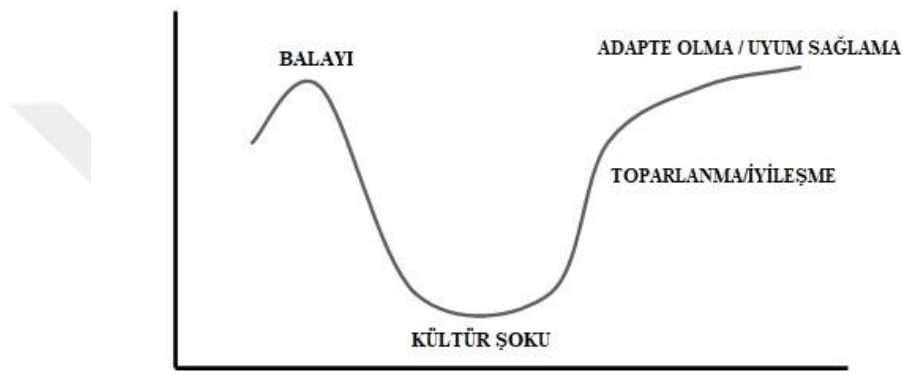
Kaynak: John W. Berry, “Immigration, Acculturation, and Adaptation”, Applied Psychology: An International Review, 46 (1), 5-68, 1997, s.10.

Bu modeldeki en yüksek kültürleşme stresiyle marjinalleşmede, en düşükle ise entegrasyonda karşılaşılmaktadır. Berry psikolojik kültürleşmeyi beş aşamada incelemektedir: İlk aşama iki kültürün ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkan taleplerden oluşur. Uyarılma da denen ikinci aşamada bu ortak ihtiyaçlar bireylerce değerlendirildikten sonra herhangi bir soruna neden olmadığında uzlaşıldığı takdirde -özellikle de bireysel değişimler başlar. Bireylerin sorunlu gördüğü deneyimleriyle mücadele içinde oldukları çatışma aşaması üçüncü aşamadır. Stresin yoğun olduğu dördüncü aşama değişimlerin kolay veya zor yaşanmasına göre değişkenlik gösterir. Son aşama ise birey veya grupların talepleriyle değişimlerin yaşanabildiği uzun süreli adaptasyonu içerir (1997: 18-20).

Kültürlerarası uyum, bir kişinin farklı bir ülkedeki yaşama uyum sağlamaya çalıştığı süreçtir. Kim’e göre kültürlerarası uyum, kişilerin farklı bir ülkeye taşındıktan sonra ev sahibi toplumla karşılıklı kurdukları ve sürdürdükleri dinamik bir süreçtir (2001: 31).

1.6.1.1. Kültürel Adaptasyonun U Eğrisi Modeli

U eğrisi modeli Lysgaard tarafından kişilerin ev sahibi toplumdaki kültürlerarası uyum deneyimlerini anlamak için ortaya konmuştur. Bu çalışma Fullbright kapsamında Amerika'ya eğitim için giden Norveçli öğrenciler üzerine yapılmıştır. Buna göre kişinin ev sahibi toplumdaki geçirdiği aşamalar şöyledir: Balayı, kültür şoku, toparlanma ve uyumlanmadır.

Şekil 2: U Eğrisi Modeli

Kaynak: Lysgaard, S. (1955), Adjustment in a Foreign Society: Norwegian Fullbright Grantees Visiting the United States, International Social Bulletin, Volume:7, ss. 45-51.

İlk aşama olan “balayı” aşamasında birey ev sahibi toplumda henüz yeterli zaman geçirmediğinden yeni kültürle uyumsuzlukların farkında değildir. Bu nedenle de sadece yeni bir kültürü keşfetmenin verdiği mutluluk ve macera duyguları söz konusudur. Bu keşif sürecinin ilerlemesi ve zamanın geçmesiyle gündelik hayattaki farklılıklar ve uyumsuzluklar birey tarafından fark edilmeye başlanır ve mutsuz olunur. “Kültürel şok” sürecinde dil, yemek, alışkanlıklar vb. gündelik hayatın dinamikleri içinde bocalama, şaşkınlık ve mücadele süreci artık başlamıştır. Bu aşamada ayrıca anavatanla ev sahibi ülkenin çokça karşılaştırılması mümkündür. “Toparlanma” sürecinde ev sahibi toplumla ilgili daha fazla bilgi edinmeye, kişilerle daha çok zaman geçirmeye başlandığından verilen mücadele yanıt vermekte ve olumlu deneyimler artmaktadır. Son aşamada ise ev sahibi topluma tamamıyla “uyum” sağlanmıştır (Lysgaard, 1955).

1.6.1.2. Kültür Şoku

Kültür şoku bireyin kendi ülke sınırları içinde veya dışında alışmadığı bir kültüre maruz bırakılması durumunda hissettiği kaygı, belirsizlik, yalnızlık gibi duygulara verdiği tepkidir. Sussman’a göre kültür şoku yeni göçmenlerin yabancı semboller, roller, ilişkiler, sosyal biliş ve davranışlarla karşılaştıklarında yaşadıkları psikolojik ve fizyolojik yoğun, olumsuz ve duygusal bir tepkidir (2000: 355).

Oberg tarafından insanların ortam değiştirdiklerinde yaşadıkları uluslararası deneyimlere referansla kullanılmıştır. U eğrisi teorisini destekleyen bu kavramla Oberg, bireyin büyüdüğü yetiştiği ortamdan farklı bir ortamda yaşaması durumunda karşılaştıklarını açıklar.

Oberg de farklı bir kültürde yaşamaya başlayan bireyin başlangıçta ev sahibi toplumun tüm öğelerine hayran ve onlardan çok etkilenmiş olduğu ilk aşamadan geçer. Sonraki aşamada kişi ev sahibi toplumun kültürüne nefret duymaya başlamakta ve bu nefret her türlü olumsuz tutumu içerebilecek yabancı düşmanlığına ulaşmaktadır. Bu aşamaya kültür şoku denir (1960).

Adler (1975) kavramı daha genişleterek kişinin sadece yer değiştirmesiyle değil, hayatındaki herhangi bir değişimde kültür şokunun ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Örneğin ev değiştirilmesi, meslek değiştirilmesi gibi durumlarda da ortaya çıkabilir.

1.6.2. Kültürlerarası Yeniden Uyum

Yeniden uyum ise herhangi bir nedenle anavatanından ayrılan göçmenlerin bir süre sonra anavatanlarına yaşamak üzere dönmeleri sonucu ülkedeki yaşama sosyal, kültürel, psikolojik, siyasal, hukuksal ve ekonomik bağlamda uyum sağlaması sürecine denmektedir.

Martin’e göre bireyin ev sahibi kültüre uyum sağlaması ile kendi kültürüne yeniden uyum sağlaması arasında benzerlikler olduğu görülmektedir (1984: 122). Yani her iki süreçte de tanıdık olan öğelerin kaybı ve farklı bir kültüre adapte olmadan bahsedilmektedir. Her iki süreç de aşamalardan oluşmaktadır. Martin’e göre bu benzerliklerin yanında bazı farklılıklar da vardır. Bunlar beklentiler, değişim ve değişim farkındalığıdır. İlki beklentilerdeki farklılıklardır. Kişinin ev sahibi toplumda yaşamaya başlamasıyla beraber hem kişi zorluklarla karşılaşmayı hem de ev sahibi toplum kişinin farklı tutum ve

davranışlara sahip olmasını beklemektedir. Fakat kişinin anavatanında tekrar yaşamaya başlaması durumunda ne kişi ne de aile, arkadaşları gibi sosyal çevresi herhangi bir zorluk yaşanmasını beklememektedir. Bunun sonucunda ne birey ne de ülkesindeki sosyal sistem yeniden uyumla ilgili herhangi bir olası sorunu beklemediği ve hazırlıklı olmadığı için ‘tersine kültür şoku’ yaşanma ihtimali artar. İkinci farklılık değişimle ilgilidir. Bu değişimle kişinin ev sahibi toplumda geçirdiği süreçte yaşadığı bireysel değişim ile anavatandaki değişim kastedilmektedir. Bu değişimle karşılaştığında birey önce anavatandaki değişimi yaşamakta, sonra bireysel değişimiyle yüzleşmektedir. Bireyin deneyimlediği bu değişimin miktarından ziyade önemli olan bu değişimin farkına varmasıdır ve bu değişikliklerin farkındalığı üçüncü farklılığı oluşturmaktadır. Kişi hem anavatanda hem kendisinde meydana gelen değişikliklerin farkında olabildiği gibi olmayabilir (1984: 122-123). Bu farklılıklar yeniden uyum sürecini zorlaştırmaktadır.

Araştırmacılar yeniden uyumu çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Örneğin, Adler kültürler arası uyumu insanların yaşadığı herhangi bir değişim süreci olarak değerlendirirken, kültürlerarası yeniden uyumu ise gurbetçilerin ev sahibi ülkeden ayrılıp kendi ülkelerine döndüklerinde bir değişim veya geçiş yaşadıkları herhangi bir aşama olarak ele almıştır (1981: 343).

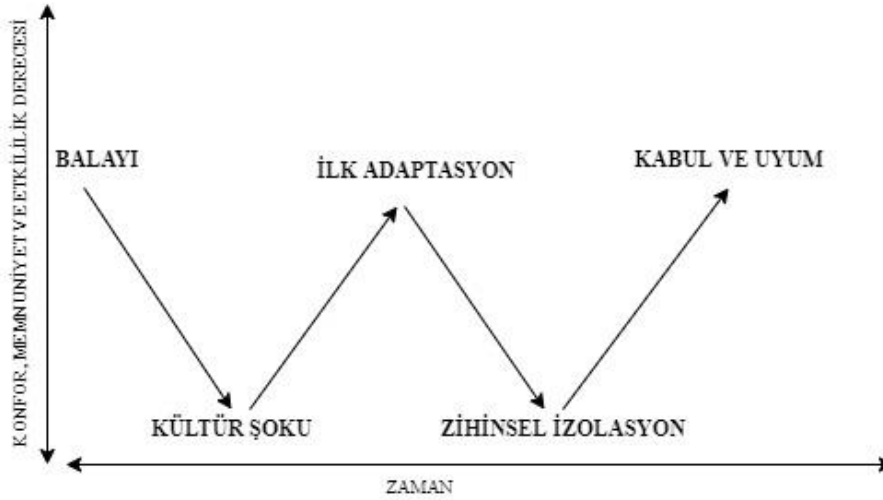
Yeniden uyum, kayıp ve bu kayıpla yüzleşme durumudur. Bu doğrultuda Butcher yeniden uyum sürecinin bir tür ‘yas tutma’ olduğunu belirtmiştir. Anavatana dönüşün yalnızca tekrar alışma ve adaptasyondan ibaret olmadığını aynı zamanda ev sahibi toplumda edinmeleri zaman alan sosyal çevrelerinin, rutinlerinin, deneyimlerinin kaybına da alışma süreci olduğunun altını çizmiştir (2002: 356).

Görüldüğü gibi kültürlerarası yeniden uyum bir adaptasyon ve kişinin kendi ülke kültürüne yeniden alışma aşamasıdır.

1.6.2.1. Kültürel Adaptasyonun W Eğrisi Modeli

Kültürlerarası yeniden uyumun anlaşılma çabasından doğan W eğrisi Gullahorn ve Gullahorn’un Fransa’ya okumak için giden Amerikalı öğrencilerle yaptığı çalışma sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışma sonunda Fransa’daki eğitimlerinden sonra Amerika’ya dönen öğrencilerin bu yeniden uyum sürecinin Fransa’ya ilk gittiklerinde karşılaştıkları uyum sürecine benzer olduğuyla karşılaşılmıştır (1963). Bu doğrultuda Lysgaard

tarafından ortaya konulan kişinin ev sahibi ülkedeki uyum sürecini gösteren U eğrisi yeniden gözden geçirilerek revize edilmiş, eğriye bir tane daha U eklenmiştir. Yani kişinin anavatanına dönüş sonrasındaki adaptasyon sürecini anlamak üzere W eğrisi geliştirilmiştir.

Şekil 3: W Eğrisi Modeli

Kaynak: Gullahorn ve Gullahorn, 1963

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi W eğrisi iki bölümden oluşmaktadır. İlk kısım U eğrisinde açıklanan kültürlerarası uyum sürecini göstermektedir. İkinci kısımdaki U ise tersine yeniden uyuma işaret etmektedir. Ayrıca U eğrisindeki dört aşama üçe indirilerek yeni iki aşama daha eklenmiş ve W eğrisinde yeniden uyum süreci toplam beş aşamada incelenmiştir: Balayı, kültür şoku, ilk uyum, zihinsel izolasyon ve uyum. U eğrisinde olduğu gibi ilk aşamada kişi yeni bir kültür ve sosyal çevre ile karşılaştığından yaşadığı keşif süreci ona mutluluk ve coşku vermektedir. Kültür şoku diye adlandırılan ikinci aşamada kişi ev sahibi ülkede karşılaştığı sorunlar ve zorluklarla mücadele etmeye ve bu ülkeyi anavatanla karşılaştırmaya başlamaktadır. Bunlarla beraber ev sahibi toplumda kalıcı olduğunu idrak etmesiyle kaygı ve gerginlik hissetmektedir. Üçüncü aşama olan ilk uyumda ise artık kişi ev sahibi topluma uyum sağlamaya başlamış, kaygı ve gerginlik yerini daha olumlu duygulara bırakmıştır. Kişinin ülkesinden ayrı kaldığı sürede meydana gelen değişiklikler karşısında şok yaşadığı, eski evine, mahallesine, sosyal çevresine özlem duyduğu, yalnız hissettiği nostaljik bu aşama mental izolasyon aşamasıdır. Son aşamada ise kişi kendi ülkesine yeniden ait hissetmeye başlamakta ve yeni bir çevre kurmaktadır (Adler, 1981: 343-346). Mental izolasyon süreci aslında bir yas sürecidir.

Kişi anavatanına döndüğünde ne ülkesi ne de kendisi artık eskisi gibidir ve bir kayıp duygusuyla yüzleşir. Ülkesine dair hafızasında kalan çok şeyin değiştiğini görmesiyle eskiye ait her şeyi özlemeye başlamakta ve şok ile başlayan bir sürece girmektedir. Bununla birlikte kişinin kendi değişimiyle de yüzleşmesi kolay olmamakta ve bunun yarattığı içsel huzursuzlukla mücadele etmektedir. Bu yüzleşmenin verdiği zorlukla kişi kendindeki değişimlerden önce ülkesindeki değişimleri idrak etmekte ve onlara odaklanmaktadır. Tüm bu idrak süreci zamanla kişiyi kabullenmeye götürdüğünde artık anavatana aidiyetin yeniden kurulduğu, kültüre ve topluma alışıldığı, yeni çevrelerin oluşturulduğu yeniden uyum sürecine girilmiş olur.

1.6.2.2. Tersine Kültür Şoku

Tersine kültür şoku, önemli bir süre farklı bir kültürde yaşadktan sonra kişinin kendi kültürüne yeniden uyum sağlama, yeniden kültürlenme ve yeniden asimile olma sürecidir (Gaw, 2000: 83). Tersine kültür şoku geri dönenleri olumsuz etkilemekte stres ve kaygıya neden olmaktadır. Mooradian'a göre bunun nedeni kişinin ev sahibi ülkede bulunduğu süre boyunca inançlarında, davranışlarında, kişiliğinde oluşan değişikliklerin farkına varmamış olmasıdır. Bu farkında olmama durumu sadece onlara özgü değildir, onlarla birlikte aileleri ve arkadaşları da kişinin geçirdiği değişikliğin farkında değildir. Ayrıca bu yaşanan değişikliklere bağlılığın anavatanda da sürdürülmesi yeniden uyum süreçlerini olumsuz etkilerken stres yüklerini artırmaktadır (2004: 46). Yani yeniden uyum sürecinde hem kişinin kendisi hem de yakın çevresi için idrak etme ihtiyacı doğmaktadır.

Sussman'a göre kişi kendi ülkesine dönüşünde zorlukla karşılaşabileceğini öngörmez. Başka bir ülkeye giderken bu duruma hazırlıklı olunmasına rağmen anavatanda böyle bir olasılık düşünülmemektedir. Dolayısıyla anavatana dönüş sonrasında kişinin karşılaştığı zorlukların başında kişinin ev sahibi toplumda bulunduğu süreçte ülkesinde ve/veya kendisindeki değişiklikler gelmektedir (1986: 242-246). Bunların yanında arkadaşlar ve aileler de kişinin herhangi bir değişim yaşayabileceğini düşünmemekte ve her şeyin aynı olduğunu hayal etmektedir. Bu nedenle de anavatanına dönenler aileleri ve arkadaşlarıyla bağlantılı sorunlarla karşılaşmaktadır (1986: 236). Kişinin anavatana dönerken ummadığı sorunlarla karşılaşması, uyum konusunda sıkıntı yaşayacağını hiç beklememesi ve bu nedenlerle de herhangi bir hazırlık içinde olmaması çoğu zaman ev sahibi toplumdaki

uyum sürecinden daha zor geçmektedir. Anavatana dönenlerin bir kısmı için yaşanan bu hayal kırıklığı mücadele edilemez hale gelip tekrar ev sahibi toplumda veya başka bir ülkede yaşama kararıyla sonuçlanabilir.

Kişinin ev sahibi toplumda yaşadığı değişim ve dönüşüm orada bulundukları sürece genellikle hissedilmemektedir. Anavatana döndükten sonra farklılıklar görmeye başlanır. Kendilerini, ülkelerini, çevrelerini de içerecek şekilde nerdeyse her şeyi sorguladıkları bir dönemle baş başa kalırlar. Bu durumda bu yalnızlık hissiyle mücadelede kendisi gibi başka bir ülkeden anavatana dönenlerle iletişimde kalmak, onlarla zaman geçirmek önemlidir.

Berry'nin kültürleşme modelinin bir süre başka bir ülkede yaşayıp anavatanına dönenlerin uyum sürecini açıklamada yetersiz kalması Sussman'ın kültürel kimlik modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sussman tarafından ortaya konulan kültürel kimlik modeli, geri dönen bireylerin kültürel kimliklerini ve aidiyetlerini etkileyen kişisel bir dönüşüm geçirdikleri varsayımına dayanmaktadır. Yani Sussman Berry'den farklı olarak geri dönüşe değil göçmenin yaşadığı toplumdaki değişime odaklanmaktadır. Sonuçlardan ziyade sebepleri merkeze alan bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bu modelde kimlik ve aidiyet duygusu, uyum ve bunun sonuçlarını içeren süreçte dört farklı kimlik değişiminden söz etmektedir: Bunlar eksiltici, ekleyici, olumlayıcı ve kültürlerarasıdır (Sussman, 2000: 365). Bu kimlik değişimleri ev sahibi ülkedeki uyum sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve anavatana döndüğünde belirgin hale gelmektedir.

Eksiltici kimlik kaymasında anavatanla bağların zayıflaması, ekleyici kültürel kimlik değişiminde ise ev sahibi ülkeyle bağların güçlenmesi söz konusudur. Bu kimlik değişimleri anavatan ile ev sahibi ülke kültürlerinin farklılıklarının fark edilmesiyle tetiklenmektedir. Her iki kimlik değişimi de geri dönüşte nispeten yüksek düzeyde stresle karakterize edilmekte yani yeniden uyum süreçleri çok kolay olmamaktadır. Eksiltici kimlik değişimine uğrayanlar geri dönüşten sonra diğer geri dönen göçmenlerle etkileşim kurma fırsatları arama eğilimindeyken, ekleyici kimlik değişimine uğrayanlar geri dönüşten sonra önceki ev sahibi kültürün üyeleriyle etkileşim kurma fırsatları arayabilmekte, ev sahibi kültürün eğlence gibi faaliyetlerine katılabilmekte ve dilini öğrenmeyi sürdürebilmektedir. Bu kültürel kimlik modeli anavatana dönenlerin her iki kimlik değişimini de deneyimlemelerini mümkün kılmaktadır (Sussman, 2000: 365-369).

Üçüncü tür olan olumlayıcı kimliklerde, ev sahibi ve anavatan kültür arasındaki farklılıkları büyük ölçüde göz ardı edildiği için göç deneyimi sırasında anavatan kültür kimliği korunur ve güçlendirilir ve bu nedenle ev sahibi kültür kimliği daha az rahatsız olduğu için yeniden girişte daha az stres yaşanmaktadır. Olumlayıcı kimlik değişimi yaşayanlar kültürlerarası deneyimlerden kaçınabilmekte veya bunlara ihtiyaç duymamaktadır. Son olarak kültürlerarası kimlik değişimleri melezleşme gibi bir yaklaşımdan öte kendini dünya vatandaşı olarak tanımlayan, her yerde yaşayabileceğini düşünen ve her kültürle etkileşimde olabilen kimliklerdir. Bu kimlik değişimlerinde yeniden uyum süreçleri neredeyse sorunsuz geçmektedir (Sussman, 2000: 365-369).

Göç edildiğinde gerçekleşen kültürleşme süreci, göçmenlerin anavatanlarına geri dönmeye karar vermeleri durumunda da yeniden kültürleşme sürecinde yaşanmaktadır. Göçmenler göç sürecinde az veya çok yeni kimlikler geliştirmektedir. Bu yeni gelişen kimlikler nedeniyle anavatandaki yeniden uyum süreci çoğu zaman ev sahibi toplumla karşılaşıldığında yaşanan ilk kültürleşme deneyiminden daha karmaşıktır. Kunuroğlu'na göre kültürleşme ve yeniden kültürleşme literatüründeki ilk araştırmalar çoğunlukla kültür şoku ve adaptasyona odaklanırken, son literatür dikkati kültürel kimliğe kaydırmıştır (2018). Lakin bireysel farklılıkların gözden kaçırılmaması gerektiğine inanılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada bireysel farklılıklar göz önünde tutularak ve özellikle kültürel kimlik değişimleri referansı ile Almanya'dan Türkiye'ye dönenlerin yeniden uyum süreçleri anlaşılmaya çalışılmaktadır.

BÖLÜM 2: ALMANYA-TÜRKİYE GÖÇ KORİDORU: DİASPORANIN HAREKETLİLİĞİ

2.1. Türk Dış Göçü ve Türkiye’den Avrupa’ya Göç Tarihi

Avrupa’da sanayileşmenin hızlanması işgücü ihtiyacını artırmış, bu artan işgücü ihtiyacı da Avrupa’nın çevresindeki az gelişmiş ülkelerden sağlanmıştır. Türkiye de bu ülkelerden biri olmuştur. Bir başka deyişle Türkiye’den Avrupa’ya yönelen göç süreci uluslararası göçlerden olan emek göçünün bir parçası olarak başlamıştır. Abadan-Unat (2017: 75-77) uluslararası göçü tarihsel bir perspektifle beş dalgada¹² ele almakta ve bu göç süreci de beşinci dalgaya denk düşmektedir. Yani 1950-1960’lı yıllarda yabancı işgücüne duyulan ihtiyaç nedeniyle pek çok ülkeden işçi ithal edilmiştir.

İşgücü göçleri hedef ve kaynak ülkelerin ekonomik ve ulusal istekleri doğrultusunda şekillenen göçlerdir. Hedef ülke olan Avrupa ülkeleri ihtiyacı olan işçiye ulaşarak sermayenin merkezileşmesini sağlarken kaynak ülke Türkiye de işsizlik, hızlı kentleşme gibi sorunlu konuları azaltıp ülkeye döviz girişiyle ekonomiyi desteklemiş olacaktı. Bu göçlerin kaynak ülkeye yarar sağlayacağı yönündeki genel kanı oluşan yeni bir bağımlılık ilişkisini görmezden gelmektedir. Galtung’un ‘asimetrik etkileşim’ (asymmetric interaction) dediği yani belirli bir iş bölümü ile gelişen ülkelerin ilişkilerini akla getirmektedir (1971: 85-107). Simetrik olmayan bir etkileşimle gelişim sağlayan ‘merkez’ ülkeler kendileri ve ekonomileri büyürken onlara sürekli iş gücü sağlayan ‘çevre’ ülkeleri yeni bir biçimde kendilerine bağımlı kılarlar.

Türkiye de bu ülkelerden biridir. Türk dış göçünü beş aşamada ele alan Abadan-Unat (2017: 80-81), dış göç tarihinde Türkiye’nin geç yer aldığını ve bunun 1961 anayasasına kadar Türk vatandaşlarının serbest giriş-çıkış özgürlüğünün olmamasına bağlamıştır.

¹² Birinci dalga, Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa gibi ülkeler sömürgeler kurarak çoğu sayıda insanın göç etmesine neden olmuştur. Aynı dönemde farklı bölgelere mesela Kuzey Afrika’dan Güney Amerika, Brezilya gibi ülkelere kölelerin götürülmesi, Güney Asya’dan ve Çin’den işgücünün taşınması örnekleri ikinci dalgaya karşılık gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra imparatorlukların dağılarak ulus devletlerin ortaya çıktığı süreçte meydana gelen göç hareketlilikleri üçüncü dalgayı oluşturmaktadır. Dördüncü dalga ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin sona ermesiyle kurulan devletlerin tetiklediği göçlerdir. Dördüncü dalgayla ortak bir süreci paylaşan beşinci dalga göç hareketlilikleri daha çok ekonomik gerekçelerle meydana gelmiştir.

Türk dış göçünün ilk nüveleri 1950’li yıllarda Almanya’ya doğru olmuştur. Bunun en önemli nedeni II. Dünya Savaşı ile ikiye bölünen Almanya’nın Batı kısmının istihdama yoğunlaşarak İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelere işgücü ihtiyacını gidermesinden kaynaklanmaktadır. Fakat diğer ülkelere farklı olarak Türkiye ile herhangi bir anlaşma olmaksızın işçilerin ithali gerçekleştirilmiştir (Abadan-Unat, 2017: 82-83). Türkiye’den gidenler mesleki gelişimlerini ilerletmek veya Almanlarla evli iş adamları gibi sınırlı ve özel durumda olan kişilerdendir. Benzer şekilde Türkiye kökenli sanatkarların staj yapmak veya çalışmak üzere Almanya’ya davet edilmesi de bu dönemde söz konusudur.

Türkiye’deki işsizlik nedeniyle birçok kişi yurtdışında iş ararken Avrupa ülkelerindeki işçi ihtiyacının artması aynı döneme denk gelmiştir. Avrupa ülkelerinin işçi bulma yarışının farkında olan Batı Almanya, Türkiye’de Çalışma Bakanlığı ve İşçi Bulma Kurumu ile iş birliği içine girerek İstanbul’da Alman İrtibat Bürosu’nu kurmuş ve 1961’de yürürlüğe girmesi hususunda tarafların uzlaştığı bir işgücü anlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye’nin anlaşmalar çerçevesinde Avrupa ülkelerine işçi ihracatı başlamıştır. Bu anlaşmanın ardından 1962-1967 yıllarını kapsayan Türkiye’nin ilk beş yıllık kalkınma planı yürürlüğe koyularak artan nüfus artış hızı ve işsizliğe yönelik bir önlem olarak işçi ihracatı plan içine dahil edilmiştir. Bu sayede **60’lı yıllardaki** Avrupa dış göçü, bireysel ve küçük gruplar yanında her iki ülkedeki resmî kurumların denetiminde ve hızlı büyüyen rakamlara ulaşmıştır. Almanya işçi alımında ‘görece vasıflı’ kişilerle karşılaşmayı umarken Türkiye de vasıfsız kişilerin gönderilerek gerekli eğitimleri aldıktan sonra ülkenin sanayileşme sürecinde ihtiyaç duyulan iş gücünü bu sayede sağlamış olmayı planlamıştır. Bu dönemdeki anlaşmalar dönüşümlülük (rotation) yani işçilerin bir yıllığına yurtdışına gidip deneyim elde edip ülkesine dönmesi ilkesine dayanmasına rağmen uygulamada böyle olmamıştır (Abadan-Unat, 2017: 86). Misafir işçi anlamına gelen ‘Gasterbeiter’ kavramı bu yıllarda giden yoğun işçi göçünden sonra ortaya çıkmıştır. Bu misafir işçiler ailelerinden ayrılarak çalışmak ve ‘bir traktör/ev parası biriktirip’ ülkeye dönme niyetinde olan insanlardı. Bu yıllarda Alman devleti Türk işçilerin gündelik faaliyetlerini, ihtiyaç duydukları bilgiye erişimi, kendi içlerindeki dayanışmayı sağlamak amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur (Abadan-Unat, 2017: 87). 1966-1967 yılları arasındaki otomotiv sektöründeki ekonomik krizden Türk işçiler de nasibini almış, bir kısmı diğer Avrupa ülkelerinde iş bulmaya çalışırken diğerleri de

hemşeri veya tanıdıklarının yanında kalmıştır. Bu işsizlik sürecinde Türk işçiler sendika üyeliğinin işsizlik sigortasından yararlanma imkânı tanıdığını anlamış, hızla sendikalaşmaya gitmiştir (Abadan-Unat, 2017: 88).

Tablo 2: Türkiye'nin Avrupa Ülkeleri ile İmzaladığı Çift Taraflı İşgücü Anlaşmaları

Ülkeler	İşgücü Anlaşma Tarihleri
Batı Almanya	30 Eylül 1961
Avusturya	15 Mayıs 1964
Belçika	15 Temmuz 1964
Hollanda	19 Ağustos 1964
İsviçre	-
Fransa	8 Nisan 1965
İsveç	10 Mart 1967
Danimarka	-

Kaynak: Abadan-Unat, N. (2017), Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 85.

1970'li yıllarda ise Avrupa'daki Türk işçiler sağlık, iş kazası, sakatlık, ölüm, bakım gibi durumlarda sigortalı sayılma, emeklilik, çocuk ve işsizlik yardımı gibi sosyal haklardan yararlanma hakkına sahip olmuştur. Bunun altında temelde yatan en önemli neden şüphesiz Avrupa'daki yabancı iş gücünün geçici değil kalıcı olduğuna yönelik inancın oluşmasıydı. Bu dönemin önemli bir diğer gelişmesi de 1973 yılındaki petrol krizidir. Yabancı işçilere yönelik uygulanan kamu politikalarının değişime uğraması bu krizin küresel ölçekteki başlıca çıktılarından biri olmuştur. Böylece yeni işçi alımları durdurulmuş, var olan işçilerin ülkelerine dönmesi teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde aile birleşimleri devam eden Türk işçilerin sayısında artış sürmüştür. Yine işçi alımlarının durdurulma kararı da Türkiye'deki iş ve işçi bulma kurumunun listesindeki bekleyen adayları ya ülkeye yasadışı yollarla girip çalışmaya ya da turist olarak gidip izinsiz çalışma yollarına başvurmayı itmiştir. Yani 70'li yıllarda tüm bu yaşananlara rağmen hem aile birleşimi hem de yasa dışı yollarla Türkiye'den Avrupa'ya göç devam etmiştir. Bu dönemin önemli dönüşümlerinden olan işçilere yönelik sosyal hakların tanınması yasadışılığın getirdiği sömürüye karşı çıkma ve yasal- yasal olmayan şekillerde çalışan işçilerin neden olduğu ücret rekabetine son vermek amacıyla af yasaları gündeme gelmiştir. Yasal olmayan yollarla çalışmaya gelen Türklerin de içinde bulunduğu göçmen

işçilere yönelik af yasalarıyla resmi çalışma izni verilmesini taahhüt eden yasalar kabul edilmiştir. 1974'te Belçika'da, 1972'de Almanya'nın Hessen ve Nordrhein-Pfalz eyaletlerinde, 1973'te Fransa'da ve 1975'te Hollanda'da bu af yasaları kabul edilmiştir (Abadan-Unat, 2017: 91). Bu gelişmelerin yanı sıra aynı dönemde Türk işçilerin çoğunun anavatana dönüşü hem göçmenliğin getirdiği hem de Türkiye'deki olumsuz ekonomik ve politik tablonun yarattığı karamsarlığın çıktısı olan bir belirsizlik içinde emekli olmalarına kadar ertelenmiş ve aile birleşimleri hızlanmıştır. Artan nüfus ve kalıcı olmanın kabulü neticesinde Avrupa'daki Türk derneklerinin sayısı giderek artmıştır. Abadan-Unat'a göre 1974 yılında Almanya'da 112, İsviçre, Avusturya, Belçika, Hollanda ve Danimarka'da 44 dernek faaliyetlerde bulunmuştur (2017: 95).

Tablo 3: 1968-1980 Yıllarında Türk İşçilerin Avrupa'daki Sayıca Dağılımı

Ülke	1968/69	1970/71	1973/74	İşçi 1980	Yetişkin 1980	Çocuk 1980	Toplam
Almanya	171.016	373.000	605.000	590.623	287.377	584.400	1.462.400
Fransa	4.000	10.000	29.600	38.000	20.695	34.077	92.772
Hollanda	13.243	16.512	46.018	47.326	38.137	36.249	121.712
Belçika	4.217	8.500	10.000	23.000	13.305	30.258	66.563
İngiltere	-	1.387	2.170	3.000	1.000	2.000	6.000
Danimarka	-	2.377	7.000	9.327	250	6.264	15.841
Diğer AET ülkeleri	-	-	-	395	30	75	500
TOPLAM (AET)	192.476	411.776	711.302	711.671	360.794	693.323	1.765.323
Avusturya	5.259	12.316	29.764	30.130	17.331	17.539	65.000
İsviçre	5.227	6.502	23.158	20.119	2.143	13.604	35.857
Norveç	-	200	449	1.370	163	719	2.252
AET ülkesi olmayan ülkeler	12.157	21.805	58.432	58.619	24.661	40.043	119.314
Toplam (Avrupa)	204.633	435.581	769.734	770.290	385.455	733.366	1.885.102

Kaynak: Abadan-Unat, N. (2017), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, s.90.

Seksenli yıllar itibariyle Türkiye kökenli göçmen işçiler Avrupa'da giderek yerleşik hale gelmiştir. Fakat bu yerleşiklik hali başta yaşanan ülkenin diline yeterince hâkim olamama, kültürüne yabancı olma, eğitim, sağlık ve benzeri bürokratik süreçleri iyi

bilmeme gibi yani temelde uyum süreçlerinde yaşanan zorlukları içeren bir dizi sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlarla verilen mücadele ve toplumsal kabulün beklenen düzeyde olmaması göçmen işçileri kendi gettolarını yaratmaya itmiştir. Göçmen işçiler kendi içlerinde dışarıya kapalı bu alanlarda akraba, tanıdık, arkadaşlardan oluşan bir çevrede ve bu ağlar üzerinden kurulan bir dayanışma kültürü içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. 1980’li yılların ana temalarından biri önceki on yılda yükselen doğurganlık oranları ve aile birleşimi ile Avrupa ülkelerindeki Türk göçmen nüfusun içinde çocukların sayısının artmasıdır. Abadan-Unat’a göre 1980 yılında Almanya, İsviçre, İsveç ve Norveç’teki Türklerin yüzde 40’ı 18 yaşından küçüktü (2017: 93). Bu da bilhassa çocukların eğitimi sorununu gündeme taşımıştır. Bu dönemde Avrupa’daki Türkleri etkileyen önemli olaylardan bir diğeri Türkiye’de yetmişli yıllarda başlayan sosyal hareketler, ideolojik kutuplaşma, iç çatışma ve kaos neticesinde gerçekleşen askeri darbe sonucunda ülkeden kaçan kişilerin Avrupa’ya sığınma talebinde bulunması ve sığınmacı sayılarının artmasıdır. Bu artışı sınırlandırmak için çoğu Avrupa ülkesi tedbir amaçlı Türk vatandaşlara vize alma yükümlülüğü getirmiştir (Abadan-Unat, 2017: 97). Bu karar yeni göç hareketlerini sınırlandırırken göçmen işçilerin memleketlerinden gelen ziyaretleri de sekteye uğratmıştır. Bu döneme damgasını vuran en önemli gelişme belki de geriye dönüşlerin gerçekleşmesini sağlamayı hedefleyen yani Türklerin de içinde bulunduğu tüm yabancı kökenli ve çoğu işçi olarak yıllarca Avrupa’da çalışmış göçmenlerden Avrupa ülkelerini ‘arındırma’ çabasıdır. Bunlardan ilk akla gelen Almanya’da 1983 yılında yürürlüğe giren Geriye Göçü Teşvik Yasası, 31 Ekim 1983- 30 Haziran 1984 tarihleri arasında Türkiye’ye dönmeyi kabul eden Türk göçmen işçilere 10500 Mark, çocuk başına da 1500 Mark ödenmesini taahhüt etmektedir.

Doksanlı yıllar Türk göçmen işçi ve çocuklarının Avrupa ülkelerinin bir parçası olduğunun idraki ile kimlik tartışmalarının, vatandaşlık, uyum ve benzeri konulardaki tartışmaların derinleştiği bir dönemdir. Almanya’da çıkarılan yabancılar yasası ile getirilen yenilikler ve vatandaşlık kabulleri bu dönemde yaşanmıştır. İşçi olarak giden bu göçmenlerin ülkelerdeki kalıcılığının etnik, dinsel ve kültürel farklılıkların daha dikkat çekmesi, bunlardan duyulan rahatsızlıkların ön yargı, ötekileştirme ve hatta şiddet eylemlerine dönüşmesi yabancı düşmanlığıyla sonuçlanmasına neden olmuştur. Günümüzde de Avrupa’da aşırı sağın yükselişi ve ayrımcılık, Avrupa’daki Türk varlığının üçüncü ve dördüncü kuşağa ulaşması, siyasi katılım, aidiyet ve kimlik

tartışmaları gibi pek çok tema ile tartışılmaya devam etmektedir. Kaya ve Kentel (2005) 'in dediği gibi Avrupa'daki Türkler 'tireli kimlikleri' ile Avrupa ülkelerinin 'sınırlılıkları olan yurttaşları' olarak varlıklarını sürdürecektir.

2.2. Türkiye'den Almanya'ya Göç Süreci

II. Dünya Savaşı'nın kırıntılarını temizlemek, ülkeyi yeniden kalkındırmak üzere belli sanayi kollarında çalıştırılmak üzere işçi ihtiyacı doğan Almanya, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelerle işgücü anlaşması imzalamıştır.

1950'li yıllarda herhangi bir anlaşma olmaksızın bireysel girişimlerle ve staj yapmak üzere bilhassa sanat okullarından Almanya'ya gidişler söz konusudur. Ayrıca kaynakçı, elektrikçi gibi vasıfları olan ustaların Türkiye'den isimleriyle talep edilerek masraflarının işverenler tarafından karşılandığı bir sistemle göçmen iş gücü göçü sağlanmıştır. 1960 yılında Türkiye'de yaşanan askeri darbeye kadar Almanya'ya göç bu biçimde gerçekleşmiştir.

Türkiye'deki artan işsizlik ve ucuz işgücü olarak faaliyet gösteren göçmen işçilerin varlığının ekonomideki oluşturacağı olası rekabete yönelik tedbir amaçlı İstanbul'da Alman İrtibat Bürosu kurulmuştur. Bunun sonucunda iki devlet arasında işgücü anlaşması imzalanmış ve o meşhur 'Gastarbeiter' olarak anılan konuk işçi kavramıyla her iki ülke de tanışmıştır. Önceki on yıllık dönemde birey veya grupların girişimleriyle daha az sayıda insan göç ederken hem Türkiye'de askeri darbe sonrasındaki yeni anayasanın hak ve özgürlük yelpazesinin genişlemesi ile ülkedeki artan işsizliğe tedbir niteliğinde işgücü ihracatının planlanması hem de Almanya'nın işgücü ihtiyacının artması nedenleriyle 60'lı yıllarda Türkiye'den Almanya'ya giden işçilerin sayısı önemli ölçüde sürekli artış göstermiştir. Bu dönemdeki göç her iki ülke hükümetinin ekonomi temelli amaçlarına uygun yürütülmeye başlanmıştır. İkili anlaşmalarla teminat altına alınan iki ülke arasındaki işgücü göçü dönüşümlülük ilkesi doğrultusunda her işçinin bir yıl Almanya'da çalıştıktan sonra anavatanına dönmesini öngörmesine rağmen zamanla bunu uygulamak her iki taraf için de mümkün olmamıştır. Para biriktirip ülkelerinde bir ev yaptırabilmek, iş kurabilmek, traktör alabilmek gibi amaçlarla Almanya'da çalışan Türk işçiler ailelerini anavatanda bırakarak, işçi yurtlarında kötü koşullarda kalarak yaşamlarını sürdürmüştür. Alman hükümetince görevlendirilen Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yan örgütü kabul edilen İşçiler Sosyal Yardım Teşkilatı tarafından Türk işçiler arasındaki bilgi

paylaşımı ve dayanışmayı artırma amacıyla Türk-Danış örgütü kurulmuş, Alman radyo televizyon örgütü tarafından da işçilerin haber alımının sağlanması niyetiyle kısa bir Türkçe program yayınlanmış, işçilerin birikimlerinin döviz karaborsasından etkilenmemesi için kur tespiti yapılmıştır (Abadan-Unat ve diğerleri, 1975: 52-54). 1966-1967’de bilhassa Alman otomotiv sektörünün etkilendiği ekonomik durgunluktan Türk işçiler de payını almış, 70000 kadarı işten çıkarılmışsa da ya Almanya’da farklı sektörlerde ya da diğer Avrupa ülkelerinde çalışarak anavatana dönüş seçeneğine başvurmamışlardır (Abadan-Unat ve diğerleri, 1975: 55).

70’li yıllar tüm dünyadaki sosyal hareketlerin öne çıktığı bir döneme denk gelmiştir. Bu dönem hem bu sosyal hareketlerle hak ve özgürlüklerin sınırlarının genişlemesine yönelik artan inanç hem de Avrupa ülkelerindeki göçmen işçilerin geçici olmalarının ‘umut edilmesine’ rağmen kalıcılıklarına ikna olunan yıllara tekabül eder. Almanya ile Türkiye arasında imzalanan sosyal güvenlik anlaşmaları çerçevesinde iş kazaları, sakatlık gibi tüm sağlık konuları ile ölüm durumları sigorta kapsamına alınmış, doğum, çocuk, işsizlik yardımları ve emeklilik hakları tanınmıştır. 1973’teki petrol krizinin küresel sonuçları dışında kalamayan Almanya da işçi alımını durdurmuştur. Kötüleşen ekonomik durum göç politikalarında Almanya’yı ikiye bölmüş, Alman İşverenler Birliği ve yerel yönetimler sosyal hizmet altyapılarının göçmenler nedeniyle fazla yüke maruz kalacağından dönüşümlülük ilkesinin uygulanmasını önerirken Alman Sendikalar Birliği eşitlikçi ve birleştirici bir tutumla entegrasyon ilkesini savunmuşlardır (Abadan-Unat, 2017: 89). Yeni işçi alımları durdurulmuş olsa da Türk göçmen işçilerin sayısı aile birleşimleri nedeniyle bu dönemde düzenli artış göstermiştir. Bu eğilimde Alman devletinin çocuklara yönelik yardımın artırılması ve anayurtta kalan çocuklarla Almanya’da aileleriyle birlikte yaşayan çocuklara yönelik yardımlarda değişiklik yapılmasının payı olmuştur. Söz konusu değişikliklerle aileler hem çocuklarını Almanya’ya getirmiş hem de doğum oranları artmıştır. 1974-1980 yılları arasında Almanya’daki Türk çocukların sayısı yüzde 129,8 artmıştır (Penninx ve Velzen, 1975: 173-208).

Tablo 4: Almanya’da 1975’ten Önce ve Sonra Yabancılar Ödenen Çocuk Paraları (DM olarak)

Çocuk sayısı	1964-74 farksız uygulama	1975'ten sonra Almanya dışında yaşayan çocuk	1975'ten sonra Almanya'da yaşayan çocuk
1	-	10	50
2	25	25	70
3	50	60	120
4	60	60	120
5	70	70	120

Kaynak: Abadan-Unat, N. (2017), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayımları, s.92.

Bu artışta resmi alımların durdurulmasının yeni yollara başvuran insanların yarattığı düzensiz göç hareketliliğinin de payı olmuştur. Düzensiz göç yoluyla Almanya’ya gelen Türk işçilerin sömürülmesine ve yerli işçilerin düşük ücret mağduriyetine son vermek amacıyla Hessen ve Nordrhein-Pfalz eyaletlerinde 1972’de af yasası çıkarılmış, resmi çalışma iznin tanınmıştır.

Tüm bu gelişmelerin yanında bu dönemde Almanya’daki göçmen işçilerin yaşam mücadeleleri her iki ülkede de edebiyattan sinemaya pek çok sanat dalında işlenmiştir. Cem Karaca’nın Almanya’da bulunduğu süreçte çıkardığı albümle, Yeşilçam’daki Almanya Acı Vatan, Gurbetçi Şaban gibi filmlerle sorun alanları konu edinilmiştir.

Almanya’daki Türk çocukların sayısının artması eğitim konusunu başlıca sorunlardan biri haline getirmiştir. Alman eğitim sisteminin karmaşık olması, ailelerin ve çocukların Alman diline hâkim olmaması, kültürel farklılık gibi gerekçeler göçmen işçileri akraba, tanıdık, hemşerilerden oluşan bir toplumsal ağda daha kapalı getto tipi bir yaşam şekline sahip olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu yaşam şekli çocukların başta eğitim olmak üzere yakın geleceklerini şekillendirmiştir.

Alman eğitim sistemindeki Bavyera modeli Türk çocukların Alman çocuklardan ayrı Türkçe eğitim verilen sınıflara devam etmesini, Berlin modeli ise Alman çocuklarla birlikte Almanca dilinde eğitim almalarını öngörüyordu. Alman dilini bilmeyen Türk çocuklar dersleri takip edemediğinden zekâ engelli çocuklar için kurulan Sonderschuleye gönderilmiştir. Az bir kısmı meslek eğitimini tamamlayabilmiştir. MEB tarafından

gönderilen ve belirlenen okullarda çocuklara Türkçe, tarih, coğrafya gibi dersler verilirken aynı zamanda Alman devletince finanse edilen ve Almanca öğreten Türk öğretmenler vardı.

Tablo 5: 1970-1980 Yıllarında Okul Türü ve Milliyet Esasına Göre Almanya'daki Öğrencilerin Dağılımı (%)

Okul türü	Okul yılı	Türkler	Diğer yabancılar	Almanlar
8 yıllık ilk	1970	93,5	85,1	70,9
	1980	89,0	75,1	51,9
Özel okul*	1970	2,3	2,5	3,7
	1980	4,1	4,7	4,1
Lise	1970	1,7	3,5	9,7
	1980	2,4	6,2	16,0
Gymnasium**	1970	2,4	8,9	15,8
	1980	1,9	10,3	25,1

Kaynak: Abadan-Unat, N. (2017), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, s.94.

(*) Öğrenme özürü okulu. (**) Üniversiteye giriş imkânı tanıyan okul.

Türk ebeveynlerin her ikisinin çalışması ve çocuklara bakacak kimsenin olmaması ve Alman devletinin zorunlu eğitime devamlılığı denetlememesi sonucunda genellikle en büyük kız çocuğu kendinden küçük kardeşlerinin bakımı, ev işleri gibi sorumluluklar üstlenerek eğitime devam edememiştir. Bu dönemde Türk işçilerin Almanya'daki girişimcilik faaliyetleri artmış, gıda, ithalat/ihracat gibi sektörlerde çok sayıda küçük işletme kurduklarıyla karşılaşmıştır.

70'li yılların sonlarına doğru giderek kızışan Türkiye'deki politik ortam 1980'deki askeri darbenin de gerçekleşmesiyle Türkiye'nin siyasi mülteci üreten bir ülke haline gelmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki bir başka önemli konu ise dernekleşme faaliyetlerinin artmasıdır. Başlarda yalnızca dayanışma işlevi gören Türk işçi dernekleri, yıllar içinde Türkiye'deki ideolojik kutuplaşmanın dışında kalamayarak sağ, sol ve dini kökenli çok sayıda oluşumla Türkiye'deki siyasi partilerle de ilişkili faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır.

Alman Sosyal Demokrat Parti'nin göçmen işçi çocuklarının eğitimi öncelleyen politikalarıyla öğretmenlere çeşitliliğin zenginlik olduğu ana fikriyle hareket etmenin

öneminin altını çizen kültürlerarası eğitim anlayışı ve üniversitelerde yabancılar pedagojisi gibi programların açılmasıyla Türklerin mücadelesi Almanya'nın gündemine taşınmıştır.

Bu olumlu gelişmeler hükümetin değişmesi yani Hristiyan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle sekteye uğramış ve yabancıların ülkelerine gönderilmesini öngören Heidelberg Manifestosu yayınlanmıştır. Tam da bu politikalar sonucunda 1983'te yabancılar için Geri Dönüş Teşvik Yasası çıkarılmıştır. Bu şekilde dönmeyi kabul eden Türk işçilere 10500 DM ve çocuk başına 1500 DM yardım edilecektir. Bu 'tedbirlere' rağmen 1984'te yaklaşık 250.000 kişi dönmüş ve bu, Almanya'daki Türk işçi nüfusunda yalnızca yüzde 5,4'lük bir düşüşe neden olmuştur.

Dönenlerin ezici çoğunluğu endüstriye katılmaktan ziyade ev, daire, arsa almak veya küçük iş yeri açmak gibi faaliyetlerle tasarruflarını değerlendirdiklerinden dış göçün Türkiye'nin endüstrileşmesine katkıda bulunacağına yönelik beklentiler gerçekleşmemiştir. Genellikle yaşlı, sağlık sorunları olan, vasıfsız, ailevi sorunları olan kişilerin dönmesi göç teorilerindeki 'başarısızlık' durumuna işaret ettiğine dair yorumlamak mümkündür.

90'lı yıllara damgasını vuran önemli gelişmelerin başında 1991'de yürürlüğe giren Yabancılar Yasası gelmektedir. 16-23 yaş aralığında, sekiz yıldır Almanya'da yaşayan, altı yıl okula devam etmiş gençlerin Türk vatandaşlığından vazgeçmeleri koşuluyla Alman vatandaşlığı hakkı tanınmıştır. Buna karşılık altı aydan daha uzun süre Almanya dışında yaşayanların sahip olduğu oturum hakkının iptal edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu yıllarda yabancı düşmanlığı ile güdülenen olaylara da tanıklık edilmiştir.

2000'li yılların ortalarından itibaren Türk devleti nezdinde diasporaya yönelik politikalarda değişimler yaşanmış, 'Almanya'daki Türkler' ifadesi yerine 'diaspora' ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda devlet kademelerinde bazı kuruluşlar oluşturulmuş ve hem Türk diasporasının ihtiyaçlarına yönelik hem de lobicilik bağlamında faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin diasporaya yönelik politikalarının kurumsallaşmasına yönelik adımların başında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın kurulması gelmektedir. Yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, soydaş ve akraba toplulukları ile Türkiye'deki yükseköğretimde eğitimlerine devam eden uluslararası öğrencilere yönelik faaliyetlerde

bulunulmaktadır. Kurumun diaspora politikasının temelinde diaspora üyelerinin ana dil, kültür ve kimliğinin korunması, anavatana aidiyetinin güçlendirilmesi, yaşanan ülkelerdeki ekonomik, sosyal, kültürel, hukuki konumlarının güçlendirilmesi yer almaktadır. Bunun yanında yurtdışında Türk dilini, kültürünü, sanatını öğrenmek isteyenlere eğitimlerle destek olma üzerine hizmet veren Yunus Emre Enstitüleri bulunmaktadır. Maarif Vakfı da tüm eğitim kademelerinde diasporaya yönelik eğitim faaliyetlerini koordine eden kurumdur. Bu kurumlardan daha önce kurulmasına rağmen 2000’li yıllarda dönüşen diasporaya yönelik dış politikadan etkilenen Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı da atalara ait topraklardaki ortak kültürel mirasın korunmasına destek olmaktadır.

Günümüzde ise Almanya’nın yeniden işgücüne duyduğu ihtiyaç ve Türkiye’deki ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerden rahatsız olan gençlerin göçü söz konusu olmaya başlamıştır. Bu gençler doktor, mühendis gibi eğitilmiş yüksek nitelikli grubu oluşturmaktadır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki göç koridoru devam etse de göçün karakteri dönüşmeye başlamıştır.

2.3. Diasporanın Kavramsallaştırması ve Almanya’daki Türk Diasporası

Tarihsel perspektifle Ermeni ve Yahudilerle özdeşleşen diaspora kavramı son yıllarda anavatanı dışında yaşayan neredeyse her grup için kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle, diaspora, henüz üzerinde uzlaşılamamış, sınırlarının çizilmesine ihtiyaç duyulan, daha çok göç çalışmaları altında çalışılmasına rağmen çokça disiplinin başvurduğu bir kavramdır. İç savaş ve doğa olaylarının artması neticesinde yoğunlaşan göç hareketleri ile kimlik ve aidiyet politikalarının ülkelerin gündemine alınmasıyla diaspora grupları küresel ölçekte dikkat çekmeye başlamış, uluslararası siyasette roller atfedilmiş, anavatan ve yaşanan ülkelerin politikasında devlet dışı bir aktör olarak anılarak yorumlanmıştır. Buradan hareketle hem kavramın sınırları çizilmeye hem de araştırmacının kabul ettiği diaspora tanımının belirteçleri aktarılmaya çalışılacaktır. Zira Başer’in de tespitinde olduğu gibi diaspora çalışmaları alanındaki araştırmacıların kendi çalışmalarında kavramı nasıl tanımladığını yani hangi sınırlar içinde ele aldığını belirtmesi büyük önem taşır (2013 :71).

2.3.1. Diasporanın Kavramsallaştırma Süreci ve Sınıflandırılması

Etimolojik kökeni Yunancaya dayanan diaspora kavramına ait “dia” boyunca ve “sperio” saçmak (Sheffer, 2020: 35); “dia” için/dolayı ve “sporos” tohum (Yaldız, 2013: 290); “dia” ve “speirein” dağılma/saçılma/yayılma (Baumann, 2000: 315) anlamları bulunmaktadır. Tüm bu farklılıklara rağmen nihayetinde diaspora dağılma/ yayılma/ kopma/ saçılma gibi kelimelerle ifade edilebilecek anlamlara gelmektedir.

Görüldüğü gibi dağılma/kopuntu gibi anlamlara karşılık gelen diaspora kavramı basit bir ifadeyle, bir ulusun veya inanç grubunun anavatanları dışında ve çoğu zaman birden fazla farklı yerde yaşayan, anavatanla bağlarını çeşitli şekillerde sürdüren topluluklardır (Hoppyar ve diğerleri, 2022: 49).

Geçmişten bu yana diaspora çalışmalarında iki temel yaklaşım bulunmaktadır. İlk dönem çalışmalarında diaspora, doğrudan travma ile ilişkilendirilerek anavatanından ayrılma, ayrı kalınan süreçte anavatanla bağlarını koruma ve muhakkak geri dönüşün gerçekleşeceği bir sürece karşılık gelen bir kavram olarak ele alınmıştır. Küreselleşme, ulusötesi alanların ortaya çıkması, göçlerin hareketliliğe evrilmesi gibi pek çok dinamiklerle diaspora kavramı da travma olmaksızın anavatanından ayrılma ve geri dönüşün bilhassa fiziksel manada gerçekleşme zorunluluğunun olmadığı bir dönüşüm yaşamış ve bu haliyle ikinci dönem çalışmalarında yerini almıştır. Bir başka deyişle Reis’in de belirttiği haliyle bunlar, klasik ve modern/geç modern yaklaşımlardır (2004: 42).

Diaspora kavramına yönelik tartışmalarda ilk akla gelen ve kavramın klasik sınıflandırmasını yapan Safran’a göre bir topluluğun diaspora olabilmesi için taşınması gereken temel özellikleri şu şekilde sıralamaktadır (1991: 83-84):

1. Kendilerinin veya atalarının belirli bir merkezden iki veya daha fazla veya yabancı bölgeye dağılmış olması.
2. Anavatanları hakkında ortak bir hafıza, vizyon veya mite sahip olunması.
3. Ev sahibi toplumca kabul edilmediklerine veya asla kabul görmeyeceklerine inandıklarından kendilerini yaşadıkları ülkede yabancı ve izole edilmiş hissetmeleri.
4. Atalarının anavatanını kendileri için doğru ve ideal yuva olarak kabul etmeleri ile şartlara göre kendileri veya onlardan sonraki nesillerin er ya da geç o yuvaya geri dönme niyetine sahip olması.

5. Kolektif biçimde anavatanın muhafazası veya yeniden yapılandırılması ile güvenliği ve refahı için gerekenlerin yapılmasına inanılması.
6. Anavatanla ilişkilerini farklı biçimlerde sürdüren ve etno toplumsal bilinçleri ve dayanışmalarının anavatanla sürdürülen ilişki üzerinden açıklanması.

Safran tanımlamasına Yahudi, Ermeni, Filistin diasporaları örnek verilebilir. Örneklerden de yola çıkarak klasik diaspora yaklaşımı, travmatik bir kopuş ve dağılma ile anavatana geri dönüşün mit olarak zihinlerde yer alması üzerine kuruludur. Bununla birlikte ev sahibi topluma yabancı hissederek izole olma hali de diasporaya ait kişilerle yaşanan ülke insanlarının arasındaki mesafeye işaret eder. Clifford'a göre bu klasik anlayışın temel belirleyicileri olan anavatandan travmatik bir şekilde ayrılma, anavatana dönme isteği, yaşanan ülkeye uyum sağlamadaki güçlükler gibi nedenler diasporaya ait bir ortak bilinci ve diasporanın hangi dinamikler üzerinden nasıl oluştuğunu etkilemektedir (1994: 306).

Literatürde Safran'ın diaspora yaklaşımına yönelik eleştirilerde bulunan ve diasporaların taşınması gereken temelde dokuz özellik olduğunu savunan Cohen'in bu maddeleri aşağıdaki gibidir (2019:21):

1. Çoğunlukla travmatik biçimde anavatandan iki veya daha fazla bölgeye dağılma
2. İş arama nedeniyle ticaret veya kolonyal isteklerle bir anavatandan yayılma
3. Anavatandaki konum, tarih, acı, başarıyı içine alacak şekilde kolektif bir hafıza ve mit
4. Gerçek veya hayali fark etmeksizin anavatanın refahına, güvenliğine, korunmasına, canlandırılmasına dair kolektif bir adanmışlık hali
5. Diaspora üyelerinin çoğu anavatanla dolaylı bir ilişkiyi sürdürme veya ziyaret etme faaliyetlerine rağmen anavatana dönüşe dair kolektif kabul
6. Uzun zaman korunan ortak tarih, kültür, kader ve dinsel mirasa dayanan etnik grup bilinci
7. Yaşanan ülke toplumuyla kabul görmeme gibi sorunlu bir ilişki
8. Başka ülkelerde yaşayan soydaşlara karşı empati ve ortak sorumluluk duygusu
9. Çoğulcu bir ülkede kendine has ve yaratıcı bir hayat olasılığı

Diasporaların taşınması gerektiği ortak özellikleri Safran'ın listesinin üzerinden geçerek kendi değerlendirmeleriyle birleştirerek yukarıdaki maddeleri oluşturduğunu söyleyen Cohen'e göre, diasporaların bu maddelerin tamamını taşınması gibi bir gereklilik söz

konusu değildir. Bunu Wittgenstein’in ‘halat’ benzetmesine¹³ başvurarak açıklamaktadır. Bu dokuz maddenin diasporik bir halatı oluşturan liflerin her birine karşılık geldiğini, liflerin sayısı ne kadar fazla olur ve sıkı biçimde bir araya gelirse halatın o kadar güçlü olacağını yani toplulukların diaspora olarak anılmasını mümkün kalan tanımlayıcıların sağlanacağını dile getirmiştir (2019: 21). Yani bir topluluğun diasporik niteliğini artıran şey bu özelliklerin ne kadar çoğunu taşımasına bağlıdır.

Tablo 6: Diasporanın İdeal Türleri ve Örnekleri

Temel Türleri	Diaspora	Temel Örnekler
Kurban		Yahudiler, Afrikalılar, Ermeniler, Filistinliler
Emek		Sözleşmeli Hintliler, Türkler, İtalyanlar
İmparatorluk (Kolonyal)		Britanyalılar, Ruslar
Ticaret		Lübnanlı, Çinliler, Japonlar
Yertsizyurtsuzlaşmış		Karayip halkları, Sindiler, Parsiler, Çingeneler

Kaynak: Cohen, Robin (2019), Küresel Diasporalar, Erdoğan Boz (Çeviren), Koyu Siyah Yayıncılık, Ankara, s. 23.

Cohen’in diaspora çalışmaları literatürüne bir diğer katkısı da diasporaların sınıflandırılmasıdır. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi kurban, emek, imparatorluk, ticaret ve yertsizyurtsuzlaşmış olmak üzere beş türe ayrılmıştır: Kurban diasporaları travmatik biçimde anavatanından ayrılan Yahudiler, Ermeniler gibi topluluklarla örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca günümüzdeki sığınmacı ve mülteci grupların çoğunun da bu gruba dahil olacağını belirten Cohen, bu grupların anavatana dönüp dönmeyeceklerinin, diaspora gibi harekete geçip geçmeyeceklerinin, yaşanılan ülke toplumu içinde asimile ve kreolize olup olmayacaklarının görülmesi için zamana ihtiyaç duyulduğundan değerlendirilmesi gerekliliğini de eklemektedir. İşçi veya proleter diasporalar olarak adlandırılan emek diasporaları, işçi olarak giden Hintliler ve Türkler gibi göçmen işçilerin gittikleri ülkede zaman içinde diasporik topluluk özelliklerini taşıyarak evrilmesiyle oluşur. İmparatorluk, kolonyal veya sömürge diasporaları ismiyle benzer biçimde sömürgeleştirme niyetiyle başlanan ve zaman içinde diasporaya

¹³ “Dilimin sınırları dünyanın sınırlarıdır” diyen Ludwig Wittgenstein’in üst üste, yan yana gelen anlam liflerinin oluşturduğu halat imgesi.

dönüşerek oluşmuştur. Ticari faaliyet amacıyla başka ülkelere yayılma gösteren fakat süreçte diasporalaşan Lübnan diasporası gibi topluluklardır. Sınıflandırmanın son türü olan yersizyurtsuzlaşmış diasporalar ise Karayip, Sindhi veya Parsiler gibi yerinden edilen ve dönecek bir anavatanları olmayan topluluklardır. Cohen'e göre bunlara Çingenelerin veya dinsel diasporaların da eklenmesi mümkündür (2019: 31-203).

Bruneau da diaspora sınıflandırması yapan diğer bir araştırmacıdır. Ona göre her diasporada dil, edebiyat, sinema, müzik, aile bağları, mutfak gibi geniş anlamıyla 'kültür' temel rol oynamaktadır. Bunun yanında diasporaları birbirinden ayıran şey örgütsel yapılarının eşit olmayan yoğunluğu ve varsa menşei uluslarının uyguladığı etkidir. Diasporalar için ayırt edici özelliklerin kendini gösterdiği dört ana alan din, girişimcilik, siyaset, ırk ve kültür birleşimidir (2010: 39). Birinci grup diasporalar girişimcilik merkezinde yapılandırılmış, dinin çeşitliliği nedeniyle yapılandırıcı bir rol oynamamış, menşe ulus devletin tanımlanmış tek bir anavatan yerine birkaç devlet veya çok zayıf ve bölünmüş olabileceğinden etkisiz kaldığı topluluklardır. Bunların tipik örnekleri Çin, Hint ve Lübnan diasporalarıdır. İkinci tür diaspora grubu genellikle bir dille ilişkilendirilen dinin ana unsur olduğu Yahudi, Yunan, Ermeni ve Asur-Keldani diasporalarıdır. Bu dinin tek tanrılı olduğu, kutsal bir yazı veya dile sahip olduğu, ibadethanelerinin bu diaspora toplulukları için kurucu nitelikte yerler sayıldığı bilinmektedir. Siyasi bir hedef çerçevesinde örgütlenen, menşe toprakların yabancı bir gücün hakimiyetinde olduğu ve temel arzusunun bir ulus devlet kurmak olduğu diaspora grubu Bruneau'nun sınıflandırmasında üçüncü grubu oluşturmaktadır. Buna Filistin diasporasını örnek verirken diasporik kolektif hafızanın kökenlerinin dağılma ve işgal travmasına dayandığını belirtmektedir. Dördüncü grup ırksal ve kültürel bir kutbun etrafında örgütlenir. Ortak bir kimliği tanımlamaya odaklanılan mücadeleyi merkeze alan Siyahiler bu grubun tipik örneğidir. Bu grubun diğerlerinden ayrılan en temel özelliği menşe ülkeye dönüş referansının olmamasıdır. Bir başka deyişle siyahi diaspora, önce sosyal olarak inşa edilen ırkın sonra kültürün etrafında tanımlanır (Bruneau, 2010: 39-41).

Kendinden önce diaspora sınıflandırması yapan Safran ve Cohen'den sonra Bruneau da diasporaların taşınması gereken altı özelliği belirtmiştir:

1. Söz konusu nüfus afet, felaket, kıtlık, aşırı yoksulluk gibi nedenlerle baskı altında menşe ülke topraklarının yakın çevresinin ötesinde çeşitli yer ve bölgelere dağılmıştır.
2. Hedef ülke ve şehirlerin seçimi göçmenleri ev sahibi ülkelerde yaşamakta olan göçmenlere bağlayan göç zincirlerinin yapısına uygun biçimde yapılmaktadır. Ayrıca bu seçim travmatik dağılma koşulları tarafından da belirlenebilmektedir.
3. Ev sahibi ülkelerde asimile olmadan entegre olan nüfus geçmişiyle birlikte topraklarının ve toplumun belleğine bağlı güçlü bir kimlik bilincine sahiptir. Bu güçlü bir topluluk ve topluluk yaşamı duygusunun varlığını ima etmektedir. Burada anavatana ve onun hafızasına bağlı kolektif bir anlatının kuşaklararası kimlik aktarımıyla gerçekleşmesi söz konusudur.
4. Bu dağınık göçmen gruplar ağlar aracılığıyla kendi aralarında ve eğer hala varsa menşe toplumla çoklu değişim ilişkilerini korur ve geliştirir.
5. Bu diasporik göçmenler, ilk göçten sonra birkaç kuşağı kapsayan bir dağılma deneyimine sahiptir. Kimliklerini bir nesilden diğerine uzun vadeli aktarırlar.
6. Bir diaspora sayısız kültürel, siyasi, dini, mesleki dernekler sayesinde ev sahibi ve menşe ülke toplumlarından özerk bir sosyal oluşum olma eğilimindedir. Diasporalar arasında kendi köken toplumları lehine lobi faaliyetleri yapılırken anavatan tarafından araçsallaştırılmaya karşı direniş söz konusudur.

Eskicioğlu'na göre Bruneau'nun sınıflandırması oldukça kısıtlayıcıdır. Çünkü günümüzde insanlar hem afet, kıtlık, iç savaş gibi zorunlu nedenlerle hem de daha iyi koşullarda yaşamak veya farklı deneyimlere sahip olmak amacıyla göç etmekte, diaspora bilinci oluşturabilmektedir (2022: 23). Günümüz göç hareketliliklerinin dönüştüğü nokta ve diasporaların çok katmanlı yapısı diaspora kavramını daha geniş bir çerçevede ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Tölölyan sınırlandırılmış kimlik, gruplar arası ilişki, anavatanla temas içinde olma, toplumsal hafızayı sürdürmeyi diaspora kavramının temel dinamikleri içinde kabul etmektedir (1996: 12-14). Gruplar arası ilişki farklı ülkelerde yaşamalarına rağmen bağların sürdürülmesi diaspora üyelerinin kendilerini aynı ulusun parçası olarak hissetmelerine neden olduğundan önemlidir (Tölölyan, 1996: 14). İlerleyen

çalışmalarında¹⁴ diaspora tanımlamasına geri dönüş ve süre hususlarını ekleyen Tölölyan, geri dönüş ile klasik diaspora tanımına işaret ederken aynı zamanda toplumsal hafızanın sürdürülmesi ile de tanıma atfedilen ortak mit ve tarih anlayışından farklı bir yaklaşımı vurgulamaktadır (Eskicioğlu, 2022: 24). Anavatana referansla kullanılan ortak mit ve tarih yerine toplumsal hafıza ile anavatana yönelim çerçevesinde meydana gelen ve ev sahibi ülke ile anavatani içeren bir toplumsal hafızadan söz edilmektedir.

Tüm bu diaspora tanımlamalarıyla ilgili ortak özellikleri ortaya koymaya çalışan Butler'a göre dağılma, diaspora bilinci, anavatana temas ve diasporanın en az iki nesil boyunca var olan çok nesilli bir devamlılığa sahip olması gerekmektedir (2001: 192). Dağılma faktörünü merkeze alan bu tanımlamada da kavramın klasik yaklaşımına referans verilmekte, bu dağılmaya neden olan etkenler hem diaspora gruplarıyla hem de anavatana temas ve diaspora bilincinin oluşması açısından önemlidir (Butler, 2001:194-195).

Vertovec'e göre diaspora kavramının üç belirgin anlamı vardır: Toplumsal biçim olarak diaspora, bilinç türü olarak diaspora ve kültürel üretim tarzı olarak diaspora (1997: 281). Diasporik bilinç kavramının ev sahibi ülkedeki ayrımcılık deneyimleri nedeniyle olumsuz tarihsel mirasa sahip çıkma bağlamında olumlu bir yönü bulunmakta bu da kavramın paradoksal doğasına işaret etmektedir (Vertovec, 1997: 282). Diaspora üyelerinin bu merkez olmadan sahip olunan bağlılıkları 'evden uzakta ev' (home away from home) kavramsallaştırmasıyla açıklanmıştır (Vertovec, 1997: 282).

Brubaker diasporaların genel olarak üç özellik taşıdığını savunmaktadır (2005: 5-6): 'dağılma', 'anavatana yönelim' ve 'ev sahibi toplumla arasında sınırların olması'. Diasporaların oluşması için öncelikle dağılma gerçekleşmelidir. Geri dönüş mitinin yerine anavatana yönelimin yerleştirilmesi dönüşle sonlanmamasına rağmen anavatana bağların sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Bu sayede günümüz karmaşıklaşan diasporik toplumlarını açıklamada esneklik sağlanmıştır. Ev sahibi toplumla korunmaya çalışılan sınır ise asimile olmama anlamına gelmektedir.

¹⁴ Tölölyan, K. (2004). Armenian Diaspora. İçinde M. Ember, C. R. Ember & I. Skoggard (Eds.), Encyclopedia of Diasporas. (ss. 35-46). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Giderek karmaşııklaşan ve daha fazla dinamikten etkilenen günümüz diasporik toplumlarını açıklamakta yetersiz kalan klasik tanımların ötesine geçen Brubaker'ın tanımladığı 'dağılma, anavatana yönelim ve ev sahibi toplumla sınırların korunması' özellikler bu çalışmanın kabul ettiğı diaspora anlayışının da temelini oluşturmaktadır.

2.3.2. Avrupa'da ve Almanya'da Türk Diasporası

Başlangıçta işgücü göçü ile başlayan zamanla pek çok kez dönüşüme uğrayan Türkiye'den Avrupa ülkelerine süregelen göç hareketlilikleriyle günümüzde yaklaşık 5,5 milyon Türk Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır. Türk işçilerin Avrupa ülkelerinde yerleşik hale gelmeleri üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk olarak işgücü ihtiyacını karşılamak ve maddi birikim yapmak üzere giden Türk göçmenler beklenilenden daha uzun süre Avrupa ülkelerinde kalmış, aile birleşimiyle eş ve çocuklarını yanlarına almıştır. İkinci olarak Türkiye'deki yaşanan siyasal gelişmeler ve özellikle 12 Eylül darbesi nedeniyle politik gerekçelerle sığınanlardır. Türk göçmenlerin çocuklarının ve torunlarının bulundukları Avrupa ülkelerinde doğması ve çoğunun bulundukları ülke vatandaşlığına sahip olması da üçüncü aşamayı oluşturmaktadır.

Almanya'daki Türk diasporası ise temelde beş aşamada oluşmuştur. İlk aşama 1961-1973 yılları arasında Almanya'ya giden göçmen işçilerden oluşmaktadır. Petrol krizi nedeniyle işçi alımlarının durdurulup aile birleşimlerinin ağırlıklı yaşandığı dönem ikinci aşamadır. 1980 yılından sonra hem politik sığınma nedeniyle gelenler hem de Almanya'da süreklilik kazanan bir yaşam söz konusudur. Dördüncü aşama ise 1983 yılındaki Geri Dönüş Teşvik Yasası'yla geri dönenlerden oluşmaktadır. Son aşama dördüncü kuşağına ulaşan Türklerin hem Almanya'da hem de Türkiye'deki dönüşen varlığı ve ulusötesi bir toplum haline gelmesidir.

1961 yılındaki işgücü anlaşması ile Almanya'ya gelen göçmen işçiler Almanya'daki Türklerin birinci neslini oluşturmaktadır. Bu nesil bir süre çalışıp para biriktirdikten sonra Türkiye'ye dönmeyi planlamış ve ailelerini anavatanda bırakmışlardır. Almanya'ya giderken hiçbir bilgiye sahip olmayan bu nesle Alman toplumu da yabancı kalmıştır. Din, dil, eğitim, örf ve adetler gibi pek çok alanda farklılıklarını gören bu iki toplum arasındaki ayrılıkları artıran nedenlerden biri şüphesiz bu göçmen işçilerin Türkiye'nin kırsalından gidenler olmasıdır. Dil bilmeme ve her iki toplumun da mesafeli kalma eğilimi iki kültürün birbiriyle iletişim ve etkileşimlerini sınırlandırmıştır.

Bu göçmen işçiler yani Almanya'daki ilk Türkler 'heim' denilen konforsuz ve kötü koşullara sahip işçi yurtları veya baraka olarak adlandırılan yerlerde yaşamış, demir-çelik, maden ve taş ocağı gibi ağır sanayiye dair zor işlerde çalışmıştır. Sağlıksız ve kötü koşullarda yaşayan Türk işçiler için dil kursları açılmış olsa da çok verimli sonuçlarla karşılaşamamıştır. Öyle ki zamanla Türk nüfusun artması sonucunda oluşan Türk mahallerinde yaşayan bu ilk kuşak göçmenlerden Almanca öğrenmeden Türkiye'ye dönenler olmuştur (Hopyar, 2022: 219). Bunun en önemli sebebi çocuklarının, kardeşlerinin veya diğer tanıdıklarının onların Almanca bilmeyi gerektiren işlerinde yardım etmeleridir. Birikim yapmak için çok çalışan ve Almanca bilmeyen bu neslin sosyal yaşamı oldukça hareketsiz genellikle kalınan yer ile fabrika arasında geçmiştir.

Almanya'ya giden Türk işçilerin 'geçici' olacakları hususunda hem kendilerinin hem de Almanların ortak bir kanaati olmasına rağmen öyle olmamış, aşamalı biçimde kalıcı hale gelmiştir. Max Frisch'in "Biz işçi istedik, onlar insan gönderdi" şeklindeki ünlü cümlesinde olduğu gibi göçün geçiciliğine odaklanan Alman devleti ve toplumu göçün insani boyutunu da uyum politikalarını da göz ardı etmiştir. Bu Türk işçilerin yaş ortalamalarının düşük olması yani çoğunun genç ve bekar olması ilk neslin kalıcılığının nedenleri arasındadır. Yaş ortalamalarının orta yaşın altında olması daha fazla birikim yapma ve dönüş için zamanın olduğunun düşünülmesi Türklerin göç yolundaki farklılaşmasına neden olmuştur (Hopyar, 2022: 221). Bu durum çoğunun Türkiye'de evlenmesi, eşlerinin orada bulunması ve zamanla aile birleşiminden faydalanarak Türkiye'den Almanya'ya göçün devamlılığını sağlamış olmalarıyla sonuçlanmıştır.

Almanya'ya giden Türk işçiler başlangıçta ihtiyaç duyulan fabrika, maden ocağı, taş ocağı gibi yerlerde çalışmış, zamanla hem kendi işlerini yapma isteği hem de Almanya'da artan Türk nüfusun kültürel ürünlere ihtiyaç duyması nedeniyle 'export-import mağazaları' denen ithalat-ihracat dükkânları işletmiştir. Bu mağazalar gıda, elektronik eşya, kaset gibi birbirinden farklı alanlarda hizmet vermiştir (Hopyar, 2022: 222). Bunun gibi farklı iş kollarında çalışan Türkler Türkiye ve Almanya'da veya yalnızca birinde yatırım imkânı bulmuştur. Bu süreçte daha çok Türkiye'de yatırım yaparak zamanı gelip Türkiye'ye döndüklerinde iyi bir yaşam sürmeyi planlamışlardır. Almanya'da yaşayan bu nesil içinde çocukları ve/veya torunlarıyla birlikte geniş bir aile olarak yaşayanlar ile aynı evde olmasalar da geniş aileleriyle sürekli temas içinde bulunanlar ağırlıktadır. Bu neslin büyük kısmı yılın belirli bir dönemini Türkiye'de geçirmektedir.

Yetmişli yıllardaki aile birleşimiyle Türkiye’deki eş ve çocuklar Almanya’ya gelmeye başlamış, işçi yurtları yetersiz kaldığından aileleriyle yaşayabilecekleri konut ihtiyacı hasıl olmuştur. Barınma koşullarına göre göçmenlerin kente yerleşmeleri dört aşamada değerlendirilmektedir: İlk aşamada 1960’larda göçmen işçi olarak gelen bekar erkekler genellikle çalıştıkları fabrikalar tarafından tahsis edilen konforsuz ve düşük kaliteli küçük evlere yerleştirilmiştir. 1970’lerle birlikte başlayan aile birleşimleri neticesinde kentin daha içlerinde Türk yaşam biçimine uygun olmayan ortak banyolu ve tek tuvaletli bakımsız, konforsuz ve küçük dairelerin olduğu apartmanlarda yaşamaya başlanmıştır. 80’li yılları işaret eden üçüncü aşamada ise Almanlar tarafından tercih edilmese de görece daha konforlu ve kaliteli olan konutlara taşınmışlardır. Son aşamada yani 1990’lardan itibaren ev sahibi olan göçmen kökenlilerin sayısının arttığı görülmektedir (Hopyar, 2022: 173).

Aynı dönemde Türkiye’den gelen eşlerin dil bilmemesi ve bunun da etkisiyle iş bulmada yaşanan zorluklar nedeniyle Almanya’daki maddi birikim yapma sürecinin uzaması yani Almanya’daki kalış süresinin uzaması söz konusudur. Çocukların varlığı eğitim konusunu gündeme getirmiştir. Aynı zamanda sürekli artan nüfus ve çocukların Almanya’daki kalışının devamlılığı milli ve dini kimliğin korunması, asimile olmama gibi refleksleri ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda dernekleşme faaliyetleri başlamıştır. Başlangıçta cami ve hemşehri dernekleriyle ilk adımların atıldığı bu süreç hem kimliğin korunması hem de yeniden inşa edilmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Yani birinci neslin hem Türkiye’den beraberinde getirdiği kimliklerin korunmasında hem de Almanya’da doğup büyüyen ikinci neslin kimliğinin inşa edilmesinde bu süreç etkili olmuştur (Tauscher, 2022: 30).

İlk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayan bu ikinci nesil eğitim, çalışma hayatı ve sosyal yaşamda Almanlarla daha çok bir arada olmaya başlamıştır. Bu neslin daha iyi seviyede eğitim alması ve Almanca diline hâkim olması Alman toplumundaki görünürlüklerini artırmıştır. Bu görünürlük ilk nesildeki ebeveynlerinden farklı olarak daha fazla ayrımcılığa uğramalarıyla sonuçlanmıştır. İyi seviyede Almanca bilmek ve eğitime sahip olmakla artan bilinç seviyesi sayesinde ilk neslin büyük farkındalıkla yaklaşmadığı ayrımcılık deneyimlerini derinden idrak eden bir nesil olmuştur. Ayrıca bu nesil Alman diline yeterince hâkim olmayan ilk nesildeki ebeveynlerinin toplumsal ve kamusal işlerinde ihtiyaç duydukları tercüme desteğini de sağlamıştır.

Doğrudan işçi göçü durmuş olsa da eğitim amacıyla, siyasi nedenlerle, ithal gelin ve damatların göç etmeleriyle birinci nesil denilebilecek bu gruplar ile ikinci neslin sürekli yan yana ve birlikte var olması söz konusudur (Tauscher, 2022: 31). Halihazırda var olan cami ve hemşehri derneklerine bu dönemde Türkiye’deki siyasi partilerin uzantısı şeklinde varlık gösteren siyasi dernekler de eklenmiştir.

Cami dernekleri, hemşehri dernekleri, siyasi dernekler, spor kulüpleri gibi oluşumlar Türklerin toplumsallaşmasında başat rol oynamıştır. Almanya’daki Türklerin varlığı söz konusu olduğunda ilk dönem kimlik inşası Türkiye’den getirilen kimlik örüntülerinin korunması ve hatta vatandaşlığın muhafazası çerçevesinde sürdürülürken Almanya’da büyüyen Türk varlığı ile Alman veya çifte vatandaşlığa geçişlerin artması, Almanya’da doğum ve çocukların sayısının artması diasporik kimliğin oluşumuna işaret etmektedir. Türk toplumsal yapısının başat öncüllerinden olan dini mekanlar ilk nesil için kimlik koruma işlevi görürken ikinci ve üçüncü nesilde kimliğin inşasında temel rol oynamaktadır (Tauscher, 2022: 32).

Şekil 4: Almanya’daki Türk Toplumsal Yapısının Kurucu Unsurları

Kaynak: Tauscher, S. (2022). Almanya’da Türk Diasporasının Toplumsal Yapısı. İçinde B. Bezci (Ed.). Almanya Türk Diaspora Atlası. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları. S.32.

Almanya’daki Türk diasporasının temellerini birinci ve ikinci nesil Türk göçmenler oluştururken yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi Almanya’daki Türk toplumsallığı Türkiye’deki resmî kurumlar, STK’lar, inanç merkezleri, Türkiye’den devam eden göçler ve Almanların tutum ve davranışlarıyla şekillenmektedir (Tauscher, 2022: 32).

Eğitim, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılımdan ziyade çok çalışarak maddi birikim yapma amacı taşıyan ilk nesil, Alman toplumuyla birlikte kendileri de ‘misafir’ olduklarını kabul etmelerine karşın ikinci neslin dil ve eğitim seviyelerinin iyileşmesiyle Alman devleti ve toplumu tarafından ‘kabul edilme’ isteklerinin belirgin hale geldiği görülmektedir. İlk neslin Almanya’daki toplumsal travma deneyimleri ikinci nesle de aktarılmış, Alman toplumuna karşı temkinlilik sürdürülmüştür. Bu nesil için de üniversite eğitimi alabilenler olmakla beraber sayıları azdır. Bu neslin çocukları da hem Alman devletinin teşviki hem de ailelerinin ihtiyaç duyması üzerine doğrudan meslek edinmişlerdir. İkinci nesil memleket ziyaretleriyle, evdeki dil, din, geleneği içeren geniş kültürel öğelerden etkilenecek Türk kimliğini korurken eğitim, çalışma ve diğer sosyal yaşamlarında Alman kültürünün etkisinde kalmış, ‘diasporik bir kimlik’ veya ‘çifte bilinç’ geliştirmeye başlamışlardır.

İlk iki neslin Türkiye ile kültürel bağlarının güçlülüğüne karşın üçüncü nesille birlikte bu bağ Alman kültürünün belirgin etkisiyle kozmopolitleşmiş, diasporik bir hal almıştır. Üçüncü nesilde başlayan ve dördüncü nesilde artan Alman toplumunda iyi seviyede eğitim almış, iyi yerlerde çalışma hali Almanların memnuniyetsizliklerini artırmış ve onları ayrımcılık, önyargı, ötekileştirme, İslam düşmanlığı gibi mücadele alanlarına taşımıştır. Tauscher’e göre birinci ve ikinci nesil kimliğini tamamen Türkiye üzerinden veya hem Türk hem Alman olma ile üçüncü nesil ise Türk kimliğinden zamanla sıyrılarak Alman kimliğinin belirgin özelliklerini taşımaktadır (Tauscher, 2022: 36).

Almanya’daki Türk varlığını keskin bir biçimde ayırmak her zaman çok mümkün değildir. Zira katmanlaşan, karmaşılaşan bir diasporik kimlikten söz edilmektedir. Lakin genel bir çerçeveye oturtmak gerekirse ilk nesil tamamen Türk kültürünü korumuş, ikinci ve üçüncü nesilde hem Türk hem Alman kültürü sürdürülmüş, dördüncü nesilde ise Türk kültürü tamamen yok olmasa da belirgin bir Alman kültürünün baskınlığı söz konusu olmuştur. İkinci ve üçüncü nesilde her iki kültürün varlığında ikinci nesil için Türk kültürü üçüncü nesil içinse Alman kültürü baskın hale gelmeye başlamıştır. Bu nesilleri düşünürken tahterevallinin iki ucu hayal edilerek Türk kültürünün yerde olduğu (baskın) ikinci nesle karşılık Alman kültürünün olduğu ucun yerde bulunduğu (baskın) üçüncü nesil söz konusudur.

Sussman'ın kültürel kimlik modeline göre eksiltici kimlik değişimine uğrayanların anavatanla bağları zayıfladığından dönüş sonrası diğer dönenlerle iletişimde kalma eğilimindedirler. Ekleyici kültürel kimlik değişiminde ise ev sahibi ülkeyle kurulan bağlar güçlenmekte, dönüş sonrasında ev sahibi kültürün üyeleriyle etkileşimde kalmaya ve o kültürel örüntüleri hayatlarında sürdürmeye meyillilerdir. Olumlayıcı kimliklerde ise iki ülke kültürü arasındaki farklılıklar göz ardı edildiğinden göç sırasında anavatan kültürü korunmakta ve dönüş sonrasında daha az sorun yaşanmaktadır (2000: 365-369). Buradan hareketle ilk dönem göçmen işçiler için olumlayıcı kimlik değişiminden söz etmek mümkündür. Çünkü iki ülke kültürünün farklılıkları göz ardı edilmemiş aksine odaklanılmış olmasına rağmen anavatan kültürü korunmuş yani ev sahibi ülke kültüründen çok etkilenilmediğinden dönüş sonrası yeniden uyum süreci daha sorunsuz geçmiştir. Fakat sonraki kuşakların ilk sosyalleşmelerini Almanya'da yaşamaları, ev sahibi ülke kültüründen etkilenme düzeylerini artırmış ve gündelik rutinlerini şekillendirmiştir. O nedenle bu ilk göçmen işçilerden sonraki nesillerin dönüş göçü sonunda hem eksiltici hem de ekleyici kimlik değişimleriyle karşılaşmaktadır. Zira dönüş sonrası her iki kimlik değişiminin de deneyimlenmesi mümkündür (Sussman, 2000: 365-369). Bunların yanında dünya vatandaşı olma şeklinde de tanımlanan, dünyanın her yerinde yaşayabileceğini düşünen ve tüm kültürlerle etkileşimde olabilen kimlik değişimi üçüncü ve bilhassa dördüncü nesil için söz konusu olmaktadır.

2.4. Almanya'dan Türkiye'ye Geriye Göç ve Nitelikli Geriye Göç Hareketliliği

Avrupa ülkelerine yönelen işçi göçleri ekonomik nedenlerle gerçekleşmiş yani bir süre yeterli maddi birikim sağlandıktan sonra anavatanına dönüş hedeflenmiştir. Bu hedef hem ev sahibi ülke ve toplumlarınca hem de göçmen işçilerce ortak olarak paylaşılmıştır. Lakin beklentilerin yeterince karşılanmaması sürecin uzamasına sebep olmuş, aile birleşimleriyle Almanya'daki nüfus artmış giderek yerleşik hale gelinmiştir. Buna rağmen belli dönemlerde kitlesel veya bireysel anavatanına dönüşler olmuştur.

Türk işçi göçmenlerin Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye geriye göçleri genel olarak üç büyük hareketlilikten oluşmaktadır: İlki 1966-1967'de yaşanan ekonomik kriz dönemi, ikincisi Petrol Krizi sonrasındaki ekonomik durgunluk süreci ve son olarak da 1983-1984'te Almanya'da çıkarılan Geri Dönüş Teşvik Yasası ile yaşanan göçlerdir. Almanya bu yasa kapsamında dönenlere 10.500 mark ve çocuk başına 1.500 mark ödeme

yapmıştır. 80'li yıllarda görülen destekli geri dönüş programları ile Almanya'dan 1983-1984 yıllarında 310 bin kişi, Hollanda'dan ise 1985-1986'da 10 bin kişi Türkiye'ye dönmüştür (İçduygu ve diğerleri, 2014).

Sözü edilen bu geri dönüş teşvik yasalarının ardından kitlesel geriye göçler azalmıştır. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Almanya'dan geri dönüş oranı yıllık 37.000, Hollanda'dan geri dönüş oranı ise 3.000 kişi olmuştur. Bu oranlar 1990'ların ilk yıllarında da benzer seviyede sürmüştür. Bu iki Avrupa ülkesinden geri dönüş yapan göçmenler ve bu ülkelere mültecilik başvuruları kabul edilmeyen Türk vatandaşları da (Türkiye'den başvuru yapan 450.000 sığınmacının sadece yüzde 10'u mülteci statüsü kazanmıştır) düşünüldüğünde bir buçuk milyondan fazla göçmen ve sığınmacının 1980-1999 yılları arasında Türkiye'ye geri döndüğü tahmin edilmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2014). İçduygu'nun Almanya'dan Türkiye'ye geriye göçü sınıflandırdığı bu üçlü hareketliliğe dördüncü olarak 2000'li yıllarda Türkiye'deki olumlu ekonomik ve politik gelişmelerden etkilenerek gelen nitelikli Türklerin dönüşünü eklemek gerekmektedir. Bu son hareketlilikle beraber Almanya'dan Türkiye'ye alışlagelmiş geriye göçün karakteri değişmiştir.

Almanya'dan Türkiye'ye geriye göç söz konusu olduğunda akla ilk gelen emeklilerin dönüşüdür. Yani emekli olan birinci nesil Türkiye'de yaşamak üzere geriye göç etmişlerdir. Lakin bunların bir kısmı yılın altı ayını Almanya'da altı ayını da Türkiye'de geçirdiğinden tamamen bir dönüş her zaman söz konusu olmamaktadır. Çocukları ve torunlarının Almanya'daki varlığı bu göçleri tamamen dönüş haline getirmemektedir.

İkinci ve üçüncü neslin Türkiye'ye göçleri bilhassa 2000'li yılların ilk beş yılından itibaren başlayarak neredeyse on yıl kadar sürmüştür. Eğitimli ve iyi işlerde çalışan bu neslin Türkiye'ye dönüşü hem Türk hem Alman basınında dikkat çekmiştir.

Bu nitelikli Türklerin dönüş motivasyonları şüphesiz ilk nesilden farklılaşmaktadır. Geriye göç etmelerine neden teşkil eden başlıca etmen Alman toplumunda ve kurumlarına maruz kaldıkları ayrımcılıktır. Ayrımcılığın geriye göç etmelerine neden olacak şiddette deneyimlenmesinin altında toplumsal ve kurumsal yaşamdaki iyi konumlarından duyulan rahatsızlık, eğitimleri nedeniyle bu ve benzeri hususlarda farkındalıklarının yüksek olması ve Almanlarla daha çok karşılaşmaları yatmaktadır.

Geriye göç teorileri bağlamında değerlendirildiğinde göçmen işçilerin Almanya'dan dönüşleri neoklasik ekonomi yaklaşımına göre 'başarısızlık' iken yeni işgücü göçü ekonomisine göre maddi birikim yapmak amacıyla giden işçiler bu hedefe ulaştıktan sonra dönmüş yani geriye göç planlı bir sürecin parçası olmuştur. Cerase (1974)'nin sınıflandırmasındaki muhafazakâr geriye göç ile emeklilikten dolayı geriye göç Türk işçilerin Almanya'dan dönüşüne tekabül etmektedir. Ev sahibi kültürle mesafeli, anavatanla bağlarını koruyan, maddi birikip yapıp dönmeyi planlayan, yatırımını anavatana yapan kimselerin bulunduğu muhafazakâr geriye göç kategorisine göçmen işçiler doğrudan dahil olmaktadır. Bu özelliklerin birçoğunun olduğu lakin emekliliğe kadar ev sahibi ülkede yaşamayı sürdüren ve hemen sonrasında anavatana dönen kişiler de çoğunluğu ilk giden göçmen işçiler olmak üzere onların çocuklarının bir kısmı da bu gruba dahil olmaktadır. Cerase'nin yenilikçi geriye göç diye adlandırdığı grup iyi yetişmiş, anavatana katkı sağlamak üzere dönen kişileri kapsadığından bu grup daha çok üçüncü nesil olmak üzere ikinci neslin de dahil olabildiği örneklerin bulunduğu bir manzaraya karşılık gelmektedir. Daha önce değinildiği gibi Almanya'daki Türkler için yekün ve homojen bir nesil ayrımı yapmak mümkün olmadığından bazen bir nesil iki gruba birden dahil olabilmektedir. İkinci ve üçüncü kuşağın dönüşünü açıklamakta yetersiz kalan bu ekonomik teoriler yerine dönüş hareketlilikleri ulusötecilik, sosyal ağlar ve yaşam tarzı gibi teorilerle anlamaya çalışılmaktadır. İletişim ve ulaşımın gelişmesiyle iki ülke arasında oluşmuş ulusötesi alanda yaşamlarını sürdürme, sosyal ağları korumaya özellikle ikinci neslin dönüşünü açıklamakta başvurulmaktadır. Lakin bunlarla birlikte bu neslin dönüş hareketlilikleri daha çok yaşam tarzı kavramıyla açıklanabilmektedir. Zira çoğunun 'farklı bir yaşamı deneme' ve 'kaçma hikayesi' vardır. Almanya'nın alışlagelmiş rutinlerinden, ikliminden, insanların samimi olmamasından, ayrımcılık ve önyargıdan kaçarak farklı bir hayatı deneyimleme isteği bu kuşağın hareketliliğinin temel güdüsüdür.

Türk Alman Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı tarafından yayınlanan bildiride özellikle 20-35 yaş aralığında, iyi eğitilmiş, başarılı, sosyal ve kültürel sermayesi yüksek, varlıklı Türklerin yaşamak için Türkiye'yi seçtikleri belirtilmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2009). Vakfın 2016 yılındaki araştırmasına göre 2006-2012 yılları arasında 253 bin Türk Türkiye'ye geri dönmüş fakat Türkiye'deki beklentilerinin karşılanmaması

üzerine 2016 yılının sonuna kadar bunların 130 bini Almanya'ya gitmiştir (Sputnik, 2017).

Görüldüğü gibi Almanya'dan Türkiye'ye nitelikli geriye göç hareketliliği sınırlı akademik çalışmalar ve araştırma raporlarıyla değinilen bir konudur. Bu hususta bilimsel araştırmaların artırılarak kamu politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Zira Türkiye'ye gelen bu nitelikli grubun Türkiye'deki yeniden uyum süreçlerinin sağlıklı yürütülmesi, Almanya'ya gidişlerin azaltılması gerekmektedir. Bu nitelikli Türklerin kültürel ve sosyal sermayelerini Türkiye'ye aktarmalarını sağlamak büyük önem taşımaktadır.

BÖLÜM 3: ALAN ARAŞTIRMASININ BULGULARI

3.1. Araştırmanın Metodolojisi

3.1.1. Araştırmanın Problemi ve Soruları

Tezin ana araştırma sorusu: Nitelikli Türk göçmenlerin geriye göçe yönelik karar alma ve yeniden uyum süreci nasıl gerçekleşmektedir?

Alt Sorular:

1. Nitelikli Türk göçmenlerin geriye göç kararlarını etkileyen faktörler nelerdir?
2. Geriye dönenlerin yaşam tarzlarında ulus ötesi/diasporik pratiklerin rolü nedir ve içinde bulundukları süreci nasıl etkiler?
3. Türkiye’ye dönenler için uyum süreci nasıl gerçekleşmekte ve başlıca sorun alanları neler olmaktadır?
4. Nitelikli Türk göçmenler döndükten sonra Almanya ile bağlantılarını nasıl ve ne ölçüde sürdürmektedir?
5. Türkiye’ye döndükten sonra Almanya’ya veya üçüncü başka bir ülkeye göç etme düşüncesi var mıdır? Varsa bu düşüncüyü etkileyen dinamikler nelerdir?

Bu sorular çerçevesinde bazı değişkenler arasındaki ilişki de sorgulanmıştır. Kadın - erkek, Türkiye’de üç büyük şehirde yaşayanlar- diğer şehirlerde yaşayanlar ve ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar- Almanya’ya sonradan gidenler arasında belirlenen bu sorular ve analiz için oluşturulan temalar çerçevesinde aralarında farklılıkların olup olmadığı ve varsa bunların nedenleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.1.2. Araştırmanın Yaklaşımı

Araştırmanın yaklaşımı araştırmanın neden ve nasıl yapıldığından başlayarak sürecin tamamını belirlemektedir. Bu çalışmada benimsenen yorumsamacı yaklaşım temelde doğa ve beşeri bilimlerin araştırılmasının ayrımı iddiasına dayanmaktadır. Yani pozitivist paradigmanın teklik ve kesinlik kabulüne karşı çıkarak sosyal dünyayı anlama çabasının bireylerin ona yüklediği anlama yoğunlaşmakla mümkün olacağı savunulmaktadır. Kümbetlioğlu’na göre yorumsamacı yaklaşımın temel öğretisi yaşanan dünya ‘gözlem ve açıklama’ ile değil ‘anlama ve yorumlama’ ile ancak kavranmaktadır (2019:28).

Sosyal dünya ancak arkasındaki anlama bakılarak kavranabilmektedir. Bu yaklaşım eylemin ardındaki anlamı işaret etmektedir. Yorumsamacı geleneğe göre gerçekliğin doğası ve araştırmacının rolü hususlarında tekil ve objektif bir gerçek anlayışı reddedilmekte, sosyal gerçeklik bireylerin kendi algısına göre şekillenmektedir (Kümbetoğlu, 2020: 72).

Çalışmada benimsenen araştırma deseni ise fenomenolojidir. Fenomenolojik araştırmalarda bireylerin deneyimlerine odaklanılmakta, bu deneyimleri onların nasıl anlamlandırdığı kavranmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle, tanıdık olan fakat derinlemesine bilgi sahibi olunmayan olguların anlaşılma çabasında fenomenoloji araştırma deseni kullanılmaktadır. Creswell'e göre fenomenolojide bir fenomenle ilgili bireysel deneyimlere odaklanılmaktadır (2020: 79).

Fenomenolojik araştırmalarda araştırmacılar belirlenen fenomenle ilgili bireylerin deneyimi üzerine derinlemesine düşünmekte, kavram ve kuramlarla ilişkiler kurmaktadır. Yani betimlemenin ötesinde yaşanmış deneyimlerin ne anlama geldiğine dair değerlendirme yapılan yorumsal bir süreçtir (Creswell, 2020: 82). Fenomenolojik çalışmalarda belirlenen fenomenin insanların farklı deneyimleri ve bu deneyimlere yönelik algıları çerçevesinde incelenmekte, bu algıların içinde ortaklaşanlar ön plana çıkarılmaktadır.

Fenomenolojik yorumsamacı yaklaşıma göre bireyler yaşadıkları sosyal çevre ve kurdukları ilişkiler içinde 'anlam' oluşturan, kendi öznellikleriyle sosyal dünyayı yeniden oluşturanlardır (Kümbetoğlu, 2019: 28). Yani bireylerin deneyimlerini etkileyen geçmiş yaşantı, kültürel öğeler, sosyal çevre vb göz ardı edilmeden ortaklaşan deneyimlerdeki farklılaşmalar yorumlanmaktadır.

Nitel bir çalışma olarak tasarlanan ve fenomenoloji araştırma deseninin benimsendiği bu araştırmada 'geri dönüş' fenomen olarak belirlenmiş, Almanya'dan Türkiye'ye dönen üniversite mezunu Türklerin göçü nasıl algıladıkları, ne hissettikleri, Almanya'da ve Türkiye'de yaşadıklarını nasıl anlamlandırdıklarına dair yorumsamacı açıklamalar geliştirilmeye çalışılmıştır.

3.1.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Yöntemi

Almanya'dan Türkiye'ye nitelikli geriye göç hareketliliğinin araştırıldığı bu çalışmada nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Veri toplanmasında katılımcılar amaçlı (rastlantısal olmayan) örneklem yoluyla oluşturulmuştur. Böylece belirlenen özelliklere sahip kişilerden oluşan bir örneklem meydana gelmektedir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan kartopu örnekleme tercih edilmiştir. Kartopu örneklemede araştırmanın konusu hakkında bilgi sahibi olabilecek kişilerle iletişime geçilerek katılımcılara ulaşılmaktadır. Görüşmeler ilerledikçe zaman içinde olası katılımcı isimleri kartopu gibi büyüyerek belli konuların tekrar ettiği görüldüğünde veri toplama sürecinin yavaş yavaş tamamlanması gerekir.

Nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama aracı olan görüşme türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme bu araştırmanın veri toplama tekniğidir. Bu doğrultuda görüşmeye rehberlik etmesi planlanan ve araştırma soruları bağlamında hazırlanan temel soruların bulunduğu bir soru metni oluşturulmuştur. Görüşmeler bu çerçevede araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Bu sayede hem bazı soruların unutulma olasılığının önüne geçilmekte hem de temel sorular çerçevesinde verinin daha sistematik toplanmasına katkı sunulmaktadır. Böylece zamanın verimli kullanılmasını da mümkün olmaktadır.

Türkiye genelinde nitel veri araştırma deseni ve amaçlı örneklem ile ulaşılan 47 kişiyle görüşme yapılmıştır. Mülakatlara başlamadan önce beş kişiyle pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada elde edilen veriler ve deneyimler sonucunda görüşme sorularında birtakım iyileştirmelere ve değişikliklere gidilmiş ve sorulara son şekli verilmiştir.

Amaçlı örnekleme uygun biçimde yaş, cinsiyet, yaşanan şehir, meslek, Türkiye'ye dönüş tarihi, Türkiye'de bulunma süresi, ilk sosyalleşmesini Almanya'da geçirme, Almanya'ya sonradan gitme, din, etnisite ve ideolojik farklılıklar gibi değişkenlerin dahil edildiği çeşitli bir örnekleme alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bunun temel nedeni tüm bu değişkenlerin araştırmanın ana sorusu olan dönüş motivasyonlarını ve Türkiye'ye yeniden uyum sürecini önemli ölçüde etkileyerek farklılaştırdığına duyulan inançtır. Bu çeşitlilik araştırmacının içinde bulunduğu koşullar ve imkanları dahilinde olabildiğince sağlanmıştır. Bunun sağlandığından emin olduğunda halihazırda cevaplar bir süredir tekrar etmeye başladığı bilindiğinden ve veri doygunluğuna ulaşıldığı kabulüyle

araştırmacı tarafından görüşmeler sonlandırılmıştır. Belirlenen değişkenler çerçevesinde katılımcı çeşitliliğinin sağlanması amacıyla farklı yollara başvurulmuştur. Bunların ilki sosyal medya sitelerinde 20’den fazla grupta araştırmanın paylaşılması, ikincisi araştırmacının tanıdık, arkadaş, aile gibi tüm sosyal çevresine araştırma konusundan bahsederek destek istemesi, son olarak da görüşülen katılımcılara başka tanıdıklarına bahsetmeleri hususunda ricada bulunulması ile katılımcılarla bağlantı kurulmuştur. Birbirinden çok farklı kişilerle iletişime geçilmesi örneklemin istenilen ölçüde çeşitlenmesini sağlamıştır.

Veri toplama süreci 29 Temmuz- 30 Kasım 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşmelerin en kısısı 37, en uzun 180 dakika sürmüştür. Görüşmeler öncesinde katılımcıların çoğuyla telefonla görüşülmüş, soru içeriğinden, araştırmanın kapsamından, amacından bahsedilmiştir. Görüşmeler öncesinde veya sonrasında görüşmecilerin tamamına yakını ile sohbet edilmiş fakat hepsi anonim kalmıştır. Görüşmeler esnasında katılımcıların sözlü onayı alınmış ve görüşmelerin tamamı ses kaydına alınmıştır. Görüşmeler sırasında veya hemen sonrasında araştırmacı katılımcılarla ilgili izlenimlerini ve görüşmeye özel analiz sürecini etkileyecek gelişmeleri kısaca not almış, bu sayede unutulma olasılığının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların talebi doğrultusunda mola verilmiş, sorular üzerine düşünme süresi tanınmıştır. Katılımcıların birkaçı görüşmenin bazı kısımlarında ses kaydının durdurulmasını talep etmiş, görüşme verilerine dahil edilmesini istemediği yerleri sadece araştırmacı ile paylaşmıştır.

Nitel araştırma deseni yarı yapılandırılmış görüşme formunda şu sorulara¹⁵ yer verilmiştir: Önce demografik soruların yer aldığı kişisel bilgiler, ardından Almanya’ya göç öncesi döneme (kendisinin veya ebeveynlerinin) dair sorular, üçüncü olarak Almanya’da bulunulan süredeki yaşamlarını anlamaya yönelik sorular ve son olarak da geriye göç sonrası Türkiye’deki hayatlarını içeren sorular. Kümbetoğlu’na göre görüşmeye şimdi ile başlamak, geçmişle ilgili deneyimlerini anlamaya çalıştıktan sonra gelecek hakkında konuşmak daha uygun bir sıralama olmaktadır. Çünkü şimdiye ilişkin konuşmak katılımcılar için çoğu zaman daha kolaylaştırıcı olmakta ve daha iyi hissetmesine neden olmaktadır (2020: 87). Buradan hareketle görüşmeye kişisel bilgileri içeren katılımcıların güncel yaşamlarına yönelik sorular sorularak başlanmış, sonra göç

¹⁵ Soru formu Ek-2’dedir.

öncesi dönem ve ardından ilk dönüş deneyimlerine doğru bir çerçeve görüşmeler boyunca mümkün olduğunca korunmaya çalışılmıştır.

3.1.4. Araştırma Verilerinin Analizi

Veri analizi nitel çalışmanın en önemli aşamalarının başında gelmektedir. Olguların tanımlanma, kategorize edilme, kavram ve kuramlarla ilişkilendirilmesi ve neticesinde anlaşılması veri analizi sürecinde gerçekleşmektedir.

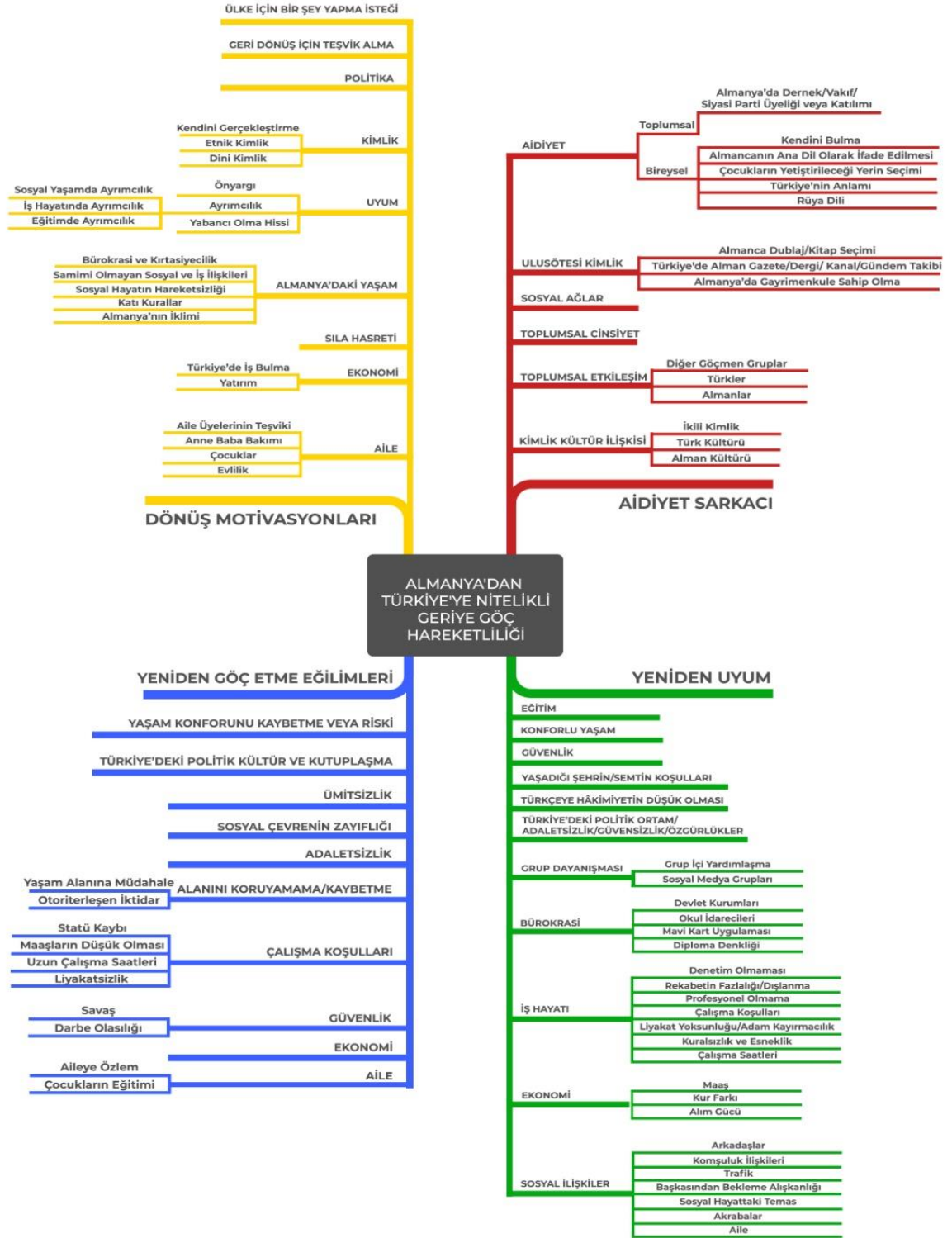
Araştırma kapsamında lisans/yüksek lisans/doktora eğitimlerinden biri veya birkaçını Almanya'da tamamlamış, Almanya'da en az beş sene yaşamış veya profesyonel iş yaşamına dahil olmuş ve en az iki sene önce Türkiye'ye dönmüş 47 kişiyle görüşülmüştür. Bu görüşmeler sonunda elde edilen ses kayıtları deşifre edilerek yazıya aktarılmıştır. Deşifreler Times New Roman, 12 punto, 1,5 satır aralığı ile yazılmış toplam 1153 sayfa olmuştur. Yazıya aktarılan katılımcı ifadelerinin hepsi özgün haliyle muhafaza edilmiştir. Görüşmelerdeki sözel olmayan ifadeler metindeki ilgili yerde parantez içinde (gülümsüyor/duygulanıldı) belirtilmiştir.

Nitel verilerin analizi sürecinde MAXQDA 2018 kullanılmıştır. Verilerin işlenmesi olan ilk aşama için deşifre metinlerinin tamamı programa yüklenmiştir. Görüşmeler esnasında araştırmacının zihninde oluşan veriler ve literatürdeki benzer araştırmalar çerçevesinde kabaca bir kod kitabı oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kod kitabı bağlamında kodlamalar yapılmaya başlanmıştır. Kod, dil temelli veya görsel bir veriyi betimlemek amacıyla sembolik olarak kullanılan özetleyici, çarpıcı, özü yansıtan ve/veya çağrışımsal nitelikteki bir sözcük ya da kısa bir ifade olarak tanımlanmaktadır (Saldana, 2022: 4). Kodlama sürecinde hem yeni kodlar oluşturulmakta hem de kategoriler gözden geçirilmektedir. Bu dinamik süreçte bazı kodlar veya kategoriler birleştirilebilir, silinebilir veya ayrılabilir. Araştırmanın kodlama sürecinde tümdengelimsel (kuram veya modelden yola çıkarak) ve tümevarımsal (sırasıyla kod-kategori-tema) yaklaşımlar bir arada kullanılmıştır. Bu sayede her iki yaklaşımın eksik yönlerinin mümkün olduğunca kapatılmaya çalışılmasına gayret edilmiştir.

Kodlama sürecinde görüşme metinleri üçer kez okunarak geri-ileri gidilerek tamamlanmıştır. Bu sayede hem araştırmacının yanlılığı önlenmeye çalışılmış hem de veri kaybı riski azaltılmıştır. Bunun neticesinde 1153 sayfalık deşifre metninde 1274

kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar dört tema altında şöyle ayrılmıştır: Dönüş motivasyonları 429, yeniden uyum 394, aidiyet sarkacı 376, yeniden göç etme eğilimleri 75'tir. Yeniden göç etme eğilimlerinin sorgulandığı son kısımda katılımcıların çoğu zorlanmış, net ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Bunun sonucunda muğlak kalan ifadeler nedeniyle yanıltıcı olmaması adına daha sınırlı kodlama yapılmıştır. Veri analiz programı MAXQDA sayesinde elde edilen bu geniş veriden görseller oluşturulmuş, son yıllarda sosyal bilimlerde rağbet gören sözel verinin görselleştirme deneyimine bu sayede dahil olunmuştur.

Nitel çalışmalarda kod kitabı araştırmayı okuyanlara kılavuz görevi görmektedir. Araştırmanın analiz sürecinde oluşturulan kod, kategori ve temalar aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 5: Araştırmanın Kod Kitabı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.5. Araştırmanın Olanakları ve Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıklarından biri alan araştırması sürecinin COVID-19 pandemisine denk düşmesinden kaynaklanmaktadır. Pandemi sürecinde hem araştırmacı hem katılımcılar için zaman zaman zorluklarla karşılaşmıştır. Buna rağmen görüşmelerin büyük çoğunluğu yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı veri analiz sürecinde kodlamaların yalnızca araştırmacı tarafından, kodlayıcılar arası uzlaşmadan uzak tamamlanmasıdır. Bunun en önemli nedeni zaman sınırlılığı ve bireylerin halihazırdaki iş yükü nedeniyle ikinci bir kodlayıcı bulmanın mümkün olmamasıdır. Bunun etkisini görece hafifletmek için başta tez danışmanı olmak üzere tez izleme jüri üyeleri ile hem kod kitabının oluşturulması hem de kodlama sürecinde sürekli iletişimde kalınarak görüş alışverişinde bulunulmuş ve sürecin yürütülmesindeki yöntemde mutabık kalınmıştır. Yani tam bir kodlayıcılar arası uzlaşma süreci yürütülemese de araştırmacının danışmanı ve diğer hocalarla iletişim halinde kodlamaları yapması uzman değerlendirmesi çerçevesinde ele alınabilir.

3.1.6. Araştırmacının Saha Deneyimleri

Nitel araştırmalarda araştırmacının rolü büyük önem taşımaktadır. Nitel çalışmalarda araştırmacı alanda zaman geçiren, katılımcılarla doğrudan görüşen, görüşmeler esnasında katılımcılarla arasındaki etkileşim sonucu elde ettiği deneyimlere analizde yer veren kişidir. Yani veriler araştırmacının taktığı gözlükten süzülerek ortaya çıkar. Lakin çoğu zaman bu durum nitel çalışmaların objektif olmadığı yönünde eleştirilere neden olmaktadır. Bu eleştirinin bilincinde olan bu çalışmanın araştırmacısı, nitel çalışmalarda araştırmacının araştırma sürecinin doğal bir parçası olduğunu kabul etmekle beraber kendi ön yargı ve varsayımlarının farkında olarak ama bunlardan sıyrılarak analiz aşamasını tamamlamaya gayret göstermiştir.

Araştırmacının yüksek lisans eğitimi esnasında bir yıl (2014-2015) Londra’da bulunması yabancı bir ülkede yaşama, eğitim ve bürokratik süreçlerine ve toplumsallaşma deneyimlerine sahip olması çalışmaya yönelik hem ilgisini hem de perspektifini etkilemiştir. Araştırmacının Londra’da bulunduğu süreçte “you don’t look like Turkish!” (Hiç Türk’e benzemiyorsun!) ifadesiyle çok kez karşılaşması zihninde belli başlı sorulara neden olmuş ve konuya ilgisinin miladını oluşturmuştur. Zira bu ifadenin övgü mü yergi

mi içermekte olduğunu anlamakta zorlanan araştırmacı, bir süre sonra bununla kastedilen şeyi sorgulamaya başlamış ve karşılaştığı açıklamalarda bunun nasıl örtük bir ayrımcılık ifadesine denk düştüğünü anlamıştır. Zaman içerisinde zihninde ve kalbinde kalan bu rahatsız edici his 2019’da karşılaştığı bir yazıyla¹⁶ tekrar gündemine taşınmıştır. Bunu takiben aynı yıl Türkiye kökenli grafik tasarımcısı Esra Gülmen tarafından Berlin’de gerçekleşen bir sergide,¹⁷ sanatçının günlük hayatında karşılaştığı “Türk’e benzemiyorsun” ile başlayıp “domuz eti yiyor musun/içki içiyor musun?” a kadar giden bir dizi soruyu illüstrasyon haline getirip duvarlara astığı haberiyle karşılaşılmıştır. Bu durum halihazırda şekillenmekte olan çalışmanın konusunu etkilemiştir.

Bir nitel çalışmanın en zor aşamalarından biri araştırma soruları çerçevesinde belirlenen örnekleme uygun katılımcılara ulaşma zorluğudur. Bu süreç de genellikle iki aşamalıdır yani hem kişilere ulaşmak hem de o kişileri görüşmeye ikna etmek gerekmektedir. Almanya’dan Türkiye’ye nitelikli geriye göç hareketliliğinin anlaşılmasına çalışıldığı bu çalışmada araştırmacının daha önce hiç Almanya’da bulunmaması, aile geçmişinde Almanya’ya göç hikayesinin olmaması araştırmacının “dışarıda” konumsallaşmasına neden olmuştur. Bunun bazı avantaj ve dezavantajlarıyla karşılaşılmıştır. Katılımcılar tarafından görüşmeler esnasında araştırmacıya “Almanya olan ilişkisi” sorulmuş, Almanya hikayesi olmamasına şaşırılmış ve bu konuyu tercih etmesinin nedenleri sorgulanmıştır. Hiçbir kişisel bağlantısı olmadan bu konuya ilgi duyulmasından ve “dışarıdan” bir gözün konuyu çalışmasından memnun olunduğu ifade edilmiştir. Almanya geçmişi olmaması araştırmacıya katılımcılara ulaşma, bağlantı kurma, Almanya’nın eğitim, vatandaşlık, sağlık sistemi gibi pek çok alanı içeren bürokratik ve toplumsal konulara yabancı ve kısıtlı bilgi sahibi olması zorluklarını getirmiştir. Bu noktada hem araştırmacının kişisel gayreti hem de altı yıldan fazladır çalıştığı Sakarya Üniversitesi Diaspora Araştırmaları Merkezi’nin çalışmaları sayesinde bilgi sahibi olmuş ve doktora eğitimi sürecinde bu konularda yayınlar yapmıştır.

¹⁶ Gülay Türkmen tarafından Reset Dialogues on Civilization’da yayınlanan yayınlanan ““But you don’t look Turkish!”: The Changing Face of Turkish Immigration to Germany” isimli analiz yazısıdır. Bkz: <https://www.resetdoc.org/story/dont-look-turkish-changing-face-turkish-immigration-germany/E.T.20/05/2023>

¹⁷ Ayşe Acar tarafından Türk göçmenlerin değişen yüzü; Don't I look Turkish! Başlığıyla haberleştirilen ve 25 Eylül 2019’da T24’te yayınlanmıştır. Bkz: <https://t24.com.tr/yazarlar/ayse-acar/turk-gocmenlerin-degis-en-yuzu-don-39-t-i-look-turkish,23901> E.T. 20/05/2023

Katılımcıları görüşmeye ikna etme ve görüşmeler esnasında araştırma konusunun doğrudan politik olmayan bir konu olmasına rağmen Almanya ve Türkiye’ye yönelik fikirlerinin bir ideolojik konumlanmış ve duruşa çoğu zaman karşılık geldiği hem katılımcılar hem de araştırmacı tarafından farkında olunan bir durumdur. Araştırmacı için bunun yarattığı “içeride” veya “dışarıda” olma durumları söz konusu olmuştur. Kadın olmak, seküler bir görüntüye sahip olmak, Sakarya Üniversitesi öğrencisi olmak araştırmacının bazı katılımcılar için “içeride” bazıları için ise “dışarıda” konumlandırılmasına neden olmuştur. Katılımcıların az bir kısmı ise bu değişkenlerle ilgilenmemiştir. Araştırmacıyı bu veya bunların dışında herhangi bir gerekçeyle “dışarıda” konumlandıran kişilerden görüşme talebini reddedenler olmuştur. Görüşme talebini reddedenlerin bir kısmı ise zaman ayırmak istemediklerini belirtmiş veya araştırmacının birkaç kez talep etmesine rağmen ertelemiş yani araştırmacı tarafından vazgeçmesinin beklenildiği hissedilmiştir.

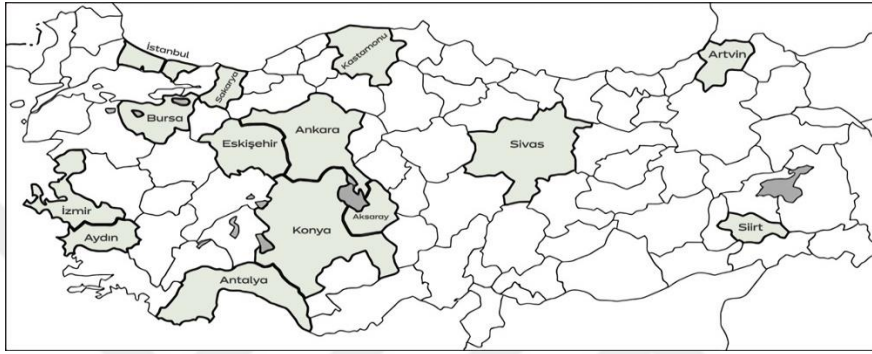
Örneklemin tamamının en az lisans mezunu seviyesinde olması araştırmacıya önemli bir konfor alanı sağlamıştır. Zira sorduğu soruları çok açıklamak veya örneklendirmek durumunda kalmamış ve çalışmanın doktora tezi kapsamında yapıldığını bilen katılımcılar destek olma hususunda genellikle içten ve samimi bir tutum göstermişlerdir. Bu durum hem araştırmacının motivasyonunu yükseltmiş hem de görüşmelerin daha verimli geçmesine neden olmuştur. Ayrıca katılımcıların neredeyse tamamı tarafından bu konunun çalışılmasından dolayı memnuniyet duyulduğu, soruların detaylı ve yerinde olduğu, görüşmenin sıkıcı geçmediği ve hatta uzun zamandır kendilerine sormadıkları sorularla yüzleştikleri ve bunun iyi olduğu dile getirilmiştir.

Görüşmeler sırasında sorulan sorularda katılımcıların ekonomik durumlarına dair sorulan soruya cevap vermek istenilmediğiyle veya çekinerek cevap verildiğiyle karşılaşıldığından ilgili sorular pilot görüşmeler sonunda çıkarılmış ve diğer katılımcılara yöneltilmemiştir. Mezun olunan okul, bölüm ve meslek bilgilerini de içeren demografik bilgi sorularında katılımcıların bir kısmı tarafından çalışmada bu bilgilerin tamamının yer almaması rica edilmiştir. Almanya’dan Türkiye’ye dönen bu nitelikli grubun çoğunun birbirlerini iyi tanıdıklarını, bu bilgilerin bir arada bulunması durumunda kişinin diğer grup üyeleri tarafından tanınabileceği olasılığı bu ricanın gerekçesi olarak gösterilmiştir. Katılımcıların gizliliğinin korunması için demografik bilgilerin olduğu tabloda yalnızca lisans mezunu olunan bölüm ve Türkiye’deki bulunulan sektör bilgisine yer verilmiştir.

3.2. Bulgular ve Analiz

3.2.1. Sosyo-Demografi Özellikleri

Görüşmeler 29.07.2021- 30.11.2021 tarihleri arasında İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Antalya, Eskişehir, Sakarya, Aksaray, Kastamonu, Siirt, Artvin, Aydın, Sivas illerinde yaşayan katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Bu 14 ilde tamamlanan alan araştırmasında 47 kişiyle görüşülmüştür. Bunların 22'si kadın, 25'i erkektir¹⁸.

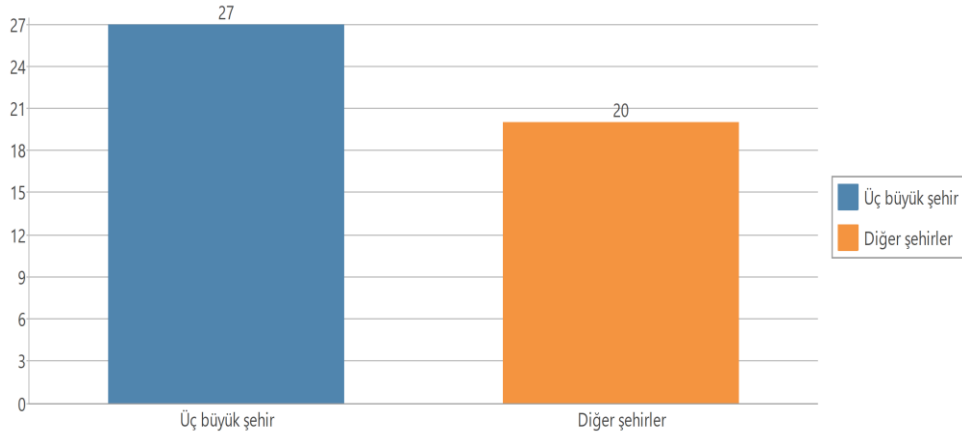

Harita 1: Katılımcıların Yaşadıkları Şehirleri Gösteren Harita

Kaynak: <https://www.cizimindir.com/photo/420/turkiye-haritasi-fiziki-pdf>

Katılımcıların 13'ü İstanbul'da, 11'i Ankara'da, 3'ü İzmir'de, 4'ü Aksaray'da, 5'i Sakarya'da, 2'si Konya'da, 2'si Antalya'da, 1'er tanesi Bursa, Artvin, Didim, Siirt, Sivas, Kastamonu ve Eskişehir'de yaşamaktadır. Yani katılımcıların 27'si üç büyük şehirde, 20'si ise diğer şehirlerde yaşamlarını sürdürmektedir.

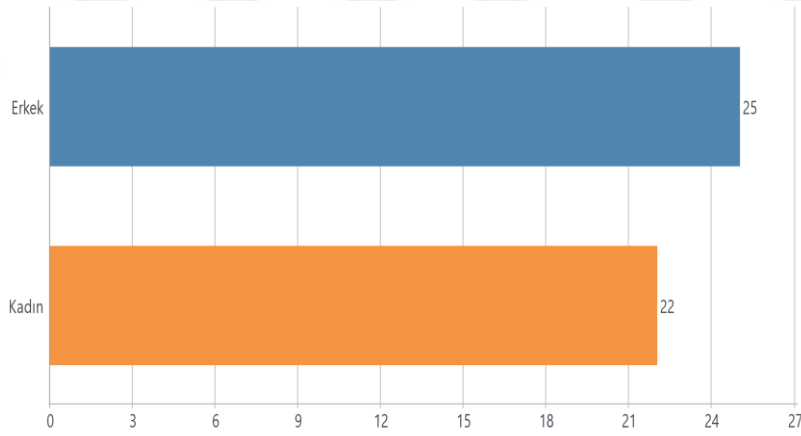
¹⁸ Bakınız: Ek-1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Grafik 1: Katılımcıların Yaşadıkları Şehirlere (Üç Büyük Şehir-Diğer Şehirler) Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

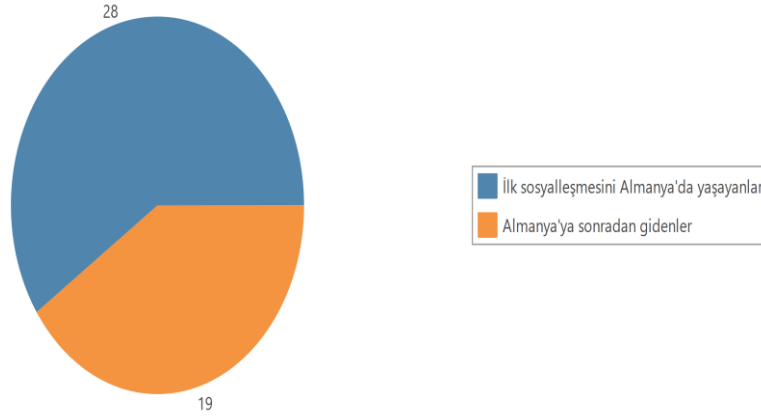
Katılımcıların genel yaş ortalaması 43,74'tür. Kadınların yaş ortalaması 41,72 iken erkeklerinse 45,52'dir. 16'sı Alman vatandaşı, 16'sı Türk vatandaşı, 15'i çifte vatandaş tır. Kadınların 11'i Alman vatandaşı, 5'i Türk vatandaşı, 6'sı çifte vatandaş; erkeklerin ise 5'i Alman vatandaşı, 11'i Türk vatandaşı, 9'u çifte vatandaşdır.

Grafik 2: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmanın konusu ve ana sorusu bağlamında katılımcıların tamamı “nitelikli” kabul edilen en az lisans derecesine sahip kişilerden oluşmaktadır. Bunların 29'u lisans, 9'u yüksek lisans, 9'u doktora mezunudur. Kadınların 14'ü lisans, 7'si yüksek lisans, 1'i doktora; erkeklerin ise 15'i lisans, 2'si yüksek lisans, 8'i doktora mezunudur.

Grafik 3: Katılımcıların Almanya ile Kurdukları İlk Temasa Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İlk sosyalleşmesini¹⁹ Almanya'da yaşayanlar katılımcıların 29'unu, sonradan gidenler ise 18'ini oluşturmaktadır²⁰.

Katılımcıların lisans eğitimlerini tamamladıkları bölümler genel olarak mühendislik (makine, inşaat, endüstri, proje yönetimi, kaynak, işletme, elektronik haberleşme, bilgisayar, kimya), sağlık alanında (hemşirelik, tıp, sağlık yönetimi), sosyal bilimlerde (sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk, işletme, tarih, sosyal hizmet, sosyal pedagoji, rehabilitasyon pedagojisi, edebiyat, medya) ve ekonomidir. Ağırlıklı çalıştıkları sektörler de otomotiv, sağlık, eğitim, gayrimenkul ve yatırım, yazılımdır.

Araştırmanın bulguları temelde dört tema üzerinden analiz edilmiştir. Bunlar dönüş motivasyonları, aidiyet sarkacı, yeniden uyum ve yeniden göç etme eğilimleridir. Çalışmanın devamında bu temalar, kategorileri ve alt kodları çerçevesinde ele alınmaktadır.

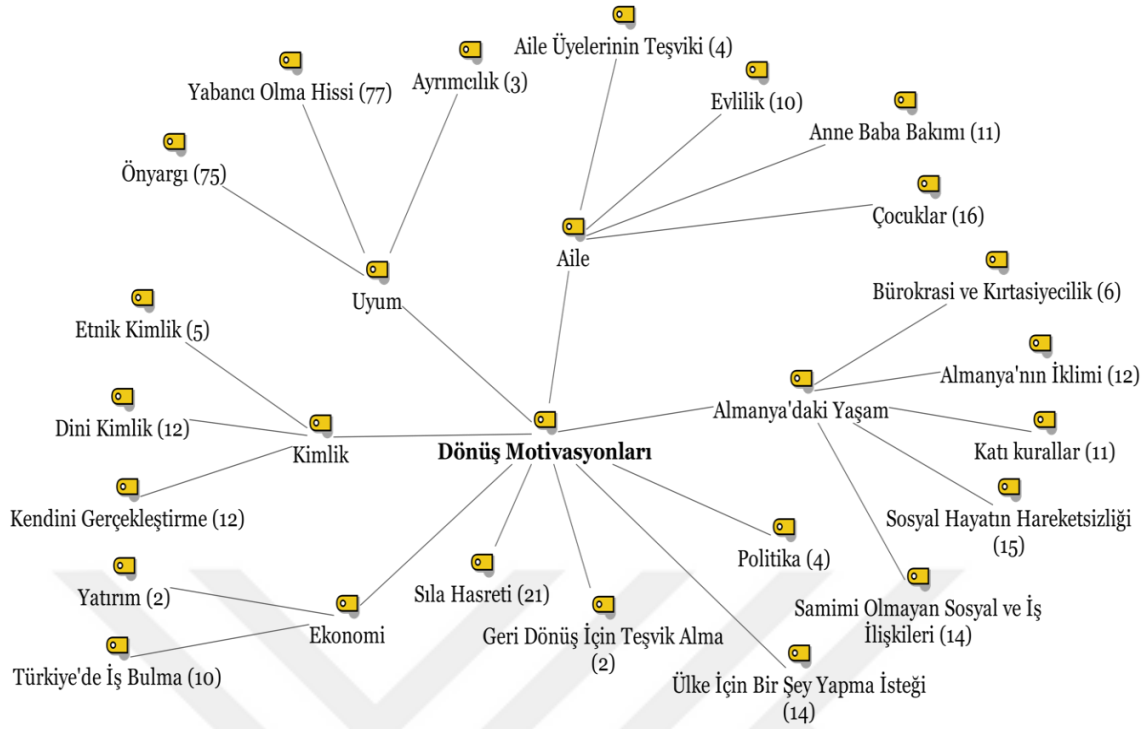
¹⁹ Psikoloji biliminin öncüleri Sigmund Freud, Erik Erickson gibi isimler tarafından insan gelişiminin ilk altı yılının kişilik ve ruhsal gelişim için belirleyici öneme sahip olduğu, bu yıllarda yaşananların bireyin kalan ömrünü şekillendiren unsurların başında geldiği belirtilmiştir. Çalışmada da bu minvalde hareket edilerek Almanya'da doğmuş veya altı yaşından önce Almanya'ya gitmiş olanları "ilk sosyalleşmesini Almanya'da yaşayanlar" kategorisine dahil ederken, altı yaş ve sonrasında Almanya'ya gidenler "sonradan gidenler" kategorisine dahil edilmiştir.

²⁰ Sonradan gidenler kategorisindeki katılımcılarda veri doygunluğuna diğer gruba göre çok daha önce ulaşıldığından yani veriler daha erken tekrar ettiği için bu gruptaki görüşmeler daha az kişiyle sınırlandırılarak 18. Kişide sonlandırılmıştır.

3.2.2. Dönüş Motivasyonları

Göç eden her göçmen göç nedeni ve diğer dinamiklerden bağımsız biçimde geriye göç etme potansiyeline sahiptir. Yani her göç hareketliliği bir geriye göç hareketliliği adayıdır. Almanya'ya giden göçmen işçilerin dönüşleri genellikle emeklilik sonrası gerçekleşmiştir. Alan çalışmasında katılımcılardan ebeveynleri Almanya'ya işçi olarak giden ve orada hayat kuranların ilk gittikleri günden itibaren hep dönüş niyeti içinde oldukları istisnasız biçimde hepsi için geçerlidir. Lakin bunu gerçekleştiremeyen ve hala Almanya'da yaşamakta olanlar kadar vefat ettikten veya emekli olduktan sonra anavatana dönenler de olmuştur. Aktif çalışma hayatında olmayan bu kişilerin Almanya'da çocukları veya torunları yaşamaya devam ettiğinden Almanya ziyaretleri sürmekte hatta çoğu zaman her iki ülkede evlerini koruyarak yılın yarısını Almanya'da diğer yarısını da -ki bu daha çok yaz ayları olmak üzere- Türkiye'de geçirmektedirler.

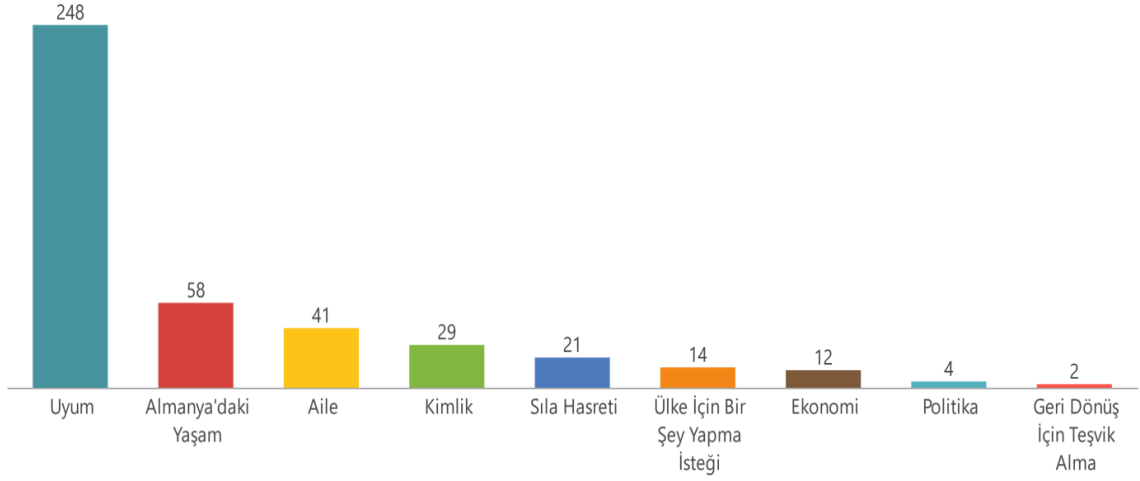
Avrupa'dan bilhassa Almanya'dan anavatana dönüşler sadece bu grupla sınırlı kalmamıştır. Almanya'da üniversite okumuş veya yüksek tahsil görmüş, iyi işlerde çalışmış, nitelikli ve profesyonel kimselerin Türkiye'ye dönmesi ve bu dönüşlerin zamanla giderek artması dikkat çekmeye başlamıştır. Almanya'daki nitelikli Türk göçmenlerin özellikle 2009-2017 yılları arasındaki Türkiye'ye dönüşleri ulusal ve uluslararası basında da çokça yer almıştır (Anadolu Ajansı, 2012). Tam da buradan hareketle araştırmanın başlıca gayretlerinden olan “Almanya'da iyi yaşam koşullarına sahip ve eğitilmiş Türk göçmenler neden Türkiye'ye dönüyor?” Sorusu çerçevesinde dönüş motivasyonlarını etkileyen dinamiklerin ne olduğu ve nasıl etkilediği incelenmiştir.

Şekil 6: Dönüş Motivasyonları Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dönüş teması dokuz kategori ve bu kategorilerin kod veya alt kodlarıyla detaylandırılarak kodlanmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre anavatana dönüşü etkileyen nedenlerin başında “uyum” kategorisi altında anlaşılmaya çalışılan önyargı, ayrımcılık ve yabancı olma hissi gelmektedir. Ardından “Almanya’daki yaşam” kategorisi ile bürokrasi, samimi olmayan sosyal ve iş ilişkileri, sosyal hayatın hareketsizliği, katı kuralları ve iklim gelmektedir. Üçüncü sırada aile üyelerinin teşviki, anne baba bakımı, çocuklar ve evlenme bulunmaktadır. Dönüşü etkileyen dördüncü neden de etnik ve dini kimliği içeren “kimlik” kategorisinde ele alınmaktadır. Dönüş nedenleri arasında sonrasında sırasıyla “sıla hasreti”, “anavatana faydalı olma umudu”, “ekonomi”, “politika” ve “geri dönüş için teşvik alınması” gelmektedir. Grafikte görülen ‘uyum’ ve ‘Almanya’daki yaşam’ kategorileri “yaşam tarzı göçüne”, ‘aile’, ‘kimlik’, ‘sıla hasreti’ geriye göçün “antropolojik” yaklaşımla açıklanmasına, ‘ekonomi’, ‘geri dönüş için teşvik alınması’, ‘ülke için bir şey yapma isteği’ “ekonomik teorilere” tekabül etmektedir.

Grafik 4: Katılımcıların “Dönüş Motivasyonlarını” Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.2.1. Olumsuz Deneyimler: Önyargı, Ayrımcılık, Yabancı Olma Hali²¹

Modern toplumların eşitlik ilkesinin karşısında duran önyargı ve ayrımcılık, modern hukukun da engelleyemediği zihinsel ve davranışa dönüşen süreçlerdir. Tarihte her dönemde yeniden oluşturulan önyargı ve ayrımcılık modern toplumlarda da hiyerarşiden uzakta yapılandırılmış gibi gösterilmesine rağmen “ben” ile kendini tanımlarken ve olumlarken “diğeri” ile ben olmayan üzerinden bağlantı kurup ne olduğundan söz edilmeden tanımsız bırakılarak olumsuzlaştırılır (Göregenli, 2018: 19).

Katılımcıların Almanya’daki gündelik hayatta olumsuz deneyimlerinin başında kalıpyargılar ve bunlardan doğan önyargılar gelmektedir. Bu kalıpyargılar ağırlıklı biçimde etnik ve dini kökenlerinden kaynaklanmaktadır. Yani Türk kökenli ve Müslüman olmalarıyla ilişkilendirilen cümlelerle karşılaştıklarını dile getirmişlerdir.

“Genel olarak normal muhabbet ediyorsunuz insanlarla, hemen size, bir yerde bir yerde yakalıyorlar sizi. İşte töre şeyleri var mı, kadınlar öldürülüyor mu, işte abi kardeşini öldürmüş, radyoda duydum. Size de böyle bir şey olabilir mi, falan dikkat edin. Hani bu tarz yorumlar geliyor.”

²¹ Bu başlıkta bulunan katılımcı ifadeleri araştırmacı tarafından yukarıdaki “Katılımcıların “Dönüş Motivasyonları” nı Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği’nde” ilk sırada yer alan “Uyum” kategorisinde kodlanmıştır.

(Katılımcı 20, Kadın, 33 Yaşında)

“Sana soruyu sorarken direkt böyle develer var mı’dan başlıyor muhabbet, e Erdoğan diktatörden başlıyor, işte zaten sizde bütün kadınların hakları yok değil mi’dan başlıyor. Yani bir arkadaşlıktan ziyade anlatıma giriyorlar yani bir kılavuza bir rehberliğe dönüşüyor, Türkler nedir nasıldır’ı anlattığınız adamdan arkadaş olmuyor ki.”

(Katılımcı 47, Erkek, 39 yaşında)

“Şöyle bi davranışlar yaşayabiliyordum. Ameliyattayız, ben ona asistanlık yapıyorum, ... (katılımcının ismi) Hanım bir şey sorabilir miyim size? Tabi buyurun hocam. Şimdi ben hiç Türkiye’ye gitmedim. Evet hocam. Türkiye’de her yerde mi eşeğe biniyorlar, sadece bazı yerlerde mi? Bu bahsettiğim 2003. Ve ben yıllık İzmir Ilıca’da tatiller yapıyorum. Almanya’da öyle mekanlar yok. Hocam dedim yani Türkiye’ye gitmediğiniz belli, ben Türkiye’de eşek görmedim. Almanya’da gördüm. Hani ben de böyle şey cevap vermeyi becerirdim. Almanca tabi. Hem kibar hem sen ne diyorsun ya, sen ne diyorsun?” Altta da kalmayı sevmezdim.

(Katılımcı 15, Kadın, 45 Yaşında)

Bu ifadelerde de görüldüğü gibi etnik köken ve dine dair zihinlerdeki kalıpyargıları içeren sorularla muhatap kalınmaktadır. Gündelik hayatta ilişkisiz konularda Türk göçmenlerle ilgili kuşaklarda süregelen negatif imajdan yoğun olarak etkilendiği görülmektedir. Türkiye’nin Doğu/ Ortadoğu coğrafyasına ait olarak algılanılması, o kültürdeki doğru veya yanlış uygulamaların Türk göçmenlere atfedilmesi söz konusudur. Bu noktada Doğu’nun nerede olduğunu sorgulayan Aktaş’a göre coğrafi olarak Doğu’dan değil Batı’nın Doğu’sundan veya başka bir deyişle Batı’nın otorite olarak belirlediği bir Doğu’dan söz edildiği ilk akla gelenlerdendir (Aktaş, 2007: 171). Katılımcıların ifadelerinde karşılaşılan deve ve eşeklerin ulaşımında kullanımı, diktatörlükle yönetilme, töre cinayetleri, kadınların temel haklardan yoksun olması gibi Batı merkezli modern toplumlarla bağdaştırılamayacak özelliklerin Türkiye ile özdeşleştirilmesi örnekleriyle hala gündelik hayatta karşılaşılmaktadır.

“Hani bir haber okuduydum işte namus cinayeti olmuş bana döndü direkt kafasını çevirdi beni ismen şey yaptı sen bu konuda ne düşünüyorsun (gülerek). Dedim bu kadar öğrenci varken niye bana soruyorsun dedim, baktı dedi şu anda sınıfta tek Türk sensin çünkü sınıfta 4 tane Türk vardı o gün üçü de okula gelmemişi o gün tek Türk

bendim. Türk olan sensin dedi. Dedim tamam da hikâyede geçen Türk değil ki Arap'tı dedim, ondan sonra dedi yok fark etmez aynı aynısı zaten. Dedim Arap Türk kültürü birbirinden tamamen zıt diyorum yo diyo ikiniz de Müslüman değil misiniz dedi adam. ... Hani ve şey yapıyordu hani direk yani siz Türkler işte Müslüman terörist tamam onu bir kenara koyuyorum onu zaten hep şey yapıyordu.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında)

Türkiye kökenli göçmenlere yönelik kalıpyargıların kök nedenlerinden biri de İslam diniyle ilgilidir. Katılımcı 7'nin ifadelerinde olduğu gibi etnik köken ve diğer tüm dinamikleri dışında bırakarak Müslümanların tamamının aynı olduğunun söylenmesi kalıpyargıların zihinlerde nasıl genellenebildiğini göstermektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse kalıpyargılar bir gruba atfedilen inançlar, grup üyelerine yüklenen özelliklerdir. Kağıtçıbaşı'na göre kalıplaşmış tutumlar bir grup hakkında sahip olunan bilgilerin özetidir. Çok tanınmayan bir gruba dair benimsenilen tutum başkalarından edinilen bilgiler çerçevesinde şekillenmekte ve bu sayede geliştirilen kalıpyargılar söz konusu gruba dair bir fikir vermektedir (Kağıtçıbaşı, 2014: 147). Buradan hareketle iki farklı etnik grup etnisiteleri yanında kültürel özelliklerinin büyük ölçüde farklı olmasına rağmen “ikiniz de Müslüman değil misiniz” cümlesinde olduğu gibi yeterli bilgiye sahip olmadan oluşan algıların neticesinde kalıpyargıların yönettiği tutum ve davranışlar sergilenmektedir.

“Üniversitedeyken tek yabancı kız bendim çok garip bir şekilde üniversiteye başladığım zaman...Bu bayağı böyle uzaydan gelmişim gibi falan bakıyorlardı bana. ...Sözlü sınav aşamasında mesela bir tane hoca hiç unutamıyorum üç arkadaşız biz grup olarak yapıyorduk, bir tanesi Faslıydı bir tanesi Alman bir tane de ben varım. Hoca soruyor sen nerelisin nereden geliyorsun biri Faslı diğeri Alman zaten bir de ben, bana sordu ben de dedim ki hocam ben nereden geliyorum siz tahmin edin dedim. Her yeri saydı Portekiz'e kadar saydı ...Türk olduğumu düşünmedi. Dedim hocam Türk'üm çok şaşırdı ama dedi yazman yok başörtün yok, dedim bizim her kadınlar her bütün kadınlar başörtü takmıyorlar olur mu öyle mi dedi, dedim yani Almanya'da da öyle hani Türklerin hepsi başörtü takmıyor ya ben dedi hiç düşünmedim senin Türk olduğunu dedi yani nasıl bir Türk kızı gelir de fizik okur Almanya'da.”

(Katılımcı 21, Kadın, 43 Yaşında)

“Hani aslında hem uzun yıllardır bizlerle, Türklerle veya hani Türkler dışında Müslümanlarla birlikte yaşıyorlar ama dinen konuları sık sık çok merak ediyorlar. ... İşte mesela neden başörtü takmıyorsun gibi böyle. Bu tarz böyle klişe artık yani cevap vermekten bıktığımız sorular. Tamamen aslında merak ettikleri için sormadıklarını çok iyi biliyoruz. Onlarla da beraber doğup büyüdüğümüz için artık. Bu tarz sorularla işte, alkol kullanıyor musunuz, işte aileniz buna kızıyor mu, şöyle yapıyor mu? İşte Türkler hakkında klişeleşmiş sorularla karşılaşıyorsun.”

(Katılımcı 1, Kadın, 29 Yaşında)

Kişileri ortak özellikleri bağlamında benzer biçimde algılayıp davranmak üzere gruplandırmaya yani bir başka deyişle kaynağın kalıpyargılardan oluştuğu sosyal algıya sosyal sınıflandırma denmektedir. Bireyin ait olduğuna inanılan sınıfla uyumlu olmayan tutumlarıyla karşılaşılması durumunda ise bu yeni bilgi reddedilebilmekte, tutum görmezden gelinebilmekte veya birey sınıfı içinde istisna kabul edilebilmektedir (Demirtaş Madran, 2018: 31). Bu bağlamda Türk olduğunu duyup başörtüsü kullanılmaması, alkol kullanılması veya üniversite eğitimi için Almanya’ya gelinmesi bireyin yani ‘Almanya’daki Türkler’ ait olduğu sınıfla uyumsuz tutum ve davranış sergilemesi anlamına gelmektedir. Çünkü genellikle aynı sosyal sınıfa sahip kişilerin benzer davranışlarda bulunması beklenir. O yüzden bu örneklerdeki gibi Türkler bulundukları sınıfın istisnası olduğuna inanılır.

“Ben mesela bir gün işe geldim, benim çok iyi bir arkadaşım bana böyle ekranını gösterdi. Bir tane haber işte töre cinayeti, Almancı bir Türk karısını öldürmüş töre cinayeti. Bana şey dedi; siz niye kadınlarınızı öldürüyorsunuz? Ben çok şaşırdım, sevdiğim de bir şey, çok iyi anlaştığımız bir Alman. ...Bak dedim ben sana sadece öneride bulunayım, olur da Türkiye’ye tatile gidersen sakın bir Türk çocuğuna dokunma dedim. Böyle sevmeye falan kalkışma. Niye ki dedi. Çünkü dedim Türk ailesi sen onu istismar edeceğinden endişe eder ve sana tepki verir dedim. O nereden çıktı dedi çünkü siz Alman erkekler öylesiniz dedim. Ya ... (katılımcının ismi) öyle bir cümle olur mu, ne demek istiyorsun sen şimdi bana dedi. Niye dedim, pedofil kaç tane Alman var dedim, istatistiklerde yılda 10.000 tane vaka açıklanıyor. Sen de Alman olduğuna göre sen de potansiyel bir pedofilisin. Ağırına gitti tabii ki. Ben de şöyle dedim bak senin yaptığından hiçbir farkı yok. Evet böyle vakalar var ama dedim sonra ben internetten araştırdım bak Alman öldürünce aile faciası oluyor, Türk öldürünce töre cinayeti oluyor dedim. Nereden biliyoruz dedim bu töre mi,

kıskançlık mı, alkol mü, uyuşturucu mu, haberin detaylarını okudun mu dedim. Yok, o zaman dedim yani bunun, bu ailenin Türk olmasının ve benimle alakalı olmasını nereden çıkarıyorsun, niye bana bunu söylüyorsun. Git ...'e sor. Yani bu da Almanya'da muhtemelen doğmuş büyümüş iki tane insan, şimdi böyle şeyleri yaşıyorsunuz.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında)

“Bazı şeyler politik olarak tabi ki Almanya'da nasıl böyle yapabilirsiniz dediğimiz şeyler oluyordu tabi ki hani bariz yanlış politikalar yaşadık, işte Bild gazetesinin sürekli işte Türk Almanı bıçakladı diye tacizlerine, bunların hepsi tabi ki hani her zaman Türk olduğunuzu vurguluyor ve gerçekten hani belki bir nevi hani ben asimile Türk olmuş olarak bile (gülerek) bir nevi onun da etkisi vardı tabi ki Türkiye'yi denemek istememde yani onun da vardı.”

(Katılımcı 42, Kadın, 47 Yaşında)

Kimliğin inşasında medyanın sarsılmaz rolü vardır. Ben ve ötekine dair sınırları gösteren medya seyredenlerin veya okuyanların zihinlerinde belli başlı anlam şemalarının oluşmasını sağlar. Stuart Hall'e göre toplumsal olaylar medyada temsil edilmekte ve bu sayede gerçeklik yeniden üretilmektedir (Uluç, 2009: 125-126). Bu noktada ötekinin medyadaki temsilinde kalıpyargıların oynadığı rol yadsınamaz düzeydedir. Yukarıdaki katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü gibi Alman medyasında negatif olayların öznesi Türkler olarak anılmakta ve 'öteki'nin yani Türklerin kimlikleri bunun gibi negatif toplumsal olaylarla yeniden inşa edilmektedir.

“... bir tane konser var işte, Fazıl Say değil de başka biri geliyordu bir, piyano çalan başka bir sanatçı. Ondan bahsettim böyle tepkileri genelde şöyle oluyordu, ırkçı biriyse o. Aaa diyor Türkiye'de hani işte klasik müzik mi var, biliyor musunuz siz? Hani böyle seni, birisi de şey dediydi Türkiye'ye izne gelmiş tatile, böyle şaşıarak biliyor musun orada doktorlar falan da var yani. Sahiden yani, bizi böyle eğitimsiz, doktor yok, hani klasik müzikten veya operadan hiç haberimiz yok. Seni illa o köşeye koymak istiyorlar, bir çekmece yapmışlar kendi kafalarında o çekmecede böyle 200 yıl önce yaşayan, ilkel insanlar var diyeyim. Hani seni oraya koymuşlar ve aslında bilseler bile bizim daha Avrupavari olduğumuza, ona çok inanmak istemiyorlar aslında. Sen yine o çekmecede kalacaksın onların kafasında. Ve bunu size sürekli hissettiriyorlar. Yani onların seviyesini zaten istemiyorlar yani hep onların gerisinde olmalısınız, bir adım önde değil, hep gerisinde.”

(Katılımcı 39, Kadın, 44 Yaşında)

İç-dış grup sınıflandırmasını inceleyen sosyal kimlik kuramına göre iç grup taraftarlığı dış grup üyelerini aynılaştırırken aynı zamanda iç grup üyelerinin kendi içlerinde ne kadar benzediği ve ortaklıklarının çokluğu üzerinden bir algı yaratmaktadır. Kalıpyargıların oluşturulma sürecinde de dış grup tektipleştirilirken aralarındaki farklılık belirginleşeceğinden iç gruba benzemediği ön plana çıkmaktadır. Zihinsel düzeydeki farklılaşma sonucu oluşan ‘biz’ ve ‘onlar’ iç grubun yararına olacak biçimde tutum takınmayı mümkün kılar (Göregenli, 2018: 24).

“Ya şimdi dini değil ama kültürü temel alan bir davranış kodu var Almanlarda. ...Daha çok kültür zaten leitkultur der Almanlar. ...Tıpkı Almanlar gibi, onlar gibi yaşar, onlarla birlikte maça gider, onlarla birlikte bira içer, onlarla birlikte gider yemek yer, onların yaptığı her şeyi yapar fakat bir şeye dikkat etmek lazım. O bir Türk, eğer Türk değilse bile eski bir Türk. Babası Türk, dedesi Türk bir yerde davranış kodunda, değerler skalasında bir ayrışma bilinçaltında hep var. Almanlar dışlayıcı bir millet bunu rahatlıkla söyleyebilirim. Yani sizi hiç tanımadığı bilmediği halde, komşu olursunuz günlerce size selam vermezler. Yaşadık biz bunları yaşadık yani ben 10-15 kere taşındım 10 sene içerisinde Almanya’da. Gittiğimiz her yerde aynı şeyi gördük.”

(Katılımcı 45, Erkek, 50 Yaşında)

2017 yılında Almanya İçişleri Bakanı Thomas de Maiziere tarafından hazırlanan ve gazetede yayınlanan, Alman kültürünün temel unsurları olarak belirtilen ve “biz burka değiliz” anlamına gelen “Wir sind nicht Burka” ifadelerle başlayan 10 maddelik yazı 2000’li yıllarda çok tartışılan ‘egemen kültür’ (leitkultur) kavramını tekrar gündeme getirmiştir (Dearden, 2017). Almanların kendi kültürlerinin başat olduğuna dair duydukları ‘inanç’ ülkelerine hangi nedenle ve nereden gelirse gelsin kişilere bu kültürün belirlediği çerçeve içinde sosyal bir yaşam hakkı sunmaktadır. Üstteki ifadelerin sahibi katılımcının da belirttiği üzere bu başat kültürün belirlediği sınırlar içinde yaşayan bireyler için dahi etnik kökeninin sorgulanması mümkündür. Bu da bizi değiştirilemeyecek bir dinamik olan etnisite nedeniyle Almanya’da kişilerin olumsuz muamaleyle karşılaşmamalarının neredeyse imkânsız olduğu sonucuna götürmekte ve görüşülen katılımcıların tamamında farklı alanlarda olumsuz bir deneyim bulunmaktadır.

“Yani yabancı olman, Türk olman, böyle bir kimlik negatif genellekle. Onun öncesi de belli işte, hırsızlık yapan, işte dolandırıcılık yapan, üç kağıtçı olan, okumayan, devletin sırtından geçinen, yardım alan, maddi yardımlar alan, bu parametreleri çok etkiliyor Almanya’da. Bu bazı insanları çok etkiliyor. Örneğin siz bir, ben çok rast geliyordum işte alışveriş yaptığınızda insanlar size böyle bir ters ters laf söyleyebiliyor, otoparka park ettiğinizde böyle bir, bi cümle sarf etmek istiyor. Onları yapanlar da genellikle hem yaşlı hem de böyle ya işsiz olan ve sizden dolayı şöyle bir önyargısı olan; Türkler geldiler, yabancılar geldiler, işte bizim işimizi aldılar, biz ondan dolayı iş bulamıyoruz, işsiz parasıyla geçiniyoruz. Bir kinleri var mı var. Ama radikal bir kin değil, kavgasal değil ama cümleler ifade ederler.”

(Katılımcı 2, Erkek, 38 Yaşında)

Katılımcının ifadesinde görüldüğü gibi üçkâğıtçı olan, eğitimsiz, devletten aldığı yardımlarla geçimini sağlayan gibi örnekler Türklere atfedilen özelliklerdir. Genellemelerle aynı sosyal sınıftaki kişiler içindeki benzerlikler diğer sınıflarla da farklılıklar üzerinde durularak bunlar bilinçli olarak keskinleştirilmektedir (Demirtaş Madran, 2018: 31). Bu sayede iki sosyal sınıf arasındaki mesafe planlı biçimde açılmış olur. Lakin katılımcıların büyük çoğunluğu eğitilmiş ve daha genç nüfusta bu önyargıların kırıldığı örneklerin sayısının arttığına tanık olduklarını da eklemişlerdir.

“...Bir memur odasında girdik içeri tabi işte yarım yamalak Türkçe öğrenmişler, biraz da bizimkilere tepeden bakıyorlar o haller vardı yani. Arkada bir resim var resimde bir şey var bir bot var, botta bir Alman oturuyor, sarışın belli kendisi kürek çekiyor, kürek çekiyor, üzerinde de bir esmer tenli birisi oturuyor, böyle ayakları omuzlarında üzerinde oturuyor. O da balık tutuyor. Şey yapabiliyor musunuz, tasavvur edebiliyor musunuz? Balık tutuyor, üzerinde de yazıyor “birileri kürek çeker, diğerleri balık tutar” diye. Şimdi normalde o kadar tepki gösterdim ki ona “siz burada bu insanlar sadece ve sadece yardım için buraya geliyor. Başka birisi gelemmez buraya zaten, siz de bu insanların tamamını demek ki bu şekilde tasvir ediyorsunuz” diye böyle bir tepki gösterdim ki ve bu kaldırılana kadar ben buradan çıkmayacağım dedim. Ve müdüre filan gittik şey yaptık. Sonra o şeyi kaldırttık ordan”.

(Katılımcı 10, Erkek, 46 Yaşında)

Azımsanmayacak sayıda insanın Almanya’da hep var olduğuna inandığı ve NSU ile bilimum ırkçı saldırı ve cinayet düşünüldüğünde ‘kurumsal ırkçılığın’ en ‘naif’ örneklerinden biri katılımcıların ifadelerindeki göçmenlerin başkasının emeğinden haksız

kazanç sağlayan kişiler olarak tasvir edildiği bir tablonun devlet kurumunda bulunmasıdır.

Almanya'ya ilk dönem giden misafir işçiler niteliksiz işlerde çalışmak üzere eğitim seviyeleri düşük ve daha çok Türkiye'nin kırsal alanlarından ekonomik gerekçelerle göç etmiş kişilerdir. 70'li yıllardaki aile birleşimleriyle bu işçilerin eşleri ve çocukları önemli ölçüde Almanya'ya gelmeye başlamış ve grubun sosyo ekonomik düzeyi çok değişmemiştir. 1980 darbesinden sonra Türkiye'den siyasi gerekçelerle Almanya'ya göç edenler içinde hem eğitim seviyesi daha iyi hem de etnisite ve diğer kültürel farklılıklara sahip kişilerin hareketliliğiyle Almanya'daki Türkler daha heterojen hale gelmeye başlamıştır. Misafir işçiler ve darbe nedeniyle ülkeye dönemeyenler kendi bakış açıları doğrultusunda bir hayat kurmuşlar adeta Almanya'da 'Türk gibi' yaşamışlardır. Bu durum Almanlar tarafından 'Türk olmanın' nasıl bir şey olduğuna dair bir algı yaratmıştır. Kuşaklararası hareketliliğin artmasına ve bunun neden olduğu çeşitlilik ve farklılıklara rağmen kalıpyargı ve önyargı içeren bilişsel süreçlerin neticesi olan tutum ve davranışlarla karşılaşmaktadır.

“Tabii yaşadığımız yerde hiç yabancı yoktu oturduğumuz yaşadığımız şehrin dışında hiçbir sıkıntı yaşamadık ama çok olaylara şahit olduk. İlk sordukları soru benim Almancam iyi olduğu için ilk konuşmada bana Türklüğü yakıştıramıyorlardı ilk sordukları soru sen Yunan mısın İtalyan mısın Türk dediğin zaman tabii bunlar yaşıyordu bir de dönem dönem yabancı düşmanlarının yoğun olduğu dönemlerde daha farklı oluyordu.”

(Katılımcı 29, Erkek, 52 Yaşında)

“Okulda da yine ezberim çok güçlüydü ve böyle edebiyatta Almanca dersi çok başarılıydım. Hocam hep derste şunu diyordu, ya nasıl olur da bir Almancı olan ... (Katılımcının ismi) hepinizden iyi not alıyor falan diyordu ve ben bunu yıllar sonra düşünüyorum, ya bu iltifat mıydı, hakaret miydi hala anlamış değilim. Yani neden yabancı olup da olunmuyor mu mesela. O herhalde iltifat ediyordu ama diğer öğrencilere beni örnek göstermesi yani aslında biraz da hakaret gibiydi. Hep böyle şeyler yaşıyordu tabii.”

(Katılımcı 19, Kadın, 43 Yaşında)

Bu kalıpyargı ve önyargılı cümlelerin en ilginç olanlarından biri “Ama sen hiç Türk'e benzemiyorsun! (You don't look like Turkish!)” ile başlayan ve buna maruz kalan

kişilerin ilk başta övgü mü yergi mi olduğuna anlam veremediği bir yorumla karşılaşmaktır. Bu konuda bir araştırma yapan Türkmen'e göre bu ifade sadece etnik köken veya ulusal kimlikle ilgili olmamakta aynı zamanda sosyo ekonomik statü, din ve kırsal geçmişle de ilgilidir (2019). Bu yorumla en çok karşılaşılan konular dil ve fiziksel özellikler olmaktadır. Daha beyaz tenli olanları Türk tipolojisine uygun bulmadıklarından olsa gerek genellikle sorgulamaktadırlar. Almanların hassas oldukları bilinen dil konusunda ise Almanca hakimiyeti Türklükle uyumlu olmayan bir özellik olarak kabul edilmekte ve Katılımcı 29'un ifadelerinde olduğu gibi onun konuşmasını işitenlerin aklına Türkiye kökenli olabileceği hiç gelmemektedir. Veya bir göçmen işçi çocuğunun Almancasının sınıfta en iyi olması Alman öğretmen tarafından anlam vermesi ve kabul etmesi zor bir mefhum olarak Katılımcı 19'un tanıklık ettiği gibi yaşanmıştır.

“Ya aslında sürekli yaşıyorsunuz böyle bir şeyler, yani ya da duyuyorsunuz. Bir defa ben mesleki olarak hani bilir kişi olarak çağırıldığım konuşmalarda falan zaten hep insanların özellikle Alman toplumunun duydukları nefreti falan sorularından, satır aralarından görmem her zaman mümkündü ya da işte tepeden bakmayı, mesela beni övüyorlar ‘ya sizi kastetmiyoruz ama siz öyle değilsiniz de’ veya şey gibi yorumlar ‘aa siz bir Türk olarak okudunuz öyle mi, üniversiteyi okudunuz’ gibi şeyler.”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 Yaşında)

“Ve bu arkadaş çevremde de sürekli işte sen nesin, sen nerelisin, ... diye benim en samimi arkadaşım ile eğlenceye gidiyorsak ya da işte ev ziyaretleri işte arkadaş çevresi “Gerçekten mi, Türk mü?”. Hiç Türk gibi değilsin. Abi Türk ne? Türk gibi olmak ne? Ve dediğim gibi sürekli de Nazi cevabı vermek istemiyorsun ki yani orada ben maksatım milleti kırmak ya da şey yapmak değil ama devamlı böyle bir karşılık oluyordu. Bir de atıyorum gittiğim mekanda klasik Türk gezmezse yani ona da şaşıyorlar. Senin burada ne işin var? Kayak biliyordum, ski yapmayı biliyordum, “Sen bunu biliyor musun? Sen niye biliyorsun bunu?”. Yani Türk’sün sen. E Türk gençleri bununla ilgilenmiyordu benim yaşlılarım. Şimdiki gençler her şeyi yapıyor. Ama benim yaşlılarım ya babaları istemediği için yasakladığı için ya da kendileri 18-19 yaşında evlenip, Türkiye’den damat getirip, evde çocuk büyütme, işe gitme, damat işe gitmeyince kadın hem...yani duyuyorsunuz bunları biliyorsunuz. E bu benim çevremde yoktu. Ama onların da çevresinde böyle Türk azdı. O yüzden yakıştıramıyorlar. Biraz da sevmiyorlar ama. Türk’ün yükselmesini de sevmiyorlar. Çok da istenilmiş bir şey değildi.”

(K15, Kadın, 45 Yaşında)

Bir ötekileştirme biçimi olarak “Ama hiç Türk’e benzemiyorsun” ifadesiyle karşılaşan grup daha çok nitelikli kişilerden oluşmaktadır. Eğitimli ve iyi işlerde çalışan bu insanların üniversite okumalarından tutun farklı sanat veya spor dallarıyla uğraşmalarına veya sahip oldukları yeteneklere kadar hemen her şeyin sorgulandığı bir algıdan söz edilmektedir. Almanya’daki Türklerle ilgili olumsuz şeylerden söz ederken Katılımcı 38’in ifade ettiği gibi karşısındakini söz konusu grubun dışında bırakarak “sen onlara benzemiyorsun/onlar gibi değilsin” diyerek ait olduğu grubun aşağılanmasına tanıklık etmesi beklenmektedir. Türkmen’in çalışmasındaki katılımcılardan biri de bu “Ama hiç Türk’e benzemiyorsun” ifadesinin sanki bir iltifatmış gibi kullanılmasından duyduğu rahatsızlıktan dolayı Türkiye’yle ilgili normalde savunmayacağı şeyleri savunurken bulduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle ‘reaksiyoner milliyetçilik’ örnekleri yaşanabilmektedir.

“Stajyer hâkime olarak çalıştığımda, hâkime hanım özel kartını, tabi özel kartı oluyor tabi ordakilerin çalışanların, kadın da kartını verdi, git şuradan fotokopi yap gel dedi. O esnada bir sekreter, dandik birisi aslında tabiri caizse, kıytırık birisi, kadın geldi, “sizin burada ne işiniz var, burası şey umumi fotokopi değil ki falan” dedi. Ben de baktım, dedim “Allah Allah umumi fotokopi çektiğimi de nerden çıkardınız” falan dedim böyle. “Ne demek yani ben de bir stajyer hakimeyim” dedim, ağzı açık kaldı. Çünkü yani oralarda çime ayak basmış birileri yok, öyle bir alan ki tamamen Almanların egemen olduğu bir alan. Yabancıların bir de hani başörtülülerin hayatta oraya girmesi söz konusu bile değil. İlk seneniz orada ve kadın seni oraya bir türlü de oraya, bağdaştıramıyor. “Bu kadının burada ne işi olabilir” düşüncesiyle ilerliyor. Bu ciddi bir ayrımcılıktır, ciddi bir diskriminationdur aslında. Ama bu mevcuttur. Yani sorabilir bir de ne işiniz var, affedersiniz diyebilir ve burada ben hakimeyim, stajyerim diyebilirdim. Ama bu kadın bu yolu tercih etmedi bilinçli bir şekilde ve böyle bir aşağılamayla yaklaştı.”

(Katılımcı 19, Kadın, 43 Yaşında)

Türk olmakla ilgili kabul edilen kalıpyargıların içinde iyi iş yerlerinde ve iyi pozisyonlarda çalışmamak da vardır. Bunun tahayyülünün bile zihinlerde yer almadığı Katılımcı 19’un ifadelerinde görülmektedir. Öyle ki bu yabancı kişinin bir de başörtülü olması ‘kesişimselliğin’ savunduğu gibi hak ihlallerini derinleştirmekte ve bunu imkânsız

kılmaktadır. Aslında bu yabancılar veya Müslümanlar için başarı ve emeklerinden bağımsız bir sınır çizme, çizilen sınırlar içinde tanınan yaşam hakkının da bir lütuf gibi sunulduğu zihin dünyalarına işaret etmektedir. Bu sayede öteki ile olan sadece sosyal mesafe değil aynı zamanda hiyerarşi de korunmuş olacaktır.

Karşılaşılan kalıpyargılar ve ön yargıları kırmak üzere içinde bulunulan topluma ‘yakışır’ bir birey olunduğunun ispat edilme gerekliliği katılımcıların çoğunun gündelik hayatının bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu sağlanabildiği takdirde ortak bir paydada buluşmanın mümkün olduğu deneyimlenmiştir.

Kalıpyargılar, önyargılar ve ayrımcılıkla mücadelede iki toplumun doğru yollarla temas kurması büyük önem taşımaktadır. Kendi kültürel öğelerini tanıtmamanın ve zaman zaman paylaşmanın önemine dikkat çeken katılımcılara göre bu mücadelenin önemli bir parçasıdır. Kültürel öğelerin paylaşıldığı etkinliklerle tanınma arttıkça tehdit algısı ve dolayısıyla kaygı ve korku azalması beklenmektedir. Aşağıdaki katılımcıların ifadeleri de buna örnek teşkil edecek niteliktedir. Özellikle tüm dünyada ve bilhassa Avrupa’da yükselişe geçen aşırı sağın sonuçlarından biri olarak İslam düşmanlığı odaklı tutum ve davranışların artmasıyla mücadelede bunun gibi etkinlikler önem taşımaktadır.

“Eğer o seni, onun seni anlamasını senin reaksiyonlarını bir yere oturtmasını istiyorsan bu bütün şeylerde vardır yabancı düşmanlığının temelinde de fobi yok mu, korku yok mu, endişe var. Ben bunu tanımıyorum, bu benim için tehdit oluşturabilir. Peki bu, ben mesela çok projeler başlatmışımdır “buyrun ben Müslümanım” projesi. Daha da devam eder. Hatta bunun Almancası daha şeydi, böyle bir daha böyle biraz iddialıydı; “müsaade et” böyle vurgulu bir şekilde, “müsaade et ben Müslümanım” projesiydi bu. Yani ben burada ev sahibiyim ama sana imkân veriyorum bak ben şehir merkezine geldim. Şehir merkezinde broşürlerim var, kendimi tanıtmak istiyorum, seninle sohbet etmek istiyorum, aynı zamanda gülle seni karşılıyorum. Bu projeleri bütün, şu anda da dünyanın birçok yerinde uygulanıyor. 3 Ekim gününde, bazı ülkelerde başka günlerde de yapılıyor. Bu projeleri hep şunun için başlattık; yabancılaşmayı ortadan kaldıran..”

(Katılımcı 10, Erkek, 46 Yaşında)

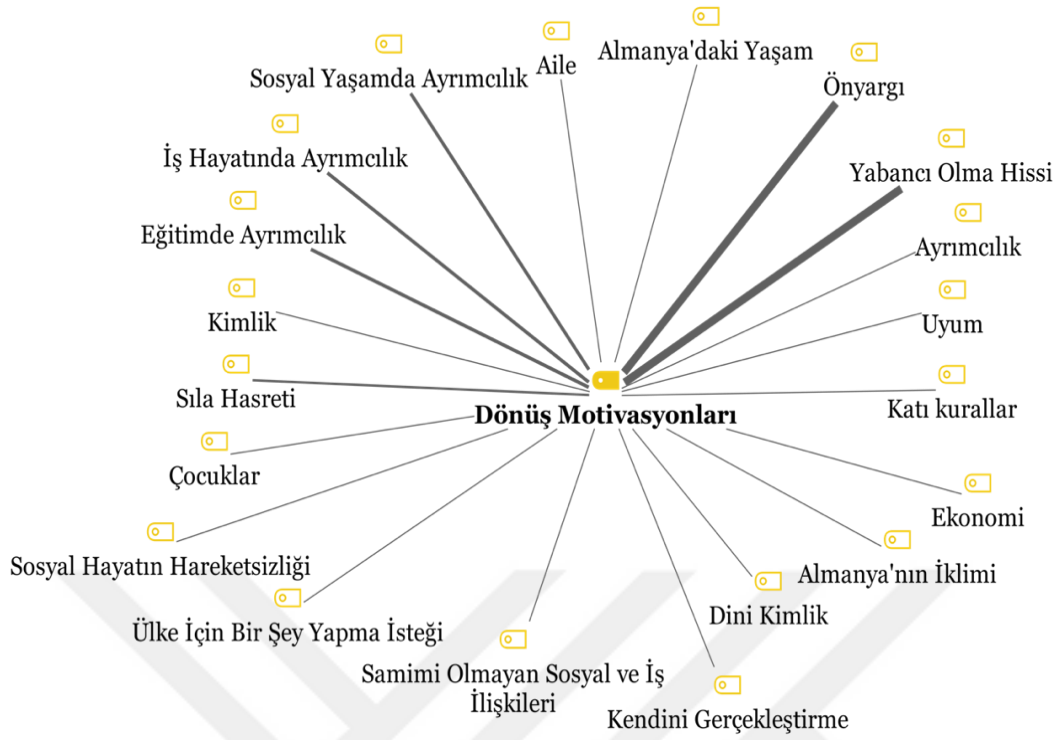
Bunların yanında yaşanan ülkenin diline yani Almancaya hâkimiyet, mücadeleyi ‘onların dilinde’ yapmayı sağlayacağından önemlidir. Dil hakimiyeti kuralları ve kanunları bilmeyi, hakkını savunmayı, mümkün kılmaktadır. Yani Almanca dilinde,

haklarının farkında ve özgüven sahibi olarak iyi bir üslupla temas kurulması durumunda kalıpyargı ve önyargıların kırılmasının mümkün olduğunu deneyimleyen katılımcılar bulunmaktadır.

“Ben tamamen buradaki şeyin hani parantez açmak isterim, konunun daha çok bizim fazla iletişimde olmadığımızı ve insanların çok fazla ön yargılarının olduğunu görüyorum, Alman toplumunun yani. Çok ciddi anlamda ön yargılar var ve bu ön yargıları biz onlarla iletişim halinde olduğumuzda ön yargıları da kırabildiğimizi gösteriyoruz. Yani birçok benim hayatımda en küçük tecrübelerimden bir tanesi bu. Bu ön yargıları da kırmanın tamamen özgüvenden kaynaklı. Özgüven çok önemli. Dile hakim olmak ve bu noktada hukuk kanunları ve kuralları, hukuku bilmek. Anlatabiliyor muyum? Sonuç itibariyle bir anayasa herkes aynı anayasa, anayasası bir anayasa çatısı altında yaşıyor ve o anayasanın vermiş olduğu bazı haklar var. O hakları bildiğimiz zaman ve onun da karşı tarafa düzgün bir şekilde ilettiğimiz zaman karşı taraf da sizi anlamaya başlıyor yani anlatabiliyor muyum bence işin püf noktası burası.”

(Katılımcı 30, Erkek, 38 Yaşında)

Katılımcıların dönüş motivasyonlarını etkileyen olumsuz deneyimlerden diğeri ayrımcılıktır. Burada sosyal yaşamda, iş hayatında ve eğitimdeki ayrımcılık deneyimlerinden söz edilmektedir. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi önyargı ve yabancı olma hissini gösteren çizgiler diğerlerinden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Onları takiben ise sosyal yaşamda ayrımcılık, iş hayatında ayrımcılık ve eğitimde ayrımcılık gelmektedir.

Şekil 7: Katılımcıların Dönüş Motivasyonlarını Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile Gösterimi²²

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal yaşamda karşılaşılan ayrımcılık deneyimleri genel olarak eğlence mekanlarına girerken, ev tutma girişimlerinde, dini mekanlara yönelik ve hastanede karşılaşılanlar olmak üzere ayrılmıştır. Eğlence mekânlarına girişlerde Türklerle birlikte ‘yabancı’ olduğu düşünülen ve genellikle ‘siyah saçlı’ olarak tarif edilen kişilere herhangi bir gerekçe gösterilmeden zorluk çıkartarak, girişlerine engel olunmuştur. Aşağıdaki hem Katılımcı 41’in hem de Katılımcı 32’nin ifadelerinde olduğu gibi farklı etnisitelerden oluşan arkadaş grupları olarak gidildiğinde kendilerinin ve varsa yabancı arkadaşlarının gerekçe gösterilmeden içeriye alınmadığı ama diğerlerinin girdiği olaylara şahit olunduğu görülmüştür.

“Cluplara diskolara giderken bazı cluplarda diskolarda özellikle Türklere bir bile isteye fazla almıyolardı. O diskonun şeyiydi çünkü Türkler diskoya gidip kavga çıkarttıkları da oluyordu. Siyah Türk de demeyelim siyah saçlı siyah saçlıları

²² Katılımcıların Dönüş Motivasyonlarını Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile Gösterildiği şekildeki çizgi kalınlıkları katılımcıların sıklıkla ifade ettiği kodlardır. Yani çizgi kalınlıkları sıklık ifade etmektedir.

almadıkları oluyordu. Çok markette filan hatırlamıyorum böyle bir yerde böyle bir şey yaşadığımı ama şeyde yaşadım diskolarda mesela çok arkadaşlarımla gidiyorduk. Bir gün hiç unutmuyorum Türk arkadaşlarımla gittiğimiz zaman beklenti almayabilirler diyorduk veya alıp almayan yerleri biliyorduk, şuraya gidersek almayacaklar buraya gidersek alacaklar çünkü biraz daha yerden yere farklı oluyordu. Bir gün bir yere gittik 12 kişiyiz arkadaşın doğum günü vardı arkadaşlar full Alman bir Faslı arkadaş vardı bir de ben vardım. Herkes girdi girdi size giriş yok dediler Faslı arkadaş ve bana. Neden dedik burası size göre değil yani açıklamıyorlar adam biraz da emir kulu, ona diyorlar almayacaksın o da almamaya çalışıyor hani çok iyi bildiği biri olursa alıyor yoksa almıyor. Yani 12 arkadaş geldi gitti bir grubuz tek grubuz yani 12 kişi arasında iki kişiyi siyah saçlı bizi almadılar mesela. Bu şekilde ön yargılar olduğu oluyordu.”

(Katılımcı 32, Erkek, 35 Yaşında)

11 Eylül sonrasında tüm Avrupa’da olduğu gibi Almanya’da da İslam’a yönelik önyargı ve nefret artmıştır. Alman istihbarat teşkilatı tarafından ülkedeki Müslüman cemaatler resmi olarak izlenmeye başlanmıştır. Bunların arasında Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) de vardır. Katılımcının ifadesinde görülen camilere baskın yapılması veya özellikle Cuma namazları öncesinde vatandaşların kontrol edilmesi gibi uygulamalar bir biçimde mobbing ve yıldırma politikasıdır. Bu sayede baskı ve kaygıyla Türkiye kökenlilerin yıldırılması, dini mekanlardaki buluşmaların ve DİTİB faaliyetlerinin azalması hedeflenmiştir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra DİTİB görevlilerinin Türkiye hatta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan adına casusluk yaptığı iddialarında bulunulmuştur (Akyel, 2016).

Almanya’da göçmen kökenlilerin ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı tecrübeleri uzun yıllardır pek çok alanda sürmektedir. Bilhassa emlak piyasasındaki önyargı ve ayrımcılık oldukça yaygındır. Der Spiegel ve Bavyera Radyosu’nun Berlin dahil on büyük kentte yaptırdığı hem Alman hem de Türk, Arap, İtalyan ve Polonyalı olmak üzere yabancı isimlerle daire kiralamak amacıyla başvurularda bulunulmuştur. Ev sahiplerinin neredeyse tamamı sadece Alman ismi kullananlara dönüş yaparken diğerlerine direkt red cevabı vermiştir. Bu red cevapların ülke genelindeki oranı yüzde 25’tir (Dalaman, 2017). Aşağıda olduğu gibi Katılımcı 7’nin de benzer bir deneyimi olmuştur. Evlenmek üzereyken ev arama kurumuna başvuran katılımcı, etnik kökeninin sorgulanmasıyla

karşılaşmakta ve vatandaş olmasına rağmen dedelerinin Türk kökenli oluşu gündeme getirilerek mahalledeki tek bir etnik grubun yoğunlaşmasının önüne geçilmesi amacıyla ev verilmemiştir. Katılımcının cümlelerindeki “doğup büyüüp yaşadığınız bir yerde size ev veremeyiz demeleri insanın gerçekten zoruna gidiyor” ifadesi Alman vatandaşı olmaktan kaynaklı var olan haklarına karşılık ötekileştirildiğini göstermektedir.

“Ev bulma kurumuna gittik şu ev arıyoruz dedi işte ilanlarda şuralarda evler var ondan sonra şey cevabı geldi bize, nerelisiniz hani uyruk olarak nesiniz. Dedim Alman’ım dediler tamam aslen nerdesiniz etnik kökeniniz nereden geliyor. Daha doğrusu aslen nerelisin etnik kökeni direk giremedi çünkü o biraz daha suç şeyine giriyordu. Etnik köken olarak nereden geliyorsunuz nasıl yani dedim hani biraz böyle cahile vurdum tam olarak kastettiğiniz ne dedim ben. Dedi işte anneniz babanız nereden geliyor nereli dedim onlar da Alman. Ya dedi işte dedeniz o da Alman dedim. Ondan sonra hani hep Alman mıydı şey isminiz Alman değil dedi. Benim siz benim etnik kökenimi mi merak ediyorsunuz evet dedi, Türk dedim etnik kökenim Türk ama ben dedim Alman’ım çünkü yasalar bana bu vatandaşlığı verdiğinde bana birinci maddesinde şey diyor bunu alan kişi Almandır diyor. Siz dedim ya beni Alman olarak kabul etmiyorsunuz suç işliyorsunuz ya dedim başka bir durum oluyor. Ondan sonra dedi ki beni yanlış anlamayın dedi bu senatörün kararı bizim eyalette şöyle bir durum var çok fazla yabancı veya göçmenlerin çok yoğun olduğu yerlerde artık mix yapılması isteniyor.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında)

Sosyal hayatta karşılaşılan ayrımcılık deneyimlerinin sonuncusu ise hastanelerdir. Sağlık personelinin hem üslubu hem tutumu yabancılara karşı daha üstenci bir tavırla olmaktadır. Fakat katılımcının belirttiği gibi kişinin haklarını bilmesi, dil hakimiyeti ve eğitilmiş olması onların daha temkinli hareket etmesine neden olmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun farklı konularda da dile getirdiği bu durum Almanların Nazi geçmişlerinden dolayı daha hassas davranmalarını yasalarla zorunlu kılmıştır. Bu nedenlerle doğrudan ayrımcılık içeren davranışlarla pek karşılaşmadığı ama ima ve benzeri şekillerde bu tutumun sürdürüldüğü çokça ifade edilmiştir.

“Eşim ilk çocuğumuza hamile, işte doğum için hastaneye gideceğiz kayıt yaptıracağız ... isim soy isim falan sordu mesleğini falan sordu dedi makine mühendisiyim dedim şaşırdı böyle ondan sonra işte nerede çalışıyorsunuz dedi, şurada çalışıyorum dedi ooov yaptı böyle. Ondan sonra baya bir şey yaptı sonra bana

döndü bu ithal damattır herhalde (gülerek) diye bana şey yaptı. Ben de aldım formu doldurdum birinin hani uçak üreten bir şirket hava sektörü ama uçak üreten bir şirket yani airbus orada çalışıyorum ben de onu yazdım. Baktı airbus sen airbusta mı çalışıyorsun makine mühendisi evet dedim bizim makine mühendisi a dedi Almanca da biliyorsunuz dedi, a dedim sizde biliyorsunuz dedim (gülerek) o kadar şeyimiz var. Orada bile gördüm dedim ki hani olur ya da bilmeseydim mi ne olacaktı ona göre muamele gördük ona göre şey yaptı çünkü genel itibariyle korktukları bir durum çünkü üniversite eğitimini birisi karşına denk geldiğinde hani ilk şey kavga ederim değil ilk iş avukatımı ararım ve dava açarım size.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında)

İş hayatında karşılaşılan ayrımcılık işe alım ve yükselme, etnik köken iması, başörtülü olunması, eşitlikçi olmayan muamele ve aşağılama gibi tutum ve alanlarda seyretmiştir. İşe alım ve yükselmede sadece Türklere değil tüm göçmen gruplara ayrımcılık konusu uzun yıllardır Avrupa’da tartışılan bir husustur. Bu konudaki çalışmalarıyla bilinen Avrupa İrkçilikle Mücadele Ağı (ENAR) ‘nın 2013-2017 verilerine dayanan ve 23 Avrupa ülkesindeki etnik ve dini azınlıkların iş hayatında karşılaştıkları sorunları araştırdığı raporuna göre yabancı düşmanlığı ve ırkçılık nedeniyle göçmen kökenliler Avrupa ülkelerinde düşük maaş, mobbing, istismar, vb. olumsuz tutumlara maruz kalmaktadır. İstihdama erişim sorunu toplumsal uyumun temel dinamiklerinden biri olduğundan bu ayrımcılık entegrasyon önündeki engellerin başında gelmektedir (Perspektif, 2018).

“Okulda rehberlik görevinde çalışacaktım staj için başvuruyorum. ... tanıştık müdürlerle tanıştık falan iyi dedim ya Türklerin çok yoğun olduğu okullar var çok Türk var ama yoğun dedim ya hani mahalle gettolaşmış hep Türklerin okulları var en çok da o okullardan ayrımcılık gördüm, ilk önce o müdürler reddetti beni istemediler. İstemediler, dediler ki bu çocuklar Müslüman, sen Müslümansın bu rolde onlara örnek olamazsın, ilk önce onlar yaptılar bu ayrımcılığı hâlbuki ben onlar için bulunmaz hint kumaşı yani evet ailevi yapılarını biliyorum, çocukları biliyorum, çocukların ne yönde zorladığını biliyorum.”

(Katılımcı 25, Kadın, 34 Yaşında)

Bu ırkçı ve ayrımcı tutumlar göçmen kökenli kadınlar söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyetin eklemelenmesiyle daha da belirginleşmektedir. Tam da bu noktada toplumun

karmaşıklılaşan yapısı ve çoklu kimlik örüntüleri gibi nedenlerden dolayı ötekileştirme, dışlama, ayrımcılık gibi eşitsizlik ve hak ihlalleri yaratan bu durumları anlamak için ‘kesişimsellik’ kavramı yol gösterici olmaktadır. Kesişimsellik temelde cinsiyet, etnisite, sınıf, yaş, din, deri rengi, engellilik hali gibi kategorilerin birbirinden ayrı değil, bunların bir arada oluşunun bireyin yaşamındaki deneyimine odaklanmaktadır. Yani yalnızca göçmen kökenli olmak tek başına bir ayrımcılık kaynağı olabilirken göçmen kökenli kadın, göçmen kökenli siyahi bir kadın, göçmen kökenli yaşlı siyahi ve Müslüman bir kadının ayrımcılık deneyimi her bir kimlik örüntüsüyle katmerlenmektedir. Yukarıda Katılımcı 25 örneğinde de olduğu gibi göçmen kökenli ve kadın kimliklerine din örüntüsünün eklenmesiyle yaşadığı ayrımcılık derinleşmiş ve başörtülü olması öğrencilere rol model olamayacağı gerekçe gösterilerek işe alınmamıştır. 2017 ve 2018 yıllarında Almanya, Hollanda ve İspanya’da yapılan bir çalışmada Müslüman ve başörtülü kadınların işe alımda karşılaştığı sorunlar araştırılmıştır. Yüz yüze müşteriyle iletişimde olmayı gerektiren işlerde başörtülü Müslüman kadınların alımlarında belirgin bir ayrımcılıkla karşılaşmıştır (Fernandez- Reino ve diğerleri, 2022).

İşe alım ve işte yükselmelerde dinin yanında etnik köken de önemli etkenlerden biridir. İyi eğitilmiş, deneyimli ve donanımlı Türk kökenli göçmenler iş yerindeki ayrımcılık nedeniyle gelecek vizyonunu zamanla kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yöneticilik gibi seviyelere göçmen kökenlilerin getirildiği örnekler oldukça sınırlı kalmaktadır. Bunun en önemli nedeninin bireyin kimliğine dair kültürel öğelerden taviz vermemesi olduğu düşünülmektedir.

“Tabi ben esmer esmer o zaman daha genciz, saç kuyruğunu yaptık mı Almanın saçı yok ki kafasında bizim saçlar böyle göze batıyor tabi ki esmer esmer dolaşıyoruz ortada. Hastalar da merak ediyordu. Doktor hanım bir şey sorabilir miyiz? Tabi ki buyrun diyordum. Aslen nerelisiniz? Ben de hep şey cevabı veriyorum “Hamburg’luyum”. Yani burada ne kadar önem taşıyor aslen nereli olduğum. Sonra yani benim de moduma bağlıydı e bilin bakalım nereliyim, söyleyin bakalım. Hepsini sayıyor. İspanyol, Portekiz, İranlı bilmem ne Türk yok arasında. Sonra diyorum ki yoo çok daha kolay dicem size ama bir Türk’ü saymadınız. “Kolay derken?”. Neyse. “Türk’üm”. “Gerçekten mi? Yok canım!”. Yani bir de böyle küfür gibi affedersiniz. Yani ben de üzülüyordum. Çok Türklerle de alakam yok belki ama üzülüyordum yani. Vatan sevgisi vardı bizde yani.”

(Katılımcı 15, Kadın, 45 Yaşında)

İşe alım ve yükselmenin yanında iş hayatı boyunca süregelen kalıp yargılardan doğan önyargı içeren dolaylı ayrımcı tutumlar da söz konusu olmuştur. Bir göçmen işçinin kızı olarak Almanya’da tıp eğitimi almış ve doktor olmuş Katılımcı 15’in hastanede hastaların sıklıkla sorduğu “nerelisiniz?” sorusunda ısrarlı bir biçimde etnik kökeninin merak edilmesi ve Almanya’daki kalabalık varlığına rağmen Türk olduğuna ihtimal verilmemesi maruz kalana dolaylı ayrımcılık hissini tattırmakta ve bir süre sonra bunlara cevap vermek durumunda kalmaktan sıkılmaktadır.

“Meslekte de şöyle bi deneyimimi aktarabilirim. Ofisimizi açtığımızda bir Türk vatandaşı gözaltına alınmıştı. Tahkikat süreci vardı. Dolayısıyla orada sistem farklı çalışıyor, onun detaylarına girmeyim. Ben savcılık ile görüşüm dedim ki ben şu, adım bu, işte avukatız müvekkil vekâletname verdi, dosyayı gönderebilir misiniz bize savcılığa. Savcılık hemen daha tamamlanmadı soruşturma gelişim aşaması, dosya şeyi değil bitmedi, daha hazır değil. Bi daha sonra tekrar ararsanız, gönderirim. Onun üzerine ben yanımdaki meslektaşına gittim. Dedim ki sen bi arar mısın savcıyı. Evet, aradı ve dosya tamamdır, gönderildi bize. Yani bu kadar bi ayrımcılık yapılıyordu. O tarihlerde evet şu an da hala öyle mi bilemiyorum.”

(Katılımcı 43, Erkek, 61 Yaşında)

İş hayatında karşılaşılan ayrımcılık deneyimlerinden biri de maruz kalınan farklı muameleler olmuştur. Avukat olan Katılımcı 43 Alman ortağıyla çalıştığı ofisinde bir davayla ilgili bilgi almak üzere savcılığa başvurduğunda kendisine dosya için beklenmesi söylenirken Alman ortağının başvurusuna hemen olumlu yanıt aldığını görmesi veya doktor olan Katılımcı 15’in çalıştığı hastanedeki Alman doktorun Türk kökenli hastalara bakmak istemediğine tanıklık etmesi kimliğinin nasıl bir ayrımcılıkla baş başa bırakıldığıyla kişileri yüzleştirmektedir. Katılımcı 15’in “benim babam gelse bakmayacak yani” cümlesindeki yüzleşme kişilerin kimliğinden dolayı böyle bir ayrımcılığa maruz bırakılmasının görülmesi zamanla yaptıkları işi, yaşadıkları toplumu ve geleceklerini sorgulamaya itmiştir. Bu örneklerde olduğu gibi bu sorgulama anavatana dönüşle sonuçlanabilmektedir.

“İşte buraya geldim iş için falan gidiyoruz geliyoruz Almanya’daki arkadaşına ya dedim bak herkes geldi gitti sen dedim hiç gelmedin dedim Türkiye’ye gelsene dedim bak projeler de var şeyler var şirketine ismini verelim sende gel falan dedim.

Ya ben dedi gelmek istemiyorum dedi Türkiye'ye yani ben dedi olur ya hani beni dedi tuttuklarlar beni dedi direkt. ...Konuşmanın devamında bana şu cümleyi kurdu hani beynime böyle kazınmış ve hani dönmemi artık sen tescil ettirdiğim noktaydı. Sakın beni yanlış anlama benim yabancılara karşı hiçbir şekilde yani yabancı düşmanlığım yok dedi hani ben dedi hatta yabancılardan bir ülkede olması taraftarıyım dedi. Çünkü birileri dedi bu tuvaletleri temizlemesi gerekiyor dedi, şu çöp toplamaları gerekiyor dedi.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında)

Sosyal baskınlık kuramı gruplar arasındaki hiyerarşinin nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü anlamaya çalışır. Kuram içindeki sosyal baskınlık yönelimi ise grup temelli eşitsizliklerin devam etmesinin bireyler tarafından istenmesidir. Sosyal baskınlık yönelimi güçlü kişiler toplumsal grupların eşit olmasını doğal bulur ve bundan memnun olurlar (Sidanius ve diğerleri, 1994). Kurama göre gruplar arası eşitsizliğin sürdürülmesine neden olan önyargı, tehdit olarak görme, kaygı/ korku duyma gibi dinamikler hâkim grup yani ev sahibi toplum tarafından benimsenir. Bu toplumun bireylerinin sosyal baskınlık yönelimi arttıkça dış gruba olan olumsuz tutum ve davranışları da artar (Pratto ve diğerleri, 1994).

“Vatandaş olana kadar yabancılar dairesinde gördüğümüz muamele... eşim eğitim talep ediyor, bir ausbildung, meslek eğitimi almak istiyorum diyor. Köfte çevirmek varken diyor memur, ben sizi eğitime mi gönderirim diyor. ... İsterseniz ateist olun isterseniz Marksist, sosyalist, anarşist olun hiç önemli değil. Bir kere bir Türk kökeniniz varsa aradan 150 yıl geçmiş olsa bile onlar onu unutmazlar. Yani adınız soyadınız isterseniz İngilizce olsun isterseniz Fransızca İspanyolca fark etmiyor yani. ... diyorlar, Türk kökünden diyorlar.”

(Katılımcı 45, Erkek, 50 Yaşında)

Hem Katılımcı 7'nin deneyimlediği iş arkadaşı tarafından yabancıların tuvalet temizliği ve çöp toplama gibi işleri yapmasının ‘gerekliliği’, bunun için onlara ihtiyaç olduğunun dile getirilmesi hem de Katılımcı 45'in eşinin meslek eğitimi alma talebi karşısında görevlinin ona köfteci olmayı ‘uygun’ bulması bu bağlamda değerlendirilebilir. Kuramda belirtildiği gibi kalıpyargı, önyargı ve tehdit algısından beslenen sosyal baskınlık yönelimi güçlü kişiler kendileriyle Türk kökenlilerin eşit olmasını doğal bulduklarından ancak onlara uygun işlerde çalışmalarının mümkün olduğunu savunurlar.

Bu işler de genellikle ev sahibi toplumun çalışmak istemediği, kötü koşullarda, düşük maaş veya sosyal güvencesi olmayan işlerin yoğunlaştığı sektörler olmaktadır.

Almanya’da yaşanan ayrımcılık deneyimlerinin en yoğunlaştığı alanların başında eğitim gelmektedir. Bunlar daha çok Alman ailelerin ve öğretmenlerin olumsuz tutumu ile göçmen kökenli ailelerin eğitim sistemini tanıma ve bilinçli olma(ma) durumuyla ilişkilidir.

“Yarı Alman bir kız şey yaptı yanına da bir tane Türk oturdu. Ailesi öğretmene şikâyet ediyor diyor ki ben kızımın yanına işte bir Türk bir erkeğin oturmasını istemiyorum diye şikâyet ediyor öğretmen Türkü kaldırıp başka birisini onun yerine oturtturuyor. ... ben bir şey demedim annem işte istemedi, annem babam benim işte onların yanı sizin yanınızda Türklerin yanında oturmamı istemedi deyince zaten şey yapıldı ondan sonra. Ortaokul kaçınıcı sınıfta 7nci sınıf falandık.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında)

İki grubun birbirini tanıma oranı ile sosyal mesafeleri arasında ters bir ilişki vardır yani tanıdıkça kalıp yargı ve önyargılar kırılmaya başlar ve sosyal mesafe azalır. Sınıfta çocuğunun yanına Türk bir çocuğun oturmasını istemeyen ailenin Türklere yönelik azımsanmayacak ölçüde kalıp yargı ve önyargıları olduğu ve o çerçevede davranarak, tanımadığı bir başka çocuğun kamusal bir alan olan sınıf içinde ötekileştirmesine neden olmaktadır.

“Zorlu bir süreç geçirdim, yani lisede, lise sonda ırkçılığa uğradığım oldu veya Türk olduğumuz için genel olarak notlarımızın kırıldığı, sürekli böyle tırnaklarla kazımamız gereken durumlar oldu. Bir öğretmenim bana bence sen hasta bakıcı ol, bence sen hemşire ol, üniversite okuma dedi. Sadece görüntüm ve ismim ve kökenimden dolayı ama akademik başarım, işte okuldaki başarım aslında bunu göstermiyor. Böyle bir zihniyet var orada biraz. Yani Almanlara daha çok üniversiteye yönlendirip alışık oldukları Türklerin işçi olarak kalmaları, bu zihniyetten pek kurtulamadılar. ... Böyle ötekileştirilince, insan birazcık soğumaya başlıyor toplumdan. Yani var olamıyorsun.”

(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında)

Üniversiteye kadar olan eğitim sürecini Almanya’da tamamlamış katılımcıların tamamının belirgin veya örtük, doğrudan kendilerinin yaşadığı veya tanıklık ettiği eğitim alanında bir ayrımcılık hikayesine sahip olduğu görülmüştür. Bunun başlıca nedeni

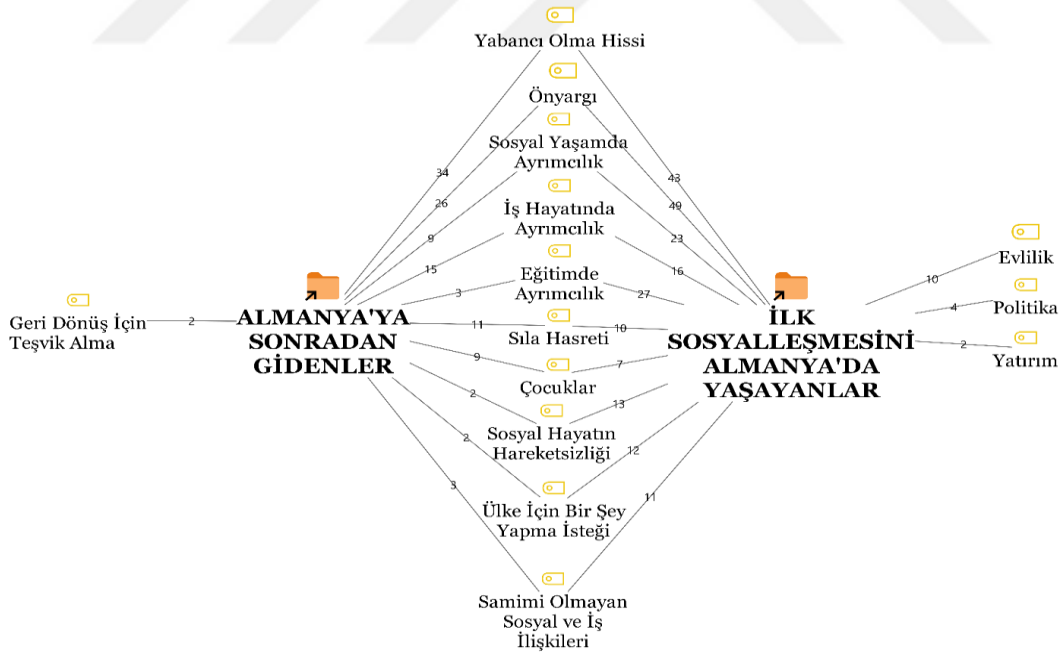
şüphesiz okula devam ederken öğretmen yönlendirmesinin varlığıdır. Burada Katılımcı 27'nin de dediği gibi misafir işçi olarak gelen Türk göçmenler hâlihazırda ülkede dördüncü kuşağına ulaşmış, birçoğu vatandaşlığa geçmiş olmasına rağmen Almanlar için hem gerçek hem de sembolik tehdit olmaya devam etmekteledir. Zira bütünleşik tehdit kuramına göre bir grup diğerini kendisi için tehdit olarak görebilir. Buna göre gerçek tehditler maddi ve ekonomik çıkarlar üzerinden algılanırken sembolik tehditler inanç, ahlak, değer, ideoloji gibi soyut referans kaynaklarına sahiptir (Rohmann ve diğerleri, 2006). Katılımcı 27 ve Katılımcı 41'in ifadelerinde görüldüğü gibi öğretmenler veya idareciler tarafından bu denli yaygın hale getirilen ayrımcılık deneyimleri kurumsal ırkçılığın varlığı yönünde yorumlanabildiği gibi bu Türk çocukların gelecekte ülke refahına, kaynaklarına, gücüne, kişisel güvenlik sorunlarına (gerçek tehdit) ve/veya Alman değerlerine, inançlarına kimliğine yönelik tehdit oluşturma olasılığı nedeniyle kuşaklarca maruz bırakıldıkları da düşünülmektedir.

“Bizim şu toplantımız aylık toplantımıza bir keresinde bundan herhalde sekiz sene falan önce eski Alman parlamento başkanı ziyarete geldi. ...Aaa siz niye döndünüz falan fişman öyle bir şey vardı ve sorup soracağına pişman oldu. Çünkü aldığı cevaplar oldukça agresifti, çünkü neden o toplantıya katılanların yüzde 90'ı 95'i ilkokul ve ilkokul sonrası Almanya eğitim yaşantılarında çok ağır baskı ve itekleme gördüler. Ben beşinci sınıfta dördüncü sınıfta lise biter Almanya'da dört sonu sınıfın en iyisiydim ama Türk olduğumdan beni düşük okula düşük seviyeli okula Almanya'da 3 4 seviyeli okul vardır lise sonrasında ilkokul sonrasında beni düşük seviyeli okula yönlendirdi öğretmenler türünden. Bugün artık bağımsız çalışan yok bilmem şirkette yönetici olan kendi şirketi olan insanlardan öyle reaksiyonlar aldı ve gerçekten çok üzüldü çok etkilendi kadın. Çünkü herkesin anlattığı hikâye aynıydı.”

(Katılımcı 41, Erkek, 51 Yaşında)

Üniversiteye kadar olan eğitim sürecini Almanya'da tamamlamış katılımcıların tamamının belirgin veya örtük, doğrudan kendilerinin yaşadığı veya tanıklık ettiği eğitim alanında bir ayrımcılık deneyimi olduğu görülmüştür. Eğitimde ayrımcılık hikayelerine ilk sosyalleşmesini Almanya'da yaşayanlar ile Almanya'ya sonradan gidenler perspektifinden yaklaşıldığında Almanya'ya sonradan gidenlerin eğitimde ayrımcılık deneyimi diğer gruba göre daha düşüktür (Şekil 8). Bu da eğitimde ayrımcılığın en çok hissedildiği zaman diliminin ilk ve ortaöğretim olmasından kaynaklanmaktadır. Alman

eğitim sistemindeki hangi liseye devam edileceği kararında öğretmen yönlendirmesinin baskın olması ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayan katılımcıların ayrımcılık deneyimlerini artırmaktadır. Almanya’ya sonradan giden katılımcılar genellikle lisans ve lisansüstü eğitimleri sırasında eğitim sistemine dahil olduklarından eğitimde sistemik bir ayrımcılığa daha az maruz kalmışlardır. Bu bağlamda Alman eğitim sisteminde üniversiteye doğru gidildikçe ayrımcı uygulamaların azaldığı söylenebilir. Aşağıdaki şekilde görülen sosyal hayatın hareketsizliği, samimi olmayan sosyal ve iş ilişkileri, ülke için bir şey yapma isteği kodlarında Almanya’ya sonradan gidenler ile ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlardan oluşan iki grup arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Sosyal hayatın hareketsiz olması, samimi olmayan sosyal ve iş ilişkileri ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar için önemli boyutta bir itici faktör olmakta, bunlardan ‘kaçma isteklerini’ perçinleyerek anavatana dönüşlerine sebep olmaktadır. Ülke için bir şey yapma isteği ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanların ülkelerine katkı sunmak gibi idealize ettikleri ve Cerase’nin deyimiyle kendilerine ‘değişimin elçileri’ rolünü biçtiklerini düşündürmekte ve ‘yenilikçi geriye göç hareketinin’ içine dahil edilmelerini mümkün kılmaktadır.

Şekil 8: İlk Sosyalleşmesini Almanya’da Yaşayanlar ile Almanya’ya Sonradan Gidenlerin Dönüş Motivasyonlarını Etkileyen Dinamiklerin “İki Vaka Analizi” Modeli ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Almanya’da doğup büyümüş ve eğitim almakta olan Katılımcı 27 lisede tesettürlü olması nedeniyle yüzme dersi yerine başka alternatif bir derse girmeyi talep ettiğinde öğretmeni tarafından kendisine “entegrasyon dersi” verilmesi katılımcının ifadelerindeki iç seslerinde görüldüğü gibi kimliğini ve aidiyetini sorgulamasına neden olmaktadır. Zira “doğup büyüdüğü yere entegre olunur muydu?” Bu ve benzeri cevabı alınamamış sorular çoğu zaman dönüşte itici bir kuvvet olmuştur.

“Öğretmenler de yapıyor. Öğretmenler de bu şekilde veya işte yüzme dersine girmedim bir zaman sonra, 12. sınıftan yani. Karışık oluyordu çünkü. Artık tesettürlüydim. Yüzmeyi de biliyorum açıkçası, yani annem yollamış zamanında. Hani tercihen diyorum diğer sınıfın beden dersine gireyim, yüzmeye gitmeyim. Burası Türkiye değil, burası Almanya, buraya entegre olmak zorundasın. E ben de diyorum ki ben burada doğdum, ben Türkiye’den gelmedim ki. Ben nereden nereye entegre olacağım? ...Sürekli böyle, işte siz niye domuz yemiyorsunuz? İşte siz gelmezsiniz. Başörtümünden çeken, ondan sonra o tarz şeyler oluyor. Onlar çok soğuttu mesela, yani Türkiye’ye gelmemi destekleyen sebeplerden biri budur.”

(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında)

Ebeveynlerin bilinç düzeyleri ve Alman eğitim sistemini tanıma seviyeleri göçmen kökenli çocukların eğitimlerinin nasıl şekillendiğini önemli ölçüde etkilemektedir. Göçmen kökenli pek çok çocuğun dil hakimiyeti yeterli olmadığından diğer derslerde de kendilerini ifade edememekte ve başarısız gibi görünmektedir. Bu durum çoğu zaman Alman öğretmenlerin elinde haksız bir güce dönüşmekte ve aileleri en üst seviye lise olan Gynmnasiuma devam etmemeleri, çocuklarının onu başaramayacağı yönünde telkin ederek daha düşük seviyeli diğer okullara devam etmelerini teşvik etmekteledir. Türk ailelerde de durum çok farklı değildir. Çoğu eğitim sistemine yabancı, Alman diline hakimiyeti zayıf, yoğun çalışma temposuna sahip, kültürel olarak öğretmenin düşüncelerine değer verme gibi gerekçelerle öğretmenlerin yönlendirmesine genellikle sorgulamadan uymuşlardır. Bunda çocukların üniversite okumasından ziyade bir an evvel iş sahibi olmasını önceleyen ve aile ekonomisine destek olmasını bekleyen ailelerin varlığı da şüphesiz etkilidir.

“...Bunlar kesinlikle Türk çocuklarına zorluk çıkarıyorlardı gerçekten hatta onlarla birebir sıkıntı yaşayan çok öğrencim oldu, hak ettikleri halde çocuklara zorluk çıkaran öğretmenler, sırf Türk oldukları için, aileler cahil çünkü gerçekten. Çok garip

bir şey niye bilmiyorum hala daha oradaki insanlar çok Türk kesiminde gerçekten çok cahil olanlar vardı gerçekten. Bakıyorsunuz bu kafalar hala daha nasıl olabiliyor diyorsunuz çocuklara üzüyorsunuz. Anne baba öyle olduğu zaman çocukların arkasında durabilecek tabii ki kimse olmuyor çünkü yeteri kadar eğitilmiş değiller.”

(Katılımcı 21, Kadın, 43 Yaşında)

Bu örneklerin yanında çocuklarının en iyi seviye eğitim almasını önemseyen buna yönelik okula başvurup öğretmen ve idarecilerle konuşan, hakkını arayan, mücadele eden ebeveynler de vardır. O bilinçli ebeveynlerin daha fazla sayıda ikinci kuşak ve sonraki kuşaklardaki çocuğun üniversiteye devam etmesinde payı vardır. Katılımcı 15 ve ailesinin deneyiminde olduğu gibi Gymnasium yerine Realschuleye gitmesi yönünde ısrar eden öğretmen karşısında katılımcının babasının mücadelesi sayesinde oğlu bugün kalp damar cerrahisi olmuştur.

“Abim 73’lü anlatmıştım, ona öğretmeni onay vermedi. Ve dedi ki “bu çocuk, hayır, Gymnasium’a gitmemeli, Realschule’ya gitmeli.” Babam da okutmayı çok seviyor. Yani okumasını istiyor. ...Babam da alıyor karneyi lise müdürüne gidiyor. Ve diyor ki merhaba- merhaba, işte benim bi oğlum var ilkokul mezunu olacak bu sene karnesi budur. Bu çocuğu liseye alır mısınız? O da bakıyor karneye, evet ne var ki bu çocukta yani gayet olumlu şeyleri var notları var diyor. Alırım diyor. Ve abim bugün kalp damar cerrahisi. Yani burdan abim konusunda böyle hani hikâye olarak maalesef duyuluyor bazen de inanılmıyor gibi ama babam orada arkasında durmasaydı abim Realschule’ya gidecekti. Hani buradaki anne babanın aktif olmasının önemini anlatmak istiyorum.”

(Katılımcı 15, Kadın, 45 Yaşında).

Türklerin anavatana dönüşlerini etkileyen olumsuz deneyimlerin sonuncusu yabancı hissetmelerine neden olan tutum ve davranışlardır. Bunlardan ilki hemen hemen her alanda kendini ispat etme veya kanıtlama sürecine girmek zorunda kalmaktır. Bu bazen tüm farklılıklara rağmen onlar gibi düşündüğünü, yaşadığını veya onlara saygılı olduğunu kanıtlamak olurken bazen de bir evin kirasını ödeyebilecek durumda olup olmadığının belgelenmesini içermektedir.

Snapper’a göre öteki ile ilişki iki yolla kurulur: Bunların ilkinin temelinde farklılıkların belirlenmesi vardır. Ben ve öteki ayrımında ‘ben’ kendi kültürünü referans alarak ‘öteki’nin değerini belirler. Bu ayrım ötekinin daha aşağıda olduğu yani kendisinin eksik

hallerinin toplamıdır. Bu aşağıda olma halinde sabitlenen ötekilik değişmesi mümkün olmadığından bu haliyle ancak kabul görür. İkincisinin temelinde ise evrenselcilik bulunmaktadır. Buna göre farklılıklardan ziyade herkesin aynı olduğuna odaklanılmakta insanların ilkesel olarak aynı çizgide olduğu kabul edilmektedir (2005: 25-27). Birincisi ırkçılığa ikincisi de asimilasyona doğru gidişin taşlarını döşer. İkinci anlayışa göre ‘öteki’nin ‘ben’im gibi olması durumunda eşitlikten söz edileceğinden ‘öteki’nin evrensel olarak kabul edilen ‘ben’in kültüründe asimile olması gerektiğine inanılmaktadır (Göker, 2015: 111). Bu asimilasyon için ötekinin belli başlı özelliklere sahip olması ve kendini kanıtlaması gerekmektedir. Almanya’daki Türklerin çoğunun alanda yaşadığı bu kendini kanıtlama zorunluluğunu hissetmelerine bu bakış açısıyla da yaklaşmak mümkündür. Bu yabancı olma halinden kurtulmak için ilk yapılanlardan biri dil öğrenmektir. Almanya’daki Türklerin Almanca öğrendikten sonraki deneyimlerinde de kendilerini kanıtlama ihtiyacı doğmaktadır. Lakin katılımcıların büyük çoğunluğu Almanca diline ne kadar hâkim olurlarsa olsunlar daima bunun eksik taraflarına odaklanılarak beğenilmediğinin hissettirildiğini belirtmişlerdir. Katılımcı 37’nin deneyiminde de olduğu gibi fiziksel görünüşle, vb. gerekçelerle yabancı olduğunu düşünüp önyargıyla yaklaşıldığından konuşmanın anlaşılmasına çaba gösterildiği veya dil hâkimiyetinin yeterli olmadığına imaları yapılmaktadır.

“Her zaman hissettiğiniz bir şey var, yani ne diyim Almancayı ne kadar iyi konuşursanız konuşun ya da ne kadar Almanya’yı tanıdığınızı iddia ederseniz edin. ...Gidiyorsun ekmek almaya, çok güzel söylediğini düşünüyorsun. Senin zaten tipinden gördüğü için önce ben anlamam bunu gibi bir anlayış var yani böyle bir şey yabancılara karşı. Bu şimdi bana Almancası bozuktur bunun şimdi bunun söylediği şeyi anlamam gibi yaklaşımla bana sorduğu için, Ama tabi. Yani tabi senin vurgun da biraz değişik. Birazcık çaba gösterse anlayacak zaten. Yıllarca böyle şeyler çok batıyordu. Yani ben doğru söylüyorum niye anlamıyor bana her sefer soruyor falan gibi. Böyle dışlama hissediyorsun. Tabi yabancı olduğun hissettiriliyor sana her zaman.”

(Katılımcı 37, Kadın, 57 Yaşında).

Bu ve benzeri ima, tutum, davranışlar zaman zaman kişinin kendisini sorgulamasına neden olmaktadır. Aşağıda Almanya’da doğup büyümüş, üniversite mezunu ve iyi bir işte çalışan Katılımcı 24 pek çok farklı alanda Almanya’ya ve Alman toplumuna katkısı

olmasına rağmen vasıfsız veya işsiz bir Alman'ın dahi ona 'ülkesine dönmesini' söyleyebilme lüksüne sahip olmasından ciddi rahatsızlık duyarken, Almanya'da yaşamının sürekli yabancı olduğunun hissettirilmesi anlamına geldiğini de eklemiştir.

“Bence mesela ben Almanya'da yaşarken ortalama bir Almanın çok üstünde bir değer katıyordum topluma. Bir gelir seviyem ortalama gelir seviyesinin üstündeydi, daha yüksek vergi ödüyordum. İki, işte bizim bölgemizde okullarla öğrencilerin durumu iyileştirilmesi için bir dernek kurmuştuk ve orada faaliyet gösteriyorduk. Dediğim gibi bir şey “NGO” olarak ödül kazandık ve yani ciddi de emek, zaman harcadık o konuya. Onun haricinde ben mesela masa tenisi oynuyordum hatta gençken Bremen şampiyonu da olmuştum. Antrenörlük de yapıyordum. Yani baktığınız zaman bir insanın topluma değer katması için birçok alanda yapıyordum. Ama bana herhangi bir Alman her zaman her zaman ülkene geri dön deme lüksüne sahipti. Yani benden belki şey, işsiz, topluma yük olan bir anlamda bir Alman bile o hakkı kendinde hep buluyordu. Bu da beni aslında derinden rahatsız ediyordu. Dolayısıyla Almanya'da yaşamak şöyle bir şey; belirli konularda rahat ama bence bir şeyin altına siz sürekli aslında yabancı olduğunuzu hissediyorsunuz. Bu da aslında rahatsız ediyor. Ama rahatsızlık seviyesi de şey çok da yüksek değil yani çok da aşırı üzerinize gelmiyorlar öyle söylüyüm.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Sınırları ev sahibi toplum tarafından belirlenmiş bir sosyal çevrede ön yargı, ayrımcılık gibi bilumum olumsuz deneyimle baş etme çabası içine girildiği görülmektedir. Ödev, araştırma gibi eğitim faaliyetlerinde dahi Almanlar kapalı bir grubu oluşturmakta ve onlarla arkadaşlık ilişkisi veya bu faaliyetler için bir araya gelme girişimleri çok mümkün olmamaktadır. Bu da dışlanmışlık ve yabancı olma hislerini sınıf içinde yeniden üretmektedir.

“Birlikte grup çalışmaları yapmamız gerekiyordu, sunumlar yapmamız gerekiyordu, işte ev ödevleri hazırlamamız gerekiyordu, işte 10 sayfalık tezler mi oluyor araştırma konuları falan oluyordu yani herkes bir gruplaşıyordu yani bir tek ben kalıyordum bu beni çok kötü hissettiriyordu. Yani bana kimse demedi yani hadi sen de bizimle yap demiyordu yani yabancıları aralarına çok sokmuyorlardı.”

(Katılımcı 25, Kadın, 34 Yaşında)

Türklerin Almanya’da yabancı olma hissini kaynaklarından biri de dindir. Okulda, sosyal etkinliklerde, iş yemeklerinde vb. inandıkları dinin kurallarına göre yaşamaktan dolayı biraz dışlanma biraz da kendilerini dışarda bırakma eğilimleri bulunmaktadır. O yabancı olma hissini yaşamak istemediklerinden zorunda olmadıkları faaliyetlere katılmama gibi bir tutum benimsemişlerdir. Ya da her zaman doğrudan soru veya bir söylem olmasa da herkesle aynı şeyleri yemeyip içmeyince farklılıkların belirginleştiği ve herkes tarafından hissedildiği anlar yaşanmaktadır.

“Yani şahsen erkeklerden ziyade kadınların bu durumlara maruz kaldığını biliyorum da mesela bir event olur, beraber mangala gideriz. İşte domuz eti yemediğimiz için dışlanırsınız ya da bira içmediğimiz için dışlanırsınız. Dışlanmadan kastım da şey yani bir mangal yapılır, mangalda şimdi bütün etler pişiyor. Biz yemediğimiz zaman biraz böyle göze batıyoz. Bi de işte göze battığımız için sosyal diyaloglarda da dışarda kalıyoz. Bi de muhabbetleri de biraz farklı. Bizim espri anlayışımızla onlarınki bir değil. O yönden de aslında içlerine çok girmek istemiyordum yani hiçbir zaman. Yani onlardan biriymişim gibi de yapmak istemiyordum.”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

Okulda dini içerikli etkinliklerde de benzer bir durum söz konusudur. Müslüman ve Türk anne Katılımcı 25, yılbaşı etkinliğinde kızının okuluna dini ritüeller için papaz geldiği gün çocuğunu okula göndermek istemediğini söyleyen okul idarecileri tarafından tepkiyle karşılaşmış ve çocuğunu okuldan alabileceği söylenmiştir. Bu gerekçeyle çocuğun okuldan alınmasını önerebilen okul idarecileri karşısında anne kendini açıklamaya çalışmış ve aynı zamanda oraya çok yabancı hissetmiştir.

“... İlk yılbaşı şeyinde kutlamasında dediler ki biz Noel baba getirmiyoruz sınıfa papaz getiriyoruz dediler (gülerek). Ben zaten öyle bir şey yapmışım yani dedim öğretmene ben o gün çocuğumu göndermicem okula yani açık açık söyledim. Onlar çok tepki verdiler ya neden göndermiyorsunuz niye göndermiyorsunuz falan işte müdürle konuştuk. Müdür dedi ki isterseniz çocuğunuzu okuldan alabilirsiniz, dedim ki böyle tarafsız bir okul varsa gösterin çocuğumu oraya götüreyim dedim. Ben dedim Müslüman biriyim Müslüman bir aileyim ve dedim çocuğum şu an çok küçük gördüğü her şeyi yaptığı her deneyimi kaydediyor, diyemem ki o başka bir kültür diyemem bunu ben çocuğa açıklayamam dedim siz açıklayabilir misiniz dedim. Ben buna karşı olduğum için değil çocuğumun yaşından dolayı tamam mı yaşından dolayı çocuk iki buçuk üç yaşında çocuk bu senin kültürün demez ki bunu olduğu

gibi kabullenir böyle bir süzgeci yok gelişimsel döneminden dolayı. Ondan sonra ben çok bozuldum ben çok şey oldum nasıl diyim zoruma gitti.”

(Katılımcı 25, Kadın, 34 Yaşında).

Katılımcıların ifadelerinde görüldüğü gibi ideoloji, dini hassasiyetler gibi değişkenlerden bağımsız olarak kendisinin, ebeveynlerinin veya dedelerinin etnik kökeni gerekçesiyle kalıpyargı ve önyargılarla dolu cümlelere veya sorulara, ayrımcılık içeren tutum ve davranışlara tanık olunmaktadır. Eğitimli ve iyi meslek sahibi olan bu bireyler maruz kaldıkları bu tutumlara karşı mücadele vermelerine rağmen içlerinde büyüyen yabancı olma hissine engel olamamakta ve anavatana dönüşü gündemlerine taşımalarına neden olmaktadır.

3.2.2.2. Almanya'daki Yaşamın “İtici” Dinamikleri

Göç hareketliliklerini açıklamak için ortaya konulmuş temel kuramlardan biri olan itme çekme kuramına göre yaşanan yerle ilgili olumsuz etkiler bireyler için ‘itici’, göç edilen yerdeki etkiler ise ‘çekici’ faktörlerdir (Lee, 1966). Yani kaynak ülkenin itici faktörleri hedef ülkenin çekici faktörleri bireylerin göç etmesine neden olabilir. Bu doğrultuda Almanya’dan Türkiye’ye yönelen bu göçlerin nedenlerinden biri de katılımcılar için zamanla itici hale gelen bazı özelliklerdir. Katılımcıların ifadelerinden bunlar ağır bir bürokrasi, aşılması güç katı kurallar, bunaltıcı iklim, sosyal hayatın hareketsizliği ve samimi olmayan ilişkiler olarak toparlanmıştır.

Bunlardan ilki Almanya’da devlet dairelerindeki işlerin uzun zamanda hallolması yani bürokratik sürecin ağır işlemedir. Dedesi göçmen işçi olan ve üçüncü kuşak kabul edilen Katılımcı 1 hala dedesi dönemindeki gibi sürecin sürdürüldüğünü söylerken Türkiye ile kıyaslamakta ve Türkiye nüfusunun daha genç olmasından dolayı yeniliklere açık olduğunu, e-devlet gibi sistemlerle pek çok işlemin online biçimde yürütülebildiğini belirtmiştir.

“Almanya ile ilgili her şey çok fazla manuel (gölerek), çok yavaş. Bir işlem halletmek çok uzun sürebiliyor çünkü fazla manuel. Hala babaannemlerin zamanında nasılsa hala o şekilde ilerliyorlar. Hala güncellenmiyorlar, bu konular bence biraz sıkıntı. Türkiye çok daha yeniliklere açık, daha güncelleniyor bence çünkü nüfusu çok genç. Bunun farkını hissediyorum. Çok, bence birçok şeyde çok modern Türkiye çok daha önde. En basiti işte birçok şeyinizi, birçok işleminizi

online halledebilmeniz. Ben mesela yanımda banka kartım olmadan bankamatikten para çekebiliyorum, Almanya'daki akrabalarım nasıl yani diyor.”

(Katılımcı 1, Kadın, 29 Yaşında).

Bürokrasinin yavaş olmasının önemli nedenlerinden bir başkası da süreçlerin online olmadan işletildiğinden hep bir dilekçe, mektup gibi yazılı biçimde gerçekleştirilmesidir. Ülkede sağlık kuruluşlarından, işsizlik kurumlarına, nikâh başvurularına kadar hemen her konuda yazılı işlem yapıldığından ve bunların uzun yıllar klasörlerde saklandığından bahsedilmiştir.

Bu uzun mektuplaşma deneyimine değinen Katılımcı 34, Türkiye’de dört yıldır yaşamasına rağmen posta kutusunda hiç mektupla karşılaşmadığını gülererek ifade etmiş ve Almanya’daki bu mektuplaşmalarda cevap verilmesi gereken tarihe uyulmadığı takdirde cezalarla karşı karşıya kalındığını da eklemiştir. Mektuplaşma ve yaptırımlarıyla muhatap olmadığından memnun olduğu da yine ifadeleri arasındadır.

“Bir de şey aklıma geldi şimdi çok tuhafıma giden şeylerden biri de mesela ben dört yıldır buradayım muhtemelen posta kutuma bir tane mektup gelmedi şeyden (gülerek), aynen belediyeden başka bir şeyden bir tane mektup gelmedi ve bu hiç normal değil. Almanya’da siz bugün gidin yani orada bir ikametgâhınız yani ikametiniz olsun bir hafta kalın en az 10 tane mektubunuz olur en az ve bu çok çok normal ama güzel yani en azından böyle kaçırdığınız terminler olurdu. Çünkü Almanya’da mesela bir mektup gelir şu tarihe kadar cevap yazın o tarih vermezsen ceza ceza üstüne ceza ceza üstüne ceza ondan mesela kurtulduğum için çok mutluyum (gülerek).”

(Katılımcı 34, Kadın, 31 Yaşında).

Almanların hem sosyal hem iş hayatında stabil, genel hatta çoğu zaman Akdeniz insanına ‘soğuk’ gelebilecek tutum ve davranışları olduğuna dair kalıpyargılar vardır. Katılımcıların deneyimlerinde kalıpyargıların çok ötesine geçen ve Anadolu’da yetişmiş insanların kültürüne uzak davranışlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin lise çağlarında Almanya’ya gitmiş Katılımcı 38 yetiştiği kültürün işaretleri olarak her gün otobüste karşılaştığı aynı kişiye selam verip sohbet etmeye başladığında bir süre sonra o kişinin otobüs saatini değiştirdiğini fark etmiş ve bu vesileyle Almanların mesafeli yaşamıyla tanışmıştır.

“Gittiğimizde biz o zamanlar Türkiye’de hani insanlar işte ne biliyim bir şey yiyorsa yanındakine ikram eder veya yanına biri oturursa sohbet eder, o dönemler öyleydi şimdi İstanbul da öyle değil pek de. ...Otobüste yanımıza hep aynı saatte gittiğimiz için hep oturan kişiyle sohbet etmeye çalışıyoruz kötü Almancamızla falan, adam ondan sonra iki gün sonra bir baktık şey saatini değiştirip gelmemeye başladı (gülerek)”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 Yaşında).

Bu mesafeli ilişkinin neredeyse her alana sirayet ettiğini gösteren aşağıdaki ifadelerde görüldüğü gibi sağlıkla ilgili yaşanan herhangi bir sorunda dahi yalnız olduğu, Almanya’da her konuda yaşamın çok bireysel kaldığı görülmektedir. Veya toplu ulaşımın olmadığı bir yerde veya saatte Alman bir arkadaşının kendiliğinden katılımcıyı evine bırakmayı teklif etmesi veya onun evine nasıl gideceğini düşünmesi söz konusu olmamaktadır. Bu ve benzeri örnekler kişinin kendini, nerede ve kimlerle olduğunu, değerlerini sorgulamasına neden olmakta çoğu zaman duygular olmadan çok robotik ilişkiler kurulduğunu yüzüne vurmaktadır. Bu yüzleşme Katılımcı 39’un da belirttiği gibi “kendini cansız bir varlık, eşya gibi” hissetmesine neden olduğundan, söz konusu ortam ve insanlardan uzaklaşmak istemekte, yer değiştirmek için itici bir faktör oluşturmaktadır.

“...Orada ben kendimi sürekli bir eşya gibi hissediyordum. Hani bir canlı gibi değil de bir masa sandalye gibi.... Ya dağın başındasınız diyelim, yemeğe gittiniz akşam, iş çıkışı yemek yediniz. Onun arabası var sizin yok kalktınız benim hani oradan eve gitme imkânım sahiden çok düşük. Çünkü geç oldu otobüs yok, araba yok, yürüyecek bir yer değil. O hani arabasına biner gider hiç düşünmez sizi, sizin için düşünmez. Sorup sen nasıl eve gideceksin gel seni şuraya bırakayım? Döner gider yani böyle nasıl deyim soğuktan ziyade makineleşmişler ya hani. Bunun bir koşulu var. Koşul şu sen öyle ihtiyacın varsa, onu söylemelisin. Bak ben, o biliyor aslında bilmem şurada oturuyorum, biliyorsun bu saatte otobüs de yok filan, beni şuraya şuraya bırakabilir misin? Bazen şey oluyor böyle durumlarda, bırakırım ama benzin parası ver bana biraz hani. Evet bunu da yaşadım. (Gülüşmeler...)”

(Katılımcı 39, Kadın, 44 Yaşında).

Bu bireysellik maddi konularda sosyal hayatta bizim de dilimize geçen ‘Alman hesabı’ denilen kişinin yalnızca kendi hesabını ödemesidir. Fakat bu durum ev dışında bir yerde olurken pek çok katılımcı bunu Almanya’da birbirlerinin evlerinde bir araya gelindiğinde

de tanık olduklarını söylemişlerdir. Arkadaşlarının evinde buluşup kalkarken içilen bira için herkesin masaya para bırakması, Alman arkadaşını evine davet edip annesinin yaptığı yemeklerden ikram ederken yedikten sonra masaya para bırakma girişiminde bulununca Türk ailenin bunu kabul etmemesi, Alman arkadaşlarının evine giden Türk ve Alman çocukların karşısında ev sahibi annenin sadece çocuğuna yoğurt vermesi diğer misafir çocuklara teklif etmemesi karşısında bu deneyimi aktaran katılımcının duruma şaşırmasına karşılık diğer Alman çocuğun bunu normal bulması gibi pek çok örnek bulunmaktadır.

Bu bireysellik halini gösteren davranışlara dair Almanca özlü sözlerin de olduğunu ekleyen Katılımcı 15, doktor olarak sağlık sorunu nedeniyle işe gidemeyeceği, vb sıkıntılar yaşayacağını anlatan hastaya “senin problemini benim problemim yapma” dediklerini yani sağlık sektöründeki ‘mesafeyi’ de örneklendirmiştir.

“Almanya’da biraz daha mesafeliydi insanlar. Yani bu senin derdin derdim. Bakın şunu bile Almanca söyleriz senin problemini benim problemim yapma. Bunu hastaya bile doktor olarak söyleriz. Şimdi mesela hasta ayağım kırıldı ben şimdi ne yapacağım işe gidemeyeceğim bakın bu sizin probleminiz sizin ben doktorun sizin probleminizi benim problemim yapmayın. Benim sana yapabileceğim şey istirahat raporu yazarım ama bunun çözümünü de benden beklemeyin. Ama burada daha candan olabiliyor insanlar.”

(Katılımcı 15, Kadın, 45 Yaşında).

Katılımcılar için göç kararında Almanya’nın ‘itici’ faktörlerinden biri de sosyal hayatın hareketsizliğidir. Hemen her katılımcı tarafından dile getirilen bu durum daha çok Almanya’da insanların çalışmak için yaşadığıyla ilişkilendirilmektedir. Akşamları genellikle saat 20.00 itibarıyla sokaklarda kimsenin görünmediği, pazar günleri de benzer şekilde sokakların çok boş olduğu Almanların daha çok evlerinde zaman geçirdikleri ifade edilmiştir. Akşam erken yatmaları da yine çalışma hayatının belirlediği bir yaşam tarzı sonucu gerçekleştiği söylenmiştir. Bu durum Almanya’da yaşarken kendi içinde tutarlı ve normal gelmesine rağmen yaz tatillerinde gelip gördükleri Türkiye’deki yaşamın, güçlü sosyal ilişkiler ile gündüzün de gecenin de hareketli olması, onlara çok ‘çekici’ gelmesi ve kendi yaşamalarını sorgulamalarına neden olması katılımcılar tarafından sıklıkla altı çizilen gerekçeler arasındadır.

“Sosyal yaşam olarak zaten burada burası festival yani Almanya'ya kıyasla (gülerek) ...Böyle bir kültür orada yok yani orada yani genelde şöyle bir yapıyla karşılaşıyorsunuz saat 6'da artık insanlar yok olmaya başlıyor yollarda saat sekizden sonra ışıklar yanıyor sokak lambaları ve dışarıda artık kimse yok herkes evinde oturuyor saat 9-10'da da insanlar yatağına yatıyor çünkü sabah erken kalkıp işine gidecek. Yani böyle çok sistematik bir yaşam tarzı var yani birçok temiz yaşıyorlar. Öyle diyeyim yani hani böyle abi ben şimdi sabah 3'e kadar partiliyim ondan sonra işte idare ederim 3 saatlik uyku ile gideriz yarın diyen insan sayısı gerçekten az yani biraz daha böyle gerçekten iş için yaşayan insanlar gibi görün. Ama burada Türkiye'de bir yaşam kültürü var bir yaşamak var yani ben işte bir akşam rakıya gideceğiz işte hafta sonu öyle olacak işte hafta içi farklı şeyler iş arkadaşları ile çıkmalar yani sosyalleşmeler iş hayatında da burada her zaman ön planda olan bir şey.”

(Katılımcı 40, Erkek, 38 Yaşında).

Yaşanılan yerden monotonluk, günlük rutinler gibi gerekçelerle uzaklaşmak isteyip yeni başlangıçlar için göç etmeye başvurulabilmektedir. Benson ve O'Reilly tarafından farklı destinasyonları olan, istek ve hayalleri kapsayan bir arayış ve proje olarak adlandırılan yaşam tarzı göçü iş- yaşam dengesinin yeniden sağlanması, özgürleşme, yaşam kalitesinin artması, konfor alanının genişlemesi vb. nedenlerle gerçekleştirilebilir (2009: 610). Tıpkı Katılımcı 40 ve Katılımcı 27'nin ifade ettiği gibi monotonluktan sıkılma, çeşitlilik, farklılık, hareketlilik yani Türkiye'deki yaşam kültürünün ilgilerini çekmesi ve burada yaşamayı denemek istemeleri dönüş motivasyonları arasındadır.

“İnsanları biraz soğuk bir ortam, kuzey Almanya özellikle. Belki havasıyla ilgilidir bilmiyorum ama insanlar çok soğuk. Nasıl? İşte kafeye gidiyorsunuz, bir bara gidiyorsunuz, bir yemek yiyorsunuz, 1 saat 2 saat görüşüyorsunuz, sonra herkes evlerine dağılıyor. Çünkü sabah 5'te herkes iş başı yapacak. Yani hayat böyle. İstanbul, özellikle İstanbul'da karşılaştığımda, canlı canlı değil. Hadi işten sonra burada buluşalım, işte bunu yapalım, hadi bir konsere gidelim, hadi bugün de şurada işte sahil kenarında oturalım, kamp sandalyemizi alıp gidelim, bu şekilde değil. Böyle neşeli değil. Bu da beni çok yoruyor. Canım sıkılıyordu. Çünkü yani var olamıyordum. Hep sürekli monoton, sürekli asık suratlar, sürekli karanlık, sabah güneş doğmuyor, akşam güneş çok erken batıyor, kimliğimle var olamıyordum. Ben ben değildim sanki. Ben anonimliği çok seven bir insanım ve yaşadığımız yer küçük,

küçüktü. Annemi tanıyan çok, beni tanıyan çok. Ben şehirde kaybolmayı çok severim. Bunu sağlayamıyordum orada. Burada mesela o daha çok hoşuma gidiyor. Hani semtten çıkıyorum kimse beni tanımıyor. İşte istediğimi yapabiliyorum mesela en basit.”

(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında).

Almanya’nın şu ana kadar konuşulan tüm itici faktörlerinin altında yatan ana sebep kuralların katı olması ve istisnalarının olmamasıdır. Bu kurallar hem sosyal hem iş yaşamlarını şekillendirmektedir. Örneğin iş hayatında ülkemizde çok normal kabul edilen ve yaygın olarak uygulanan sigara, çay, kahve molaları veya sohbetlerin Alman iş yaşamında hiçbir karşılığı olmazken ayrıca çalışma arkadaşlarının şikâyet edilmesine neden olacak hususlar olabilmektedir.

Kuralların keskinliğiyle ilgili insanın zaman zaman kendini sorgulamasına neden olduğu örnekler çok kez dile getirilmiştir. Bir şeyin yapılması ve yapılmaması gerekliliği üzerinden hareket edilmekte nedenselliği sorgulanmamaktadır. Katılımcı 20 bunu ‘robotluk’ olarak adlandırmış, trafikte kırmızı ışık yanmasına ve o esnada araba gelmemesine rağmen beklenildiğini, bunun garipsenmediğini adeta bir robot gibi otomatik hareket edildiğini ifade etmiştir.

“Bizim dönme isteklerimizin bize hani böyle araçsal olarak baktığımız zaman yaşamın Türkiye’de kolay olması bizi hem motive eden unsurlar, yani araçsal olarak motive eden. Diğerleri duygusal işte Türk köken, anne-baba vs. kariyer ama maddi olarak baktığımız zaman hani araçsal olarak Türkiye’de işler bir şekilde her zaman yürüyebiliyor. Yani bu ne demektir, bir bürokratik sıkıntınız varsa bile bir çözümü var yani Almanya’da bir çözümü yok. Bir şey yasaysa yasa işte kuralsın kural işte tarihi geçtiyse geçti. Yani hani bu son zamanlarda görüyoruz ÖSS sınavlarına 15 dakika geç kalanı almıyorlar. Almanya’da bu hayatın her alanında böyle yani bir tramvaya yetişiyorsunuz adam sizi görüyor siz onu görüyorsunuz, göz gözesiniz kan ter içinde koştuğunuzu görüyor kapatıyor kapıyı devam ediyor. Çünkü onun saati devam etmesi gerekiyor. Türkiye’de nasıldır, otobüs şoförü kavşakta bile el edersen durur alır seni trafiği tıkar mesela.”

(Katılımcı 47, Erkek, 39 Yaşında).

Esnemeyen ve yaptırımı olan bu katı kurallar sosyal hayatta kişilerin yaşamlarına ket vurmaktadır. Yasal yaptırımlar veya insanların olumsuz bakış/tutumlarıyla

karşılaşmamak için çok eğlenceli/keyifli bir anın dahi duyguların, davranışların kontrol edilerek yani sürekli düşünülerek ve otokontrol dahilinde anlar olduğu ifade edilmiştir. Bir süre sonra bu durumun artık tahammül edilmek istenmeyen bir şey haline dönüşerek pek çok kişi için itici faktörler arasında yer aldığı eklenmiştir.

İklimin göçün güçlü nedenlerinden biri olacağı son yıllarda göç literatürünün önemli tartışma başlıklarındandır. Lakin yalnızca sığınma üzere gerçekleşmemekte aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak göçün gerçekleşmesine de neden olmaktadır. Daha iyi bir yaşam kalitesi için belirlenen dinamikler göz önüne alınarak gerçekleştirilen yaşam tarzı göçünün bir örneği de Almanya'nın ikliminden 'kaçıp' Türkiye'deki mevsim çeşitliliği ve özellikle aydınlık hava nedeniyle yaşamak için Türkiye'yi seçenlerdir. Araştırmanın katılımcıları için bu tek neden olmasa da önemli etkenler arasında olduğu görülmüştür.

“Almanya'nın gri havası var beni bitiren (gülerek). İklim çok büyük etken psikolojikmen insana çok büyük etken yapıyor o bende de bir sıkıntı oluyordu yani. Almanya'nın sıkılmış olmam, bunaldım artık. Dediğim gibi psikolojikmen havanın çok büyük etkeni var hani insan depresif oluyor depresif olmasına beraber alınganlık kırılganlık gibi şeyler faktörler çok fazla artıyor. Yıllardır yaşadığınız yabancı düşmanlığı bir faktör olmaya başlıyor.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında).

“Yani dediğim gibi bu canlılığı, bu özellikle de havanın çok etkisi olduğunu düşünüyorum benim üzerimde. Yani mutluluğumu arada işte neden mutlusun neden bugün kendini iyi hissediyorsun, şükür sebepleri nelerdir diye düşündüğüm zaman, evet güneş, ışık. Çünkü oradaki o kasvetli hava insanı gerçekten çok fazla olumsuz etkiliyor.”

(Katılımcı 20, Kadın, 33 Yaşında).

Benson ve O'Reilly'nin yaşam göçü tipolojisinde yerleşime dayalı turizm odaklı yaşam tarzı göçünde genellikle kıyı tatil bölgeleri tercih edilmekte ve seçimlerinde iklim belirleyici olmaktadır (2009: 612). ‘Güneşi arayan göçmenler’ olarak da adlandırılan bu grup tarafından iklimin psikolojik rahatlatma ve sağlık üzerindeki olumlu etkilerine inanılmakta ve buna önem verilmektedir (Benson ve O'Reilly, 2009: 612). Bu doğrultuda pek çok katılımcı tarafından dile getirilen Katılımcı 7 ile Katılımcı 20 tarafından

örneklendirilen havanın daha iyi olması ve onlara daha iyi gelmesi onları bir anlamda ‘yaşam tarzı göçmeni’ yapmaktadır.

3.2.2.3. Aile

Türkiye’deki anne babanın bakım ihtiyacına destek olunması, çocukların Türkiye’de büyütülmesinin istenmesi ve Türkiye’de yaşayan biriyle evlenilmesi aile başlığı altında Türkiye’ye dönüş gerekçeleri arasındadır. Ebeveynlerin yaş alması, hastalık durumları gibi gerekçelerle dönüş sağlanmıştır.

“Bir de Türkiye ailem benim hani annem, kardeşlerim onlar için açıkçası Türkiye’ye döndüm yoksa benim elimi vicdanıma koyup da söylemem gerekir ki millet kültür o tarz bir bağlılığım yok. Ya tabii ki var ben vatanseverim işte milletim insanlarım onlara ayrı bir şeyim var ama ayrı bir extra Almanya’da Almancı dedikleri onların o kafalarındaki o milliyetçilik bende yoktu, hiçbir zaman da olmadı. Bende öyle bir kafa yok ama tabii ki vatanseverim aile için ama hani Türkiye’ye dönüşümün en birinci sebebi ailemdi.”

(Katılımcı 21, Kadın, 43 Yaşında).

Katılımcıların Türkiye’ye gelişlerinde önemli etkenlerden biri olan önyargı ve ayrımcılık deneyimlerinden çocuklarını korumak, kararı etkileyen başka bir dinamiğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu deneyimlerin gelecek kuşaklara aktarılmaması, çocukların ebeveynlerinin/ aile büyüklerinin yaşadığı veya tanık olduğu bu olumsuz tutum ve davranışları, haksızlıkları yaşamaması için Türkiye’de yaşamaya karar vermişlerdir.

“... Yani düşünemedim çocuğa mesela sırf Türk ebeveynleri var diye haksızlık edebilirler falan gibi bir bakış açısı o nedenle de hep Türkiye’ye dönme hasretim vardı Türkiye’ye o yüzden döndük. ...Yani aslında dönüş sebeplerimin arasında bir hani bu Almanya’daki tartışmalardan mesleki açıdan çok etkilenmiş olmam. Direk bizzat kendim çok yaşamamış olsam bile bu ayrımcılık vesaire konusunu, çocuğumun geleceğinin bir şekilde Türkiye’de daha iyi olabileceğini düşünmem yani en azından kimlik açısından yani benim kimliğim belliydi aslında ama yine de Almanlar ister istemez anneni mi çok seviyorsun babanı mı çok seviyorsun usulü bir bakış açıları var. Yani Almanya’yı daha çok taktir etmeni falan istiyor yani Türkiye’yi bir yermen falan gerekiyor.”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 Yaşında).

“... O çocukluk çağında çocuk bilmiyor ki Erdoğan nedir diktatör nedir bunlar gerçekten okullarda sınıflarda çocuklara bir şey olarak sunuluyor Türk bayrağı taşısan sen işte Türk’sün o zaman git memleketine falan günlük ayrımcılık var yani gündelik hayatta çıkıyor yani.”

(Katılımcı 25, Kadın, 34 Yaşında).

Türkiye’ye dönüş gerekçeleri arasında çocukları olan aileler için çocuklarının okula başlama yaşı önemli bir eşik olma özelliği teşkil etmiştir. Çünkü eğitime nerede ve nasıl başlanırsa o şekilde devam edileceğine inanıldığından, çoğu ailede çocuklar okul yaşına yaklaştığında Türkiye’de yaşama fikri ciddi şekilde konuşulmaya başlanmıştır. Çocukların farklı eğitim sistemlerinde bocalamalarını istemedikleri, dil ve kültürel uyum sorunu yaşamalarından kaygı duydukları için çocuklar okula başlamadan veya en geç başlama evrelerinde Türkiye’ye dönüş sağlanmıştır.

“Şimdi ben şunu düşündüm şimdi tabi ki oğlum ve kızım daha ufak. Saten şu var benim istediğim şeydi oğlum ve kızım Almanya’da okula başlamadan önce bir an önce buraya gelmekti. Çünkü okula başladıklarında yani şu olurdu; yani oradaki ortama alıştırlardı ve tam böyle okula başladığı anda işte bi dönüş olduğunda buraya onlar için pek iyi olmazdı psikolojikmen. Onun için benim devamlı tavsiyem buraya geldiğinizde ya çocuklar büyüsün yahut da onlar büyümeden yani buraya gelsinler”.

(Katılımcı 11, Erkek, 34 Yaşında).

Türkiye’de çocukların yetiştirilme gerekçelerinden bir diğeri de ebeveynlerin kendi kültürel kodlarına, gelenek göreneklerine, dini hassasiyetlerine göre yetiştirmek istemeleridir. Aşağıda Katılımcı 24’ün belirttiği gibi özellikle Müslüman kız çocuklarının dini temelli hassasiyetlerinin Alman eğitim sisteminde kabul edilmeyecek olması ve içlerine sinmeyen zorunluluklar içine girilme olasılığı dönüş kararını büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye’de çeşitler ve alternatifler olduğundan bunu kız çocuklarına sağlayabilmesi döndükten sonraki yaşamında da motivasyon kaynaklarından biridir. Lakin kadın-erkek ayrı plaj tercihi olan tatillerin Türkiye’de erişimi herkes için uygun olmadığından bu yaşam biçimini korumanın doğrudan sınıfsal olduğu da unutulmamalıdır.

“Ben mesela şey, en çok da şey yaptığım mesela belli bir yaştan sonra kız ve erkek aynı havuzda yüzmesini biz mesela çok istemiyoruz. Biz genelde kadın erkek ayrı plajları olan otellere gidiyoruz tatile. Şimdi Almanya’da özellikle kız çocukları

bunun çok şeyini çekecek, en çok da aslında onun için çok düşündüm böyle ben niye Türkiye’de kalmak istiyorum, beni ne endişelendiriyor. Bu beni endişelendiriyor yani orda bizim, kız çocuğu olarak İslamiyet’i yaşamak Almanya’da çok çok daha zor. Türkiye’de de zor ama burada en azından şey var, alternatifler var. İşte böyle kızlara özel havuzlar vs. Bunları yaşayınca mutlu oluyoruz. Yani evet bu doğru oldu”.

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Evlilik çağında Almanya’da yaşayan Türklerin Türkiye’de yaşayan birileriyle evlenmeleri sonrasında yaşanılacak yerin Türkiye seçiminde genellikle Almanca öğrenim zorluğu, Türkiye’den alınmış diplomanın Almanya’daki muhtemel denklik sorunu, Almanya’da eğitim görmüş ve Almanca-İngilizce yabancı dil hâkimiyetinin Türkiye’de geçerlilik düzeyinin yüksek olması gibi nedenler bulunmaktadır.

Şekil 9: Dönüş Motivasyonları Teması Kod Bulutu ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.2.4. Kimlik

Kişinin kendini kategorize ederek diğerleriyle farklılıklarını ön plana çıkardığı ve ‘ben kimim?’ sorusuna cevap verme süreci basitçe kimliğin inşa sürecidir. Reicher ve Hopkins (2001)’e göre bireysel kimliğin inşa sürecinde kişiler kendilerini diğer kişilerle, sosyal kimliğin inşa sürecinde ise diğer gruplarla kıyaslar. Yani karşılaştırma kimlik inşa sürecinde büyük önem taşır. Bu karşılaştırmanın sonucu olarak ‘biz’ ve ‘onlar’ oluşur. Bu ayrımda farklılıklara odaklanıldığından ben ve biz’den farklı olan tüm ‘onlar’ aynı

zamanda artık ‘öteki’dir. Bu ötekileştirme aşağıdaki örneklerde olduğu gibi etnik veya dini kimliğin sürekli ön planda tutulduğu ve sorgulandığı bir biçime evrilebiliyor.

“Ya bu aslında bir etki-tepki olayı. Yani birisi size sürekli işte çok kıymetsizmişsiniz gibi bir genel kitle veya genel davranış, bilinçli olarak değil illaki hani Alman toplumu bilinçli olarak yapmıyor bunu ama onlar da çünkü bir alışma sürecinden geçiyorlar ve geçtiler de. Ama tabiki yani hep kimliklerinin ön planda tutulduğu bir bakış açısında kimliklerini daha iyi vurgulama ihtiyacı ortaya çıkıyor. Yani çünkü Almanya’da ben mesela hep şeyi sorarlardı işte Türk müsün Kürt müsün? Ben mesela asla kendimi etnik olarak tanımlamayı istemeyen birisiyim ama beni etnik olarak tanımlamaya ya da siz Müslümansınız bilmem neyi nasıl yapıyorsunuz? Sanki Müslümansam doğuştan annem babam öyle olduğu için ben din uzmanıymışım gibi muamele yapmalar. Hani Müslümanlığım, hani bir Hristiyan’a gidipte siz neyi bilmem neyi Paskalyayı şöyle yani bu tip sorular soruyorlar ve Hristiyanlığın temsilcisi gibi ya da Müslümanlığın temsilcisi gibi davranıyorlar falan. Yani sizi belli bir yere kısıtlayıp onun dışına çıkmanıza çok bu da yani ille de kasıtlı olması gerekmiyor meraktan da olabiliyor ama yine de hep farklısınız şeyini veriyor yani sonuçta hissini veriyor.”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 Yaşında).

Hem etnik hem de dini kimlikleriyle ilişkili iş yaşamlarında, eğitim hayatlarında veya sosyal çevrelerinde sinir bozucu ve artık zamanla cevaplamaktan sıkıldıklarını ifade ettikleri sorularla çokça muhatap kalmışlardır. Bunlar özellikle Müslüman kimliğiyle ilişkilendirilen çok eşlilik, kız çocuklarının ailelerinin zoruyla başının kapatılması, kadınların haklarının olmaması, kadına şiddet, töre cinayetleri, alkol, namaz ve oruca dair sorulardan oluşmaktadır. Bu sorularla çok sık karşılaşmak gündelik hayat deneyimleri içinde bunlarla mücadele etmeyi öğrenmeyi getirmektedir. Bu noktada De Certeau’ün ‘strateji’ ve ‘taktikler’ dediği toplumda da zayıf olanın güçlü olana karşı imkânı dahilinde gerçekleştirdiği belli başlı tutumlar devreye girmektedir. Onun deyimiyle taktik, “zayıfın sanatıdır” (De Certeau, 2008: 114). Katılımcı 24’ün her yıl Ramazan ayında oruçla ilgili karşılaştıkları bu sinir bozucu sorular karşısında arkadaşının soruları sırasıyla kartlara yazarak karşısındaki Alman’ın her sorusunda kartı gösterdiğini ifade ettiği örnekte kişi mizahı ‘taktik’ olarak kullanmıştır. Benzer bir örnek bulunan Ağca-Varoğlu’nun çalışmasında da “karılarınızı dövüyor musunuz?” sorusuna karşılık kişinin “hayır biz

karılarımızı diğer karılarımıza dövdürüyoruz” şeklinde mizahi bir cevap verdiği görülmüştür (2020: 37).

“... Ama işin içine, ben mesela futbol oynarken, namaz vakti geldiğinde namazımı kılmam gerekiyor dediğiniz zaman orda bir şey var, bariyere ulaşıyorsunuz. O mümkün olmuyor. Veya işte her sene ramazan ayında oruç konusu gündem olur şirkette. Yani bu özellikle gurbette yaşayanlar da hep aynıdır kime sorarsanız sorun, bu espriyi size de söyler; der ki, her yıl şunu sorar bir Alman, ya oruç tutmak sağlığa zararlı değil mi? Değil diyorsun. Yani sen işte bütün gün yemek yemiyor musun? Yok. Bir şey deme içmiyorsun? Yok. Su da mı içmiyorsun? Bu su da mı içmiyorsun muhakkak gelir. Ve aaa nasıl oluyor, bu çok sağlıksız. Aynı çalışan bunu her sene tekrar eder. Hatta böyle bir espri yapmıştı bir arkadaş; önceden kart hazırladım diyor, şey, soruların sırası bile belli olduğu için önceden hazırlamıştım o sordukça kartı gösterdim diyor. Sonra anladı diyor yani o manada sormadım merak ediyorum filan diyor ama şimdi bunlar böyle rahatsız ediyor insanı. Yani kendinizi tekrar tekrar ifade etmeniz gerektiği.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

De Certeau’ya göre (2008: 110-116) strateji hegemonik yapıya ait bir mekanizmadır ve ona göre düzenlemeler üretirken sınırlarının altını çizer. Buna karşılık taktikler kurumsal ve mekânsal sınırları olmayan ve güç mekanizmalarını aşındırmaya çalışan pratiklerdir. Bu doğrultuda hegemonik güç grupları, sınıfları, toplulukları dışında kalan bireyler onlar tarafından yaratılan kültürel kodların tamamına karşı ‘taktikler’ geliştirir. Bu iktidar mekanizmaları dışında kalan göçmenler, işçiler, eşcinseller vb. gruplar gündelik yaşam deneyimlerinde iktidara ve onun düzenlemelerine teslim olmayarak, yeni mücadele yöntemleri üretirler (Gökalp-Yılmaz, 2013: 67-68). Tıpkı yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Almanya’daki Türkler tarafından mizahın bir taktik, yeni bir mücadele yöntemi olarak kullanılmasıdır.

Almanya’daki yaşamın kişiler için kendi gelenek göreneklerine göre hareket etmede kısıtlılıkları vardır. Kendi kültürel öğelerinin izlerini takip edemediğin şehirlerde aynı zamanda kendi dini hassasiyetlerine uygun, onları koruyabildiğin biçimde hareket etmenin her zaman mümkün olmadığından bahseden katılımcılarla karşılaşmıştır. Katılımcı 2’nin ifade ettiği gibi Müslüman kimliğiyle taşıdığı dini hassasiyetlerden dolayı her lokantada yemek yemesinin mümkün olmadığı, yemek yemek gibi basit gündelik bir

faaliyetin dahi planlanarak yapılma zorunluluğu konfor alanını oldukça sınırlayan gerekçelerden biri olmuştur.

“Yani bir kere ben burada yürüdüğüm zaman, suratım asık da gezebiliyorum. Yani kimseye böyle bir işte sempatik görünmek zorunda kalmıyorum. Kimseye işte ben şuyum, bilgisayar mühendisiyim, şöyleyim böyleyim demek zorunda kalmıyorum. Öyleyim normal bir insan olarak yürüyebiliyorum. Kimse bana bakmıyor ama orada otobüse bile bindiğin an, ben bunu hala her gidişimde üzerimde hissediyorum. Direkt işte sen, özellikle de kapalıysın, işte direkt gülümsemek zorundasın. Yani siyah takamazsın zaten Sevmiyor Almanlar, siyah örtüyü sevmiyorlar. Çok net, bunu çok sık söyleyen Almanlar da oldu. “Neden siyah? Takmayın işte, güzel yüzünüz varsa böyle güzel renkler taksanız”. Anlıyorum onları da ama hep böyle bir sen bir şeyi simgeliyorsun orada. O yüzden hep böyle bir örnek davranış. Zaten bu bir yere çöp atma olayı vesaire, işte otobüse birisi mi girecek direkt yol ver, işte kenardan yürü, kimseye çarpma. Hani o hep örnek olma olayı, beni bir yerde sıkıyor. Burada istediğim gibi olabiliyorum O benim için çok önemli.”

(Katılımcı 20, Kadın, 33 Yaşında).

Kalıp yargı ve önyargılardan dolayı bir biçimde kendilerini gözetim altında hisseden Türkler tutum ve davranışlarını açıklama, ev sahibi toplumun kurallarına uygun davranma, görgülü ve eğitilmiş olduklarını gösterme gibi eğilimlerle kendilerini kanıtlamaya çalışmaktadır. De Certeau’un dediği gibi hegemonik toplumun belirlediği bir strateji olarak sorular, imalar ve bakışlara karşılık geliştirdikleri bir taktik olarak ‘örnek insan’ tanımına uygun davranmaya çabalamaktadırlar. Bunda Almanya’ya gelen göçmen işçilerin yani birinci kuşağın çizdiği imajın şüphesiz payı bulunmaktadır. Aslında ikinci ve üçüncü kuşak aynı zamanda iyi derecede Almanca konuşabildiklerini, iyi okullarda eğitim aldıklarını, iş konumlarının yüksek olduğunu, vb bu kalıp yargıları yıkmak üzere de ‘örnek insan olma’ taktiğine başvurmaktadır. Fakat bu çaba zamanla sıkıcı hale gelmekte ve kişinin kendini sorgulamasına, doğduğu büyüdüğü toplumun yapıtaşlarından olmadığıyla yüzleşmesine neden olmaktadır.

“Ben hiç unutmuyorum birgün bana Münih’te bir müsteşar, işçileri müsteşarı dedi ki “... (katılımcının ismi) Bey 500 yıl da mücadele etseniz hiçbir zaman burada eşit olamayacaksınız, haddinizi bileceksiniz, kiliseler yüzyıllardır mücadele ettiler, bu değerleri birlikte inşa ettiler, onun için burada eşit noktadalar. Siz Müslümanlar olarak hangi değeri inşa ettiniz ki burada eşitlik hakkına sahip olacaksınız.

Gelmişsiniz, sonuçta olmuş bir şey üzerine konmaya çalışıyorsunuz”. Kendince haklı gerekçeleri olabilirdi, kendi bakış açısı içerisinde fakat ben bugün de Almanya’da Bavyera olsun Baden Württemberg olsun iç istihbarat mekanizmaları, İslam düşmanlarıyla dolu.”

(Katılımcı 10, Erkek, 46 Yaşında).

Ötekileştirmenin yarattığı ‘biz’ ve ‘öteki’ ayrımı zamanla kendi aralarında bir hiyerarşinin oluşmasına neden olmaktadır. Sosyal psikoloji alanında önemli bir yeri olan sosyal baskınlık kuramına göre bireylerin sosyal baskınlık yönelimleri sayesinde bu hiyerarşiler normalleşerek sürdürülmektedir (Sidanius ve Pratto, 1999). ‘Biz’ ve ‘öteki’nin asla eşit olamayacağına inanılması çoğu zaman bu iki gruba yönelik hak ve adalet yaklaşımlarının farklı olduğunun normalleşmesiyle sonuçlanmaktadır (Uyan-Semerci ve diğerleri, 2017: 22). Yukarıda Katılımcı 10’un deneyimlediği örnekte olduğu gibi altmış yıldır aynı toplumda yaşayan iki etnik grubun asla eşit olamayacağının bir devlet temsilcisi tarafından dile getirilmesi hem devlet hem toplum kademelerinde eşitsizliğin nasıl normalleştirildiğini göstermektedir.

3.2.2.5. Sıla Hasreti

Türkiye’de yaşama kararı yalnızca bir nedenden dolayı gerçekleşmemiştir. Lakin katılımcıların hemen hepsinde ‘vatan hasreti/memleket hasreti/sıla hasreti’ diye adlandırdıkları Türkiye’ye duyulan bir özlem ve merak duygusu ile karşılaşmıştır. Almanya’ya sonradan giden katılımcılar için bu sıla hasretinin altını dolduran güdüler Türkiye’deki alışkanlıkların özlenmesi, kültürel bağlılık, ülkede faydalı olma vb.dir.

“En çok işte aile durumu ve memleket hasreti, yani memlekette bir şeyler yapabilir miyim üretebilmek burada iş hayatına başlamak bu sebeple geri dönme planını bende oluştu. Çünkü gurbetlik kavramı var ya işte gurbette yaşama orada yalnız hissetme çünkü burada burada doğup büyüdüğüm için bende oturmuş bir gelenek var bir kültür var bir özlem var bu da beni geri döndürdü”.

(Katılımcı 28, Kadın, 38 Yaşında).

İlk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar için ise birbirini besleyen temel iki güdü ‘merak’ ve ‘köklere dönüş’ arzusudur. Tatillerde gelip gördükleri Türkiye’yi çok sevmeleri, Almanya’da o gördükleri yaşama özlem duymaları, Türkiye’deki hayatın hareketli olması gibi gerekçeler dönüş kararını etkilemiştir. Ayrıca kendilerinin yaz

tatilleri dışında anıları olmasa da anne babanın veya diğer aile büyüklerinin anlatılarındaki Türkiye’de yaşama isteği, diasporadaki ‘dönüş miti’ nin etkisi, bilhassa 2004’ten sonra ülkede yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmelerin takibi gibi nedenler de bazı katılımcılar için Türkiye’ye gelmek ebeveynlerinin doğup büyüdüğü yere yani köklere bir dönüştür.

“Türkiye’ye neden geldim, ya ben şimdi hayatım boyunca vatan hasretiyle hep orada yaşadım. Yani biz dediğim gibi yılda bir kere Türkiye’ye geliyorduk, bir-buçuk ay boyunca burada tatilimizi yapıyorduk sonra üzülmeye ağlayarak geri dönüyorduk. Buradaki hayatı çok seviyorduk. Buradaki hayat gerçekten gece geç vakte kadar çok canlı. Mağazalar, marketler, dışarıdaki lokaller hepsi en geç saat 22.00’a kadar açıklar, daha da açık olanlar oluyor geç saatlere kadar. Burada daha bir canlı hayat gördüm ve şöyle düşündüm o zamanlar, ben bu hayatı çektim yaşadım Almanya’da fakat benim çocuğum çocuğum aynısını yaşamamasın diye düşündüm. Onlar gelsin Türkiye’de, devletinde, vatanında, milletinde burada doğsun burada büyüsün o düşünceyle biraz da geldim yani. Türkiye’nin hani kalkındığını, dışarıdan baktığım kadar kalkındığını görünce hani işlerin iyiye gittiğini, çok güzel yaşam olduğunu düşünerek de geldim”.

(Katılımcı 33, Erkek, 34 Yaşında).

3.2.2.6. Anavatana Faydalı Olma Umudu

Dönüş motivasyonları arasında ülkede politik olarak bir şeyler yapma isteği bulunmaktadır. Buna var olan iktidara daha yakın ve daha uzak olan iki katılımcının aşağıdaki ifadeleri örnek verilebilir. Katılımcı 3 diasporik kimliğinden dolayı diaspora politikalarında aktif görev alma, o hususta faydalı olabilme niyeti taşımaktadır. Katılımcı 13 ise Almanya’dayken de Türkiye’yi takip ettiğini, toplumsal siyasal gelişmelerden hoşnut olmadığını ve hem kadın hem de sosyal demokrat kimliğiyle ülkesine siyasette yer alarak faydalı olmayı umduğunu dile getirmiştir.

“Ya şöyle dediğim gibi bu dernek vakıf işleri milli görüşte bulunduğum ortam... Tabi haliyle şey de vardı Almanya’dan ziyade Türkiye’nin gurbetçilerle ilgili bizimle ilgili yürüttüğü siyaset beğenmiyorduk yani hoşuma gitmiyordu. Masa başında Avrupa ile ilgili ahkâm kesmek olmaz diyorduk o ideallerle Türkiye’ye geldim yani.”

(Katılımcı 3, Erkek, 31 Yaşında).

“Biz patronumla siyasi konuları çok konuşurduk ve günümüzdeki yönetimin ilk yıllarında bana düşüncemi sormuştu Türkiye’de tapu gibi askerimiz var, bazı şeylere pabuç bırakmazlar ordumuz var pabuç bırakmazlar geldikleri gibi giderler demiştim. ... Zaten o yüzden yıllar geçtikçe siyasette yer almam gerektiğini düşündüm kadın olarak gerekliliğini düşündüm çünkü birilerinin siyaseti benim gibi birilerinin siyasete girmesi gerekiyordu, kadın olarak da siyasette girilmesi gerekiyordu. Çünkü bir şeyler sıkıntılı gidiyordu benim ailem de sosyal demokrattır.”

(Katılımcı 13, Kadın, 50 Yaşında).

Almanya’da edindikleri sosyal ve kültürel sermayelerini anavatanları olan Türkiye için kullanmak üzere, ülkenin gelişmesi için faydalı olma niyetiyle Türkiye’ye gelen katılımcılar da bulunmaktadır.

“Ben biraz daha idealist olarak aslında Türkiye’ye gelmeyi arzuladım. Eşim de yine aynı şekilde. Biz buraya kadar geldik. Bu kadar iyi kötü eğitim aldık. Kendimizi belirli bir donanıma, donanımla buraya kadar geldik. Bizim Allaha şükür Almanya’da güzel bir ortam hani ama bizim bu donanımla kendi vatanımızda, kendi insanımıza destek vermemiz, hizmet etmemiz gerekiyor. Karınca kararınca bizim de Türkiye’nin, insanımızın daha da iyiye gitmesi adına bir etkimiz bir katkımız bulunsun niyetiyle Türkiye’ye geldik.”

(Katılımcı 23, Kadın, 46 Yaşında).

Türkiye’de yanlış, eksik veya hatalı gittiğini düşündüklerini değiştirme isteği dönüş kararını etkileyen faktörler arasındadır. Yani sosyal ve kültürel sermayesini anavatana katkı sunmak amacıyla kullanmayı hedefleyerek geriye göç etmeye karar veren bu nitelikli kişiler Cerase’nin kategorizasyonundaki ‘yenilikçi geriye göç edenler’ arasında yer almaktadır. Almanya’dayken gördüğü veya duyduğu iyi ve kötü şeyleri deneyimlemek ve kötülerini düzeltme yönünde adım atmak bazı katılımcıların motivasyonlarından biri olmuştur.

3.2.2.7. Ekonomiye Bağlı Nedenler

Nitelikli grubun Almanya’dan dönüş kararını etkileyen nedenler içinde ekonomik faktörler oldukça zayıftır. Daha çok Almanya’daki önyargı ve ayrımcılık deneyimlerinin bir sonucu olarak iş hayatındaki haksız mülakat deneyimleri ve yükselmeler katılımcıların

farklı arayışlara girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu arayışlar Türkiye alternatifini katılımcıların gündemine getirmiştir.

“İşte buraya tatile geldiğimde kafamdan hep geçiyordu ya ben bu tiyatroyu seyretmek zorunda değilim veya bu filmi seyretmek zorunda değilim. Benim başka imkânlarım da vardır düşüncesiyle geldim. Buraya geldiğimde tatile geldim işte dedim bir üniversiteye de gideyim bir konuşayım yani nedir durum.”

(Katılımcı 16, Erkek, 60 Yaşında).

Türkiye’de yaşama kararında katılımcıların çoğunun Alman vatandaşı veya çifte vatandaş olmasının da payı olduğu görüşmelerde çok sıkça belirtilmiştir. Türkiye’ye alışamama, mutlu olmama yani beklenen veya umulanlarla karşılaşmama durumunda Almanya’ya dönme imkânının korunması kişilere güvence verdiğinden dönüş kararını daha rahat almışlardır. Bu güven aynı zamanda onları arafta bırakan nedenlerdendir.

Katılımcılardan yalnızca üç tanesi tarafından ifade edilen Almanya’daki iş yerlerinin Türkiye’ye yatırım yapması ya da çalıştığı merkezin kapanması nedeniyle başka bir şehre gitme zorunluluğuna karşılık Türkiye’de iş kurma girişimleri söz konusu olmuştur.

3.2.2.8. Güncel Türkiye Siyasetinin Almanya’daki Yaşama Etkisi

Türkiye’deki siyasi gelişmelere özellikle de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a Alman medyasında çok fazla yer verilmesi, Almanlar tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın diktatör olduğu söylemleri ve siyasi tutumunun eleştirilmesi, aile ve akrabaların bir araya geldiği buluşmalarda sürekli Erdoğan’dan konuşulması gibi nedenler zamanla itici faktörler arasında yer almaya başlamıştır. Türkiye’deki güncel siyasetin Alman medyasında bu kadar yer alması ve sürekli olumsuz sıfatların eşlik ettiği haberler katılımcılar için bir süre sonra rahatsız edici olmuştur.

“... Alman basınına açıyorsunuz Erdoğan şöyle kötü kötü kötü kötü ve sabah akşam şu an bir Alman kanalına açın Erdoğan hakkında bir illaki bir kanalın içinde bir yerde Erdoğan geçer illaki geçiyor çünkü klasik olan bir durum. Almanya’da şu soruluyor Alman soruluyor, diyor ki Almanya’nın Başbakanı kim Cumhurbaşkanı kim diye soruyor bilmiyor Türkiye’ninkini biliyor musunuz diyo evet Erdoğan diyor. Hani bu kadar çok medyada çıkan bir durum var... Onların yani Almanların hani şeyleri yüzünden şey yapılıyor yani her Alman arkadaşlarımla gitsem direk şey

yapıyor ilk, a naber nasılsın ne zaman geri geliyon a diyorum gelmiyorum diyorum.
Ya diyor diktatörlük işte Erdoğan şunu yaptı gazetecilere tutuklattı.”

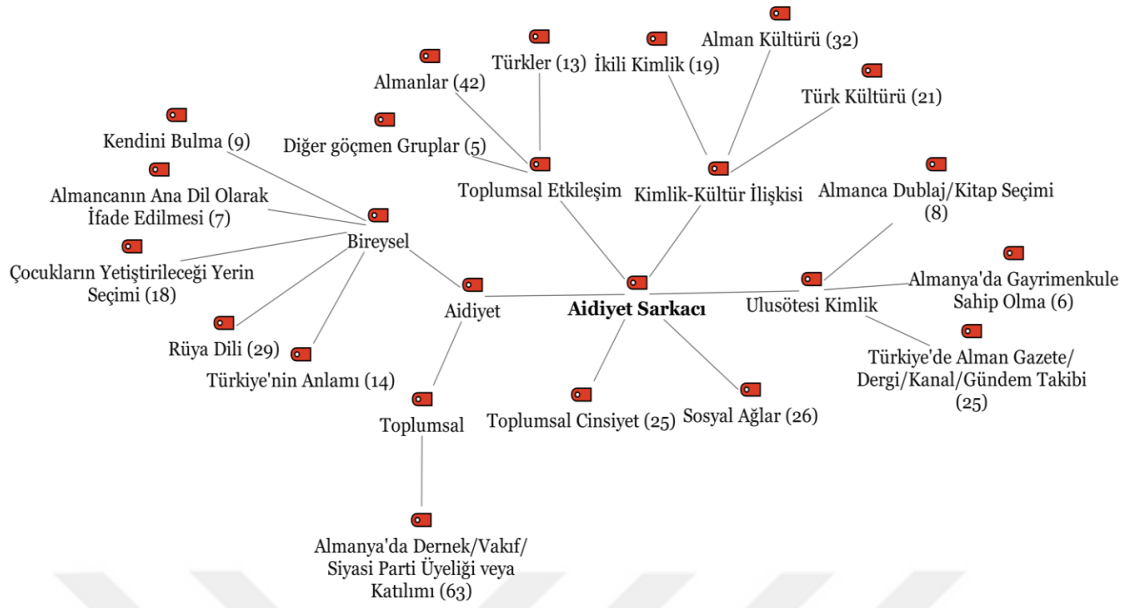
(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında).

Görüldüğü gibi dönüş kararı tek bir nedenden ziyade çok sayıda dinamiğin etkisinde gelişerek alınmaktadır. Katılımcıların hiçbiri yaşanan herhangi bir olay sonunda radikal bir kararla dönmemiştir. Nitelikli grubun dönüş kararlarında en etkili dinamik önyargı ve ayrımcılık gibi olumsuz deneyimler olmuştur. Diasporik kimliklerin arada kalma hallerini ‘yuva’ arayışı ile tamamlama niyeti katılımcılar arasındaki yaş, cinsiyet, meslek, din, ideoloji gibi tüm farklılıklardan bağımsız olarak temel güdüdür. Bu niyetin umulduğu gibi gerçekleşmemesine karşılık Alman veya çifte vatandaşlığın kurtarıcı özellik taşıdığı ve bu ‘riski’ almayı kolaylaştırdığı görülmüştür.

3.2.3. Aidiyet Sarkacı

Ait olma hissi, aidiyet, bireylerin diğer bireylerle bir arada yaşamasını sağlayan kavramlardan biridir. Aidiyetin kurulduğu toplum bireyleriyle ‘biz’, kurulmadığı kişilerle ‘onlar’ algısı oluşur. Aidiyet doğuştan edinilen bir kavram olmaktan öte bireyin kendine sorduğu ‘nereye aitim? / bana ait olan nedir?’ gibi bir soruya verilen cevaptır. Zira aidiyet her zaman bir mekâna ait olmak anlamına gelmemekte, eşyalar, kişiler vb. de kişiye aidiyet hissini verebilmektedir.

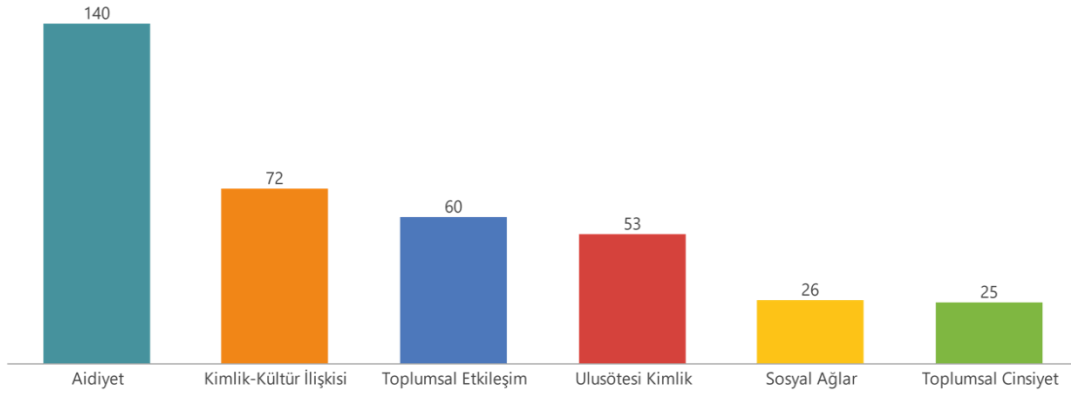
Göçmenlerin aidiyeti söz konusu olduğunda ise temelde göçmenin kaynak ülkesine ve hedef ülkesine dair hissettikleri ve düşündüklerine bakmak gerekmektedir. Genellikle anavatana aidiyetin kuşaklararasıda giderek azaldığına dair var olan genel kanıya rağmen kimliklerin ‘akışkan’ hale geldiği bu dönemde aidiyetin de değişen ve dönüşen yapısını gözden kaçırmamak gerekir. Yani kuşaklar için aidiyetin aynı şeyi ifade ettiğini düşünmek yanıltıcı olabilmektedir. Araştırmanın konusu bağlamında nitelikli Türk göçmenlerin iki ülkeye hissettikleri aidiyet hissi -farklı değişken ve dinamikler üzerinden- adeta bir ipin ucunda hareket eden ve denge konumunu muhafaza etmeye meyilli bir sarkaç gibi salınmaktadır. Bu bölümde bu salınım anlaşılmalı çalışılmaktadır.

Şekil 10: Aidiyet Sarkacı Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aidiyet sarkacı teması altı kategori ve bu kategorilerin kod ve alt kodlarıyla detaylandırılarak kodlanmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre aidiyetin hangi dinamikler üzerinden nasıl şekillendiğinin anlaşılma çabasında ilk olarak bireysel ve toplumsal aidiyetin etkenlerine bakılmıştır. Burada toplumsal aidiyeti anlamak için Almanya'daki dernek, vakıf, vb üyelik veya faaliyetlere katılma durumları, nedenleri ve bunların diaspora etkisi sorgulanmış; Türkiye'de kendini bulma, Almancanın ana dil olarak ifade edilmesi, çocukların yetiştirileceği yerin seçimi, Türkiye'nin taşıdığı anlam ve rüya dili üzerinden bireysel aidiyete odaklanılmıştır. Kimlik- kültür ilişkisi kategorisinde hangi ülke kültürünün katılımcıların kimliğini nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Almanya'da bulunulan süreçte hangi gruplarla daha çok etkileşim içinde olduğu ve bu etkileşimin hangi alanlarda gerçekleştiğinin anlaşılma gayreti ise üçüncü kategoriye meydana getirmiştir. Bu tema altında en fazla kodlanan dördüncü kategori ulus ötesi kimlik olurken bu, Almanca dublaj/kitap seçimi, Türkiye'de Alman gazete/dergi/kanal/gündemin takibi ile Türkiye'ye döndükten sonra Almanya'da gayrimenkul sahibi olma durumu üzerinden sorgulanmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra Almanya ile sosyal ağların nasıl ve ne şekilde sürdürülüp sürdürülmediği araştırılmıştır. Sonuncu kategori olan toplumsal cinsiyette ise özellikle kadın katılımcıların iki ülkedeki deneyimlerinin paylaşımına tanıklık edilmiştir.

Grafik 5: Katılımcıların “Aidiyet” Süreçlerini Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3.1. Bireysel ve Toplumsal Aidiyet

Toplumsal aidiyet daha çok Almanya’daki dernek ve vakıf gibi kuruluşlara üye olma ve faaliyetlerine katılma üzerinden sorgulanmıştır. Ayrıca bu kuruluşların Almanya’daki Türklere etkisi ve diaspora bağlamındaki katkısı da cevabı aranan sorular arasındadır.

Almanya’daki dernekler daha çok siyasi veya dini oluşumlar temelinde kurulmuştur. O nedenle dini hassasiyetleri güçlü olan ‘muhafazakârlar’ ile ideolojik duruşları yaşamlarında belirleyici olan grupların derneklere üye ve aktif olma deneyimleri belirgin ölçüde fazladır. Her iki grup için de dernekler anavatana aidiyeti korumada önemli roller üstlenmektedir. Bu rollerin başında şüphesiz gelenek göreneklerin yaşatılması ve gelecek kuşaklara taşınması gelmektedir. Örf ve adetlerin korunmasıyla dini ve milli kimliğin muhafazası ve sonraki kuşakların kodlarına işlenmesi hedeflenmektedir.

“...Buradaki derneklerin ortak amacı aslında örfü ve adeti korumak ve aynı zamanda mutlu olmak. Çünkü bildikleriyle geçmişinden kalan, geçmişten gelen tecrübeleriyle mesela 51 oynamak mutluluk veriyorsa Almanya’da da 51 oynamak istiyor. Ve kendine ortak arıyor. Namaz kılmak onu mutlu ediyorsa Almanya’da bir cami arıyor, cemaat arıyor. Çay ocağında mutlu oluyorsa Almanya’da bir çay ocağı arıyor. Futbol izlemek onu mutlu ediyorsa, Almanya’da bir futbol izleyebileceği bir kafe arıyor. Yani bildiklerinden veyahut da işte alışkanlıklarından aslında vazgeçmek istemiyor. Yeni alışkanlıklara insanoğlu çok fazla böyle açık değil. Hep böyle korkuyla, kaygıyla yaklaşır. Ama tadına da vardığı zaman belki oraya doğru gider. Hani bizim aslında oradaki derneklerin birinci, iyi mi yapıyor kötü mü yapıyor bilmiyorum, ama

onu engelliyor yani. Yeniliklere açık olmamızı engelliyor. Hiç olmasaydı o dernekler mecbur biz birahaneye gidecektik yani, nereye gidecektik. Sosyalleşmek için o tarz yerlere gitmemiz gerekiyordu, diskoya gidecektik, o tarz yerlere gitmemiz gerekiyordu. Çok güzel entegre, asimile olurduk yani. Sadece entegre değil asimile de olurduk. Belki benim çocuklarımın adı Ayşe, Muhammet olmazdı.”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

Birinci kuşak Türklerin para biriktirip anavatana dönmekle başlayan ve uzun süre korudukları kalıcı olmama niyetleri onları hem Almanlarla ilişki kurmaktan hem de temel gereksinimleri dışında yerleşikliğe dair herhangi bir inşadan uzak tutmuştur. İlk kuşağın büyük çoğunluğunun Türkiye’nin kırsal bölgelerinden gelmiş düşük eğitilmiş, geleneksel kıyafetler giyen, muhafazakâr bireyler olması Almanların ‘Türk’ algısını şekillendirmiş, onlara yönelik kalıp yargılar oluşturmalarına ve bu doğrultuda ayrımcı ve ötekileştirmeye giden tutumlara evrilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dışlanma deneyimi Türklerin daha da gettolaşmasına, anavatana aidiyetlerini sürdürmelerine ve kimliklerini muhafaza etmeye yönelik faaliyetler içine girmelerine neden olmuştur. Bu girişim hızlı ve sürekli artan dernekleşmeye dönüşmüştür. Bu dernekleşme süreci sonraki kuşaklarda da sürdürülmüştür. Önceki kuşaklarda daha az karşılaşılan ‘tanışma’ girişimleri sonraki kuşaklarda Almanlara da kapılarını açmaya, kendilerini ve kültürlerini tanıtmaya, önyargıları kırmaya yönelik faaliyetler yürütmüştür. Katılımcı 25’in belirttiği gibi milli ve dini kimlik örüntülerinin bütünleştiği, ‘ben kimim?’ sorusunun ‘Türk ve Müslümanım’ şeklinde cevaplandığı bir biçime dönüşmesi söz konusu olmuştur. Bu dönüşüm Perşembe’nin açıklamasındaki göçmenlerin yaşadıkları ülkelerdeki ayrımcılık deneyimleri kendi kimliklerine sığınma, bunun doğal bir sonucu olarak dini ve milli kimliklerin yeni anlamlar kazanmasını akla getirmektedir. (2005: 122).

“Tabi ki oluyor vakıflar o kurumlar olmasa o insanların bir araya gelebilecekleri bir yer yok. İşte kermesler düzenliyorlar festivaller düzenliyorlar bir araya gelip paylaşımlar yapıyorlar benim üniversite tez şeyimde konumda göçmen çocukların boş vakitlerini nasıl değerlendirdikleriyle alakalıydı. ...Çok çok faydalı yani öyle bir kimlik oluşuyor ki o çocuklar da milliyetçi kimlik oluşuyor. Yani din ve milliyetçilik bir arada oluyor yani öyle bir kimlik oluşuyor burada mesela öyle değil Türkiye’de dini milliyetçi de vardır yani dindar milliyetçi de vardır dindar olmayan milliyetçi de vardır ama orada din ve milliyetçilik Müslümanla milliyetçilik Türklük eşit neredeyse eşit. Yani belki pratik olarak namaz kılmıyordur çocuk ama ben Türküm

Müslümanım diye kendini tabir ediyor dindar olarak tabir ediyor inançlı olarak tabir ediyor ki bu kurumların çok büyük etkisi var.”

(Katılımcı 25, Kadın, 34 Yaşında).

Gelenek göreğın korunması yanında dernekler kuşaklar arası dayanışmayı da sağlamaktadır. İkinci kuşaktan üniversite eğitimi alan ve iyi işlerde çalışan kişilerin sonraki kuşakları motive etme ve onlar için rol model oluşturma misyonları vardır. Onların tanışmasını, buluşmasını, ikinci ve üçüncü kuşağın hem anavatana hem de evrensel kültüre aidiyetin oluşmaya başladığı ve Kaya'nın (1999: 37) ‘modern diasporik kimlik’ diye adlandırdığı bu yeni kültürel kimliğin oluşumunda önemli bir rol üstlenmişlerdir.

“Çok olumlu etkilediğini düşünüyorum çünkü sadece sizi olumlu etkilemiyor, sizler de orada bir örnek teşkil ediyorsunuz üniversite mezunu olduğu zaman, mühendis olarak çalıştığınız zaman, o derneğe gelen yeni jenerasyona bir örnek oluşturmuş oluyorsunuz. İşte bak ... da (katılımcının ismi) üniversiteyi bitirdi, mühendis olarak bir şirkette çalışıyor. Oradaki gençlere bir örnek model oluşturuyorsunuz. Oradaki derneklerin çok büyük etkisi var. ...Yani ben her zaman onu söylüyorum; ben bu noktaya geldiysem bu başarıyı elde ettiysem, bizim önümüze de işte arkadaşlar, abiler büyükler olarak işte üniversite okuyorlardı biz de onları model alıyorduk. Bak işte o da bu üniversite okuyor, işte yok bu şirkette çalışıyor filan onların bize çok büyük katkıları oldu. Onlar olmasaydı annemizin babamızın etrafımızda vereceği örnek anlamında çok az insan vardı yani. Topluluk olarak bir cami derneği, veyahut futbol kulübünde, bir dernekte o aktiviteyi bulabiliyorsunuz.”

(Katılımcı 2, Erkek, 38 Yaşında).

Burada tam da Kaya'nın tespitindeki anavatana, dine ve etnisiteye bağlı oluşan diasporik kimliğin gençlere hem dayanışma hem de güvende olma hissi verdiğini hatırlamak gerekir. (Kaya, 2000: 67). Bunun örnekleriyle hem Katılımcı 2 hem de Katılımcı 24'ün ifadelerinde karşılaşılmaktadır. Bunlardan aktarıldığı gibi anavatana dair aidiyet örüntülerinin anlatıldığı ve konuşulduğu buluşmalar sayesinde bireyler yalnız olmadığını ve değerli olduğunu hissetmektedir. Böylece Alman toplumunda yaşadıkları dışlanma ve ayrımcılığın doğurduğu yalnızlık ve değersizlik hissine karşılık güçlenmektedirler. Eğitim hayatında, iş yaşamında veya sosyal hayatta karşılaşılan tüm ötekilik deneyimlerinden -geçici dahi olsa- sıyrılmayı ve daha mutlu hissetmeyi sağlamaktadır.

“Ben kafamda hala şu soruyu cevaplayamadım; Almanya’da doğmuş büyümüş artık üçüncü, dördüncü nesil bir Türk, kendini Türk mü hissetmeli, Alman mı hissetmeli, doğrusu ne?... Ama bir şeyi, bir doğruyu savunmak ve orada gençlere yani büyükler tarafından bu konuyu oturup konuşabilme fırsatı tanımak aynı zamanda hani dinini, kültürünü, tarihini öğrenmek mesela biz, bir hocam istiklal marşını bize anlatmıştı, ben çok etkilenmişim mesela. Halen şimdi söylediğimde de yine etkilendiğimi fark ediyorum. İşte bu insana farklı bir özellik katıyor. Seviniyorsun, gurur duyuyorsun Türk olduğunla, bu da insanı güçlü kılıyor. Ben mesela onun çok değerli olduğuna inanıyorum. Çünkü bunu sizden, okulda başarısız da olsanız bir taraftan dışlansanız da kimse elinden alamaz. Çünkü sizin. Ve bir değer yani çok içinizde, siz gurur duyduğunuz, mutlu olduğunuz bir kimliğe sahip oluyorsunuz. Ondan sonrasını çözmek daha kolay oluyor ama hani o şey yoksa o zaman toplumun sizi nasıl yargıladığı sizi mutlu veya mutsuz ediyor, orda da başarının etkisi var. Her insan başarılı olamaz. Yani ekonomik olarak, akademik olarak dolayısıyla olmak da zorunda değil.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Katılımcıların bir kısmı tüm bu olumlu buldukları etkilerin yanında bazı olumsuzluklara neden olduğunu da düşünmektedir. Türkiye’deki siyasi partilerin desteğiyle kurulan ve onların Almanya’daki uzantıları gibi faaliyet gösteren derneklerin olumlu etkileri olmadığı ifade edilmiştir. Buna söz konusu siyasal partinin politika ve söylemlerinin Alman hükümeti ile arasındaki olası gerginliklerinden doğrudan Almanya’daki Türklerin etkilenmesi başlıca neden olarak gösterilmiştir.

Almanya’daki derneklerin az sayılmayacak kadarı aslında bir cami etrafında başlayan sonra genişleyen, bazılarının dini cemaatlerle veya siyasi partilerle bağları olan kuruluşlardır. Yani din temelli oluşmuş dernekler de bulunmaktadır. Katılımcılar tarafından bu derneklerin sonraki kuşaklardaki gençlerin kimlik sorgulamalarında olumsuz etkileri olduğu, kimliksel bunalımın yarattığı sarılma ihtiyacının bayrak ve dine yönlendirildiği bunun da geleneksel ataerkil kodların pekişmesiyle sonuçlanabildiği ifade edilmiştir. Aşağıda göçmen kadınlarla ilgili uzun süredir çalışmalar yürüten Katılımcı 37, dini gerekçelerin referans gösterilerek kadınların ve kız çocuklarının baskı gördükleri örneklerle çok karşılaştığını belirtmiştir.

“İdeolojik yaklaşımı olmayanların çok şey hani yararlı işler de yapabildiğini gördüm şeylerin Türkiyelilerin. ... Ama birçok dernek çok kendi içine kapalı çalıştığı için ve

aslında ideolojik çalıştığı, ideolojik derken dinsel ideolojiden de bahsediyorum. ...Bunların özellikle ikinci üçüncü kuşakta biraz bocalayan gençleri etkilediğini düşünüyorum. ... Böyle bocalayan gençler için kimlik arayışında kötü bir rol oynadıklarını düşünüyorum ben bazı derneklerin. Özellikle de dini derneklerin ve milliyetçi derneklerin. Bu tarz çalışmaları işte mesela biz Türk'üz biz şöyle yaparız, biz Müslümanız biz böyle yaparız gibi. ... Bizim oraya gelen, tabi kadınlara yönelik çalışıyorduk biz. ...Ne biliyim işte çocuğunu, kadını eve kapatmaktan Almanca öğrenmesini engellemekten vs bir sürü şeyler. Özellikle kadınlara yönelik çok fazla baskı olduğunu ben biliyorum. Ve bunun da aslında şeylerle ne diyim dini gerekçelerle vs yapıldığını veya kültürel gerekçelerle yapıldığını. Bunları işte aşmaya çalışan bir sürü çalışmalar vs yaptık biz de.”

(Katılımcı 37, Kadın, 57 Yaşında).

Lakin Almanya'daki Türkleri yekûn ve homojen bir topluluk olarak algılamak ve öyle yaklaşmak önemli yanılgılara neden olmaktadır. Kaya ve Kentel'e göre birinci ve ikinci kuşak daha çok Türkiye'deki egemen söylemi yeniden üretirken, son kuşağın gençleri kozmopolit kimlik, yurttaşlık, kültürel farklılık gibi kavramlara değinmektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda birinci kuşak ekonomik sorunlara, 1980'li yıllarda ikinci kuşak kaynağını Türkiye'den alan siyasi içerikli söylemlere, 90'ların sonlarından itibaren üçüncü kuşak ise kültürel diyaloga, hoşgörüye, çokkültürlülüğe dönük bir algıya odaklanmıştır (2005: 126). Bu dönüşen algı diaspora lobicilik faaliyetlerinin dünyadaki giderek artan öneminden etkilenmiş ve uğradıkları haksızlıklar karşısında Almanlarla kendi dillerinde mücadele etmenin önemini ortaya koymuştur. Bunun en temel icraatlarından olan iyi seviyede Almanca bilmek farklı ideolojik kökenlere sahip tüm Türkler tarafından kabul görmüştür.

“Ya bu derneklerin bir kısmı dini yapıya sahip o yüzden ben hep uzak durdum zaten dine karşı bir antipatim olduğunu da söyleyebilirim çok doğru bulmuyordum. Yani gerçekten derneklerin faydası var mı dernekler sizin biraz izole olmanızı da sağlıyor çünkü orada yabancı birisi olarak yaşadığınızda ben hep asimilasyon taraftarıydım yani oradaki Türklerin mutlaka bir şekilde bu Alman yaşamı öğrenmeleri gerektiğini oraya adapte olmalarını gerektiğini bütün bu dernekler buna engel olmuştur o açıdan hep uzak durdum.”

(Katılımcı 22, Erkek, 53 Yaşında).

Ayrıca bu derneklerin kişilerin yaşadıkları toplumdan izole olarak sadece kendi aralarında zaman geçirmelerine, Türkçe konuşmalarına, kendi kültürleriyle haşır neşir olmalarına ve dolayısıyla Almanya'ya entegre olmanın önünde büyük bir engel teşkil ettiği de derneklerin görüşmelerde konu olan olumsuz etkileri arasındadır.

Entegrasyon söz konusu olduğunda genellikle azınlık olan grubun ev sahibi topluma entegre olması beklenir. Lakin bu süreçte ev sahibi toplumun reaksiyonu da önemlidir. Göçmen gruplar için kullanılan 'paralel toplumlar' sadece azınlık olan toplumun ev sahibi toplumdan ayrışma eğilimini göstermez. Tıpkı aşağıda Almanya doğumlu Katılımcı 39'dan aktarıldığı gibi kalıpyargı ve önyargılara maruz kalma, dışlanmışlık hissi, ayrımcılık deneyimleri neticesinde Türklerin içine kapanarak kendi azınlık gruplarıyla yaşama eğilimine girdikleri görülmektedir. Yani paralel toplumlar iki grubun karşılıklı reaksiyonu neticesinde oluşmaktadır.

“Bir kitap okumuştum, ne diyordu o mesela, hani bir tane paralel toplum var Almanya'da, bir tane paralel toplumlar hani. Türk toplumları ve Alman toplumu yan yana yaşıyor ama birlikte değil. ...Bu hani Almanların da çok payı var. Neden? Sonuçta bizleri hani dışladıkları için. Ben mesela kendi içime kapanan bir Türkiyeli değilimdir. ...Ben yani öyle kendi derneklerime, kendi işte camilerime, düğünlerime kapanan biri değilim. Ben size karşı geldim ve açılmak istedim sizden. Ama beni dışladınız, önyargılarla. Beni sürekli babamın beni 16 yaşında birilerine sözlemesi, vermiş dediğiniz şey gayet hakaret aileme karşı, çok ayıp bir şey. Bu sefer ne oluyor siz dışlanınca dernekler giriyor araya. Türk dernekler, kendi aralarında örgütleniyor, camileri oluyor, alevi dernekleri oluyor, bir türlü sol dernekler var ve insanlar o derneklere gidiyorsunuz, ben daha çok dini derneklere gitmedim. ... hani herkes benim gibi ama işte bu eğitilmiş kesimin, Türkiye'ye gelen kesim biraz daha benim gibiler. Ben şimdi oradaki yabancı, Türk toplumuna ayak uydurabilen biri değilim, içinde olmak da istemiyorum. Değerlerimiz çok farklı. Almanlarla da aynen. Onlar da gayet saygısız ve gerici bir kesim var ama çok böyle hani çok da entelektüel kesim kesinlikle vardır, küçük. Onlara da bir türlü erişemiyorsunuz. Mesela ne oluyor, yalnız kalıyorsunuz, yani ruhunuz kalabalığın içinde yalnız oluyorsunuz yani ruhunuz çürüyor.”

(Katılımcı 39, Kadın, 44 Yaşında).

Bu paralel toplum, gettolarda yaşama veya entegre olamama halinin Türkiye toplumunun entelektüel gelişimini olumsuz etkilediği de katılımcıların değindiği konulardan biridir.

Yüksek eğitimli ve güçlü kariyere sahip kişilerin sayısının hala yetersiz olduğu ve Türkiye’de gibi yaşam sürdüren kişilerin varlığının diasporanın gelişimini hem anavatana hem ev sahibi topluma etkisinin sınırlı kaldığı düşünülmektedir.

Kişilerin toplumsal aidiyeti dışında bireysel aidiyetleri de yaşam biçimlerini şekillendirmekte ve gündelik hayat pratiklerini etkilemektedir. Bu doğrultuda bireysel aidiyetin anlaşılma gayreti Almanca dili, Türkiye’nin anlamı, çocukların yetiştirileceği yerin seçimi, rüya dili gibi dinamikler üzerinden sürdürülmüştür. Aşağıdaki katılımcıların ifadelerinde Türkiye’ye geldikten bir süre sonra kendilerini nasıl bulduklarını, gündelik hayat içindeki deneyimlerinden fark ettiklerini belirtmişlerdir.

“İstanbul’daki buluşmalarımıza Almanlar falan da katılıyorlardı bu gruba çok düzenli olarak her ay organizasyon yapıyorduk ve Almanya’dan dönen arkadaşların aslında Türkiye’deki Türklerden farklı olduğunu kültürel olarak daha iyi anladım. Yani biz hep ya da dönenler de bunu daha iyi anladılar çünkü hep Türk’üz Türk’üz diye geliyorlardı Türkiye’de Türk olmadıklarını anladılar ve Alman olduklarını anladılar, daha çok Alman. Mesela bir iş yerine girdiğinde önden sözleşme isteyen ya da ne bileyim hani sözleşme olmazsa işe girmeyen gibi böyle hani Almanya’da ne gerekiyorsa bir hani usulde onu bekleyen Türkiye’de insanlar vardı. Yani gelenler arasında ve onlar aslında gerçek entegrasyonu veya diğer ülkeye karşı fikirlerini döndüklerinde daha iyi oluşturdular, yani bazı şeylerin kıymetini daha iyi anladılar ben de dahil olmak üzere buna. Yani buna çok şahit oldum.”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 yaşında)

Yukarıda Katılımcı 38 hem kendi hem de arkadaşlarının deneyimlerinden yola çıkarak kendilerini Türk olarak adlandırmalarına rağmen dönüş sonrasında Türkiye’de yaşamaya başlayıp, gündelik rutinelere tanıklık yapmaya başladıkça ‘Türklerle’ kültürel farklılıklarının fazla olduğuyula yüzleştiklerini ifade etmiştir. Almanya’da rutin olan usullerin Türkiye’de karşılık bulmaması iki ülkeyle ilgili de fikirlerini gözden geçirmeleriyle sonuçlanmıştır. Elbette bu ve benzeri yüzleşmeler bu gruptan bir kısmının yeniden Almanya’ya gitmesine neden olmuştur.

“Şöyle ben aslında 7-8 yıldır sonra böyle döndüğümüzü fark ettim. Yani aslında buralı olduğumuzu fark ettim. Ama nasıl fark ettim. Bir gün biz tatile gittik Almanya’ya. 5-6 yıl boyunca biz burda yaşıyoruz. Ama Almanya’ya gidince böyle daha rahat ediyorduk. Ben de en azından hani uzun bir tatilden geri döndüm gibi

hissediordum. Bak 5 yıl sürdü, 6 yıl sürdü. Sonra bir senesi gittik yine, çocuklar hasta oldu. Ve bir anda böyle ne yapacağımızı bilmiyorduk ve o 5 yıl boyunca da yine Alman doktoruna götürüyorduk çocukları, hani bizim bir çocuk doktorumuz vardı. Kontrollerini falan yaptırıyorduk. Pardon sekiz yıldan sonra olması lazım. Niye, biz bu expat dönemi bitince ben Türkiye'deki ...' geçtim. Oradaki SSK ve sosyal sigorta, SSK'ya geçtim dolayısıyla bizim orada hiçbir şeyimiz kalmadı. Ondan sonraki sene gittiğimizde doktorlardan şimdi nasıl randevu alacağız, hangi doktora gideceğiz, hastaneye götürüyoruz. Kendimi biraz böyle şey hissettim orada, sıkıldım ya Türkiye'ye gitsek de ben şu doktorumuza götürsek demeye başladım. Ondan önce mesela doktorumuz Almanya'daydı. Şimdi doktorlarımız Türkiye'de mesela, bir örnek olarak (gülümseyerek). Orada aslında anladım biz artık şey, buradaki şeye alıştık, ortamımıza sağlık, eğitim, ekonomi, eğlence falan çok sıkılıyorum Almanya'da. Çok komik. Hani ailem olmasa çok fazla gitmem de. Mesela ben şeyi, nerede gömülmek isterim. Mesela klasik bir soru. Ben köyümüzde gömülmek isterim.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Türkiye'ye döndüğünü sekiz yıl sonra Almanya ziyaretinde çocukları hasta olduğunda idrak ettiğini ifade eden Katılımcı 24, doğup büyüdüğü Almanya'ya ailesi dışında nasıl aidiyetini kaybettiğini, orada zaman geçirmekten keyif almadığını söylemiştir.

“... Çünkü yani var olamıyordum. Hep sürekli monoton, sürekli asık suratlar, sürekli karanlık, sabah güneş doğmuyor, akşam güneş çok erken batıyor, kimliğimle var olamıyordum. Ben ben değildim sanki. Ben anonimliği çok seven bir insanım ve yaşadığımız yer küçük, küçüktü. Annemi tanıyan çok, beni tanıyan çok. Ben şehirde kaybolmayı çok severim. Bunu sağlayamıyordum orada. Burada mesela o daha çok hoşuma gidiyor. Hani semtten çıkıyorum kimse beni tanımıyor. İşte istediğimi yapabiliyorum mesela en basit.”

(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında).

Almanya'daki Türkler arasında yaygın olan bir arada ve kapalı gruplar halinde yaşama hali özellikle genç kuşak için daha otokontrol sahibi olmayı gerektirebilmektedir. Bu durumun sıkıcı etkileri ve mizacıyla çelişen bireylerde aidiyet bağlarını zedeler nitelik taşıyabilir. Bu duruma iklim, Almanların mesafeli tutumu, monoton, sosyal hayatın hareketsizliği gibi itici faktörlerin de eklenmesi durumunda yaşanan ülkeye aidiyet sorgulanır hale gelmektedir. Yukarıda Katılımcı 27'nin ifade ettiği “var olamıyordum”

hissi kişinin oradaki yaşamını ağırlaştırmaktadır. Türkiye’de tüm bu faktörlerin olumlu hale dönmesi katılımcının anavatana aidiyetini güçlendirerek ‘kendini bulma’ hissini tatmasıyla sonuçlanmıştır.

İki dilin konuşulduğu ortamlarda bulunan ve bu iki dille aynı iyi seviyede iletişim becerisine sahip olma durumuna iki dillilik denir. Almanya’daki Türkler de pek çok göçmen grup gibi iki dillidir. Ebeveynlerinden Türkçe öğrenip eğitim hayatında Almanca ile ilk kez karşılaşma durumu yaygın olsa da iki dili de aynı anda öğrenmeye başlayanlar da vardır. Katılımcıların tamamı yüksek eğitilmiş olduğundan iyi seviyede Almanca hatta genellikle İngilizce, İspanyolca başta olmak üzere üçüncü bir dile daha hâkimlerdir. Görüşmeler esnasında “Almancam ana dilim” ifadesini kullanan katılımcılar olmuştur. Bu Almanca seviyelerinin iyi olduğu anlamına gelecek şekilde kullanılmakla beraber kendilerini Almanca ifade etmekten memnun olduklarını söyleyenler de vardır.

“Hatta şöyle bir şey de var; Almanca benim için bir rasyonel dil, Türkçe duygusal dil. Mesela ben oğlum, ben Almancayı daha iyi konuşuyorum hala. Aslında benim anadilim Almanca ona bakarsanız. Ama aslında da değil. Şöyle, ana dil ne beklersiniz? Kusursuz olmasa bile yani çok rahat konuşabilecek olduğunuzu. İlk öğrendiğiniz dil, ana dil. Ama ben oğlumu hiçbir zaman veya kızımı Almanca sevemem. Ve o duyguyu ithaf etmiyor bana. Bunu çok düşündüm, niye böyle? Şu sonuca vardım, çünkü ben ailemde annem, babam mesela Almanca bilmediği için hep Türkçe konuşurduk. İşte “Oğlummmmm” diye severdi annem bizi, “mein Sohn” diye sevmeyi bizi hiçbir zaman.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Aileleriyle kurdukları iletişim dilinin Türkçe olmasının kendilerini tam ifade edebilmiş hissetmeleriyle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Yukarıdaki katılımcının ifadelerindeki rasyonelliğin Almanca duygusallığın Türkçe ile ilişkilendirilerek belirtilmesi de Türk toplumunun duygusal bir toplum olması, bu toplum bireyleri için ‘tamamlanmış’ hissetmenin ancak Türkçe ile olabileceğine işaret etmektedir.

Çocukların yetiştirilmesi için ülke seçiminin dinamikleri değişse de temelde bireysel aidiyeti, hangi kültüre ait olduğunu göstermektedir. Katılımcılar genellikle Almanya’da kendilerinin deneyimlediği veya tanıklık ettiği ayrımcılıkla çocuklarının karşılaşmasını istemediğinden Türkiye’yi seçtiklerini ifade etmiştir.

“Fakat günlük hayatta sırf dış görünümünle dışlanmıyorsun. Dış görünümle insanlar sen buraya ait değilsin diye sana sürekli bir baskıyla bu duyguyu sana empoze etmeye çalışıyor maalesef. Bunu fark ediyorum bu yüzden de çocuklarımın daha aslında özgür yaşaması için biraz da hani bunu belki söyleyebilirim. Orada hiç böyle bir dert edinmesinler, böyle bir yabancı olduklarını hissetmesinler gibi. Bazen böyle düşünüyorum, uzun vadeli olarak.”

(Katılımcı 19, Kadın, 43 Yaşında).

Etnik ve dini kökenleri nedeniyle kalıp yargı içeren imalar, ötekileştirme ve ayrımcılığa maruz kalmamaları, yabancı olduklarını hissetmeden büyümeleri için Türkiye’ye yerleşme kararı alınmıştır. Ayrıca okulda ailelerin olumsuz yaklaşımı ve medyanın etkisiyle siyasetin sınıflarda ‘diktatör Erdoğan’ söylemleriyle yer alması da yabancılık hissini artırmaktadır.

Çocukların yetiştirileceği yerin seçiminde diğer önemli kriter ise Türk kültürüne, gelenek ve göreneklerine göre yetiştirme isteğidir. Burada kültürel kimlik örüntüleri yanında ikinci bir kültürü de edinerek bakış açısının genişlediği iki kültürlülüğün zenginliğine ithaf vardır.

Almanya’da azınlık toplumunun bir üyesi olunmasının sürekli hissettirilmesi -orada doğup büyümüş olursa dahi- zamanla sıkıcı hale gelmekte, ‘...ama’ ile başlayan cümlelerin ceplerde hazır tutularak kişinin kendisini her koşulda açıklamak zorunda hissettirilmesi gibi pek çok neden kişinin ‘eksik’ hissetmesiyle sonuçlanmaktadır.

“Yani şey Türkiye’de dediğim gibi yani seçtiğim bir yer rahat hissediyorum. Hani seviyorum Türkiye’yi hani her şeye rağmen çok eğlenceli yorucu ve eğlenceli bir yer (gülerek) daha güzellikleri hak ettiğini düşünüyorum da yani inşallah olacak. Yani biraz Türkiye işte dediğim gibi iki taraf da ev ama daha çok ev. O binanın binanın altyapısı burası. Seçtiğim ev Türkiye.”

(Katılımcı 42, Kadın, 47 Yaşında).

“Eve dönmek. Çünkü orada evde hissetmediğinizde, evet orada doğdum. Garip yani doğuyorsunuz bu ülkede ve evde hissetmiyorsunuz, vatanınız gibi hissetmiyorsunuz. Bence çok garip bir his. Başka bir şey tanıımıyorsunuz ki aslında. Başka bir ülkeden gelmemişsiniz, sizin günlük normaliniz o ama oraya ait hissetmiyorsunuz.”

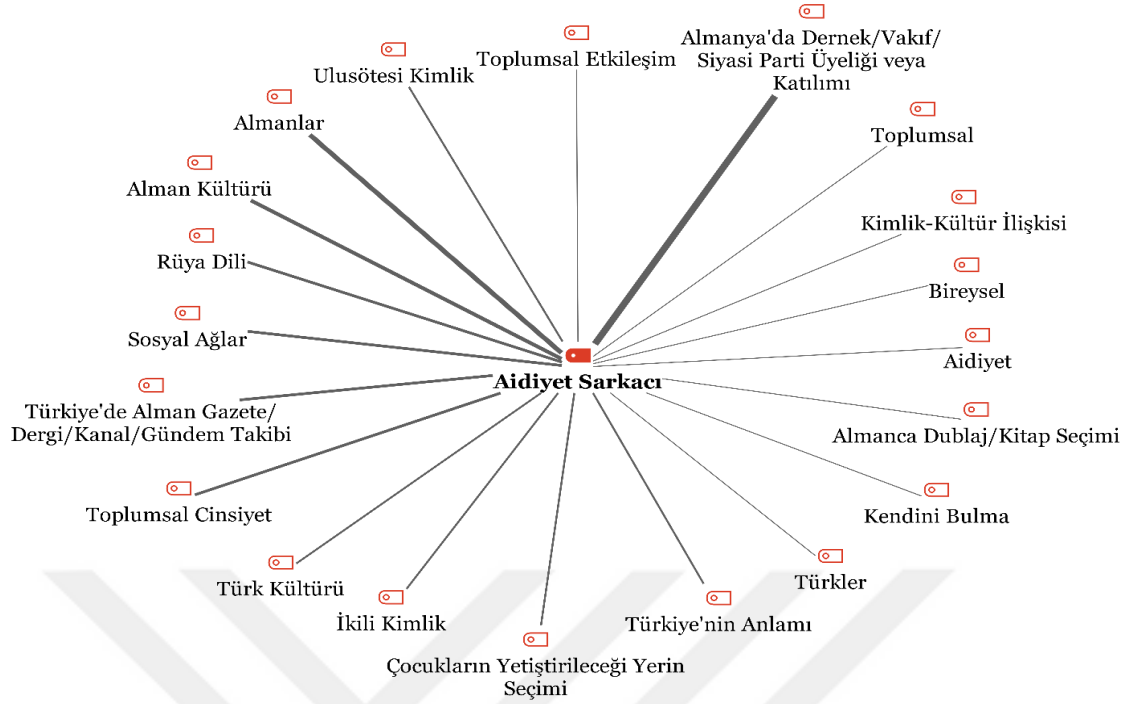
(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında)

İnsanın tamamlanmış hissettiği yer ‘yuva’ dır. İki evleri olan bu insanların yuvaları Türkiye’dir.

“Ben buraya gelirken hatta anneme şey dedim “Anne beni gurbete mi yolluyorsun memlekete mi yolluyorsun” demiştim.” (Katılımcı 5, Kadın, 34 Yaşında).

Almanya’da doğup büyüyen Katılımcı 5’in annesine sorduğu soruda kendisinin tatillerde gördüğü ve anne babasının memleketi olan Türkiye’nin daha önce hiç yaşamadığı için gurbet mi yoksa kültürüne yabancı olmadığı, dilini bildiği, akrabalarının olduğu bir yer olarak da memleket gibi mi algılaması gerektiğinin belirsizliği, ileride de detaylandırılacağı üzere, Almanya’da doğup büyüyenler için Türkiye’ye göç etmenin ne kadar ‘dönüşü’ içerdiği paradoksal bir durumdur.

Katılımcıların rüya dili ise genellikle gün içinde hangi dili daha çok kullandıklarına göre değişkenlik göstermektedir. Ayrıca genellikle aileleriyle veya diğer duygusal konuşmaların yapıldığı konuları içeren rüyalarda Türkçe görme durumu daha yaygındır.

Şekil 11: Katılımcıların Aidiyetini Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile Gösterimi²³

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3.2. Kimlik- Kültür İlişkisi

Göç ve kimlik ilişkisi içinde kimlik, genellikle bir etnisite, din veya kültürle ilişkilendirilerek grup aidiyeti ile bağlantılı açıklanmaktadır. Bu klasik kimlik tanımlamaları değişmeyen ve belirlenmiş bir yaklaşım olması ve bireyin etkisizleştirilmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Hall’a göre kimlik tamamlanmış ve değişmez değildir. Aynı zamanda bireyin de karar alma özgürlüğü olan bir sürece tekabül eder (1990). Baumann da bireylerin sosyal dünyayla nasıl bir ilişki kurdukları ve seçimlerini öne çıkararak, değişken ve geçişken bir kimlik anlayışı ortaya koymuştur (2005:188). Bireyselliğin vurgulandığı bu anlayışta da kişinin kurum ve gruplarla kurduğu ilişkinin kimlik sürecinde yok sayılmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kabul edilen kimlik anlayışı bunlardan birinin ön plana çıkarılmasının ötesinde ikisinin de yok

²³ Katılımcıların Aidiyetini Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile Gösterildiği şekildeki çizgi kalınlıkları katılımcıların sıklıkla ifade ettiği kodlardır. Yani çizgi kalınlıkları sıklık ifade etmektedir.

sayılmadan bireyin sosyal dünyayı nasıl algıladığı, deneyimleri, seçimleri ve kurum/gruplarla kurduğu ilişkiler üzerinden ele alarak kullanılmaktadır.

Göçmen kökenlilerin kimlikleri çoğu zaman hem bulundukları ülke hem de köken ülkelerinin kültüründen etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Göçmen kökenli çocukların köken ülkelerinde doğup büyümeseler dahi kimlikleri iki ülkenin etkisiyle oluşmaktadır. Köken ülkeleriyle bağlar aileleri, göçmen dernekleri ve aynı köken ülkeye mensup göçmen gruplarla kurdukları ilişki sayesinde meydana gelmektedir. Yani aileler, dernekler, göçmen grubun diğer üyeleri, uluslararası medya, anavatan ziyaretleri gibi tüm dinamiklere yaşanan toplumun kültürel öğelerinin eklemlenmesiyle bireyin bütün bunlara yönelik seçim ve algılarından oluşan kendini yeniden konumlandırışı kimlik oluşum süreçlerine tekabül etmektedir.

Katılımcıların tamamı kimliklerinin oluşum sürecinde her iki ülkenin kültürel öğelerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Konulara göre birinin etkisi daha ön plana çıkmaktadır. Örneğin dini hassasiyetleri yüksek bireyler yaşamlarında Türk kültürünün pek çok konuda etkili olduğunu ifade etmiştir. Aile, arkadaş gibi sosyal ilişkilerde ve hayatın her alanında yaratıcı ve esnek olma kabiliyetinin oluşumunda Türk kültürünün etkili olduğu yaygın olarak ifade edilmiştir.

“Çocukken aldığımız aile terbiyesi aile eğitiminden dolayı Türk kültürü tabii. Uzun süre Almanya'da yaşamamın, Alman şirketlerinde çalıştığımız için belirli bir Alman kültüründen de etkileniyorum çok fazla olmasa da ama orantı olarak yüzde yetmiş yüzde yetmiş beş Türk'tür seksen de olabilir çok düşük Alman kültürüdür.”

(Katılımcı 29, Erkek, 52 Yaşında).

Alman kültüründen etkilendikleri başlıca konular iş hayatında ve sosyal yaşamdaki disiplin, düzen ve dakiklik olmuştur. Öyle ki Türkiye'ye döndüklerinde de adapte olmakta en güçlük çektikleri alanlar yine bu konulardaki sorunlarla ilgilidir.

“Mesela arkadaşlarım mesela iş hayatında garantici (gülerek) çok garanticiyim çok çok detaycıyım. Bunu eşim her zaman söyler hatta böyle insanlar tuhaf karşılaşsın diye detaycı olduğumda kendisi Almanya'dan geliyor da o şekilde alışmış (gülerek) diye uyarı yapıyor ki insanlar tuhaf karşılaşsın güvensiz garanticilik ile güvensizlik geliyor aslında yani böyle sürekli emin olmak istiyorum bazı şeylerden. Sadece hani

güvenerek sözde kalsın istemiyorum çok şeyi böyle yazılı istiyorum orada gerçekten Alman kültüründen çok bir şeyler kaptığımı düşünüyorum.”

(Katılımcı 34, Kadın, 31 Yaşında).

“Alman kültürünü de kaptık, Türk kültürü de var ama orada yaşıyorsunuz ister istemez oranın şeyini de kapıyorsunuz. Dakiklik mesela. ... Otobüs bileti aldım. Akşam saat 19.00’da otobüs biletim, 19.00’da gelecekti. Baktım saat 19.00 otobüs yok. İçeri girdim hemen otobüs gelmedi, yarım saat gecikir dedi. Gittim baktım yarım saat geçti, dedim yarım saat geçti (gülerek). Adam da demiştir herhalde. Öyle dakik şeylerim var. Sokağa çöp atmamak. Mesela sigara içiyorum, yere sigara atmamak. İşte karşıya geçerken ışıkları beklerim yeşil ışığı. Yaya geçidinde aslında arabalar bizi beklemesi gerekiyor normalde ama burada beklemiyorlar biz yaya olarak onların bize yol vermesini bekliyoruz (gülerek). Öyle şeyler var.”

(Katılımcı 5, Kadın, 34 Yaşında).

Bu noktada Du Bois’in ‘çifte bilinç’ (double consciousness) kavramı akla gelmektedir. Amerika’daki siyahlarla beyazlar arasındaki ayrımların sonuçlarını açıklamak için kullandığı çifte bilinç kavramı ile bireyin kendine başkalarının gözüyle bakan yani siyahların kendilerini beyazların gözünden görüp ona göre değerlendirdiği duyguyu tarif etmektedir. Du Bois Amerika’daki siyahların kendilerini beyazların hem içinde hem dışında hissettiklerini bu kavramı kullanarak anlatmıştır. Bir başka deyişle bu ikilikten dolayı siyahilerin kimlikleri ikiye bölünmüştür veya iki bilince sahiplerdir (1999:9). Göçmenler için köken ülke ile yaşanan ülkenin kültürel öğeleri içinde bireyin sosyal dünya algısı ve kurumlar/gruplarla ilişkisiyle şekillenen ikili bir kimlikten söz edilmektedir. Bilhassa birinci kuşak sonrasındaki ikinci ve/veya üçüncü kuşak genellikle çifte bilince sahip olmaktadır. Almanya’daki Türklerde de ikinci ve üçüncü kuşağın kimlik ve aidiyet süreçleri çifte bilinçle açıklanabilmektedir. Zira bu nesil için daha önce kullanılan ‘tireli/ melez/ hibrit/ çokkültürlü kimlikler’ (Kaya, 2004; Kaya ve Kentel, 2005; Abadan-Unat, 2017) gibi ifadelerde de kastedildiği üzere bu kuşakların kimlik oluşum süreçleri ebeveynlerinkinden farklılık göstermekte, çifte bilince sahip heterojen bir topluluğu oluşturmaktadırlar.

“Ya sistematik çalışma sistemim Alman yani ilk önce veriler nedir paldır kültür başlamam bir şeye veriler nedir onları toparlamaya çalışırım ya da ne bileyim daha önceden yapılmış mı ona bakarım işte örnekler var mı, taslak var mı vs o Alman

tarafım ama yaratıcılık Türk tarafım herhalde hayalperestliğim falan Türk tarafım ikisi birleşince güzel oluyor ama birbiriyle çelişebiliyor da tabiki. Ya işte sisteme bakıyorsanız yaratıcılığınız ne kadar hani şey yapsa da şey hayal gücüm yani genelde var ya hani o biraz Türk tarafı (gülerek).”

(Katılımcı 42, Kadın, 47 Yaşında).

“Dökümantasyonda Alman’ım. Muhabbet de Türk’üm yani” (gülerek). (Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

İlk sosyalleşmelerini Almanya’da yaşamış yukarıdaki dört katılımcının ifadesinde görüldüğü gibi iki farklı kültürün varlığına rağmen önemli ölçüde iç içe geçmiş, heterojen bir yapıdan söz edilmektedir. Gündelik hayatlarında birden fazla kültürle etkileşim içinde yaşayan bu bireyler seçtikleri ve değiştirebildikleri bir kimlik anlayışını deneyimlemektelerdir. Çoğunun ebeveyninin yaptığı gibi etnisite veya dini referans olarak kendilerini konumlandırmamakta etkileşim içinde oldukları tüm kültürel öğelerin etkisiyle yeni ve daha karmaşık yapıda bir kimlik inşa etmektedirler. Bu minvalde Song da göçmen çocukların bulundukları benimsediklerinden aileleri zorluk çekse de kendileri kimlikler arası geçişi daha rahat yapabilmektedir (2003: 118).

3.2.3.3. Almanya’daki Toplumsal Etkileşim

Almanya’daki Türk göçmenler daha çok kendi grupları arasında toplumsal etkileşim içindedir. Bunun başlıca nedeni Almanların mesafeli olması ve dışlayıcı tutumları ile birlikte Türklerin asimile olma kaygısından dolayı kendi grupları veya diğer göçmen gruplarla sosyal hayatı paylaşmalarıdır.

“Biz yakındık Almanlara. Yani görüşüyorduk onlarla. Ama ağırlık tabi neydi arkadaş çevremiz yine yüzde 80 Türk’tü. Yine Türk’le görüşüyorduk. Çünkü ruhen daha yakın hissediyorsunuz, ruhen daha iyi şeysiniz, daha samimiyetlik kurabiliyorsunuz. Onun için onlara daha yakındık ama Almanlarla da görüşüyorduk. Ha tatile çıktığımız olmadı ama Almanla, yok tatil öyle olmadı. Sadece gidip gelme, ziyaret şeklinde.”

(Katılımcı 46, Kadın, 52 Yaşında).

Almanlarla kurulan ilişkiler ise değişkenlik göstermekle beraber kurulan tüm olumlu ve güzel cümlelerin sonu yine de ‘bizimki gibi değil’ diyerek tamamlanmıştır.

Türkiye’ye gelirken işe başlama sürecinde destek olması için arkadaşına para hediye eden Alman arkadaş, komşuluk ilişkisinde dini farklılıklara saygı duyularak mangal yapan veya yemek hediyeleşmesi sürdüren Alman komşu; oynadığı futbol takımındaki Alman arkadaşları kendileri alkollü içecek tüketirken Müslüman arkadaşlarına kola getirdiğinden tercihlerine saygı duyulduğunu hisseden Katılımcı 33 gibi çok olumlu deneyimler mevcuttur. Lakin tüm bu farklılıklar bir biçimde tarafların dikkatini çektiğinden sınırlar varlığını hep korumuştur.

Yani ne kadar birbirinin evine gelip gitme, birlikte yemek yeme, hediyeleşme gibi bilumum güzel deneyime rağmen Türkiye’deki gibi burada alışıldığı gibi bir etkileşim söz konusu olmamaktadır. Katılımcılar tarafından bu deneyimlerin dahi ancak uzun süre tanıyıp belli bir güven ilişkisi kurulduğunda mümkün olduğu gözlenmiştir. Fakat aynı zamanda Akdeniz insanın çok alışık olmadığı ve mesafeli bulduğu bu etkileşimin Almanların doğasında olan, aileleriyle de dışarda görüşüp birbirinin hesabını ödemeyen bir zihin dünyasına sahip oldukları gerçeğini bilen katılımcılar bunun onların ‘normali’ olduğunu belirtmişlerdir.

“Mesela şirkette çalışırken orada, işte on euro filan yoksa cebimde, bazen on euro aldığım arkadaşlar oldu. O da benden aldığı oldu. Ama herkes birbirine geri verdi yani anlatabiliyor muyum? O şekilde böyle bir şey oldu yani. Öyle bir alışveriş oldu. Şöyle arkadaş bana gelmişti, “ya sen bana beş euro borcun var hala beş lira vermen lazım” dediği zaman bile olmuştu yani. Yani bence şey, işte hemen oradaki şeyi gösteriyor zaten farkları gösteriyor. Biz mesela beş euro için, ben sizden beş euro alayım sen benden beş euro almıştın bana beş euro ver çekinirsin hani anlatabiliyor muyum, yani o şekilde. Yani öyle bir şey. O istiyor zaten ya da çok yine başka bir örnek. Yemek yerken mesela yemek ortamında filan herkes kendi yemeğini ödüyor, tamam mı? Yani ama mesela biz yemeğe çıksak ya ben ödeyeyim, yani anlatabiliyor muyum? Böyle olur. Mesela ben öyle bir şey yaptığımda orada da, Allah Allah sen benim yemeğimi niye ödüyorsun ki? Çok garip bir şey. Anlam, anlam veremiyor o şekilde.”

(Katılımcı 30, Erkek, 38 Yaşında).

Aşağıda Katılımcı 15’in örneğinde olduğu gibi Almanların aileye bakış açısı ve aile içindeki kurallar Türklerden oldukça farklıdır. Arkadaşını eve yemeğe götüren Katılımcı 15, annesinin yaptığı yemek teklifini yapılan şeyin ev hanesine göre adetli yapıldığından

reddettiğini aktarmıştır. Bu örnek de evde pişen yemeğin dahi bireyselleştirildiği bir ailenin söz konusu olduğunu göstermesi nedeniyle iki toplumun ayrılıklarını iyi resmetmektedir.

Görüşmelerde Almanya’da tanıştığı Almanlarla en yakın arkadaşlıklarını kurduğunu belirtenler de olmuştur. Öyle ki yılda birkaç kez yüz yüze görüşüldüğü, ev sahipleri yokken evlerinde kaldığı, birlikte tatile gidildiği ilişkilerden söz edilmektedir. Ulusötesi alanda bu toplumsal etkileşim sürdürülmektedir.

“Hala mesela görüştüğümüz, okulda birlikte olduğumuz ve şu anda kendi İsviçre’de profesör olan iki arkadaşımız var. En yakın arkadaşlarımız onlar diyebilirim. İkisi de şeyli Alman. Çocuklarının doğuşundan işte birlikte tatile, onlar buraya geldi, biz oraya gittik beraber İsviçre’de tatil yaptık, onlar buraya geldi birlikte yaptık. Biz yaparız yani. Her sene iki kez görüşüyoruz. Onlar geliyor, biz gidiyoruz vs. Çok yakın arkadaşlıklarımız var yani. En yakın arkadaşlarımız onlar bile diyebilirim. ...Bir başka arkadaşımız, onlar Yunanistan’a gidiyordu. Evleri boştu üç katlı aynı böyle müstakil tek bahçeli falan bir ev. “Bizim ev boş bizim evde kalın” dediler. Biz de gittik orada kaldık mesela. Onlar Yunanistan’da tatil yaptı, biz de onların evinde kaldık. Bu tarz şeyler çok bizim arkadaş çevremizde var yani.”

(Katılımcı 37, Kadın, 57 Yaşında).

Şekil 12: Aidiyet Sarkacı Teması Kod Bulutu ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3.4. Ulusötesi Kimlik

Kimlik ve yer birbirini tamamlayan iki kavramdır. Kimliğin inşasındaki faktörlerden biri yer/mekândır. Ulus devlet sınırlarıyla belirlenmiş ulusal kimlik anlayışı sınırın dışındakileri öteki olarak kabul etmiş, devletin tüm resmi düzenlemeleri ve faaliyetleriyle bu kimlikler yeniden üretilmiştir (Vertovec, 2004: 979). Küreselleşme ve kozmopolitizmle sınırların ve kimliklerin içe içe geçtiği, flulaştığı yeni bir inşa süreci yaşanmıştır (Vertovec, 2004: 979). Vertovec’e göre ulusötesilik ve kimlik, doğası gereği yan yana getirilmesi gereken kavramlardır. Bunun nedenlerinden ilki, bir yandan birçok insanın ulusötesi ağlarının, genellikle bir menşe yeri ve bununla ilişkili kültürel ve dilsel özelliklere dayanan bir tür ortak kimliği paylaştıkları algısına dayanmasıdır. Bu tür ağlar, sosyo-kültürel ve politik faaliyetlere katılımın yanı sıra iletişim veya kaynak ve bilgi alışverişi kalıplarıyla belirlenir. İkincisi ise bazı çağdaş göçmen grupları arasında, belirli bireylerin ve gruplarının kimlikleri, birden fazla yere yayılan sosyal dünyalar içinde müzakere edilir (2001: 573).

“Şu anda iki ülke arasında yaşayıp, gidip geliyorum. Almanya’da da bi evim var, oraya gidiyorum. Burada da yaşamak istiyorum. Yani her iki taraf da ne diyim yani birini göz ardı edemiyorum. Yani burada olduğumda orayı da özleyorum. Orada olduğumda burayı da özleyebiliyorum.”

(Katılımcı 43, Erkek, 61 Yaşında).

“Yani biz Gulliver’in seyahatlerini yaşıyoruz hayatımızda yani yurtdışından dönen insanların hayatı budur. Gulliver’in seyahatleri ya cüceler dünyasındayız ya devler. Kendi dünyamızı asla bulamayız, hep iki koltuk var ikisinin arasındayız ama rahat oturduğumuz da görülmemiştir yani.”

(Katılımcı 45, Erkek, 50 Yaşında).

Çoğu zaman karmaşık gelse de görüldüğü gibi ulusötesi göçmenler uluslararası sınırları aşan gündelik hayat pratiklerine sahip bireylerdir. Bu doğrultuda Pries de ulusötesi alanların ekonomik bağlar ile gündelik hayat deneyimlerinin bir arada olduğu ulusötesi pratikler ve kimliklerin belirlenmesinde rol oynadığını belirtmiştir (2001:8). Katılımcıların da kendilerinin ifade ettiği gibi aynı anda iki sosyal alanda olabilen, ‘ne orada ne burada veya hem orada hem burada’ olma durumudur. Bu sosyal alanlar coğrafi sınırların ötesinde zihinsel süreçleri de kapsayan bir anlama sahiptir. Bu doğrultuda

katılımcıların Türkiye’deki yaşamlarında gündelik hayattaki ulusötesi pratiklerini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur.

“Daha çok Almanca okurdum, hala daha çok Almanca okuyorum ama tek tük Türkçe okuyabiliyorum şu an. Okuyordum ama bana daha akışkan geliyor Almanca. Benim Almancam zaten Türkçemden kat kat daha iyidir. Bence o yüzden daha rahat...”
(Katılımcı 8, Kadın, 35 Yaşında).

“Ya Türkçe seslendirme kesinlikle hoşuma gitmiyor. O zaman da hoşuma gitmiyordu hala gitmiyor yani. Dizi film izlesem mutlaka Almanca izlerim, ondan hayatım boyunca kopacağımı zannetmiyorum yani. Orada yani binde bir tartışma programı falan izlerdim. Fakat daha çok işte haberleri açıp böyle kısa bir bakardım, izlerdim o kadar yani. Genel olarak dizi film izleyecek olursam da mutlaka Almanca izlerim.”

(Katılımcı 33, Erkek, 34 Yaşında).

“Alman filmi varsa ben Almanca açarım genelde Türkçe izlemem. O şekilde yani telefonda haberlere bak mesela bilgisayarım işyeri veya telefonum işyerinde Almanca ayarlıdır ya Türkiye’den alsam bile o cihazı kendime Almancada daha iyi ifade edebildiğim için veya daha iyi anladığım için Almanca ayarlarını ettim.”

(Katılımcı 34, Kadın, 31 Yaşında).

Katılımcıların Türkiye’deki yaşamlarında kitap veya film/dizi/maç yorum dili seçimleri ağırlıklı Almanca olduğu görülmüştür. Almanca seçeneğinde daha akıcı geldiğini ve kendilerini daha iyi hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Ulusötesicilik, göçmenlerin yaşadıkları ülke ile anavatanları arasındaki bağları incelemektedir. Bu doğrultuda Almanya’dayken Türkiye’ye Türkiye’deyken Almanya’ya dair gelişmeler katılımcıların neredeyse tamamı tarafından takip edilmiştir. Almanya’dayken ailelerinin evinde televizyonda genellikle Türk kanallarının izlendiğini, akşamları haberlerin ve dizilerin takip edildiğini belirtmişlerdir.

“Her gün yapıyorum. Alman televizyonu var İstanbul’da. Şu anda şeyde yok Antalya’da ona üzülüyorum. İnternette yine de haberleri takip ediyorum, izliyorum. Almanya’yı evet takip ediyorum ben. Beni ilgilendiren bir ülke çünkü o kültürden de ben çok şey aldım, minnettarım da yani. Beni eğitti, belli bi seviyeye getirdi. Bunu da unutmamak gerekiyor. Ve Alman toplumuyla, değerleriyle örtüşen bi bakış açım

da var. Dolayısıyla kopamıyorum ordan. Takip ediyorum düzenli olarak. Uydularımız da var vesaire, şu anda internet üzerinden de genelde yapıyorum. Almanya’da olduğumda da Türkiye’deki haberleri izliyorum. Aynı şekilde karşılıklı olarak.”

(Katılımcı 43, Erkek, 61 Yaşında).

“Yani şöyle artık pandemiden beri her sabah alışkanlık edindim. İşe başlamadan önce kahvaltımı yaparken, Alman devlet kanalı var ya ARD diye onun akşam sekiz haberini izliyorum. En son gecenin haberini. Her akşam haberleri izliyorum ARD’nin. Bazen Spiegel’e giriyorum evet Spiegel dergisinin alıp okuyorum arada bir. Şimdi uzun süredir alamadım çünkü pandemiden dolayı gelmedi. Şimdi de inip bakmadım gelmiştir belki. Almanya’ya gidince alıyorum. Spiegel’i takip ediyorum. Aslında benim artık gazete okuma alışkanlığım da bitti okursa Spiegel okuyorum. Türk gazeteleri hemen hemen hiç bakmıyorum.”

(Katılımcı 39, Kadın, 44 Yaşında).

Türkiye’deki gündelik ulusötesi yaşam pratikleri arasında Almanya’ya dair gündemin takibi, gazete veya dergilerin okunmasına devam edilmesi, uydu taktırarak Alman kanallarına erişim sağlanması bulunmaktadır. Oradaki alışkanlıkların sürdürülme isteği, Almanya’daki gelişmelerin kendilerini ilgilendirdiğinin düşünülmesi, Almanca bilgisinin gerilememesi ve Türkiye’deki politik ortamın yoruculuğu karşısında alternatif tercihi gibi nedenler bu ulusötesi pratiğin sürdürülmesine gerekçe olarak gösterilmiştir.

Katılımcılardan hâlihazırda yalnızca altısının (Katılımcı 10, Katılımcı 25, Katılımcı 26, Katılımcı 30, Katılımcı 43, Katılımcı 44) Almanya’daki gayrimenkulleri durmaktadır. Almanya’daki bağını koparmak istemediğinden ve hala bir ayağının orda olmasından dolayı evlerini satmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu altı kişiden ikisi ise evini kiraya verdiğini, bir gün kendilerinin veya çocuklarının Almanya’ya gitmesi durumunda kullanabileceklerini söylemişlerdir. Katılımcılar arasında Almanya’dayken evleri olduğunu ama ülkedeki kiracı-ev sahibi sürecinin zor ve yorucu olması nedeniyle uğraşmak istemediklerinden Türkiye’ye gelirken sattıklarını söyleyenler de olmuştur.

3.2.3.5. Sosyal Ağlar

Katılımcıların Türkiye’ye geldikten sonra Almanya ile sosyal ağlarının nasıl ve hangi dinamikler üzerinden sürdüğü anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların büyük kısmının

Almanya ile en önemli sürdürdüğü ağ, aileleri veya akrabalarının varlığıdır. Onları görmek için yılda en az bir kez olmak üzere Almanya ziyaretleri sürdürülmektedir. Lakin pandemi sürecinde bunun zaman zaman sekteye uğradığını da eklemişlerdir.

“Çocuklarımla birlikte, ailemle birlikte, yılda bir kere en az gidiyoruz yani, o şekilde. Bir ayağımız yine orada yani. Bir şekilde şeyimizi koparmadık yani öyle söyleyeyim. Bizim bir WhatsApp grubumuz var. Böyle doğum günlerinde, dini bayramlara, şurada burada şey yapıyoruz yani. Yazışıyoruz yani. O şekilde de iş, Alman iş arkadaşlarıma şeyim devam ediyor hala.”

(Katılımcı 30, Erkek, 38 Yaşında).

Almanya'daki yakın arkadaşlarla bağlarını sürdürenlerin sosyal ağ paylaşımı onların ziyaret edilmesi, düzenli telefon görüşmesi, görüntülü konuşmalar ve mesajlarla devam etmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle bu ağların korunmasının kolaylaştığını düşünen katılımcıların büyük kısmı Türkiye'de de Almanya ile ilişkili işlerde çalıştığından yıl içindeki iş ziyaretleri sayesinde de sevdikleriyle görüşme imkânı elde ettiklerini belirtmişlerdir.

Almanya'da sadece aile, akraba, arkadaş ziyaretlerini değil ülkedeki aidiyetlerine dair alışkanlıklarını sürdürmeyi veya yılın belli dönemlerinde orada olmayı sevdiklerini de ifade etmişlerdir. Noel zamanını arkadaşlarıyla Almanya'da sevdiği şehirlerde geçirmeyi seven Katılımcı 37 belli başlı alışkanlıklarını ve sosyal ağlarını korurken aynı zamanda ulusötesi bir aidiyet geliştirdiğini de göstermektedir.

3.2.3.6. Toplumsal Cinsiyet

Kadınların temel haklara erişimin ve yaşadığı eşitsizliklerin temelinde küresel ölçekte kabul görmüş toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıplaşmış yargılar bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından cinsiyete biçilen roller ve beklentilerdir. Kadın katılımcıların genel kanısı iş hayatında kadının yaşadığı eşitsizlikler küresel bir sorundur. Bu nedenle kadınların kariyerleri söz konusu olduğunda özellikle de erkeklerin yoğun olduğu sektörlerde kendilerini kabul ettirme çabası içine girmeleri ve onlarla eşit olduklarını göstermek için ekstra çaba içinde olmaları gibi deneyimlerden çokça bahsedilmiştir.

“İlk Bayern'de çalışmaya başladığım zaman Türk olmamdan ötürü ve onların konuştukları Bavyeraca Almancayı anlayamadığımdan ötürü benle dalga geçiliyordu ama onu mesela bir İtalyan vardı orada bir erkekti bir İtalya'ndı onun

yaşadığını düşünmüyorum görmedim. Zaten ne kadar kabul etmesek de şöyle bir olay var yabancı olmanın verdiği bir şey var kadın olmanın verdiği bir şey var. Şimdi hani bunları da birbirine çok karıştırmamak lazım teknik olarak kadın olarak dünyanın neresinde olursanız olun zaten hep 1-0 yenik başlıyorsunuz bunun yenilgisini yaşadım ama ayrıca yabancı olmanın şey de çok fazlaydı etkileri de.”

(Katılımcı 21, Kadın, 43 Yaşında).

Yukarıda Katılımcı 21’in ifade ettiği üzere erkeklerin yoğun olduğu bir sektörde kadın olarak var olma mücadelesinin yanında ‘yabancı/göçmen kökenli bir kadın’ olarak bulunmanın yarattığı çifte eşitsizlik durumu söz konusudur. Buna benzer biçimde ‘Müslüman, göçmen kökenli bir kadının’ eşitlik mücadelesi, ayrımcı ve önyargı içeren tutumlardan sıyrılarak iyi bir kariyere sahip olması dünyanın hemen her yerinde benzer bir zorluğa karşılık gelmektedir. Bunu en iyi açıklayan kavramlardan biri feminist teori içinden ‘kesişimselliktir’. Her kimliğin eşitsizliğe neden olduğu bir dünyada birden fazla kimliğin bir kişide kesişmesi aynı derecede yükselen eşitsizliğe tekabül etmektedir. Yani Müslüman göçmen kökenli kadın hem Müslüman hem göçmen hem de kadın kimlikleri nedeniyle derinleşen eşitsizlik ve hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmaktadır.

“Aslında Almanya’da Müslüman kimlikli kadın olmak çok zor Türkiye’de de Almanya’daki fırsatları ve şartları bulmak çok zor. Yani çocuklu bir aile yaşantısına uygun çalışma saatleri, izne çıkma ücretsiz izne çıkma, doğumdan sonra doğum izni emzirme izni ya ne biliyim bu süreçte maddi destek falan tabi ki Almanya batı ülkeleri bu konuda çok güzel. Türk eğitim sistemi özellikle biz Müslüman olarak bu ayrımcılığı yaşıyoruz zaten ama bir tık gerisinde bu ayrımcılığa maruz kalmamış olsak fırsatlar çok güzel yani ya da dediğim gibi cinsiyet burada çok ön planda erkek olsaydım bu çok kolaydı.”

(Katılımcı 25, Kadın, 34 Yaşında).

Katılımcılar tarafından iki ülke arasında kadın olmakla ilgili farklılığın ortaya çıktığı alan kadınların sosyal yaşamlarıdır. Olumsuz deneyimler her iki ülkede de görülmekle birlikte Türkiye’de daha yaygın olduğuna dair bir kanı söz konusudur. Kadın olarak yalnız yaşamanın, istenilen saatte dışarı çıkabilmenin vb. Türkiye’de Almanya’ya kıyasla daha zor olduğu düşünülmektedir.

“Almanya’da da burada da kadın olduğunuz için kariyer yapmanız zor. İki tarafta da aynı. Kadın olduğunuz için iki tarafta da maaşınız daha düşüktür. Maaş adaletsizlik

vardır. Zannetmeyin burada sadece o var, Almanya’da da var o. Kadınlar da daha az para kazanıyor, kadın oldukları için. Kariyer konusunda erkeği tercih ediyorlar Almanya’da. Hani o, aynı şeyler orada da var. Bu her yerde var. Kadınların ikinci planda olması iş hayatında. Almanlarda da var hani, kadın daha çok evde, çoluk çocuk düşünmesi, onlara düşünce onlarda da var. Burada daha çok tabii. Burada daha yaygın var. Bu ortak şeyleri. Farklı olan şeyleri, bir bayan olarak o Münih’teki, Almanya’daki yaşamımız daha kolay, bir bayan olarak. Burada biraz, bir düşünüyorum, daha zor. Hani oturduğunuz mahalle önemli. Her mahallede oturamıyorsunuz. Sosyal yapısı önemli. Yalnız bayan olarak diyelim oturacaksınız, muhafazakâr mahallelerde oturamazsınız. Belli yerde, Kadıköy, Şişli, Cihangir, Beyoğlu’nda yani. Mahallelerimiz bellidir, en pahalı yerlerdir. O onu görebiliyorum. Bayan tabi rahatsız edilebiliyor, kendi haklarını aramada zorluk çekebiliyor. Adalet, eşitsizlik, cinsel taciz gibi şeyler burada daha yaygın. Evet, burada daha yaygın. Ha orada da oluyor tabi ama burada çok görüyorum yani, hakikaten burada çok görüyorum.”

(Katılımcı 46, Kadın, 52 Yaşında).

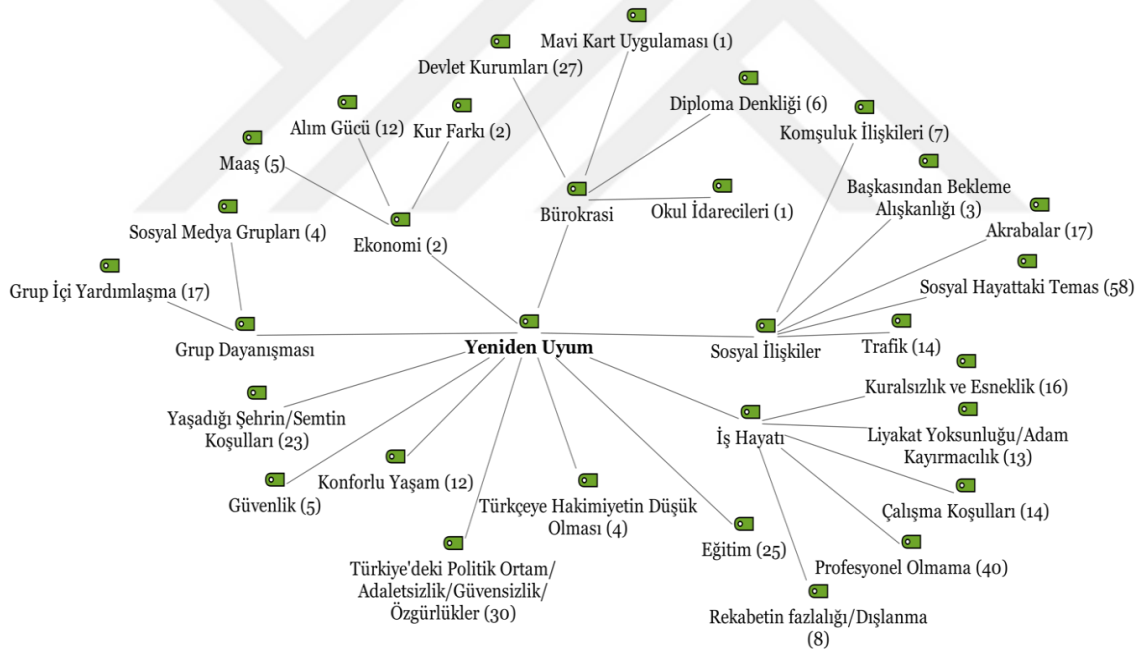
“Almanya’da daha rahattım diyim. Almanya’da daha rahattım. Orada çok şey yok ne diyim, orda da var şey taciz etme filan şeyleri ama daha usturuplu (gülerek). ... Ama Türkiye’de daha fazla tabii ki. Türkiye’de de ben feminist bir kadının, kadın hareketine katılmış bir kadının, bir sürü şeylerim vardır yani. Taciz edenlere tepkiler anlamında. Ama Türkiye’de çok daha fazla yaşadım bunu. Almanya’da sokaklarda daha rahat, akşamları daha rahat gezebiliyorsunuz, yani gezebiliyorum. Hala da öyle. Ben ama şimdi adada yaşıyorum tabii. Adada böyle bir sorunum yok da yani çok rahat yaşıyorum da ama iki ülkeyi karşılaştırsanız gerçekten öyle bir fark var. Güvenli hissediyor musun dersanız, hissediyorum aslında yani. Şey değil. Ama kendime güvendiğim için. Üstüne başına dikkat etme, kıyafet. Yoo, ben hiçbir yerde de öyle bir şey hissetmiyorum. Yani şunu giyersem şöyle olur, gibi bir şeye sadece Gaziantep’te hissediyorum biraz. Yaşadığınız kente de bağlı. Hani biraz ortamlara bağlı. Ben hatta son zamanlarda gittiğimde baktım kısa etek giyiyorum, dizüstü etek giyiyorum falan bakıyorlar. Niye bakıyorlar bunlar bana diyorum, çok alışıktı olduğum bir şey benim. Biraz da şey, kiloluyum falan ya dikkat çekiyorum. Neyse, bu sefer her gittiğimde mini etek giymeye başladım. Alışsınlar diye. Rahatsız oluyorum tabii ki yani bakışlardan rahatsız oluyorum.”

(Katılımcı 37, Kadın, 57 Yaşında).

Kadınların kıyafet seçimi konusunda Almanya'ya kıyasla Türkiye'de daha 'hassas' davranmaları gerektiği düşünülmektedir. Bilhassa ülkenin bazı bölgelerinde veya bir şehrin bazı semtlerinde daha rahat giyinebildiklerini, geceleri sokakta tek başlarına yürüyebildikleri ama diğer yerler için bunun mümkün olmadığını dile getirdikleri örneklerle karşılaşılmıştır. Kıyafet seçimi noktasında kendisine oto sansür uygulayan veya uygulamayan her kadın bir şekilde bu toplumsal kodlardan rahatsızlığını ve küresel ölçekteki eşitsizliklerden mutsuz olduklarını dile getirmişlerdir.

3.2.4. Yeniden Uyum Süreçleri

Yeniden uyum ise herhangi bir nedenle anavatanından ayrılan göçmenlerin bir süre sonra anavatanlarına yaşamak üzere dönmeleri sonucu ülkedeki yaşama sosyal, kültürel, psikolojik, siyasal, hukuksal ve ekonomik bağlamda uyum sağlaması sürecine denmektedir.

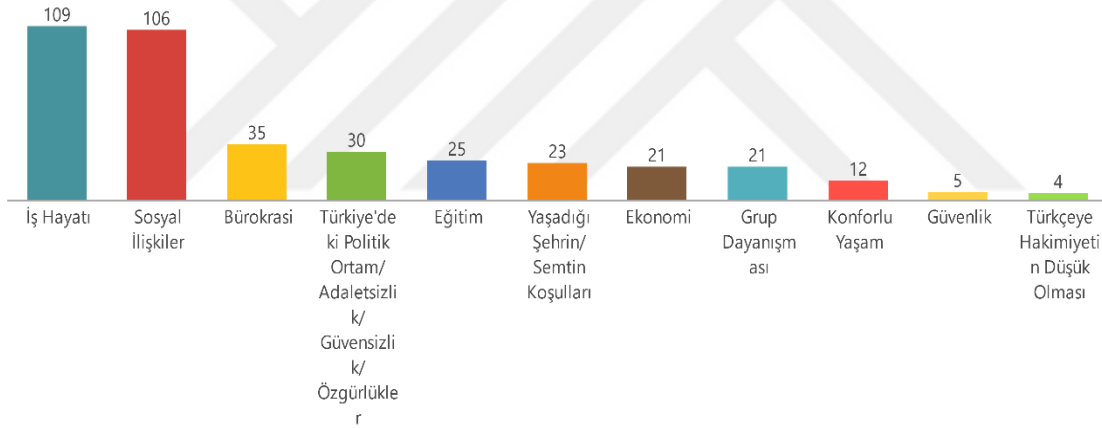

Şekil 13: Yeniden Uyum Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yeniden uyum teması on bir kategori ve bu kategorilerin kod ve alt kodlarıyla detaylandırılarak kodlanmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre Türkiye'deki adaptasyon sürecini etkileyen dinamiklerin neler olduğu ve sorunlu alanların hangileri olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak uyum

sağlamada en çok sorun yaşanan iki alan iş hayatı ve sosyal ilişkilerdir. İş hayatındaki sorun alanları denetimin olmaması, rekabetin fazlalığı, profesyonel olmama, çalışma saatleri ve koşulları, kuralsızlık ve esneklik, liyakat yoksunluğudur. En çok ikinci uyum sağlamada zorluk çekilen kategori olan sosyal ilişkiler içinde arkadaşlar, komşuluk ilişkileri, akrabalar, aile, trafikteki karşılaşmalar, başkasından bekleme alışkanlığı ve sosyal hayattaki temas kodları bulunmaktadır. Devlet kurumları, okul idarecileri, mavi kart uygulaması, diploma denkliği kodları bürokrasi kategorisindedir. Dördüncü kategoride Türkiye’deki politik ortam/adaletsizlik/güvensizlik/özgürlüklere dair katılımcı ifadeleri bulunmaktadır. Eğitim bu temanın beşinci kategorisidir. Bu tema altında en fazla kodlanan altıncı kategori ekonomi olurken maaş, kur farkı ve alım gücü ile ilişkilendirilmiştir. Sonra sırasıyla grup dayanışması, konforlu yaşam, güvenlik ve Türkçeye hâkimiyetin az olması kategorileri gelmektedir.

Grafik 6: Katılımcıların “Yeniden Uyum” Süreçlerini Etkileyen Dinamikleri Gösteren Kod Temelli Frekans Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.4.1. İş Yaşamındaki Koşullar

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak iş yaşamında karşılaşılan sorun alanları denetimin olmaması, çalışma saatleri ve koşulları, rekabetin fazla olması, kuralsızlık, liyakat yoksunluğu, profesyonel olmama durumudur. Türkiye’de iş yaşamındaki denetimsizlik hali yaygın bir sorun olarak ifade edilmiştir. Denetimsizliğin yarattığı efor kaybı ve güvensizlik gibi duygularla baş etme mücadelesi söz konusudur.

“Ben mesela bir tezim var. Almanya’da bir genel müdür olarak başarısız olmak için çok uğraşmanız lazım. Çünkü sistem sizi başarıya götürmek için çalışıyor. Türkiye’de bir genel müdür olarak başarılı olmak için çok uğraşmanız lazım. Çünkü sistem sizi başarısızlığa itiyor. ...Dolayısıyla o dikey uzmanlık eksik Türkiye’de. Ve bunu birçok şeyde hissediyorsunuz. Yani kimsede, herkes her şeyi yapabiliyor. Bence burada biraz devletin şöyle bir sorumluluğu var. Denetlemeler yeterince olmadığı için, ya siz bunu tamamiyle insanların vicdanına bırakırsanız bu dünyanın her yerinde böyle olur. Almanya’da da böyle.” (Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

“Bir de şey meselesi yani bir iş yapılmadığında şikâyet mercii yok. Yani tüketici olarak da, devletten hizmet alan kişi olarak da kendini güvende hissetmiyorsun. Birilerinin inisiyatifine kalmış hissediyorsun her şeyi. Yani oradaki memurun o günkü inisiyatifi, seni alıp almaması filan bir sürü şeyi değiştirebiliyor...”

(Katılımcı 37, Kadın, 57 Yaşında).

Neredeyse sektör fark etmeksizin Türkiye’deki iş hayatında rekabetin üst düzeyde olduğu belirtilmiştir. Bu rekabet duygusunun çoğu zaman insanlar arası ilişkilere zarar verdiği, samimiyeti azalttığı, gereksiz bir hiyerarşiye ve dışlanmaya neden olduğu düşünülmektedir. Katılımcı 34’ün ifadelerinde olduğu gibi başlangıçta bu duruma alışmakta çok zorluk çekilmesine rağmen Türkiye’deki eğitim sistemi ve işe girme sürecinin öğrenilmesiyle bu durumun doğal karşılandığı, sistemin insanları rekabete sürüklediğinin anlaşıldığı söylenmiştir.

“Daha soft ilerliyor iş hayatı Almanya’da, rekabet duygusu çok fazla yok Türkiye’deki gibi. ... hani yönetici olacağım duygusu yoktu bende Almanya’da. Çünkü o standart bana yetiyordu benim beklentilerimi karşılıyordu. ...Burada biraz farklı burada şimdi hani düzgün mühendis olduğunuz sürece belirli bir hani beklenen beklediğiniz bir standarta ulaşamıyorsunuz ya şef şeflikte bile hani çok fazla fark olmuyor. Şefliğin üstüne bir hedef koymanız lazım ki bende öyle açıkçası aslında alışkın olduğum bir standarta ulaşabiliyim. ... Onun için herkes bir rekabet duygusunda herkes çok aşırı hırslı bu hırsta bazen hani o samimiyeti yok ettiğini düşünüyorum. İş hayatında mesela dediğim gibi hani insanların aşırı hırs duygusuna biraz zor adapte olabildim açıkçası çünkü onun da bazı şeylere engellediğini düşünürüm çok güzel şeylere engellediğini düşünüyorum. Ama objektif baktığımda da yani geriden böyle baktığımda da anlayabiliyor muyum anlayabiliyorum çünkü burada bir kaygı var gelecek kaygısı var Almanya’da o yok.”

(Katılımcı 34, Kadın, 31 Yaşında).

Türkiye’de özel sektörde çalışma saatlerinin limitleri aştığı ve belirlenen kurallara göre uygulanmadığı yaygın bir sorun olarak görülmektedir. Günlük değişen kararlarla ek mesailerin oluştuğu ve haftalık çalışma saati kotasının genellikle üstüne çıkıldığından duyulan rahatsızlıklar dile getirilmiştir. Ayrıca çalışma saatlerinin uzun olması sosyal hayatın kısıtlanmasına, kendileri ve ailelerine ayırdıkları zamanın azalmasına ve özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde buna trafik sorununun da eklenmesiyle eve ulaşma saatinin çok geç olmasına neden olduğu çokça ifade edilmiştir. Bu konuda Almanya ile çok karşılaştırma yapıldığından Almanya’da sosyal hayata dair imkânların kısıtlı ama zamanın çok olduğundan, Türkiye’de de imkânların çok zamanın dar olduğundan dem vurulmuştur.

“Ya özetle şöyle diyelim burda iş hayatı az çok kendinle ilgili hayatın kalmıyor, neden kalmıyo çalışma süreleri çok uzun. Yani çalışma süresi diye bir kavram yok yani haftalık 45 saat mi çalışacaksın ben hiç bi zaman haftalık 45 saat çalışıp eve geldiğimi hatırlamıyorum. ...Ben orda en geç çıktığım saat bir buçuk, iki buçuk en geç iki buçukta çıkıyosun. Bütün gün bana ait yani sporumu yapabiliyorum, gezebiliyorum, kafamı dağıtabiliyorum, erkenden uyuma imkânım var bedenimi ve ruhumu dinlendirme şansım var çok fazla hani fakat ben burdayken sabah saat yedi buçukta fabrikadayım. 6’da çıkıyosun 6’dan sonra eve gelip yemeğini mi yicesin sporunu mu yapıcaksın kaçta uyumayı düşünüyorsun mesela hani birazcık fazla yorucu olduğunu düşünüyorum aslında.”

(Katılımcı 6, Kadın, 30 Yaşında).

“Ben burada göreve başladığımda burası bir şirket sabahleyin mesai sekizde başlar, akşamda altıda biter. Geldim, sabahleyin 8:30-9 çoğu personel masasında yok. 9-9:30’da geliyor işte poğaçasıylan çayıylan. Oturuyor, saat 10:00 oluyor. Öğlen 12’de bakıyorsun kimse yerinde yok bakıyorsun 13.30-14.00 yeni yeni masalarına geliyorlar, altıda mesai bitiyor saat 4:30-5’te gidiyorlar. Çalıştığı günde iki saat. Bir baktım, iki baktım, üç baktım, hepsini topladım. Şimdi Almanya’dan almış olduğunuz kültür var ya şirket yani herkes bunun parasını alıyor çalışıyorsun, senin bir sözleşmem var. Sabah sekiz akşam altı öğlen yemeği saat 12:00 ile 13.00 bundan harici olanlar mesaiye uymayan kim olursa iş tutanağını alacam insan kaynaklarından iş feshine kadar gider bu. Ertesi gün sekize çeyrek kala herkes masasının başında. Bu mu gerekiyor? Biz bunları niye yapmıyoruz? Sorunumuz var.

Çalışma saatlerine uyumuyoruz, hep böyle fırsatçılık, her işte. Çalışmayalım, fazla ter dökmeyelim ama paramızı alalım.”

(Katılımcı 2, Erkek, 38 Yaşında).

Türkiye’deki ‘memur profili’ ile karşılaşma şaşkınlığını ifade eden Katılımcı 2, mesai saatlerine uyulmadığını sabah geç başlanması akşam erken çıkılması gibi bir ‘geleneğin’ oluştuğunu, çalışma saatlerine uyulmayarak fırsatçılık yapıldığını eklemiştir. Türkiye’deki iş hayatında buna benzer durumlar katılımcıların ‘tersine kültür şoku’ yaşadığı başlıca alanları oluşturmaktadır.

“Bu Türkiye’de çok düşünülen bir şey değil patron kalasıya kadar sende kalıyorsun burada hani sistem o. Mesela Almanya’daki o bankada şöyle bir sistem sen çocuğunu saat 3’te Alman gerekiyor kreşten sana diyor yüzde kaç çalışıyorsun, yüzde 70 çalışabiliyorum diyorsun. ...Ama Türkiye’de mesela ben ilk geldiğimde şu farkı da o da şey çok şaşırdığım şey ve adapte olamadım şey. Saatlerce insanlar özel telefonlarını hallediyorlar iş saati içinde bu bende mesela hala Almanvariyim o konuda. Mümkünse hiç özel konuşmayı yapmıyorum iş yerinde gerektiği kadar yapıyorum veya işte öğle saatine alıyorum ya çok kısa bir şey konuşup kapatıyorum akşam görüşüyoruz diyorum ama bakıyorum insanlar çok rahat özel işlerini iş saatinde yapmaya. Ama sonradan şunu düşündüm aslında onlar da haklı ya şimdi İstanbul gibi bir şehirde bir bir buçuk saatini yolda geçiriyorlar, saçma sapan uzun saatler iş yerinde yaşıyorlar sonra eve gidiyorlar....”

(Katılımcı 42, Kadın, 47 Yaşında).

Çalışma saatleri içinde kişilerin özel işlerini yapmaları yani telefonla konuşmaları, dışarı çıkıp gelmeleri, bilgisayarda iş dışındaki meşguliyetler gibi durumların yaygın olması ve başlangıçta anlaşılır bulmama katılımcıların ifadelerinde çokça yer bulmuştur. Fakat Katılımcı 42’nin deneyiminde olduğu gibi çalışma saatlerinin uzunluğundan dolayı insanların özel işlerini yapmak için vakit bulamaması nedeniyle iş saatlerinde yapma zorunluluğu söz konusu olmaktadır.

Türkiye’deki çalışma hayatının büyük sorunlarından birinin kuralsızlık olduğu hemen her katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Kurallara uyulmamasının altında plansızlığın yattığı, ‘kervan yolda düzülür’ mantığının egemen hale geldiği bir anlayıştan söz edilmiştir.

“Türkiye’ye getirdiğim zaman aynı işi tıkır tıkır gidiyor ama kurallara uyulmuyor. Yani iş bitiyor ama kurallara uyulmuyor. Orda da kurallara uyuluyor ama iş

bitmiyor. Ama dört drtlkse iş de bitebiliyor. Ya biraz daha uzun sürüyor mesela süreç. Yani biz mesela araç projelerini Almanya’da dört yılda yapıyoruz, Türkiye’de bir yılda yapıyoruz. Arada o kadar fark var. Ama Almanya’da enine boyuna inceliyorlar. Dört yılda güzel bir araç çıkıyor. Biz bir yılda yaptığımız aracı, bir yıl sonra “re-work” yapıyoruz yani yeniden şu olsun bu olsun. Bizde kervan yolda düzülür mantığı var.”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

“Onun dışında ne bileyim, işte bu dakiklik söz konusu mesela. Biz çok dakik insanlarız Almanya’da. Mesela bu dediğim gibi bir siyasetçisi de bir profesörü de elinden geldiği kadar dakik olmak ister, buna da riayet gösterir. Fakat Türkiye’de böyle laylaylom işte. İşte ne bileyim, sen vaktinde geliyorsun, bekliyorsun, tuhafıma gidiyordu. Hani yarım saat geçiyordu hala toplantı başlamıyor. Aslında toplantı bitecek derken daha başlamamış oluyor bile..”

(Katılımcı 19, Kadın, 43 Yaşında).

Bu durumun yarattığı zaman ve emek kaybı çoğu zaman motivasyon kaybına neden olmakta veya katılımcılar tarafından Türkiye’deki hayatın sorgulanmasıyla sonuçlanmaktadır: Katılımcı 7’nin dediği gibi “Artık hani bazı noktalarda lan nereye geldim ben dediğim noktalar olabiliyor. Hani insanların kurallara yani uymaması ve uymadığı şeylerin de havasının atılması beni olumsuz etkiliyor”.

“Biz Almanya’da çok böyle düzenli çalışıyoruz. Genelde “outlook”da toplantı varsa mesela şöyle “outlook”da boşluk varsa ben size sormadan oraya toplantı koyuyorum. Ondan sonra siz de şey yapıyorsunuz müsait değılseniz reddediyorsunuz, konuşmuyoruz daha. Ondan sonra o toplantı varsa da gidiyoruz, toplantı yapıyoruz, ıkıyoruz. Buraya geldim, Almanya’ya bir şey yetiştireceğiz. Saat üçte falan göndermemiz lazım. şey öğlen molası, öğle yemeğı saati yaklaştı. Arkadaşlar da gelin yemek yiyelim dediler. İki genel müdür yardımcısıydık. Dedim ki ya dedim bunu bitirelim de ondan sonra gidelim. Ya bitiririz dedi gel önce yemeğı yiyelim. Ondan sonra yemeğı çıktık rahat rahat yedik, kahvemizi de içtik sonra bir daha geldik. Yettiğı kadar yaptık bitirdik. Sonra kendi kendime dedim ki ... (katılımcının ismi) hiç direnme, bu hayat da güzelmiş (gülerek). Dolayısıyla daha bir esnek bir şey var burada. Ama şunu söyleyim, biz biraz böyle fazla esneğiz de, bunun güzel yanı şu şimdi bakın Almanya’da çok şey görürsünüz “Burn out”.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Türkiye’deki iş hayatında kuralsızlığın getirdiği bir esnekliğin varlığı da katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Uzun iş yemekleri, kahve sohbetleri gibi yaratılan esnekliklerin iş hayatında sıkça karşılaşılan ve ‘burn out’ diye tabir edilen tükenmişlik hissinin daha az yaşanmasına neden olduğu gözlenmiştir.

Katılımcılar Türkiye’deki iş yaşamında en çok rahatsız oldukları konulardan ve yeniden göç etme kararı almalarına neden olabilecek faktörlerden biri olarak liyakat yoksunluğunu göstermişlerdir. Katılımcı 45’in “Amcanız başbakan olur siz otobüs şoförüsünüz. Amcanız gider siz yine otobüs şoförüsünüz. Amcanız bir suç işler hapse düşer siz yine otobüs şoförüsünüz.” İfadelerinde olduğu gibi iyi ya da kötü her şeyin kişisel olarak algılandığı, liyakatsizliğe izin verilmediği ve bu nedenlerle çalışanların demotive olmadığı bir sistem söz konusudur.

“Ben eleman arıyorum şimdi kaç kişiye kariyer.net’e ilan verdim. Başvuru var CV'sine baktırıyorum bakıyom CV'sine ben de bakıyom o hanfendi de bakıyo, bakıyoruz, yazıyor kaç tane yakaladım işte yazıyor ki işte ben örnek diyorum Ali'de çalışıyorum referansına bakıyorum Veli firmasından. Bakıyorum Allah Allah hiç Veli firmasında çalışmamış ama referans veli yazmış, Allah Allah diyorum ya bu nasıl olur. CV'sine bakıyorum çok iyi arayın dedim. Aradılar şeyi de arayın dedim referansı da arayın aramışlar referansı kim bu siz tanışıyo musunuz evet benim kayınçom olur diyo. Dedim bu nasıl olur ya.”

(Katılımcı 44, Erkek, 41 Yaşında).

Katılımcıların iş yaşamında zorlandıkları bir diğer mesele de profesyonellikten uzak çalışma biçimidir. Duygusal karar verme, eleştiriye açık olmama, eleştirinin kişisel algılanması, insanların birbirlerine yönelik saygı sınırını aşmaları, uzmanlığın olmaması gibi farklı biçimlerde karşılaşılan deneyimler katılımcılar tarafından paylaşılmıştır. “Öyle bir sistem kurmanız lazım ki birisi berberse gerçekten belirli kriterlerden geçmiş olması lazım berber olabilmek için. Fayansçı 3,5 yıl eğitim alıyor Almanya’da fayansçı eğitimi. Boyacı 3,5 yıl eğitim alıyor.” Diyen Katılımcı 24 eğitim gerektirmediği düşünülen pek çok meslek grubunda dahi Almanya’da eğitim alındığı, uzmanlaştırıldığı ve hemen her mesleğin profesyonel biçimde sürdürüldüğünün altını çizmiştir.

“Kararların çok duygusal verilmesine şirkette mesela çok duygusal kararlar veriliyor buna mesela hiç alışkın olmadığım bir konu Almanya’dan. Almanya’da hiç tartışmalar yok yani ölesiye tartışmalar olur şirketlerde ama öğle arasında unutulur,

ertesi gün unutulur ya bu kişiselleştirilmez, kişisel bir mesele haline dönüştürülmez.
... Burada hiç örnekleri yani kesinlikle yani hiç öyle değil çok çok aşırı kişisel davranılıyor kişisel algılanıyor yani her eleştiri kişisel meselesi oluyor....”

(Katılımcı 34, Kadın, 31 Yaşında).

İş tanımının veya görev alanının belirsizliği, hiyerarşinin belirgin olması, daha az emek vererek daha çok kazanma eğiliminin yaygın olması gibi çalışma koşullarına dair adapte olmakta zorlandıkları ve hala anlam veremediklerini ifade ettikleri deneyimlere aşağıda yer verilmiştir.

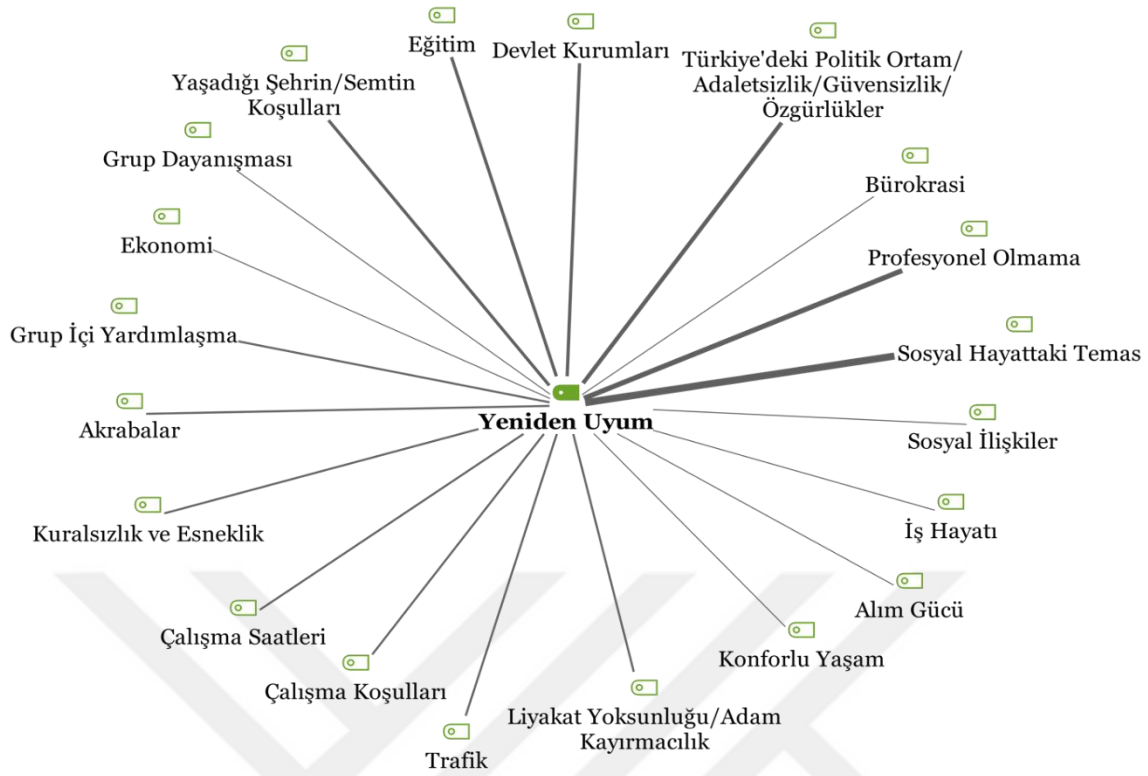
“Almanya’da mesela şey vardır, sınırlar bellidir. Bir çalışanın yapacağı, yapmayacağı işler bellidir, sınırlar katidir, taviz verilmez. Aynı ülke sınırları gibi. Türkiye’de öyle değil Türkiye’de iç içe yani. Suriye’den geliyorlar, biz gidiyoruz, filan böyle sınırlar flu, böyle gri alanlarımız var. Hani bu işi de yap, bu senin asli işin ama bu işi de yap şu işi de yap. ... Yani Almanya’da bir işi bir kişiye verirsin. Türkiye’de bir kişi, bir işi üç kişiye verirsin biri yapar, biri takip eder, biri denetler, biri bilmem ne yapar, böyle gidiyor. Birine veriyorsun işe başka birisine diyorsun ki ben buna bu işi verdim. Sen de şunu bi takip etsen. Güvenmiyorsun, bi güven yok. Gayette doğru, bence de Türkiye’de böyle yapmak lazım. Ben bunu yanlış buluyorum çünkü Türkiye’deki işçi kaytarmaya odaklı, ganimet ya.”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

“Mesela genel müdür olarak kendi çayımı kendim yapıyodum, kahvemi kendim yapıyodum. Bundan genel müdür olur mu diyenler oldu, anlatabildim mi. Tabii ki kendim kahve yapmıyorum şu anda (gülerek). Maalesef sistem sizi oraya getiriyo.”

(Katılımcı 44, Erkek, 41 Yaşında).

Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi yeniden uyum teması içinde iki büyük sorun alanı iş hayatında “profesyonel olmama” hali ile sosyal ilişkiler kategorisindeki “sosyal hayatın her alanında karşılaşılan temaslarda” ortaya çıkmaktadır.

Şekil 14: Yeniden Uyum Temasının Kod Alt Kod Modeli ile Gösterimi²⁴

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.4.2. Sosyal İlişkiler

Aile, akrabalar, arkadaşlar, komşular ve sosyal yaşamın içine dahil olan her alanda karşılaşılan sorunlar ve ilişkilerden söz edilmiştir. Komşuluk ilişkilerindeki adaptasyon süreci diğer pek çok konuda olduğu gibi beklentilerin karşılanıp karşılanmamasıyla ilgilidir. Yani katılımcıların bazıları Türkiye’deki çat kapı ziyaretleri sevmediğini söylerken bir kısmı içinse spontane gelişen buluşmaların, birlikte gezi planları yapılmasının daha samimi olduğu, yakın ve iyi hissettirdiği dile getirilmiştir.

“Uyum sağlamada değil de kabullenme artık uyum sağlamıyor ama kabulleniyorum.
...Şimdi bile üst kattaki komşuyla problemim var. Yani usta çağırarak, hala çağırıyor. Ondan sonra avukata vereceğim, mahkemelik olacaz komşuyla.
...Almanya’da site yönetimi vardır. Söylersiniz, gelir müdahale eder,

²⁴ Katılımcıların Yeniden Uyum Süreçlerini Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile gösterildiği şekildeki çizgi kalınlıkları katılımcıların sıklıkla ifade ettiği kodlardır. Yani çizgi kalınlıkları sıklıkla ifade etmektedir.

faturayı da keser, 2 günde iş hallolur. Burada 3 ay oldu, 4 ay oldu hala sürüncemede. ... Yüzyüze bakıyoruz. Asansöre falan aynı anda bindiklerimiz filan oluyor. İnsanların vurdumduymazlığı biraz zor ya. Kabullenmem zor dediğim konulardan bir tanesidir. Kendi başına gelse işte o altta ben üstte olsam aynı durum olsa empati yok ya adam da sıfır. Empati denilen hiçbir şey yok.”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

Katılımcıların istisnasız tamamı tarafından dile getirilen Türkiye’de küçük-büyük şehir fark etmeksizin karşılaşılan trafik sorunudur. Trafik kurallarına uymama ve yol vermememe başlıca şikâyet edilen hususlardır.

“Ondan sonra trafiği zaten altüst. Şimdi kim bekleyecek, o mu bekleyecek ben mi bekleyeceğim. Sistem biraz şey, birbirlerinden haberi yok diyelim. Birisi oraya yolluyor biri buraya yolluyor. Öyle bir şeyler var maalesef Türkiye’de ama”.

(Katılımcı 5, Kadın, 34 Yaşında).

“Burada çok fazla birbirine insanlar yol vermiyorlar, ben yol veriyorum yol verdiğim zaman bazen niye yol verdin niye yol veriyorsun diye yorumlar aldığım da oldu. Mantık hatası bir yol vermek kötü bir şey değil sen insanlara yardım ediyorsun ama ama beklenti de oluyor. Mesela bizim Almanya’da alıştığım bir şey var trafikte ben birine yol versem o kişi bana teşekkür eder burada yol veriyorsunuz sanki mecburmuşum gibi teşekkür etmiyorlar ve sonra pişman oluyorum keşke vermeseydim diyorum.”

(Katılımcı 32, Erkek, 35 Yaşında).

Türkiye’de toplumsal yaşamda sorumluluk alma duygusunun az olduğu katılımcıların ifadeleri arasındadır. Yani sosyal hayatta karşılaşılan herhangi bir sorunda insanların elini taşın altına koymaktan imtina ettikleri, çözümüne yönelik adımı başkasından bekleme alışkanlığının çok yaygın olduğu ifade edilmiştir.

“Buradaki aslında bi de sorun şu insanlar aslında şu da var: bi şey görüyor aslında. Mesela bizim bu mahallenin sokağında bi çöp yığını vardı. Çöp yığını. Aylardır orada duruyor. Herkes şikayetçi ama kimse kalkıp da şimdi bir kere olsun da mesela şimdi günde o belediyeyi arayıp da hiç bi şekilde şikâyet etmedi. Ben yaptım? Şikâyet ettim belediyeye inanın en fazla üç gün sürdü ve hemen geldiler onu aldılar oradan. Gittim yolda bir şey gördüm rahatsız oldum çektim ve gönderdim belediyeye. İnanın haftaya orası düzeldi temizlendi. Yani buradaki insanlar bir

yanlışı gördüğünde yani şey yapmıyor yani ya böyle aldırış etmiyor ve yahut da şikâyet etmeye korkuyor. Yani işte ya bana bir şey olursa diye.”

(Katılımcı 11, Erkek, 34 Yaşında).

Özellikle lise ve üniversite eğitimlerini Türkiye’de tamamlamayan bu katılımcıların döndükten sonra kurdukları arkadaşlık ilişkilerini daha yüzeysel ve yeterince samimi bulmadıkları dile getirilmiştir. O nedenle Almanya’da kurulan arkadaşlıkları çoğu tarafından özlenmekte, ulusötesi alanda bu ilişkinin sürdürüldüğü görülmektedir.

Yakın ve uzak aile üyeleriyle olan ilişkilerdeki ortaklık Almanya’da yaşarken Türkiye ziyaretlerinde deneyimlediklerinden uzak olmasıdır. Yaz tatilleri ve kısa süreli ziyaretlerin yeterince gerçek manzarayı yansıtmadığı ve bunun bilincinde olarak gelindiği ve dolayısıyla bu bağlamda büyük hayal kırıklıklarının yaşanmadığı görülmüştür.

“Bizde insan ilişkileri başlı başına bir yükür. Başlı başına termin (randevu) kültürü yoktur bizde. Eşim ilk etapta Beylikdüzü’nde annemin ve kardeşlerimin oturduğu apartmanda ikamet etti çocuklarla birlikte. Günün değişik saatlerinde kapıya dayanıyorlar ya çorba getiriyorlar ya aşure. Ya çay içtikçe yaptık çay. Şimdi ya gelmeden önce haber ver diyor. İki sene konuşmadı bizimkiler. Tam iki sene konuşmadılar. Biri istemiyor diyor, kapıdan kovdu diyor. Kovmamış ki gelmeden haber verin demiş kadın yani. Benim belki başka programım var belki çocuklarla birlikte tatile gideceğim.”

(Katılımcı 45, Erkek, 50 Yaşında).

Bu yakın ve uzak aile üyeleriyle ilişkiler karşılıklı beklentiler çerçevesinde şekillendiğinden tek bir gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Dönüş sonrası benzer bakış açılarına sahip aile üyeleriyle ilişkiler belli bir ölçüde sürdürülürken diğerleriyle bayram, ölüm, doğum gibi özel günler dışında çok bir araya gelinmemektedir. Yani Türkiye’ye geldikten sonra aile üyeleriyle eskisine göre daha sık görüşenler olduğu kadar görüşme sıklıklarının oldukça azaldığını belirtenler de vardır. Ayrıca Türkiye’deki aile üyeleri içinde ‘Almancı’ tabiriyle karşılaştıklarını söyleyenler de olmuştur. Bu bazen işe alım, borç alma gibi maddi konularda kendini gösterirken bazen de Türkiye’deki yaşama uzak olma, esprilerden anlamama, Türkçe diline yeterince hâkim olmama gibi manevi hususlar üzerinden gerçekleşmiştir.

“İnsanlar kendiyle ortak olmayan şeylerde dışlama gereği duyuyor ya bu eğer şekli olarak mümkünse daha çok yapıyorsunuz bunu. Yani eğer tipi yabancıysa zaten sarışın direkt şey, DİTİB’in eski başkanlarından birisi bizim eski iş yerine ziyarete geldi işte beni gördü hatırladı, Almanya’da ben de kendisiyle mülakat yapmıştım. Ondan sonra bir arkadaşı gördü o arkadaş tam bildiğiniz taşralı bir tam Türk yani esmer, sakallı şey. Ondan sonra arkadaşı görünce direkt aa ben de merkeze geldim sonunda bir tane yerli ve milli arkadaş gördüm deyip gidip onun elini sıktı mesela. Şimdi sorsanız bu böyle işte çok komik kendince sevecen bir şey yani böyle espri yapıyor sözde. Ama yok gerçekten öyle yani o yerli ve milli, ben yersiz ve yabancı oluyorum yani aslında belki o adamın imkânı olmadığı için çıkmıyor yurtdışına kaçmıyor buradan. E ben yurtdışında olduğum halde imkanlarım varken geldim. Ama yerli değilim oryantalistim onlar yerli oluyor, böyle bir durum yani. Ayrımcılık, terse ayrımcılık da var yani.”

(Katılımcı 47, Erkek, 39 Yaşında).

Türkiye’de ‘Almancı’ olmak bazı deneyimlerde ‘yerli ve milli’ olmamanıza da neden olmaktadır. Katılımcı 47’nin serzenişinde olduğu gibi sadece dış görünüşünden dolayı yargılanarak, Almanya’da yaşama imkânı varken ülkesine dönmüş birinin bu tutumla karşılaşması Almanya’daki ayrımcılıktan kaçan katılımcıların Türkiye’de de başka bir ayrımcılığa maruz kaldıklarını işaret etmektedir.

Bankada, hastanede veya diğer kurumlarda sıra beklerken sıraya riyaet edilmemesi, yere çöp atma, hemen her alanda insanların saygısız oluşu, etiketleme, kıyaslama, bencillik gibi sosyal hayatta temas edilen çoğu alanda karşılaşılan durumlar olarak katılımcıların tamamı tarafından ifade edilmiştir. Katılımcılar ilk geldikleri yıllarda bu tutum ve davranışlarla mücadele içinde olduklarını, temas ettikleri insanlara doğru olanı anlatmaya çalıştıklarını lakin zamanla hiçbir şeyin değişmediğini ve değiştirmeye güçlerinin yetmeyeceğini anlamalarıyla vazgeçtiklerini dile getirmişlerdir. Bu durumu espirili bir dille ifade eden Katılımcı 41, evine çağırdığı elektrik ustasının lamba montajı esnasında üç vida yerine iki vida takmasını izlerken iç sesinin “İçimdeki Alman aaa üçüncü vidayı da takacaksın diye bağıyor ama içimdeki Türk’te o Alman’a sus, sen bu işlere kafayı takarsan iki hafta sonra burada tımarhanelik olursun diye bağıyor. Dolayısıyla o esneklikleri öğrenmem gerektiğini biliyordum öğrendim de.” Bu ifadelerdeki gibi burada yaşamaya başladıktan sonra direnmek yerine değişmeyi öğrenmenin adaptasyonu kolaylaştırdığı kesindir.

“Bir de bilmediğim bir şehre gelmiş olmak ilk zamanlar şeyi bile dış macunu nerden alınır acaba falan diye ya yol yordam bilmiyorsunuz. Veya işte bir kadın çorabı alacam hangi nerden almalıyım, mağazanız yok alıştığınız şeyler yok, ondan sonra işte ürün çeşitliliği yok bedenimize uyan mağazayı nereden bulacağım gibi. Yani network yok tanıdığınız kimseler.”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 Yaşında).

3.2.4.3. Bürokraside Karşılaşılan Sorun Alanları

Her iki ülkedeki bürokrasi yükünün fazla olduğu her katılımcının değindiği konular arasındadır. Fakat Türkiye’de bu yükü daha da zorlaştıran şeylerden bazıları memurların tutumu, yol gösterici metinlerin eksikliği, ast üst ilişkilerinin belirgin olması, statüye veya tanıdığına göre muamelenin değişmesidir.

“Onun dışında devlet dairesinde, devlet dairesinde de sıkıntılar şöyle; Almanya’da bi devlet dairesine gittiğinizde bu şekilde memur seni karşısına alıyor oturuyorsun, derdini anlatıyorsun, sana zaman ayırıyor anlatabiliyorsun. Türkiye’de öyle değil. Hemen çok kısa sürede, ayakta işini halletmen gerekiyor. Bir de şöyle bi şey var ki eskiden böyleymiş ama hala devam ediyor yani. Devlet memuru sanki şey ne deyim oraya giden vatandaş sanki hizmetkâr onun kölesi, ona tepeden bakma, onu ezmeye çalışma, afra tavra işte vatandaş da gittiği zaman el pençe divan duruyo yani. Hiç Almanya’da böyle bir durum yok. ...”

(Katılımcı 17, Erkek, 58 Yaşında).

Başka bir ülkede eğitimini tamamlamış kişilerin Türkiye’de çalışırken sunmaları gereken diplomalarının Yükseköğretim Kurumu tarafından onaylanmış olması gerekmektedir. Diploma denkliği de denen bu konuda mağduriyet yaşadığını belirten beş katılımcı olmuştur. Kurumun evrakları kaybetmesi, sürenin dört yıla kadar uzaması, Almanya’da bitirilen bölümün Türkiye’de karşılığı olmaması nedeniyle diplomaların denkliğinin alınmasında sorunlar yaşanmıştır.

“... Yedi defa Ankara’ya uçtum geldim. Eksikler bulunuyor memur işleri biliyorsunuz çok zor. Sana demiyor ki bu üç şey eksik birini eksik diyor bir daha gittiğinde öbürünü eksik olduğunu söylüyor. Kucağımda küçük bir bebek anneme bırakıyorum Ankara’ya uçuyorum sabah uçuyorum akşam dönüyorum.

Almanya'dan bir şey istiyorlar yani çok uzadı biraz tabi ama sonunda ortopedi denkliğini verdiler. Spor hekimliği genel cerrahi vermediler.”

(Katılımcı 15, Kadın, 45 Yaşında).

3.2.4.4. Türkiye'deki Politik Ortam: Adaletsizlik, Güvensizlik, Özgürlükler

Ülkede hemen her alanda adaletsizlik olduğu, özgürlüklere müdahale edildiği, hiyerarşinin her şekilde hissedildiği, ayrışmanın rahatsız edici boyutlara ulaştığı gibi konular katılımcılar tarafından sıklıkla gündeme getirilmiştir.

“Ben bu notere gidiyo her şeye notere gidiliyo burda noter ne demek, ben buraya şirket açtığımda 54 tane imza attım. 54 tane imza attım bu benim bu benim imza olduğuma dair 3 kere imza attım anlamadım ben bunu, ... bu kadar notere niye gerek dedim çok abartı Türkiye, şimdi 10 sene burda az bile dedim ya daha fazla notere gerekiyor yanlış anlamayın çünkü güven sorunumuz var.”

(Katılımcı 44, Erkek, 41 Yaşında).

“Daha farklı düşünüyordum o zaman burada yaşamaya başlayınca fikrim çok değişti. Yani orada yaşarken aa ne güzel geliyor ülkem diyordum. ... Ama geldikten sonra buraya daha farklıymış her şey. Ne gördüm? Çok ayrılık, ayrışma var bence. Sen osun ben buyum. ... Ama sosyal medyada, özellikle televizyon kanallarında, özellikle tek yönlü sürekli yayın yapılması veya bir farklı bir fikir sunulduğunda, yani herkesin bir vatan haini olması, herkesin bir terörist olması gibi ya da adalet aradığınızda, işte bir durum, bir dava olduğunda, özellikle kadın haklarında, neden böyle diyorsunuz, yani neden slogan veya neden kadınlar sokağa çıktığında değişik tepkiler veriyor bu toplum gibi gibi soru işaretleri oluşuyor.”

(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında).

Türkiye'deki adalet anlayışının yalnızca bireysel çıkarları gözetecek biçimde sürdürüldüğü, hiyerarşinin hemen her alanda bulunması ve temel insani saygının kişilerden ziyade makama gösterilmesi, siyasi baskı nedeniyle kişilerin ifadelerinde otokontrol sistemini geliştirmesi gibi pek çok sorundan söz edilmiştir.

“...İlk geldiğimde yıllar o zaman İstanbul farklıydı. Tabii ki biliyorsun o zamanlar Asmalımescit'te yürüyemiyordunuz örneğin gidiyordunuz, yürüyemiyoruz tabiki bütün her şey değişti. Birazcık daha içe döndük bütün bu olanlar işte politik anlamda

ekonomi anlamında hepimize iz bıraktı, hepimiz biraz içe dönüğüz, birazcık daha temkinliyiz. ...”

(Katılımcı 42, Kadın, 47 Yaşında).

Bu bahsedilen adaletsizlik, özgürlüklerin sınırlanması gibi sorun alanlarıyla mücadele etmek ve değiştirebileceğine inanmak katılımcıların ilk refleksleri arasında yer almaktadır. Lakin zamanla hem bu sorun alanlarının derin, çok katmanlı ve her yere sirayet ettiğini fark etmeleriyle ve şüphesiz buna eklenen bıkkınlıkla ‘idealist’ diye adlandırdıkları o zihin dünyasından uzaklaştıkları, daha kendi kabuklarına çekildikleri, görece ‘steril’ bir yaşamla Türkiye’de kalmaya devam edebildikleri görülmüştür.

3.2.4.5. Eğitim

Türkiye’deki eğitim sisteminin çok sık değiştirilmesi başlıca sorunlardan biridir. Çocukların buna adaptasyonunun zor olduğunu düşünen ebeveynler aynı zamanda yarışa dayalı bu sistemin çocukları erken yaşlardan itibaren ödev, sınav gibi önemli yüklerin altına soktuğunu düşünmektedir. Bunda öğretmenlerin okul yöneticilerinin tutumlarının da payı vardır. Ayrıca devlet okullarında eğitimin yetersiz olması nedeniyle özel okulların tercih edilme zorunluluğu Almanya ile karşılaştırma yapılan ilk başlıklar arasındadır. Katılımcılar Almanya’da ücretsiz ve iyi seviyede erişebildikleri eğitimi Türkiye’de çocukları için sağlamamamasından önemli ölçüde rahatsızlık duymaktadırlar. Bu durum bir çoğu için yeniden göçün kapısını aralayan başlıca husustur.

“Bizim iki numaralı oğlanın devlet okuluna gidiyor, Cumartesi günü veli toplantısına çağırdı ilk defa katılıyorum. Velinin bir tanesi kalktı aynen benim dilime tercüman oldu, birinci sınıfa başladılar ya, “hocam dedi saat 13:30, biz üç buçuk saattir toplantı yapıyoruz” dedi, Türkiye’de dedi “milli güvenlik kurulu toplantısı üç buçuk saat sürüyor” dedi. “Biz birinci sınıftaki çocuklarla alakalı üç buçuk saattir veli toplantısı yapıyoruz”. Neymiş beslenmesi ne olacakmış, akşam kitabı ne okunacakmış. Yani acayip sorunlar var.”

(Katılımcı 2, Erkek, 38 Yaşında).

Almanya’dan gelen Türklerin sosyal yaşamlarında sıklıkla karşılaştıkları Almancıların ekonomik durumları iyidir iması veya tutumuyla çocukların eğitimindeki özel okul

tercihlerinde de deneyimledikleri ‘tersine ayrımcılık’ çoğu zaman aidiyeti sorgulatan türdendir.

“Okula yazdırdım Avrupa kolej şeyine yazdırdım ... direktör mikrofonu aldı eline ağustosun sıcağında işte yok biz böyleyiz siyaset konuşuyo çocuklar ilk okula başlıyo adam siyaset konuşuyo yok biz bunu yedirmicez işte şöyle olucak böyle olucak ben şey miting sandım ilk başta dedim Allah Allah miting oluyo okulda. ... Başka birgün direktörler konuşmak için gittim öğretmen girdi içeri aynı bu cümleyi duydum... Bey (katılımcının ismi) peşin ödüyö aman ha kızdırmayalım o anda pik yaptı ben çocuğumu direk okuldan aldım. aa niye noldu sen beni veli olarak görmüyosun ki dedim sen beni müşteri olarak görüyosun kim dedi bunu. ... Almancı para var işte vesayre bu niyetle görülüyö aman ha orda çok zarar gördüm ben.”

(Katılımcı 44, Erkek, 41 Yaşında).

Yönetici pozisyonunda çalışan katılımcılar işe alım için mülakatlarda uzmanlaşmanın kalmadığından yakınmışlardır. Birbiriyle ilişkili olmayan bölümlerde lisans ve lisansüstü eğitim alınması, farklı alanlarda ilişkisiz sertifikalara sahip olunması gibi durumlar deneyimlenmektedir. Mesleki uzmanlaşma yerine olası iş bulma alternatiflerine yönelimin yaygın bir sorun olduğundan bahsedilmiş ve bu durum “Biz de adam mühendis olur. İşte Anadolu Üniversitesi’nde adalet okur” (Katılımcı 2) denilerek örneklendirilmiştir.

Almanya’daki sistemin kişilere neredeyse eşit fırsatlar sunduğu ve özel okulların Türkiye’deki gibi yaygın olmadığı hemen her katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bununla beraber okulların sahiplerinin çok sık değiştiği dolayısıyla eğitim kadrosunun da büyük ölçüde değiştiğinden rahatsız olunmuştur. Yani Türkiye’de kaliteli eğitimin sadece özel okul tercihiyle değil aynı zamanda köklü ve öğretmen kadrosu çok değişmeyen bir okulun da bulunma zorunluluğuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca Almanya’daki eğitim sistemiyle kıyas yapan katılımcılar eğitim sürelerinin uzunluğundan da rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir.

3.2.4.6. Yaşanılan Şehrin veya Semtın Koşulları

Görüşmeler İstanbul, Ankara İzmir’de yani üç büyük şehirde ve daha küçük illerde yapılmış ve bunun yeniden uyum sürecine etkisi olup olmadığı da sorgulanmıştır. Bu noktada üç büyük şehirde yaşayanlar için gündelik hayat için alternatifler çokken

diğerleri için sınırlıdır. Bu da hastane ve okul seçiminden sosyal aktivitelere kadar çok şeyi etkilemektedir. Ayrıca büyük şehirlerdeki trafik sorunu bilhassa İstanbul için katılımcıların gündelik hayatlarındaki rutinlerin değişmesine neden olmaktadır. Spor, sosyal aktivite vb faaliyetlere zaman ayırmayı güçleştirmektedir.

“Yani bu kadar alışkanlıkları olan bir insan, burada bir sosyal hayatı yapamıyor, yani uygun yapamıyorum. Yani işte yapmak istediğim işte dansla ilgili bir şey, yoga ha yoga yapıyorduk falan. Kızımı her sene çeşitli spor faaliyetlerine götürürdüm. Burada yetişemiyoruz. Yani bir şey, hobi geliştiriyorsunuz burada. Çok yadırgıyordum insanları, insanların niye hobileri yok, boş zamanlarında niye bir uğraşları yok. Hakikaten olmuyor. Yani o kadar bir şeyin içine girmişiz ki iş hayatının içine girmişiz ki, zaten trafik 1-1,5 saat sürüyor. ...”

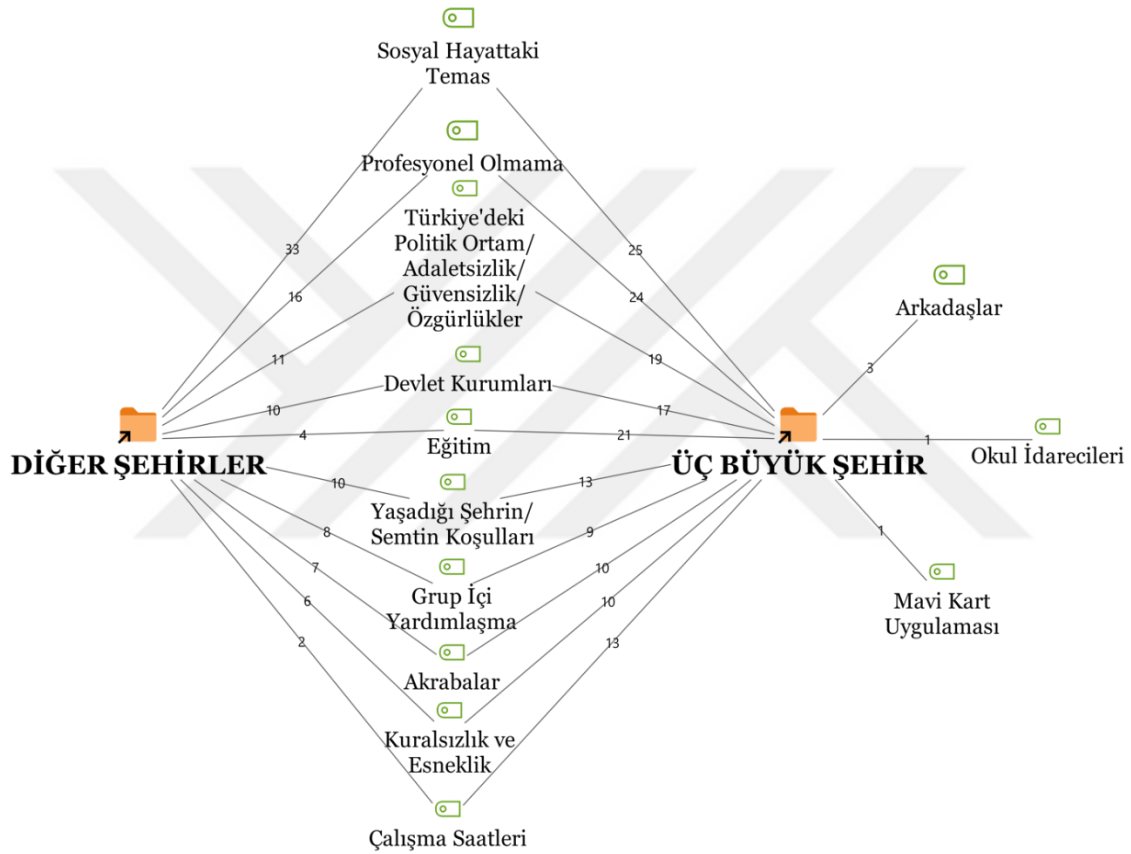
(Katılımcı 46, Kadın, 52 Yaşında).

“Sosyo ve sosyal alanlarda ben mesela şu anda Sakarya'da hiçbir sosyal aktivitem yok, tiyatro yok, gidebileceğim hiçbir tiyatro yok, hiçbir konser alanı yok dinlemek istediğiniz hiçbir müziğin canlı müzik dinlemiyorsunuz burada. Bunların hepsini geçtim gerçekten bir rahat rahat yürüyebileceğiniz bir park alanı yok, çocuğunuzu alıp gezebileceğiniz doğru düzgün bisiklete binmesi için şey yapabileceğiniz götürebileceğiniz yerlerin sayısı o kadar kısıtlı ki ... onu geçtim benim yaşadığım yerde yaya kaldırım yok, yaya kaldırımı olmayan yerde ben nasıl yürüyeceğim, burada hayati tehlike var gerçekten (gülerek). ...Almanya'da olsam ben bisiklete bineceğim alanlarım vardı, nehir kenarında yürüyüş yapabileceğim alanlarım vardı canım sıkılınca kapımı kapatıp akşam yürüyim mesela akşam belli bir saatten sonra dışarı çıktığımda korku olmuyordu burada korkuyorum ben akşam burada hava karardıktan sonra yürüyemem. Yani gerçekten ben böyle çok korkan bir insan da değilim İstanbul'da İstanbul'da yaşamış da bir kızım ama korkuyorum burada.”

(Katılımcı 21, Kadın, 43 Yaşında).

Katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü gibi yaşanan şehrin koşullarına göre öncelikli sorunlar değişebilmektedir. Aşağıdaki şekilde de üç büyük şehirde yaşayanlar ile diğer şehirlerde yaşayanların yeniden uyum bağlamındaki sorunları iki vaka analizi ile gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre eğitime üç büyük şehirde yaşayanlar daha çok öncelikli bir sorun olarak değinmişlerdir. Bunun en önemli nedeni bu şehirlerde okul seçeneklerinin fazla olması ve bilhassa Almanca eğitim veren okulların bulunması ebeveynler için süreci karmaşıklatabilmektedir. Yani çoğu zaman katılımcılar

çocuklarının okulunu birkaç kez değiştirmiş ama hala memnun oldukları bir eğitim kurumuna ulaşamamışlardır. Buna karşın üç büyük şehir dışında yaşayan katılımcıların yeterince alternatifi olmaması çocuklarını var olanlar içinden birine göndermelerıyla sonuçlanmaktadır. Bu katılımcılar da eğitimden çok memnun olmamakla beraber bu durumu yaşadıkları şehrin koşulları çerçevesinde açıklayabilmektedir. Üç büyük şehirde yaşayanlar için ise imkânların bu kadar geniş olmasına rağmen hala beklenen seviyede bir eğitim anlayışıyla karşılaşılabilmesi önemli ölçüde bir stres kaynağı oluşturmaktadır.

Şekil 15: Üç Büyük Şehirde ve Diğer Şehirlerde Yaşayanların Yeniden Uyum Teması
İki Vaka Analizi ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eğitimde olduğu gibi çalışma saatleri hususu da üç büyük şehirde yaşayanlar için diğer şehirlerde yaşayanlara göre daha büyük sorun teşkil etmektedir. Katılımcıların tamamı Türkiye'deki çalışma saatlerinin uzun olduğundan duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Lakin bu uzun çalışma saatlerine büyük şehirlerdeki trafik sorununun eklenmesi konuyla ilgili serzenişleri güçlendirmektedir. Bu bağlamda diğer şehirlerde yaşayanların

ciddi bir trafik sorunu olmaması çalışma saatlerinden duyulan mutsuzluğu diğerlerine göre tolere etme düzeylerini artırmaktadır.

3.2.4.7. Ekonomi

Ekonomiyle ilgili sorunlar daha maaş, kur farkı ve alım gücü ile ilgili olmuştur. Tatil zamanlarında gelip görülen Türkiye ile yaşamaya başlanınca deneyimlenen arasında önemli farklılıklar olduğu, o süreçteki manzaranın gerçeği yansıtmadığı belirtilmiştir. Alım gücünün düşük olması nedeniyle sıradan market alışverişinin dahi iki ülke arasında karşılaştırmalara neden olduğu gözlenmiştir. İyi marka ayakkabı almak veya sık telefon değiştirmek gibi Almanya'daki rutinlerin Türkiye'de değiştiği, daha düşünerek hareket edildiği belirtilmiştir.

“Faturasıydı, buranın doğalgazını ben anlamadım. Gerçekten de burada asgari ücret alıp da işte atıyorum 5-6 kişilik bir aile asgari ücretle nasıl geçiniyor gerçekten de bilmiyorum yani. Bana bir doğalgaz faturası geldi 640TL şok oldum. Burası gerçekten de pahalı buradan alışverişe gidiyorsun 300TL'den aşağı çıkmıyorsun, bir de et falan da yok et alsan. Almanya'da öyle değil Almanya ucuz. Almanya'da asgari ücret alanlar da çok iyi yaşar, iyi alışverişini de yapar ama burada maalesef öyle yok, öyle değil maalesef.”

(Katılımcı 5, Kadın, 34 Yaşında)

“En basiti mesela bir marka ayakkabı almak. Bunun için gerçekten kredi kartınız müsait olması gerekiyor. Bu ay almasam mı, şöyle mi yapsam bunları düşünüyorsunuz. Almanya'da böyle bir şey, hani öğrenci olarak çalıştığım maaşla ben hani çok iyi şeyler satın alabiliyordum mesela hani ekonomik olarak diyorum. Türkiye'de bunlar çok daha zor.”

(Katılımcı 1, Kadın, 29 Yaşında).

3.2.4.8. Grup Dayanışması

Almanya'dan dönenler genellikle kendi içlerinde fikir alışverişi, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmuşlardır. Örneğin İstanbul'da ayda bir kez, belirlenen bir yerde bir araya gelerek yeniden uyum sağlama süreçlerinin sorunları üzerine fikir alışverişinde bulunulan toplantılar bunun en iyi örneklerindendir. Onun dışında çalışma arkadaşlarından, akrabalarından destek görenler de olmuştur. Bir araya gelindiğinde bu

sorunların istemsiz konuşulduğundan çokça bahsedilmiştir. Bu durum bir yerde dertleşme ve dayanışma ile motive olma halidir. Bunu sağlıklı sürdürebilenlerin büyük çoğunluğu yeniden uyum sürecini tamamlamış, kabul etmedikleri pek çok şey olsa da alışıklarını ifade etmiştir.

“Mesela ben konsept şöyleydi ayda bir buluşuyoruz her seferinde yeni kişiler geliyor sabit kişiler değil çok dinamik bir grup hatta Almanlar veya yanında getirdiği kişiler gibi kişiler de oluyordu. Ve ben her seferinde bir konuk konuşmacı alıyordum yani ilk önce insanlar birbiriyle tanışıyor muhabbet ediyorlar ama ille de ya sen nasıl uyum sağladın ben naptım şeklinde değil normal siz nasıl bir arkadaşınızla buluştuğunuzda muhabbet ediyorsanız sonra da insanla birbirini görmeye en azından o yolla tanıştıkları kişiler birbirini görmek için gelmeye başladılar yenileri eklendi. Yani insanlar sosyal ilişkilerini yani Almanya’dan dönenler özellikle kendisi gibi olanlarla aslında sürdürme ihtiyacındaydılar ve arkadaşlarını hatta hayat arkadaşlarını patronlarını veya çalışanlarını veya evini ev arayan başka birinin yardımıyla ev buldu falan yani birbirlerine sosyal anlamda aslında yardım ettiler. Ve ama ille de böyle ben şöyle ırkçılığa tabi kaldım o tip konular ille değil bambaşka konularda da konuşmacılarımız oluyordu. Yani genel kültür ama genel network öyle bir şey fakat insanlar mesela bilmedikleri veya yasal olarak zorlandıkları şeyler konusunda da orada fikir alışveriş yaptılar. Yani bana böyle böyle oldu mesela bana kredi kartı vermiyorlar işte ne bileyim Alman vatandaşı olduğumuz için falan bu tip şeyler diğerleri nasıl çözümlemiş falan böyle şeyler hep ikili olarak veya beşli olarak veya komple ortak olarak konuşuluyordu ama konumuz ille de göç değildi yani.”

(Katılımcı 38, Kadın, 58 Yaşında).

3.2.4.9. Konforlu Yaşam

Konforlu yaşam algısı bireyler arası oldukça değişkenlik gösteren bir kavramdır. Fakat daha çok kendi bakış açılarına uygun bir semtte diledikleri gibi yaşayabilme, daha geniş evlerde oturabilme, kamusal işlerin dijitalleşmesi katılımcılar için konforlu yaşamı oluşturan dinamikler olarak tanımlanmıştır.

“... Benim Almanya’da kaldığım ev 55 metre kareydi ve diyorduk ev büyüktü diyorduk şu an oturduğum ev 160 metre² o bile çok büyük bir faktör. ... ama Almanya’da mesela kimse şey yapmıyor evime ben boyacı çağırayım evimi boyatırım yok. Herkes kendi işini kendi yapıyor işçiliğini hepsini kendi yaparlar.

Burada şey yapıyor evi temizliyor eşime iki şey dediğime eve temizlikçi tuttum dediğimde ya ne temizlikçisi ya dedi hani böyle bir şey mi var oldu. ... Ya tamir tadilat kimseyi elini sürmez hep birileri gelip şey yapar bu bana göre evet bir lüks. ... Biraz daha konforlu hissediyorum burada insan olduğunu hissediyorum. burada benim eğitim hayatıma bir saygı gösteriliyor, tecrübelerime şeylere saygı gösteriyor.”

(Katılımcı 7, Erkek, 34 Yaşında).

“Ben şimdi burada benim burada olma sebebim şartlarımın güzel olması. Nedir bu şartlar: bir kere Kadıköy gibi bir yerde oturmak çok güzel. Hani belki Bağcılar’da otursam böyle hoş. Toplumun böyle çok problem yaşayacağını, böyle bu kadar özgür yaşayabileceğimi sanmıyorum. Ama Kadıköy biraz pahalı bir yer. Bunu nasıl yapabiliyorum çünkü işim iyi. İyi bir, gelirim de iyi bence. Bana yetiyor. Hani ben kendime göre güzel koşulları sağladığım için evet, yaşıyorum. Hani bazıları takıntılar oluyor işte kalabalık falan, sıkıntılı. Benim için sıkıntı değil o yüzden hani burada bazıları gördüğü sıkıntı belki benim için sıkıntı değil. Çünkü ben hayattan aradığım, beklediğim başka.”

(Katılımcı 39, Kadın, 44 Yaşında).

3.2.4.10. Güvenlik

Katılımcıların ülkedeki güvensizlik duygularını pekiştiren şeyler bilhassa kadın cinayetleri, gasp, kadın olarak belli saatlerde ve semtlerde hareketliliğin kısıtlanmasıdır. Bununla birlikte sokaktaki inşaatların yeterli önlemler alınmadan sürdürülmesi, saksı veya şemsiye düşmesi gibi önlem ve engellemelerle çözüm bulunabilecek olasılıklar da diğer güvenlik sorunlarıdır. Türkiye’de bunların yaygın olmasının en önemli sebebi yaptırım sisteminin olmamasına bağlanmıştır.

“İstanbul’da ben şu ana kadar ya işte bir ilk geldiğimde ilk sene Cihangir’de yaşadım sonra hep Şişli’de yaşadım. Yani benim için iki yer de rahat o konuda ve Almanya’da da çok rahattım ama mesela Türkiye’de son zamanlarda biraz daha çekiniyorum. Mesela yani kadın cinayetleri şu bu psikolojinizi etkiliyor, ne bileyim 10 lira için birisi öldürüyor sokakta. Yani ben çekiniyorum taksiye binince falan çekiniyorum, eve sipariş gelince falan hani bilmediğim yerlerden sipariş etmiyorum. Veya halen hâlâ ustalar gelip gidince bir tedirginlik de olmuyor değil. Yani onun için Türkiye’de bir tık daha zor yani İstanbul ve Şişli’de olmasına rağmen bir tık daha zor,

Almanya’da o konuda güvende hissediyorsunuz. Çünkü gasp masp işte onlar çok daha kontrol altında sanki Almanya’da.”

(Katılımcı 42, Kadın, 47 Yaşında).

Şekil 16: Yeniden Uyum Teması Kod Bulutu ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

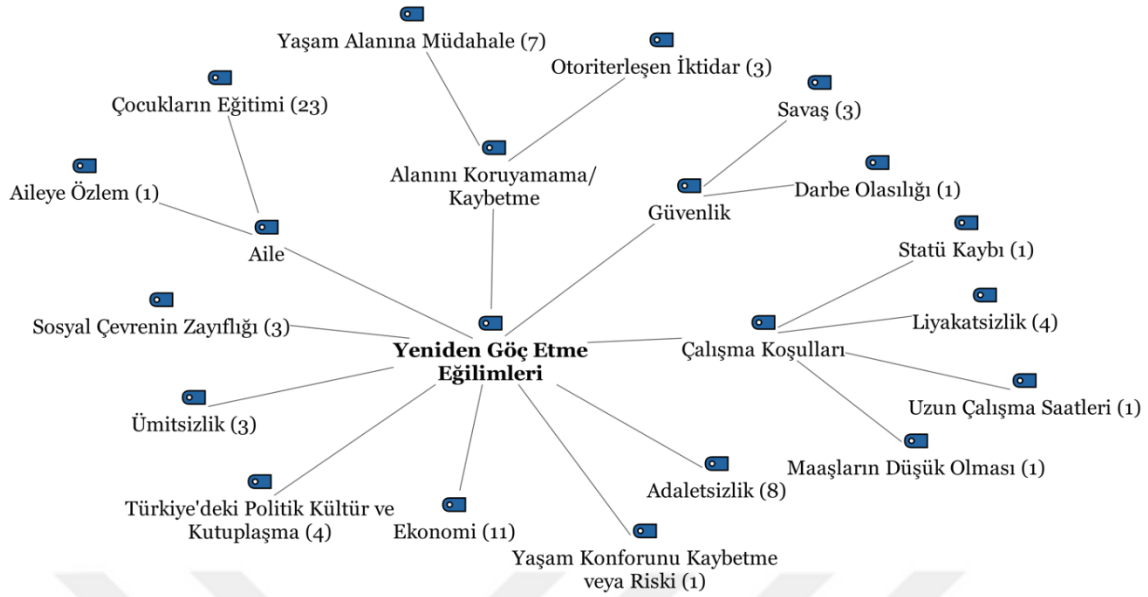
Türkiye’de karşılaşılan tüm bu sorun alanlarına, huzursuz ve mutsuz olunan her şeye rağmen Türkiye’deki yaşamın sürdürülmesinin altında yatan en büyük etken katılımcıların kendi beklentilerine yakın bir yaşam alanını kendilerine yaratmış olmalarıdır. Yani yaşam tarzlarına uygun bir semtte, daha ortak bakış açısına sahip oldukları bireylerle tıpkı bir fanusta veya balonda yaşamak gibi bir deneyime sahiptirler. Giddens’in güvenli, rutinlerin tutarlı sürdürülebilmesine olanak tanıyan, dış dünyadaki olası tehlikelerden koruyan ve bireyleri sarıp sarmalayan ‘koruyucu koza’ kavramı tam da katılımcıların Türkiye’de kurdukları yaşamlarına işaret etmektedir. Bunu Katılımcı 39 şöyle ifade etmektedir: “Herkes için burası güzel olmadığını biliyorum. Hani ekonomi ve politik açıdan, demokrasi açıdan çok da kötü aslında. Ama dediğim gibi ben kendi o

yarattığım çerçevenin içinden mi diyeyim, dünyanın içinden mi hani bir türlü kendi yaşamımı güzelleştirebildim.”

Yeniden uyum süreçlerinin başlıca iki sorun alanı iş hayatı ve sosyal ilişkilerle ilgilidir. İş hayatındaki kuralsızlıklar, liyakat yoksunluğu, rekabetin fazla olması, çalışma saatlerinin uzun olması, profesyonel olunmaması; sosyal ilişkilerdeki trafik, sıra beklememe, akrabalar arasında ayrımcı ifadeler, apartmanda kurallara uyulmaması, bir sorunun çözümünü başkasından bekleme alışkanlığının yaygın olması gibi hususlar Almanya’da yaşanan süreçte edinilen deneyimlerin karşıtı olarak tezahür etmektedir. Alman kültüründen de çokça etkilenen ve özellikle iş yaşamına dair tüm öğretilerin oradan hareketle oluştuğu düşünöldüğünde yeniden uyum sağlamada çok zorluk çekilmesinin nedenleri de ortaya konmuş olur. Dönüş göçü sonrasında ekleyici kimlik değişimi yaşayan katılımcılar Almanya ile sosyal ağlarını ve ulusötesi ilişkilerini koruyarak Türkiye’deki yaşamlarını ancak sürdürebilmektedir. Eksiltici kimlik kayması yaşayanlar ise kendisi gibi Almanya’dan veya diğeri Avrupa ölkelerinden dönen kişilerle daha çok zaman geçirerek, hem dayanışma hem de dertleşme alanı oluşturarak yeniden uyum sürecini kolaylaştırmaya çalışırlar.

3.2.5. Yeniden Göç Etme Eğilimleri

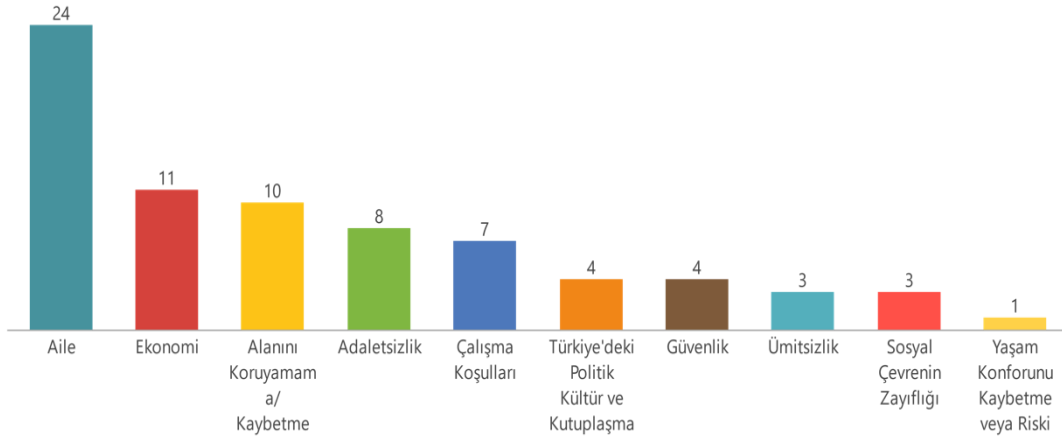
Yeniden göç etme ile kasıt geriye göçten bir süre sonra gelinen ölkeye veya farklı bir ölkeye göç edilmesidir. Bu bölümdeAlmanya’dan Türkiye’ye dönmüş katılımcıların Almanya’ya veya başka bir ölkeye göç etme istekleri ve nedenleri sorgulanmıştır.

Şekil 17: Yeniden Göç Etme Eğilimleri Teması Kategori ve Kodların MAXQDA Kod Teori Modeli ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yeniden göç etme eğilimleri teması on kategori ve bu kategorilerin kodlarıyla detaylandırılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre Türkiye’den ayrılmayı, göç etmeyi etkileyen dinamiklerin neler olduğu ve sorunlu alanların hangileri olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların ifadelerinden hareketle yeniden göç etmeye neden olacak ana etmen çocukların eğitimidir. Çocuk sahibi olup olmamaktan bağımsız biçimde katılımcılarca Türkiye’deki eğitim sisteminden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve Türkiye’den ayrılmaya gerekçe gösterilmiştir. Sonra sırasıyla ekonomi, alanını koruyama/kaybetme, adaletsizlik, çalışma koşulları, Türkiye’deki politk ortam ve kutuplaşma, güvenlik, ümitsizlik, sosyal çevrenin zayıf olması, yaşam konforunu kaybetme riski gelmektedir. Lakin Grafik 7’de de görüldüğü gibi diğerleriyle kıyaslanmayacak biçimde çocukların eğitimi öne çıkmaktadır. Dönüş motivasyonları içinde yer alan ‘çocuğunu Türkiye’de yetiştirme isteği’ anavatanda geçirilen belli bir süre sonra çözüm üretilemeyen, ilerleme kaydedilemeyen bir sorun alanı olarak kaldığından bireylerin yeniden göç etmesinin de başlıca sebebi olarak ortaya çıkmıştır. Yani çocukların yetiştirilmesi Türkiye’ye dönüş nedeni iken aynı zamanda Türkiye’den ayrılma sebebi olmaktadır.

Grafik 7: Katılımcıların “Yeniden Göç Etme Eğilimleri” Konusu Hakkındaki Görüşlerinin Kod Temelli Frekans Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.5.1. Aile (Çocukların Eğitimi)

Katılımcıların yeniden göç etme eğilimlerinin başlıca nedeni aileyle ilgilidir. Ailesi Almanya’da yaşayanlar ailelerine duydukları özlemden, onlar olmadan kendilerini yarım veya eksik hissettiklerinden bahsetmişlerdir. Bunun yanında Türkiye’den başka bir ülkeye göç etmeye neden olacak en önemli sorun alanı eğitimidir.

“Bence en büyük faktör eğitim sistemi. Yani burada özellikle bu noktada yani öncelikle şu var. Yani biz insanları mesela Almanya eğitim sistemi belki ikinci dünya, bizde mesela Türkiye’de hala bir on senede belki bir eğitim reformu yapılıyor. Baştan sona sil baştan yapılıyor. Ama Almanya mesela öyle değil yani. Adamların eğitim sistemi belki yüz elli yıllık eğitim sistemi, anlatabiliyor muyum yani? O derece köklü bir sistem. Ufak tefek rötuşlar yapıyorsunuz, dokunuşlar yapıyorsunuz falan böyle. Burada en sorunlardan bir tanesi biz buradaki insan kaynağımızı doğru herkes mühendis olmak zorunda değil. Herkes doktor olmak zorunda değil. Bu ülkenin marangoza da ihtiyacı var, terziye de ihtiyacı var, aşçıya da ihtiyacı var, kaynakçıya da ihtiyacı var, vesaire birçok şey. Bu, buradaki işte bu insan kaynaklarını doğru tanıya şey yapmak, etki yani şeyine göre insanların yetkinliklerine göre, yani kapasitelerine göre, doğru yönlendirmek gerekiyor yani işte.”

(Katılımcı 30, Erkek, 38 Yaşında).

Türkiye’de eğitim sisteminin sınava dayalı olması, çok sık değişmesi, hemen herkesin üniversite okuyarak kariyer grubu mesleklere sahip olması ve ara elaman pozisyonlarının açıkta kalması gibi sistem eleştirileri yapılmıştır. Ayrıca çocuk sahibi olmayanlar için dahi olası çocuk sahibi olma durumları çocuklarının eğitimi için Türkiye’den ayrılmayı düşündürmektedir.

“Şu an bekarım tek başımayım o yüzden burada yaşamak benim için biraz daha kolay oluyor işim gereği ama şu an benim ailem çocuklarım olsa mesela ben Almanya’ya yerleşmeyi tekrar düşünebilirim. Bunu sebeplerinin en başında eğitim geliyor çünkü ben hala Türkiye’deki eğitimi yetersiz buluyorum, burada çocukları büyütmek ve okula göndermek birincisi zaten maliyeti bir şey Almanya’da tamamen ücretsiz ve Almanya’da eğitim sistemi her ne kadar biraz eski bir eğitim yapısı olsa da bile belli bir standardı olan ve belli bir seviyeye eğitim sonucu getiren bir yapı olduğu için.”

(Katılımcı 40, Erkek, 38 Yaşında).

“... Ben Almanya’da para ödmeden eğitim aldım hem ilkokul hem ortaokul hem lisans hani böyle kitaba falan harcıyoruz ama burada şimdi herkes özel okula gönderiyor. Yok kesin diyemem dönebilirim çünkü Alman vatandaşıyım o rahatlık olmasa zaten belki hiçte gelmezdim, gelmeyi de düşünmezdim. Alman vatandaşı olduğum için benim o rahatlığım var ya Alman vatandaşı olduğum için o var o yüzden net söyleyebilirim.”

(Katılımcı 32, Erkek, 35 Yaşında).

Alman eğitim sisteminin köklü olması ve herkese belli bir standarttaki eğitimi ücretsiz sağlıyor olması deneyiminden sonra Türkiye’deki özel okulların sektör haline gelişine yönelik eleştiriler hemen her katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Devlet okullarının yetersizliği nedeniyle çocuklarını özel okullara göndermek zorunda kalma durumu anlaşılır bulunmamaktadır. Bu durum Türkiye’de iyi bir eğitim alabilmenin sınıfsal bir mesele olduğuna işaret eder. Ayrıca Alman vatandaşlığı çoğu hususta olduğu gibi çocukların eğitiminde de katılımcılar için ‘can simidi’ görevi görerek Almanya’ya gitme alternatiflerini gündemlerinde tutmalarına neden olmuştur. Bu da ‘bir ayağının eşikte olması’/ ‘eşiğimsi’ (liminoid) durumunu gösterir (Turner, 1982).

“Türkiye’de çocuklarımı özel okulda okutamazsam üzülürüm. Devlet okullarının fiziki şartlarını çok yeterli bulmuyorum. ... Ki ben özel okula göndermeme rağmen

o kaliteli eğitimi alamıyor çocuklar. Dolayısıyla ben belirli bir gelir seviyesine ulaştığım için ve o şeyi, o çevreyi kendime ve çocuklarıma edinebildiğim için bence biz bu kadar rahatız. Yani aslında biraz çocukların geleceği bundan sonra belirliyor. Çocuklar için doğrusu ne. Bizim aslında kararımız şimdi bak şöyle yani bir bunu dedik ya ondan sonrası asıl sebep ne, çocukların bizim için şeyi çok önemli, çocuklarımızın İyi bir Müslüman olarak yetişmesi çok önemli. Aslında bir numaralı. Yani kalbime sorarsanız öyle. Ama hani insan şeyi de istiyor tabii ki çocuklar iyi bir okulda okusun, güzel bir maddi anlamda da belli bir şeylere sahip olsun. Bu arada öyle çok lüks şeylerden de bahsetmiyorum hani bisikleti olsun bisiklet sürsün, işte futbola gitsin, spor yapsın. Şimdi şey, bizim aslında hani ekonomik olarak şeyimiz, riskimiz artarsa döner miyiz'i bu işte çocuklar artık daha dönebilir mi o da belirler. Ama hani kabaca söyliyim 5000 TL maaşla ben Türkiye'de yaşayamam. Veya 10.000 TL maaşla da yaşayamam. Çünkü onun için çok fazla şeyim var. Almanya'da çok daha rahat yaşarım. Belirli bir standart çocuklarım için de sağlayabilirim. Neticede biz de elhamdülillah Müslüman olarak yetiştik, onlar da yetişir. Ama hani aslında o zaman kendime karşı da hani şey gerçekçi olmam gerekiyorsa birinci seviyede aslında ekonomi geliyormuş onu fark ettim. O ekonomik eşğin sonrası da aslında şey geliyor o Maslow piramidinde sonraki gelen şeyler işte neyi arzuluyorsun, kendini nerede görüyorsun. Çocuklar kısmını çözdükten sonra benim hala çok büyük hayallerim var Türkiye'yle ilgili. Gerçekten iyi bir kariyere sahibim.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Katılımcı 24'ün dediği gibi bazı katılımcılar için Türkiye'de belli standardı yakalamış bir hayatı yaşamak temel önem taşımaktadır. Yani o hayatın belirleyicilerinin ekonomik olarak sağlanabilmesi durumunda Türkiye'de bir yaşam kurulabilir. Bu belirleyicilerden biri de şüphesiz çocuklara kaliteli bir eğitim sağlanabilmesi olduğundan bunu mümkün kılmayan bir ekonomik statü için Türkiye'de yaşama kararı almak söz konusu değildir.

Kod Sistemi	Yaşanılan Yer=Üç büyük şehir	Yaşanılan Yer=Diğer şehirler
Yeniden Göç Etme Eğilimleri		
Yaşam Konforunu Kaybetme veya Riski		
Türkiye'deki Politik Kültür ve Kutuplaşma		
Ümitsizlik		
Sosyal Çevrenin Zayıflığı		
Adaletsizlik		
Alanını Koruyamama/Kaybetme		
Yaşam Alanına Müdahale		
Otoriterleşen İktidar		
Çalışma Koşulları		
Statü Kaybı		
Maaşların Düşük Olması		
Uzun Çalışma Saatleri		
Liyakatsizlik		
Güvenlik		
Savaş		
Darbe Olasılığı		
Ekonomi		
Aile		
Aileye Özlem		
Çocukların Eğitimi		

Şekil 18: Yeniden Göç Etme Eğilimleri Temasının Yaşanılan Yer Değişkeni Bağlamında Kod Matris Tarayıcısı ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çocukların eğitimi ve ekonomik durum üç büyük şehirde yaşayanlar için daha önemli bir sorun alanıdır. Küçük şehirlerde yaşayanların eğitimle ilgili seçenekleri sınırlı olduğundan var olanı seçmek dışında alternatif yoktur ve yaşanılan şehrin koşullarıyla ilişkilendirilip kişiler kendilerini rahatlatmaktadır. Ama büyük şehirlerde alternatiflerin denenmesine rağmen memnun kalınmaması daha büyük sorgulamalara yeni hareketliliklere neden olmaktadır. Büyük şehirlerdeki harcamaların küçük şehirlere göre yine daha fazla olması bu sorgulamayı şiddetlendirmiştir.

Kişinin kendi değerlerine uygun biçimde çocuklarını yetiştirme isteği ve bu isteğine uygun biçimde hizmet verebilecek okulların ücretli olması kişilere yeniden göç etmeyi düşündürmektedir. Olası göç etme durumlarında katılımcıların ülke tercihleri büyük oranda Almanya olmuştur. Dilini, sistemini, kültürünü bilmenin avantajından dolayı Almanya'yı seçeceklerini söylemişlerdir. Ayrıca hiç bilmedikleri bir ülkede her şeyin

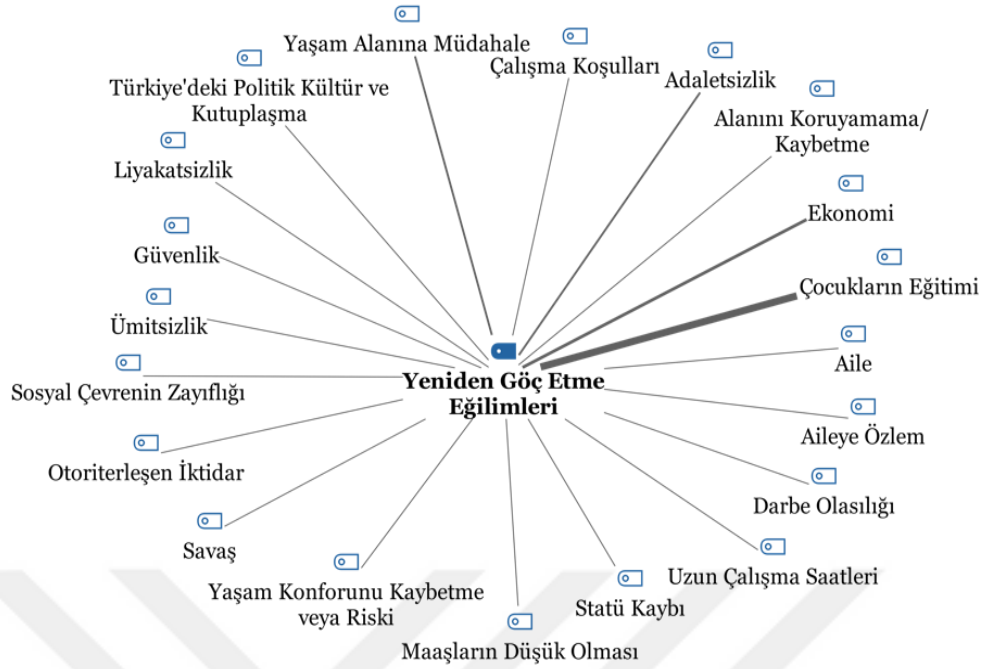
yeni olduğu bir sistemde öğrenme ve bunun için mücadele etme sürecinin yorgunluğundan kaçındıklarını da eklemişlerdir.

3.2.5.2. Ekonomi

Katılımcılar için dönüş motivasyonlarında da tekrar göç etme eğilimlerinde de ekonominin temel belirleyici olmadığı görülmüştür. Ancak kişiler günlük rutinlerini ve belli bir hayat standardını sürdürebildikleri bir ekonomik statüyü korumayı beklemektedir. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi yeniden göç etme eğilimleri içinde ikinci sırada yer almaktadır.

“Ya ben bir şekilde geçinirim. Lükse düşkün bir insan değilim ama nasıl barınacağım. Yani bunlar bana çok büyük kaygı yaratıyor. Tek kendim için değil. Yani insanları düşündüğümde de ben evet, ben gidebiliyorum. Ben şu an biletimi alıp gidebilirim, gerçekten hiçbir problemim yok. Onun rahatlığı var ama ekonomi. Yani bir fatura geldiğinde, bir markete gittiğinde bu fiyatları ödeyip, benim alım gücüm bunu karşılamıyorsa, ekonomik durum bunu karşılamıyorsa, bu bende mutsuzluk yaratır. Çünkü temel ihtiyaçlarımı karşılamakta zorlanıyorsam ve hayatıma bir şey katamıyorsam, sinemaya gidemiyorsam, tiyatroya gidemiyorsam ki bunlar lüks değil, bunlar ihtiyaç. O zaman benim için problem büyür. Şu an için böyle bakıyorum duruma yani”.

(Katılımcı 27, Kadın, 30 Yaşında).

Şekil 19: Yeniden Göç Etme Eğilimlerini Etkileyen Dinamiklerin Kod Alt Kod Modeli ile Gösterimi²⁵

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bazı katılımcılarca Almanya'nın sosyal devlet kimliğine vurgu yapılarak iflas edilmesi durumunda Alman devletinin temel gereksinimlerinin ücretsiz sağlanacağı bilindiğinden Almanya'ya gitme olasılığı söz konusu olabilir.

“Ben, ben şimdi bir şey söylüyüm; benim bir arkadaşım ben buraya taşındığımda, hani hep Türkiye hayali kurduğumuz bir arkadaşım, ben buraya işe başladıktan sonra beni de al, beni de al. İyi de bir yazılımcıydı. Ben de işini ayarladım çok da iyi bir pozisyona. ...Dedim bak ben olsam bu maaşla gelmem. Türkiye için çok iyi bir şey ama hani sen Almanya'yla kıyaslıycaksın, biliyorum. Yok ya sabah ezan sesi yeter dedi. Bir de dedim bak burada çok çalışıyor insanlar, ilk yıl izin yok. Sonra 14 gün, 30 gün izin hakkımız varmış. Çalışma saatleri belirsiz. Geldi. İki yıl sonra döndü. Yapamadı. Çünkü iki sebepten dolayı; çocukları birinci sınıfa başlayınca ben çocuklarımı orada okutamam dedi. Birini okuturum ama üçünü okutamam dedi. Ben o hayatın şeyini ödeyemem, yani o benzeri bir hayatın şeyini, onun için Almanya'ya

²⁵ Katılımcıların Yeniden Göç Etme Eğilimlerini Etkileyen Dinamiklerin “Kod Alt Kod” Modeli ile gösterildiği şekildeki çizgi kalınlıkları katılımcıların sıklıkla ifade ettiği kodlardır. Yani çizgi kalınlıkları sıklık ifade etmektedir.

geri döndü. Onun için son derece romantik bir bakış açısıydı. İşte dedi ki çok komik, iki gün sonra saat 23.00 mi 00.00 mi işten çıkacağız. Acayip yoruldu böyle, ondan sonra ne oldu dedim çok yoruldun (gülerek). Hani dedim ezan sesi yetiyordu. Öyle olmuyormuş değil mi ama?”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Katılımcı 24’ün arkadaşıyla arasında geçen anısında olduğu gibi Türkiye’deki yaşama uyum sağlamak ve o yaşamı sürdürmek için ‘vatan toprağı, ezan sesi’ gibi nedenler genellikle yeterli olmamaktadır. Veya yalnızca tatillerde görülen Türkiye referansı ile Türkiye’ye yerleşme kararı almak çoğu zaman yanıltıcı olmaktadır. Tüm bu nedenlerle yeniden göç söz konusu olur.

3.2.5.3. Alanını Koruyamama veya Kaybetme Duygusu

Katılımcıların Türkiye’den ayrılmak için bir başka nedenleri yaşam alanlarına müdahale ve alanını koruyamama veya kaybetmedir. Bunu gerekçelendirme biçimleri doğrudan politik duruşlarıyla ilgilidir. Öyle ki katılımcıların bir kısmı için iktidardaki parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidarda devam etmesi bazıları içinse iktidardan ayrılması yaşam alanlarını kaybetme kaygısına neden olmaktadır.

“Türkiye’deki en büyük sorun bence demokrasinin gördüğü zarar diyim kısaca yani şeyde Türkiye’deki yönetim sisteminin değişmiş olması ve demokrasinin bundan büyük zararlar görmüş olması, başkanlık sisteminin getirilmiş olması. Buna bağlı olarak tabiki demokratik sistemin işleyişinde aşağıya doğru çok büyük değişiklikler oldu. Yani herkesin kendini bir şef zannetmesi vs gibi şeyler. Üniversitelerdeki rektörlerin her şeyi belirlemeye çalışması bunun bir örneğı. Herkes kendisine “ben yaparsam olur“ gibi, hani hiç demokratik süreçleri, katılımcı süreçleri işletmemeleri, en küçük düzeye kadar yansıdığını düşünüyorum ben bunun. Bunun bir parçası da tabii ki şey, aile içindeki şiddete kadar gider. Adam, yani erkekler kendilerini de evin şefi olarak görmelerine. Biz yıllarca büyük çabalar göstererek bunu yıpratmaya çalıştık ama son yıllarda ona doğru gidiş olduğunu düşünüyorum. Bunun çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum ve benim için aslında Türkiye’yi terk etmeme neden olacak, Almanya’da yaşamama neden olacak şey olarak da siyasi gelişmeler diye söyleyebilirim genel olarak. Benim ya da çevremi tehlikeye düşüren bir siyasi gelişme olduğunda ancak düşünebilirim. Ben dediğim gibi siyasi aktif bir insanım. Böyle bir şey tabi ve çok uzak değil.”

(Katılımcı 37, Kadın, 57 Yaşında).

“Aslında benim buradan kaçma sebebim nedir bir bu iktidarın devam etmesi, ikincisi çok daha şöyle söyleyeyim çok daha sert bir sağa kayma ile ya bazı Ortadoğu ülkelerine yaklaşması aslında öyle bir sebep olabilir.”

(Katılımcı 40, Erkek, 38 Yaşında).

Türkiye’de siyasi iktidarın uygulamalarının temel hak ve özgürlükleri kısıtladığını ve demokrasiye zarar verdiğini düşünen katılımcılar bunun daha arttığına tanık olmaları, sevdiklerinin ve kendilerinin yaşamlarının tehlikeye girdiğini hissetmeleri durumunda Almanya’ya gideceklerini belirtmişlerdir. İdeolojik olarak daha sağ siyasetin aktif olması, Ortadoğu ülkelerine yaklaşılması, dinin yönetimde etkin hale gelmesi olasılığında Türkiye’de yaşamaya devam etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Artan siyasi otoriterleşmenin gündelik yaşamlarına müdahaleci uygulamaları olduğunu ve bundan rahatsız olduklarını da eklemişlerdir.

“Eğer 2002 öncesine dönecek olursa siyasal ortam, bürokratik ortam ben bir dakika durmam dönerim. ...”

(Katılımcı 45, Erkek, 50 Yaşında)

“... Başörtü de hâlâ ciddi bir önyargı ve korku var. Şey var o İslamiyet’i yaşamak isteyenlere karşı bir ciddi endişe var yani. Bunlar böyle bizim hayat tarzımıza bir tehdit gibi bakan bir kesim var. Bunlar böyle bir şeyi artarsa bu sefer benim de huzurum kaçır.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

İktidardaki siyasi partiye yakın olan katılımcılar ise partinin değişmesi durumunda kendi alanlarına müdahale edilme kaygısı duymaktadır. Türkiye sekülerlerinin başörtüsü başta olmak üzere dini özgürlüklerin yaşanmasına yönelik engelleyici tutumları, siyasi tarihimizde 28 Şubat askeri muhtırası gibi örneklerin bulunması yirmi yıllık AKP iktidarına rağmen mütedeyyin kesimin kaygı duymasına neden olmaktadır.

Ekonomi Çocukların Eğitimi Adaletsizlik Yaşam Alanına Müdahale

Şekil 20: Yeniden Göç Etme Eğilimleri Kod Bulutu ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.5.4. Türkiye’deki Politik Ortam: Kutuplaşma, Adaletsizlik ve Ümitsizlik

Türkiye’de son yıllarda belirgin hale gelen adaletsizliğin yarattığı ümitsizlik, katılımcıların rahatsızlıkları arasındadır. Türkiye’de muhafazakâr-seküler kesim arasındaki ayrışmanın giderek arttığı, karar alıcı noktasına kim gelirse kendi gibi düşünenlere veya tanıdıklarına imkân tanıyan bir anlayışa sahip olduğundan yakınılmaktadır. Bu durum da hem kutuplaşmayı hem de adaletsizliği artırmaktadır. Bunun ayrışmanın her alana yayılması sorununu kronik hale getirirken güvensiz bir toplumun doğmasına neden olmaktadır. Tüm bunların neden olduğu ümitsizlik kişilerin Almanya’ya gitmesine neden olabilmektedir.

“Şimdi Türkiye’de farklı görüşlerde insanlar var. Şimdi buna şimdi ben kabaca biraz daha somutlaştırmak lazım ki iyi anlaşılsın. Kabaca bi tarafta dindar bir kesim bir tarafta işte laikçi bir kesim. Şimdi ikisi de objektif değil. İkisi de kendi mahallesini savunuyor, kendi mahallesinden biri suç işlediğinde örtbas ediyor, sen suçlusun demiyor, eleştiremiyor. Şimdi bakıyorsun hukukla ilgili sorunlarımız var ülkede. Bunun temelinde yine böyle bir bakış açısı var, birileri haksız yere ceza aldığında hoşuna gidiyor ama kendi mahallesinden biri ceza aldığında hukukta sorun var. ... Böyle olduğunda sorunları çözemeyiz ki, hukuk adalet her şeyden her görüşten bağımsız olmalı, herkese aynı mesafede olmalı. ... O kişinin kişiliğine bakmadan suçu işleyenin kişiliğine bakmadan bizim abilerdenmiş, bizim çocuklardanmış, bizim camiadanmış demeyeceksin bu önemli değil. Bunu aşmamız lazım ama bu konuda ümitli değilim.”

(Katılımcı 17, Erkek, 58 Yaşında).

Türkiye’de kutuplaşmanın artması ve siyasi çekişmelerin sertleşmesini rahatsız bulan katılımcılar, Almanya’da tanık olmadıkları seviyede toplumsal ayrışmanın bulunduğunu ifade etmişlerdir. Toplumda her yerde siyaset ve ekonominin konuşulduğu tartışma ortamlarına denk geldiklerini, buna tahammül etmekte güçlük çektiklerini ve bunun yarattığı bıkkınlığa dikkat çekmişlerdir.

“Kutuplaşmadan direk yola çıkarsak çok fazla oldu. Onun dışında zaten bu siyasi çekişmeler çok fazla ileri safhaya taşındı, yani sürekli bel altı vurma vs. Nasıl diyim sürekli kim hain kim değil diye tartışma. ...”

(Katılımcı 3, Erkek, 31 Yaşında).

“Kutuplaşma falan yavaş yavaş artıyor. Eğer bu kutuplaşma devam ederse yani 5 sene 10 sene sonra ben giderim. Çünkü benim tahammülüm ona yok. ... Ya adam kendi görüşünü söyleyebilir. Söylesin. ... Yani diyalogdan yanayım konuşmadan yanayım, konuşarak ikna etmeden yanayım ama bakıyorum son yıllarda kutuplaşma artıyor maalesef artıyor. Bu hoşuma giden bi şey değil. Ben isterim ki bi belediyeye birisi geldiği zaman ister ak parti ister pak parti ne olursa olsun hani böyle personel hemen hurra değişmesin. Ya da işte, ne bileyim, başköşelere kilit noktalara benim adamım gelsin denmesin. ...”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

Şekil 21’de kodların birbiriyle nasıl ilişki içinde olduğu gösterilmiştir. Türkiye’deki politik kültür ve kutuplaşma liyakatsizliğe, liyakatsizlik de adaletsizlik hissine neden olmaktadır. Adaletsizlik aynı zamanda Türkiye’deki politik kültür ve kutuplaşmadan etkilenmekte ve ümitsizliğe neden olmaktadır. Buradaki en yoğun ilişki liyakatsizlik ile adaletsizlik arasındadır. Benzer biçimde ekonomi ile çocukların eğitimi arasında da güçlü bir ilişki vardır. Bunun en temel sebebi Türkiye’de eğitimin kalitesiz olması nedeniyle çoğu zaman özel okula başvurulmasıdır. Özel okulların ücretlerinin gereğinden fazla yüksek olması ve oradaki eğitimin de tatmin edici olmaması kısır döngüde ilerlemekte ve böylece şekildeki gibi güçlü bir bağla karşılaşılmaktadır.

“Ben şimdi mesela, ben yapmış olduğum mülakatlarda, mühendis olarak yapmış olduğum mülakatlarda mesela orada bunu çok iyi anlayabiliyorum yani. Mesela birçok insan bakıyorum ki yani biz bu, bu kişiye bu pozisyonu versek bile bu yarın bir gün burada mutsuz olacak, anlatabiliyor muyum? Yani çünkü adam yani çok ciddi maaş alıyor orada. Ayrıyeten de yöneticilik yapıyor yani. Çıkıp da sen bunu normal düz bir mühendis pozisyonuna burada oturtamazsınız yani, anlatabiliyor muyum? Bu şu anda tozpembe belki. Hani cicim ayları diyelim yani, tabiri caizse. Türkiye'yle cicim ayları yaşıyor. İlerleyen zamanda, bir iki sene sonra, mutsuzluk hissedecek yani. Buradaki şeyi, ortamı, yaşantıyı düzenini gördükçe o da burada mutsuz.”

(Katılımcı 30, Erkek, 38 Yaşında)

“Hani kendimden şöyle bir şey var aslında işte ben hep Türkiye’ye geldiğimde şunu derdim acaba Türkiye’deki insanlar neden bu kadar çabuk yaşıyor diye sorardım kendime. Yani daha yaşından daha olgun gösteriyoruz bu kategoriye artık bende ait olduğumu düşünüyorum ama anlamıyodum ama şimdi anlıyorum yani. Çalışma hakkı diye bi şey yok hani çalışma saati diye bi şeyin yok kaygıların çok fazla gelecekle ilgili insanlar çok yorucu.”

(Katılımcı 6, Kadın, 30 Yaşında).

Adam kayırmacılık, torpil, liyakatsizliğin göz önünde ve apaçık yapılması katılımcılar için özellikle Almanya’ya veya başka bir ülkeye taşınmalarına neden olacak bir seviyeye ulaşmıştır.

3.2.5.6. Güvenlik ve Sosyal Çevrenin Zayıflığı

Türkiye siyasi hayatı ‘geleneklerinden’ biri haline gelen darbeler ve Ortadoğu’da pek çok ülkeyi etkileyen iç savaş gibi güvenlik meseleleri yeniden göç etmeye gerekçe oluşturabilmektedir.

Kişilerin yakın ve samimi olmayan veya kafa dengi bir çevreyle karşılaşamaması Almanya’daki yaşamını sorgulamasına ve zaman zaman bu mutsuzluğun neden olduğu bir kararsızlık noktasına gelmektedir. Ayrıca Katılımcı 20 tarafından belirtilen Türkiye’ye yurtdışından gelen Türklerin sevilmediğine dair duyulan inanç da bu sorgulamalara neden olmakta, aidiyetin derinleşmesini engellemektedir.

“Ben çevremden dolayı dönmek isterdim muhtemelen. Yani burada bir kabul göremedim diye düşünüyorum. Orada daha fazla insanların beni kale aldığını düşünüyorum, daha fazla değer gördüğünü düşünüyorum. Yani burada birçok vakfa derneğe girmeye çalıştım ama bir ya potansiyel görmüyorlar ya da işte seni dâhil etmek istemiyorlar. Tam olarak, tam olarak sebebini de çözemedim ben. Yani bir yerde, bir gurbetçilerin de çok burada sevilmediğini, kabul görmediklerini düşünüyorum. Sebeğim bu olurdu açıkçası.”

(Katılımcı 20, Kadın, 33 Yaşında).

Yaşam tarzı göçü göç öncesi dönemdeki olumsuzluklardan bir kaçıdır. Ayrımcılık, önyargı, çocukların eğitimi, Almanya’nın iklimi, samimi olmayan sosyal ve iş ilişkileri, sosyal hayatın hareketizliği gibi Almanya’daki olumsuzluklar yaşam tarzı geriye göçüne sebep olmaktadır. Çocukların eğitimi, Türkiye’deki politik kültür ve kutuplaşma, yaşam alanına müdahale hissi, alanını koruyamama veya kaybetme gibi etmenler ise yaşam tarzı nedeniyle yeniden göç etmeye neden olmaktadır. Çocukların eğitimi ise doğrudan bir yaşam tarzı göçü olarak hem Almanya’dan Türkiye’ye geriye göçe hem de Türkiye’den ayrılmaya yol açmaktadır.

Nasıl ki Türkiye’ye dönüş kararı tek bir nedene bağlı olarak alınmıyorsa yeniden başka bir ülkeye göç etme kararı da yine bir nedene bağlı olarak ortaya çıkmamaktadır. Katılımcılar birden fazla sorunun uzun süre devam etmesinden ve bunun değişeceğine dair ümitlerini kaybetme noktasına geldiklerinden göç etmeyi düşünmeye başlamışlardır. Nitekim Almanya’dan Türkiye’ye gelip beklentilerinin karşılanamaması ve yaşadığı hayal kırıklıklarının yönetilememesi nedenleriyle tekrar Almanya’ya göç edenler olmuştur. Bu sorun alanlarına rağmen Türkiye’de yaşamayı sürdürenlerin en büyük ‘mucizesi’ kendilerinin ve yakın çevrelerinin içinde olduğu bir ‘koruyucu kozada’, diledikleri hayatı büyük ölçüde yaşayabilmeleriyle mümkün olmaktadır. Giddens’a göre koruyucu koza, bireyin mevcut etkinliklerini ve geleceğe ilişkin projelerini kuşatan, dış dünyadan gelen potansiyel tehlikelere karşı koruyucu bir perde oluşturan ve yaşanabilir bir muhiti sürdürmeyi mümkün kılan güvenin koruyucu örtüsüdür (2010: 167 ve 290).

3.2.6. Göç mü, Geriye Göç mü?

Modern dönem geriye göç, gelişmekte olan ülke vatandaşlarının gelişmiş ülkelere gerçekleştirdikleri emek göçü sonucunda yaşanmıştır. Bu grup ev sahibi ülkelerin geriye

göç teşvikleriyle, yeterli maddi birikimi tamamlamalarıyla ya da emekli olmalarıyla anavatanına dönerler. İlk bölümde de anlatıldığı gibi daha sınırları belirgin bir göç manzarası söz konusudur. İkinci kuşağın dönüşü söz konusu olduğunda durum daha karmaşıklaşmaktadır.

İkinci kuşağın geriye göçü çok katmanlı ve değişkenli bir sürece tekabül etmektedir. Bu göç hareketliliğinin muğlaklığına sebep olan başlıca iki neden şu şekildedir: İkinci kuşak kimdir?²⁶ Ve doğup büyümedikleri bir ülkeye göç edenler ne kadar geriye göç etmiş olur? İkinci kuşağın geriye göç hareketliliğinde tartışılan iki ana husustan bilhassa ikincisi bu çalışmanın da ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda bizzat katılımcılara sorularak deneyimlerinden yola çıkarak yaşadıkları hareketliliği nasıl değerlendirdikleri sorgulanmıştır.

İkinci neslin geriye göçü için özel bir teori veya tipoloji bulunmamakta, ampirik çalışmalar genellikle birinci neslin geriye göç deneyimlerine dayanarak oluşturulmuş tipolojileri benimsemektedir (Cassarino, 2004; Cerase, 1974; Gmelch, 1980). İkinci kuşağın geriye göç etmelerinde ‘ebeveynlerinin anavatanı’, ‘ata toprağı’, ‘kökler’ gibi birinci kuşağa atıfla kavramlar söz konusudur (Wessendorf, 2007; King ve Christou, 2008; Tsuda, 2009).

“Geriye göç değil ya. Burdan geriye göç olarak görmüyorum onu da hani. ... Ama tercihim Türkiye’den yani çünkü önce bi vatanımı biliyim istedim. ... Yani sebep göç değil, geriye dönüş değil ama geriye dönüş olabilir ya evet. Yani köklerine geri dönüyor olabilir. Aslında köklerimi tanımak istiyorum diyorum yani. Nereden geldiğimi iyice tanımak istiyorum diyorum.”

(Katılımcı 31, Erkek, 42 Yaşında).

“Benim için aslında Almanya’dan göç hikâyesi diyebiliriz aslında şimdi babam babam için geriye göç olur muhtemelen o gelse ama benim için daha fazla bir göç

²⁶ İkinci kuşak tanımlaması üzerinde uzlaşılmış bir kavram değildir. Genellikle en az bir yabancı ülke doğumlu ebeveyni olan çocuklar veya 12 yaşından önce gelenler/ilkokul çağı öncesinde gelenler gibi kategorilerle sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Bu hususta detaylı bilgi için bkz: Kılınç, Nilay (2022), “Revisiting second-generation ‘return’ migration to the ancestral homeland”, Handbook of Return Migration, Russell King ve Katie Kuschminder (Ed.), Elgar Publishing, Birleşik Krallık, s.283-298. Bu araştırmada ‘kuşak’ kavramının bu karmaşık yapısına dokunmaktan ziyade ‘ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar’ ifadesi kullanılmış, Almanya’da doğmuş veya altı yaşından önce Almanya’ya gitmiş kişiler bu gruba dâhil edilmiştir.

hikayesi gibi ama pozitif bir göç hikâyesi günün sonunda tabii ki benim sonuçta benim babamın yani ailemin kökeni olan bir yere gittiğimiz için farklı bir farklı insanlar geriye göç olarak da değerlendirebilir.”

(Katılımcı 40, Erkek, 38 Yaşında).

Bu araştırmada da olduğu gibi ebeveynlerine kıyasla sosyo ekonomik düzeyi yüksek olan bu ikinci nesil geri dönenlerin dönüş sonrası deneyimleri -literatürde de görüldüğü gibi- genellikle beklenen manzara ile karşılaşılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bunun en önemli nedeni şüphesiz kısa süreli anavatan ziyaretlerinin yanıltıcı etkileridir. Beklentinin karşılanmamasından doğan hayal kırıklığı süreci anavatana yeniden uyum sağlamanın zorluklarıyla birleşince ilgili bölümlerde de görüldüğü gibi kişilerin içinde bulunduğu süreci sorgulamalarıyla sonuçlanmaktadır. Bu sorgulama çoğu zaman Almanya’daki yaşama dair özlem duyulan rutinleri gündemlerine taşımaktadır. Almanya’ya duyulan bu özlem King ve Christou’nun bahsettiği ‘tersine ulusötesilik’ ile açıklanabilmektedir. Bir başka deyişle hayal edildiği gibi bir geriye göç deneyimi yaşanmadığı anlaşıldığında veya geriye göçün mitten ibaret olduğu idrak edildiğinde ev sahibi ülkeye yönelik yoğunlaşan duygu ve düşünceler ‘karşıt bir diaspora’ (counter-diasporic migration) oluşmasıyla sonuçlanmaktadır (King ve Christou, 2014).

“...Babam mesela geriye döndü ama ben buraya göç ettim. Ya şöyle söylüyüm, mesela bana Polonya’ya gider misin deselerdi, hani bu ekonomik karar meselesi var ya. Polonya’ya, Amerika’ya bak, dünyanın herhangi bir yerine gönderselerdi gitmezdim. Yani onun için Türkiye tabii ki çok farklı yani özel bir yeri var. Ama mesela şey niye göç o zaman, niye geri dönüş değil? Çünkü her şeyi yeniden öğrenmek zorunda kaldık. Bir yere göç edince bir dili biliyorduk yani. O da tam bilmiyorduk. ... Fark ediyorsunuzdur benim hala Türkçemde biraz sıkıntılar var 12 yıl oldu buradayım. Ve hiçbir zaman geçmeyecek adım gibi eminim. Bazı telaffuz ve gramer hataları o kadar işlemiş ki çıkmıyor yani (gülerek). Ama onun için bir göç, göçtü. Şey, burada hani okul, eğitim, sosyal hayata şey yapmak mesela komşuluk ilişkileri çok farklıymış burada. Biz diyorum ya 70’li yılların kültürü, Türk kültürünü biliyoruz. 2010 yılının İstanbul kültürü çok farklıymış.”

(Katılımcı 24, Erkek, 45 Yaşında).

Katılımcı 24'ün ifadelerinde görüldüğü gibi yaz tatillerinde görülen ve ebeveynlerinden dinlenen anavatan tasavvuru ile dönüş sonrasında gördükleri arasında önemli farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anavatan ile ev sahibi ülke arasında bir yaşam ikinci kuşağın temel bir özelliğidir. Kaya'ya göre bu kuşağın yaşamı 'senkretik bir kültür nosyonu' (syncretic notion of culture) içinde gelişmektedir. İkinci kuşağın ulusötesi bir sosyal alanda yetiştiğini savunan Levitt'e göre geri dönenlerin anavatandan ve ev sahibi ülkeden farklı 'üçüncü' bir alan yaratmaları gerekliliğine işaret etmiştir (2009). King ve Kılınç (2014) ise ikinci kuşak geri dönen Türklerin Alman toplumundan, Türk toplumundan ve Almanya'daki yerleşik Türk toplumundan farklı 'dördüncü' bir sosyo-kültürel alanı inşa ettiklerini ve çoklu kimlikleri arasında geçiş yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda araştırmada görüşülen katılımcıların bir kısmı için bu söz konusudur.

“Benim için kesinlikle tek başına bir göç hareketi dönüş olarak görmüyorum ben Türkiye'ye gelmeyi göç olarak görüyorum. Onu da nasıl fark ediyorum, Türkiye Almanya'ya gittiğimde o şehre yani girdiğimde eskiden annem annemle birlikte annemin köyüne gittiğimizde böyle hep şey yapardı böyle bir duygusal an yaşardı. Böyle köyüme geldim, burada kendimi çok huzurlu hissediyorum, burada hani yuvama geldim gibi hissediyorum çok güzel duygularımı ifade ederdi ve ben artık kaldığım bölgeye gittiğimde aynı duyguları yaşadığımı fark ediyorum. Yani aslında kökümün orada olduğunu biliyorum ama bu demek değildir ki burada kendimi evde hissetmiyorum. Burada da kendimi evimde yuvamda hissediyorum, burada da mesela tatile gittiğimizde döndüğümüzde oh evime yuvama kavuştum diyorum.”

(Katılımcı 34, Kadın, 31 Yaşında).

Hem literatür hem de bu alan çalışmasından yola çıkılarak ikinci kuşağın geriye göç tipolojisini çıkarmak çok mümkün görünmemektedir. Zira tek bir etnisitenin dönüşünde dahi bu genelleme yapılamamaktadır. Bu da ikinci neslin geriye göç hareketliliğinin çoğunlukla bireysel kararlarla yönetildiğini göstermektedir. Yaşam tarzı seçimleri, özgürlük arzusu ve kendini geliştirme arayışı, göç eylemini 'bireyin kimliksel deneyiminin kendi ülkesinin kısıtlayıcı sınırları olarak algılananın ötesine yansıtılması' şeklinde varoluşsal bir hale dönüştürmektedir (Kılınç, 2022: 293).

Ulusötesi yaklaşım anavatan dönüşünün son olmadığını, geri dönenlerin kendileri veya sonraki nesillerden çocukları/torunları için yeniden göç etme eğiliminin sürekliliğini

koruduğunu kabul eder. Geri dönüşler göçmenlerin çoğu için ulusötesi yaşamın bir parçasıdır. Bu nedenle günümüzde geri dönüşü tek ve son bir hareket değil ‘hareketliliklerin’ bir parçası olduğunu kabul etmek gerekmektedir (King ve Christou, 2008).

Görüldüğü gibi ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayan yani ikinci nesil olarak kabul edilen katılımcıların biri dışında tamamı Türkiye’ye gelişlerini yalnızca bir göç hareketliliği olarak değerlendirmektedir. Türkiye’nin yalnızca ebeveynlerinin vatani olduğu, diline ve kültürüne yabancı olmadıkları, genellikle her yaz tatil yapılan bir yer olmasına rağmen çok şeye yabancı olduklarını geldikten sonra hissettiklerini dile getirmişlerdir. Ebeveynlerinin anavatanla kurdukları bağ ve bu bağın onlara yansıması diasporadaki anavatan mitini işaret etmektedir. Lakin göç sonrası deneyimlerinin ardından çoğu zaman bu mit ‘romantik’ bulunmakta ve gerçekçi bir tasavvurun gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’deki yaşamın ‘yuvaya kavuşma’ olmadığı, ‘nihai bir son’ anlamına gelmediği, bir süre için ‘daha iyi bir yaşam’ amacına hizmet ettiği düşünülmektedir. İkinci nesil göçmenlerin ‘yuva’ arayışı sonu olmayan varoluşsal bir ‘sancı’dır.

SONUÇ

Türkiye’den Almanya’ya hareketliliği başlatan işgücü göçü aile birleşimi, Türkiye’deki siyasi gelişmelerden uzaklaşma, eğitim gibi nedenlerle uzun yıllar devam etmiştir. Zamanla iki ülke arasındaki göçün yönü tek taraflı olmaktan çıkarak anavatana dönüşlere de şahit olunmuştur. Bu dönüşler seksenli yıllara kadar ekonomik gerekçelerle gerçekleşmiştir. Onu takiben çıkarılan yasa ile kitlesel bir dönüş yaşanmıştır. Fakat bu üç dönüş hareketliliği döneminden farklı olarak 2000’li yılların başlarından yaklaşık 2017’ye kadar azalarak devam eden ‘niteliklerin geriye göçü’ söz konusu olmuştur. Bu grup ebeveynleri veya ebeyenlerinin anne babaları işçi olup ilk sosyalleşmelerini Almanya’da yaşayan ve yükseköğrenim amacıyla Almanya’ya gidip uzun yıllar orada kalıp iş yaşamına dâhil olmuş kişiler olması nedeniyle önceki dönemlerden özellikle ayrılmaktadır. Yani Almanya’da sosyo ekonomik düzeyi iyi olan, ailelerine kıyasla üst sınıfta yer alan, sosyal ve kültürel sermayesi yüksek olan bu Türklerin Türkiye’ye dönüşü iki ülke arasında oluşan ‘yeni bir dalgadan’ söz edilmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle Almanya’dan Türkiye’ye geriye göç hareketliliklerinde bilhassa 2000’li yılların ortalarından itibaren ‘dördüncü bir dalganın’ varlığı söz konusudur.

Almanya’dan Türkiye’ye nitelikli geriye göç hareketliliğinin anlaşılmasına çalışıldığı bu çalışma dönüş motivasyonları, yeniden uyum süreçlerinde karşılaşılan sorunlar, aidiyet bağları, yeniden göç etme eğilimleri temaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu temalar değerlendirilirken kadın-erkek, üç büyük şehirde yaşayanlar-diğer şehirlerde yaşayanlar, ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar- Almanya’ya sonradan gidenler bu üç değişkenle karşılaştırmaya gidilmiştir.

Almanya’dan Türkiye’ye dönen nitelikli Türklerin geriye göç hareketliliklerini ekonomik teoriler açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ulusötecilik, sosyal ağlar ve bilhassa yaşam tarzı göçü bu grubun dönüş hareketliliklerini anlamayı daha kolaylaştırmaktadır. Dönüş motivasyonları içindeki Almanya’nın iklimi, sosyal hayatın hareketsizliği, ayrımcılık deneyimleri gibi etmenlerden kaçıp Türkiye’ye yönelen bir hareketlilik söz konusudur. Bu hareketliliğin yönünün Türkiye’ye dönmesinin başlıca iki nedeni ise tatillerde görülen ve deneyimlenen Almanya’daki itici faktörlere karşıt biçimde yer alan çekici faktörlerle birlikte aileden aktarılan ‘dönüş miti’ ile ‘köklere dönüş’ arzusunun peşinden gidilmesidir. Bu arzusun peşinden gidilme eylemi daha çok ‘denemek’ istemekle

ilişkilidir. Yani zihinlerde oluşan ‘daha iyi bir yaşam’ için olumsuzluklardan ‘kaçış’ ve ‘farklı bir yaşamı denemek’ için Türkiye’ye gelinmektedir. Bu nitelikli grup için aidiyet ve kimliğin dönüş göçünde çok belirleyici olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni kimliğin ‘akışkan’ hale gelmesi ve aidiyetin bir sarkacın salınımında olduğu gibi iki ülke arasındaki salıncak hareketinden kaynaklanmaktadır. Bireyin aidiyeti ve kimliğinin örüntüleri iki ülke arasında bir ‘sarkacın’ salındığı gibi gidip gelirken hiçbir zaman denge durumuna gelmemektedir.

Etnik veya dini kökenlerinden dolayı önyargı ve ayrımcılık içeren tutum ve davranışlara Almanya’daki yaşamın hemen her alanında maruz kalınması katılımcıların tamamı için dönüş motivasyonları içinde başat rol oynamaktadır. Bu olumsuz tutum ve davranışların Almanya’ya göç eden ilk göçmen işçilerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Türkiye’nin kırsalından gelen, eğitimsiz/düşük eğitilmiş bu işçilerin yaşam biçimleri, kılık kıyafetleri, üslupları Almanlar tarafından ‘Türk olmanın’ çerçevesinin çizilmesine ve kalıpyargılar üretilmesine neden olmuştur. Bu kalıpyargılar sonraki nesillerdeki Türklere yönelik önyargı ve ayrımcılık davranışlarının temelinde yer almaktadır. Eğitim hayatında yaşanan ayrımcılığın başlıca nedeni Alman eğitim sisteminde ilkokuldan sonra devam edilecek okula öğretmenin yönlendirmesidir. Araştırma boyunca öğretmenlerin sınıf içinde veya bu yönlendirmeler esnasında ayrımcılık yapmadığı tek bir örnekle karşılaşılmamıştır. Bu da Almanya’daki ‘kurumsal ırkçılığın’ ulaştığı korkunç boyuta işaret etmektedir. Eğitim alanında karşılaşılan ayrımcılık deneyimleri Almanya’ya sonradan gidenlere göre ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar arasında daha çoktur. Bunun nedeni ise ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanların ilkokuldan itibaren Almanya’da eğitim alması, diğerlerinin ise genellikle lisans ve lisansüstü eğitimlerini Almanya’da almalarıdır. Yani Almanya’da eğitimdeki ayrımcılık ilkokuldan üniversiteye doğru gidildikçe azalmaktadır. Öğretmen yönlendirmelerinde bilinçli ebeveynlerin varlığı ve mücadelesi büyük oranda süreci değiştirmekte, çocukların hak ettikleri okula devam etmeleri mümkün olmaktadır. İş hayatında bilhassa başörtülü göçmen kadınların dini kimlikleri nedeniyle ayrımcılık deneyimleri daha fazladır. Bu da kadın, göçmen, Müslüman gibi kimlik örüntülerinin bir aradalığı yani ‘kesişimselliği’ ile yaşanan hak ihlallerini derinleştirmektedir.

İklimin bunaltıcı olması, ağır işleyen bürokrasi, sosyal yaşamın hareketsizliği, katı kurallar gibi zamanla itici hale gelen dinamikler çoğu zaman önyargı ve ayrımcılık

deneyimlerine eklenerek kişileri göç etmeye teşvik etmiştir. Burada Türkiye’de geçirilen yaz tatillerinde sosyal yaşamın hareketli oluşuna tanıklık edilmesi, iyi havanın ve kuralların daha esnek olmasının deneyimlenmesi, Türkiye’deki akrabalarının gündelik yaşamlarında pratik bürokratik süreçlerinin öğrenilmesinin payı vardır. Bunların bir araya gelmesiyle ‘denemek istemek’ veya ‘kendini gerçekleştirmek’ amacıyla dönüş kararı alınabilmektedir. Kulağa maceracı gibi gelen bu tutumun risk taşımayan yönü çifte veya Alman vatandaşlığının bulunması ile Almanya’daki oturma hakkının korunmasıdır. Bu kendini gerçekleştirme veya bulma durumu kişilerin kendini anlama ve anlaşılma ihtiyaçlarının giderilmesiyle doğrudan ilgili olduğu görülmüştür. Yani Almanya’dan Türkiye’ye dönen bu nitelikli Türkler için ayrımcılık başat dönüş motivasyonu olsa da bir ‘yaşam tarzı göçü’ söz konusudur.

Türkiye’de yaşayan biriyle evlenilmesi ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar için söz konusu olmaktadır. Türkiye’de bakıma veya desteğe ihtiyaç duyan ebeveynin varlığı ile çocukların Türkiye’de eğitim almasının istenmesi de dönüş kararını etkilemiştir. Yine ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanlar için Türkiye’ye faydalı olma, ülke için bir şey yapma isteği daha çok bulunmaktadır. İdealist bu yaklaşımla başlayan Türkiye’deki yaşam aynı şekilde sürmemekte ve bundan duyulan mutsuzlukla baş edememe bazı kişiler için Almanya’ya gidişle sonuçlanmaktadır. Ebeveynlerinden dinledikleri Türkiye’ye dair geliştirdikleri merak duygusu ve diasporadaki dönüş mitinin etkisi ilk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanları anavatanına yönlendirmiştir. Görüldüğü gibi geri dönüş kararlarında genellikle birden fazla gerekçe bir arada olmaktadır.

Almanya’daki dernekleşme faaliyetlerine katılımın birinci nesil için dini ve milli kimliklerini muhafaza etme, ikinci ve üçüncü nesil için ise içinde bulundukları toplumdaki kazanımları reddetmeden bu kimlikleri de koruyarak yeni bir kimlik inşa etme rolü üstlendiği görülmektedir. Her iki ülkeye gelişen aidiyetleriyle ‘modern diaporik kimlik’ olarak adlandırılan yeni bir kültürel kimliğin oluşumu söz konusu olmaktadır. Bu modern diasporik kimliğe sahip bireylerin iki ülkede şekillenen sosyal dünya algılarıyla ‘çifte bilinçli’ oldukları da söylenebilir.

Almanya’dayken Türkiye’ye Türkiye’deyken Almanya’ya dair gelişmeler katılımcıların neredeyse tamamı tarafından takip edilmiştir. Türkiye’deki gündelik ulusötesi yaşam pratikleri arasında Almanya’ya dair gündemin takibi, gazete veya dergilerin okunmasına

devam edilmesi, uydu taktirarak Alman kanallarına erişim sağlanması bulunmaktadır. Katılımcıların büyük kısmının Almanya ile en önemli sürdürdüğü ağ, aileleri veya akrabalarının varlığıdır. Onları görmek üzere yılda en az bir kez olmak üzere Almanya ziyaretleri sürdürülmektedir. Almanya’da sadece aile, akraba, arkadaş ziyaretleri değil ülkedeki aidiyetlerine dair alışkanlıklar da sürdürülmektedir.

Türkiye’deki yeniden uyum süreçlerinde başlıca sorun alanlarıyla iş hayatında ve sosyal yaşamda karşılaşmaktadır. Genel olarak iş yaşamında karşılaşılan sorun alanları denetimin olmaması, çalışma saatleri ve koşulları, rekabetin fazla olması, kuralsızlık, liyakat yoksunluğu, profesyonel olmama durumudur. Almanya’da herkese eşit ve ücretsiz sağlanan kaliteli eğitime karşılık Türkiye’deki kalitesizlikten ve özel okulların yaygın oluşundan büyük ölçüde rahatsızlık duyulmaktadır. Bu durum aynı zamanda yeniden göç etme eğilimlerinin başlıca nedeni olmaktadır. Yani nitelikli Türkler için hem geriye göçün hem de yeniden göç etmenin temel motivasyonu ‘yaşam tarzı göçüyle’ ilişkilidir.

Kişisel yaşamlarından ve kendi kültürlerinde olmaktan duydukları mutluluğa rağmen iş hayatındaki olumsuzlukların yanında ülkenin son yıllarda içinden geçtiği ekonomik sıkıntılar, artan adaletsizlikler, hukuksal gelişmelerden duyulan rahatsızlıklar, trafik gibi etkenler gündelik yaşamın sürekli mücadele gerektiren bir alana dönüşmesine neden olmakta ve bunun yarattığı yorucu etkiden yaygın biçimde söz edilmektedir.

Almanya’daki ayrımcılık deneyimleri Türkiye’ye döndükten sonra kendilerini daha rahat hissetmelerini ve yeniden uyum sürecini kolaylaştırdığını göstermektedir. Yeniden uyum sürecini kolaylaştıran bir diğer etken ise kişinin kendisinin veya atalarından sürekli maruz kaldığı geri dönüş niyetidir. Bu uzun vadeli geri dönüş niyeti anavatanla bağların sürdürülmesine, kültürel bağlılığa neden olduğundan dönüş sonrası yeniden uyum sürecini kolaylaştırmaktadır.

Katılımcıların cinsiyet, yaşadıkları şehir, Almanya’da yaşanan şehir, ideolojik duruşları gibi tüm değişkenlere rağmen ‘tersine kültür şoku’ deneyimleri mevcuttur. Bir kısmı bunu yaşayacağına yönelik psikolojik olarak hazır olduğunu belirtse de diğerleri için deneyimledikleri seviyede bir şoka neden olacağı düşünülmemektedir. Bunun en temel nedeni Almanya’da bulundukları süreçte hem kendileri hem de Türkiye’nin değişmiş olmasıdır.

İki ülkedeki yaşam deneyiminin ardından ‘sadece birine ait olamama’ veya ‘yuvayı kaybetme’ hissiyatı katılımcıların bir kısmı için ‘kültürlerarası kimlik değişimi’ ile sonuçlanmıştır. Yani herhangi bir ülkede veya kültürde yaşayabileceklerini belirtmişlerdir. ‘Dünya vatandaşı’ olarak da tanımlanabilen bu durum kimileri için olumlu iken kimileri içinse aidiyet duygularının kaybı ile ilişkilendirerek olumsuz bir referansla anılmıştır.

Türkiye’deki kariyerleri genellikle ‘kültürlerötesi sermayelerini’ kullanabilecekleri işlerde sürdürmüşlerdir. Almanca dilini kullanabilecekleri veya Almanya merkezli şirketlerde ağırlıklı biçimde çalışmaktadırlar.

Almanya’dan Türkiye’ye gelen ve kalan nitelikli Türklerin Türkiye’deki yaşamları ancak beklentileriyle uyumlu şekildeyken sürdürülebilir olmaktadır. Bu da mevcut yaşamlarının devamlılığını sağlamak için ‘kuşatan’, olası dış tehditlere karşı duvar ‘özen’ ve beklenen geleceğe dair umut ‘yeşerten’ bir ‘koruyucu koza’ ile sağlanmaktadır. Bu koruyucu kozada oluşan çatlaklar ne kadar derinleşir ve sayısı artarsa o kadar yaşanmaz hale gelmekte ve ‘yeniden göç’ etme gündeme gelmektedir. Söz konusu olan nitelikli Türkler için kozada ‘kırıcı’ etki uyandıran etken ‘Türkiye’deki eğitimidir’.

Almanya’dan Türkiye’ye nitelikli göç hareketliliğinin temel güdüsü yaşam tarzı seçimleridir. Bu kişiler ‘potansiyel benlik’ arayışlarını bulundukları ‘habitus’ aracılığıyla sağlarlar. Bu ‘seçim’ bireyselleştirilmiş bir süreç gibi görünmesinin yanında kişilerin farkında olduğu veya olmadığı sınırlılıklar içinde gerçekleşmektedir. Türkiye’ye gelen nitelikli Türklerin de ülke ve şehir seçimleri diasporadaki ‘dönüş mitine’ ek olarak ‘habitusları’ ve ‘sembolik sermayelerinden’ bağımsız gerçekleşmemektedir.

İlk sosyalleşmesini Almanya’da yaşayanların Türkiye’ye gelişlerinde ‘geri/dönüş’ ifadelerinin kullanımı paradoks gibi görünmekle beraber bununla kasıt ebeveynlerinin memleketlerine veya ‘sembolik anavatana’ dönüş sürecidir. Yani sadece fiziksel bir dönüş değil ‘varoluşsal bir köklere’ dönüştür. İdealize edilmiş anavatana bağlılığa rağmen dönüş sonrasındaki yeniden uyum süreci çok kolay atlatılmamaktadır. Geriye göçün bir ‘mitten’ ibaret olduğu deneyimlendiğinde yani ‘idealize edilen yuvada olma hali’ yakalanamadığında gelinen ülke yani Almanya’ya özlem duyulmakta ve ‘tersine ulusöteciliğin’ kapısı aralanmaktadır. Ayrıca anavatana gelindikten sonra geride kalan vatanlarına yönelik özlem ve diasporalardaki ‘yönelim veya dönüş arzusu’ gelişmekte

yani ‘karşıt bir diaspora’ oluşmaktadır. Dolayısıyla ‘geriye göç’ tamamlanmamış, sürekliliği olan bir yolculuktur.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat N. (2017), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Abadan-Unat, N. (1972). Yurt Dışına Dönen Türk İş Gücü ve Dönüş Eğilimleri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 183-206.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Adler, A., (1929), *The Science of Living*, London: Lowe and Brydone Printers LTD.
- Adler, Nancy J. (1981). Re-entry: Managing Cross-Cultural Transitions, *Group&Organization Studies*. 6(3). 341-356.
- Adler, P. S. (1975). The Transnational Experience: An Alternative View of Culture Shock. *Journal of Humanistic Psychology*. 15 (4). 13-23.
- Akalın, A. (2016). Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/ Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri. İçinde S. G. İhlamur- Öner ve N. A. Şirin Öner (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar*, (3. Baskı, s.89-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbalık, F.G., Karaduman B.D., Oral E. A. ve Özdoğan B. (2003). Yurtdışından Dönen Türk Öğrencilerin Uyum Düzeyler ve Benlik Algıları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 36 (1-2).
- Akıncı, M.A. (2014). Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dinî Kimlik Algıları. *Bilgi*. 70. 29- 58.
- Al-Ali, N. ve Koser, K. (2002). *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*. London: Routledge.
- Alba R. ve Nee V. (2003). *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge: Harvard Univ Press
- Aldoğan, Y. (1978). Fransa'daki Türk İşçiler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 33(3). 143-162.
- Alptekin, M. Y. (2019). Yurtdışından Geri Dönen Gurbetçilerin Yaşadıkları Temel Sorunlar Bağlamında Sosyal Adaptasyon Probleminin Analizi. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*. 6 (14). 58-71.
- Amit, V. (2007). Structures and Dispositions of Travel and Movement. İçinde V. Amit (Ed.). *Going First Class? New Approaches to Privileged Travel and Movement*. Oxford: Berghahn Books.
- Arhin-Sam, K. (2019). *Return Migration, Reintegration and Sense of Belonging: The Case of Skilled Ghanaian Returnees*. Nomos Publishing.

- Arowolo, O. O. (2000). Return Migration and the Problem of Reintegration. *International Migration*. 38(5). 59-82.
- Aver, C. (2014). Yüksek Vasıflı Türkiye Kökenlilerin Göç Eğilimleri, *Sempozyum Notları: Almanya'daki Türkiye Kökenli Kalifiye Personelin Göç Eğilim*. 48- 65.
- Aver, C. ve Durmaz, A. (2016). Almanya'da Yaşayan Yüksek Nitelikli Türkiye Kökenlilerin Mesleki Durumu ve Göç Eğilimleri. *Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı*. Essen.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2009). "Prof. Şen: "Almanya'daki gurbetçiler geri dönüyor; Türkiye'deki kurumlar hazırlıklı olsun"". <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=44216>. Erişim Tarihi: 10/03/2023.
- Basch L, Glick Schiller, N. ve Blanc-Szanton, C. (1993). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Routledge Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (4. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumann, M. (2000). Diaspora: Genealogies of Semantics and Transcultural Comparison. *Numen*, 47(3), 313-337.
- Bayhan, T. (2010). Avrupa Birliği Ülkelerinde Türk İşçilerinin Serbest Dolaşım ve Aile Birleşimi Hakları, Sorunlar ve Beklentiler. *Çalışma İlişkileri Dergisi*. 1(1): 173-206.
- Beaverstock, J. (2002). Transnational Elites in Global Cities: British Expatriates in Singapore's Financial District, *Geoforum*, 33: 525–538.
- Bell, M. ve Ward, G. (2000). Comparing Temporary Mobility with Permanent Migration. *Tourism Geographies*. 2(1): 97-107.
- Benson, M. ve O'Reilly, K. (2009). Lifestyle Migration: Escaping to the Good Life. İçinde M. Benson ve K. O'Reilly (Ed.). *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences* (s.1-14). İngiltere: Ashgate Publishing.
- Benson, M. ve O'Reilly, K. (2009). Migration And The Search For A Better Way Of Life: A Critical Exploration Of Lifestyle Migration. *The Sociological Review*. 57(4). 608-625.
- Berninghaus, S. ve Seifert-Vogt, H. G. (1989). Temporary vs. Permanent Migration: A Decision Theoretical Approach. *Journal of Population Economics*. 1(3). 195-211.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*. 5-68.

- Bilgili, Ö. (2022). Return and Transnationalism. İçinde R. King ve K. Kuschminder (Ed.). *Handbook of Return Migration* (s. 38- 52). Birleşik Krallık: Elgar Publishing.
- Birara, D. (2017). Challenges of Social Reintegration for the 2013 Saudi Arabian Returnees in Ethiopia. *International Journal of Humanities and Social Science Research*. 3. 31-37.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayrim: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt (Çev.), (2. Baskı). Ankara: Heretik Yayınları.
- Boverkenk, F. (1974). *The Sociology Of Return Migration: A Bibliographic Essay*, G. Beyer (Ed.), Martlnus NIJHOFF Press.
- Böcker, A.G.M., ve Gehring, A.J. (2015). Returning ‘home’ after Retirement? The Role of Gender in Return Migration Decisions of Spanish and Turkish Migrants. *Review of Social Studies*. 2: 77–97.
- Brubaker, R. (2005). The ‘diaspora’ Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1-19.
- Bruce, S. ve Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. Londra: Sage Publications.
- Bruneau, M. (2010). Diasporas, Transnational Spaces and Communities. İçinde R. Bauböck & T. Faist, (Eds.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, (ss. 35-50). Amsterdam University Press.
- Butcher, A. (2002). A Grief Observed: Grief Experiences of East Asian International Students Returning to Their Countries of Origin. *Journal of Studies in International Education*. 6 (4). 354-368.
- Butler, K. D. (2001). Defining Diaspora, Refining a Discourse. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 10(2), 189–219.
- Casado-Díaz, M. (2006). Retiring to Spain: An Analysis of Difference among North European Nationals. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 32 (8): 1321–1339.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising Return Migration: A Revisited Conceptual Approach to Return Migrants, *EUI Working Paper*, European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies Mediterranean Programme Series.
- Castles S., Korac, M., Vasta, E. ve Vertovec, S. (2002). Integration: Mapping the Field. *Home Office Online Report* 28/3. 131-132.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. B. U. Bal ve İ. Akbulut (Çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cerase, F. P. (1974). Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *The International Migration Review*. 8 (2). Special Issue: Policy and Research on Migration: Canadian and World Perspectives. 245-262.

- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*. 9(3). 302-338.
- Cohen, E. (1977). Expatriate Communities. *Current Sociology*. 24 (23). 5-133.
- Cohen, J.H. & Sirkeci, İ. (2011). *Cultures of Migration, the Global Nature of Contemporary Mobility*. Austin, TX, US: University of Texas Press.
- Cohen, R. (2019), *Küresel Diasporalar*, E. Boz (Çev.), Ankara: Koyu Siyah Yayıncılık.
- Combres, K. (2007). Experiences of Educated Turkish Migrant Women Returning from Canada. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Connell, J. A. (2009). I Never Wanted to Come Home: Skilled Health Workers in the South Pasific, *Migration and Transnationalism: Pasific Perspectives*. 159-177.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. 5. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çakıroğlu, I., Pirtini, S. ve Çengel, Ö. (2020). Covid-19 Sürecinde ve Post-Pandemi Döneminde Yaşam Tarzı Açısından Tüketici Davranışlarının Değişen Eğilimi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Bahar (Covid19-Özel Ek). 81-103.
- Demircioğlu, A. M. (1983). Federal Almanya'dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Politik Sorunları. *Sosyal Siyaset Konferansları*. 113-135.
- Dervişoğlu, E. (2017). Türk Şiirinde Almanya'ya İşçi Göçü Olgusu. *Göç Konferansı 2017 Seçilmiş Bildiriler Kitabı*. Londra: Transnational Press. 109-116.
- Doğan, N. (2017). Avusturya'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Ayrımcılık Algısı ve Entegrasyona Bakışları. *Journal of International Social Research*. 10 (53). 484-493.
- Durmaz, A. (2018). *Beşerî Sermaye Kaynağı Olarak Diaspora: Almanya'daki Türkiye Kökenli Bilim İnsanlarının Türkiye ile Olan Bağlarının Tersine Beyin Göçü Üzerine Etkileri*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Durugönül, E. (2013). Turkish Return Migration from Europe. *European Review*, 21(3). 412-421.
- Dustmann, C. (2001). Why Go Back? Return Motives of Migrant Workers. İçinde S. Djajic (Ed). *International Migration: Trends, Policy and Economic Impacts*. NY: Routledge.
- Dustmann, C., S. Bentolila ve R. Faini (1996). Return Migration: The European Experience, *Economic Policy*. 11(22). 213-250.

- Eastmond, M. (2006). Transnational Returns and Reconstruction in Post-war Bosnia and Herzegovina. *International Migration*, 44 (3). 141-164.
- Echeverria, G. (2020). *Towards a Systemic Theory of Irregular Migration*. Springer International Publishing.
- Erdoğan, M. (2015). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, S. S. (1988). Dış Göç ve F. Almanya’Dan Dönüş Yapmış (Sivas Ortaokul ve Liselerinde) Gençlerin Uyum Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eskicioğlu, Y. C. (2022), Türk Diasporasında Toplumsal Hafıza ve Diasporik Kimlik, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Esser, H. (2000). Integration and Ethnic Stratification. İçinde H. Esser (Ed.), *Towards Emerging Ethnic Classes in Europe?: Workshop Proceedings, Project Conclusions, Integration and Ethnic Stratification, Ethnic Economy and Social Exclusion*. Weinheim: Freudenberg Stiftung GmbH. 49-84.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar*. A. Z. Gündoğan ve C. Nacar (Çev.). İstanbul: Bağlam yayınları.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. M. Küçük (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Field, J. (2008), *Sosyal Sermaye*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gaw, K. F. (2000). Reverse Culture Shock in Students Returning from Overseas, *International Journal of Intercultural Relations*. 24. 83-104.
- Gedikoğlu, S. ve Akbaş, A. (2019). Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü Avrupa’dan Türkiye’ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(2). 517-545.
- Gelekçi, C. (2014a). Uluslararası İşgücü Göçü Kapsamında Belçika’da Türk Nüfusunun Oluşum Süreci ve Günümüzdeki Durum. *V. Türk Dünyası Sosyologlar Birliği Kongresi*. 320-330.
- Gelekçi, C. (2014b), Avusturya’da Yaşayan Türklerin Türkiye ile Bağları ve Evlilik Göçü. *Bilig*. 71. 179-204.
- Gençler, A. (2004). Avrupa Birliği’nin Göç Politikası. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı, 174.
- Gerke, S. (2000). Global Lifestyles under Local Conditions: the New Indonesian Middle Class”, *Consumption in Asia – Lifestyles and Identities*, ed. Chua Beng-Huat, Taylor & Francis Group, Routledge.135-158.

- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul: Say yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton P. W. (2017). *Sosyoloji 7. Edisyon. 2. Baskı*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*. 9. 135-159.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Göçmen, İ. ve Tezcan, N. (2014). Avrupa Birliği'ndeki Türk Vatandaşları ve Aile Birleşimi. *Ankara Barosu Dergileri*. 72 (4). 607-621.
- Gökbayrak, Ş. (2006). Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar: Türk Mühendislerin Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gökbayrak, Ş. (2009). Skilled Labour Migration and Positive Externality: The Case of Turkish Engineers Working Abroad. *International Migration*. 50(S1): 132-150.
- Göker, G. (2015). *Göç, Kimlik, Aidiyet: Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler*. Konya: Literatür Yayınevi.
- Gullahorn, J. E. ve Gullahorn, J. T. (1963). An Extension of the U-Curve Hypothesis. *Journal of Social Issues*. 19. 33-47.
- Günel-Yılmaz, S. ve Ertürk, D. (2017). Zorunlu Göç Bağlamında Iraklı Ezidiler ve Entegrasyon Süreci (Mardin Örneği). *Mukaddime*. 8 (2).197-214.
- Güngör, N. D. ve Tansel, A. (2012). Brain Drain from Turkey: Return Intentions of Skilled Migrants. *Economic Research Forum*, Working Paper.
- Haas, H. De, Fokema, T. ve Fihri, M. F. (2015). Return Migration as Failure or Success?: The Determinants of Return Migration Intentions Among Moroccan Migrants in Europe. *International Migration&Integration*. 16. 415-429.
- Haug, S. (2008). Migration and Return Migration: The Case of Italian Migrants in Germany. <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/labourmigration/shaug1.pdf>. Erişim Tarihi: 25/03/2022.
- Hoey, B. (2005). From Pi to Pie: Moral Narratives of Noneconomic Migration and Starting Over in the Postindustrial Midwest. *Journal of Contemporary Ethnography*. 34 (5): 586–624.
- Hopyar, Z., Topal, F., ve Tauscher, S. (2022). Diaspora Kavramı ve Türkiye'nin Diaspora Politikasına Yönelik Üniversite Öğrencilerinin Algısı. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 5(1), 46-65.

- IOM (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. R. Perruchoud ve J. Redpath-Cross (Ed.). (2. Baskı). Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.
- Iredale, R. (2001). The Migration of Professionals: Theories and Typologies. *International Migration*. 39. 7-24.
- İçduydu, A. ve Sert, D. (2016). A Debate Over Return Migration: The Case of Turkish Guest Workers in Germany. İçinde D.L. Leal ve N. P. Rodriquez (Ed.). *Migration in an Era of Restriction and Recession: Sending and Receiving Nations in a Changing Global Enviroment*. Springer. 259-272.
- İçduygu, A. (2009). International Migration and Human Development in Turkey. *Human Development Research Paper. Internationales*, 22 (3). 79-107.
- İçduygu, A., Erder, S. Ve Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K. ve Beşpınar, F. U. (2010), "Gitmek mi Zor Kalmak mı?": Avrupa'ya Erkek Göçü ve Geride Kalan Kadının Gözünden Göç Deneyimi. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 27(1). 123-146.
- Kaplan, D. (2013). *Hollanda'dan Türkiye'ye Beyin Göçü*. Türk Evi Baskı.
- Kars, F. ve Özkul, M. (2021). Yaşam Tarzı Göstergesi Olarak Meslekler. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*. 2(1). 37-63.
- Kaya, A. (2007). German-Turkish Transnational Space: A Separate Space of Their Own. *German Studies Review*. 30 (3). 483-502.
- Kayihan, B. (2011). Return Migration To Turkey: Identity Problem And Changes In The Concept Of Nation. Middle East Technical University Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıç, N. (2017). Lifestyle Returnees at 'Home: The Second-Generation Turkish-Germans' Search for Self in Antalya. University of Surrey School of Hospitality and Tourism Management Faculty of Arts and Social Sciences Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kılınç, N. (2022). Revisiting Second-Generation 'Return' Migration to the Ancestral Homeland. İçinde R. King ve K. Kuschminder (Ed.). *Handbook of Return Migration*. Birleşik Krallık: Elgar Publishing. 283-298.
- Kim, Y. Y. (2001). *Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation*. Kaliforniya: Sage Publishing.
- King, R. (1986). Return Migration and Regional Economic Development: An Overview. İçinde R. King (Ed.). *Return Migration And Regional Economic Problems*. Routledge. 1-38.

- King, R. (2002). Towards a New Map of European Migration. *International Journal of Population Geography*. 8. 89-106.
- King, R. and Kılınç, N. (2014). Routes to Roots: Second-Generation Turks from Germany “Return” to Turkey. *Nordic Journal of Migration Research*. 4 (3). 126–33.
- King, R. ve Christou, A. (2008). Cultural Geographies of Counter-Diasporic Migration: The Second Generation Returns’ Home. *Sussex Migration Working Paper*. 45.
- King, R. ve Christou, A. (2014). Of Counter-Diaspora and Reverse Transnationalism: Return Mobilities to and from the Ancestral Homeland. İçinde R. King, A. Christou ve P. Levitt (Ed.). *Links to the Diasporic Homeland: Second Generation and Ancestral ‘Return’ Mobilities*. Birleşik Krallık: Routledge.
- King, R. ve Kuschminder, K. (2022). Introduction: Definitions, Typologies and Theories of Return Migration. İçinde R. King ve K. Kuschminder (Ed.). *Handbook of Return Migration*. Birleşik Krallık: Elgar Publishing.
- King, R., Warnes, A. and Williams, A. (2000). *Sunset Lives: British Retirement to Southern Europe*. Oxford: Berg.
- Korpela, M. (2009). When a Trip to Adulthood Becomes a Lifestyle: Western Lifestyle Migrants in Varanasi, India. İçinde M. Benson ve K. O’Reilly (Ed.). *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences*. Birleşik Krallık: Ashgate Publishing. 15-30.
- Köser-Akçapar, Ş. (2006). Do Brains Really Going down the Drain? Highly Skilled Turkish Migrants in the USA and the «Brain Drain» Debate in Turkey. *Revue Européenne des Migrations Internationales*. 22(3). 79-107
- Kunuroğlu, F. K. (2015). Turkish return migration from Western Europe: Going Home from Home, Tilburg University Department of Culture Studies Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kunuroğlu, F., Fons J. R. Van De Vijver ve Yağmur, K. (2019). Stigmatization of Turkish return migrants in Turkey. *Turkish Studies*.
- Kunuroğlu, F., Yağmur, K., Fons J. R. Van De Vijver ve Kroonb, S. (2018). Motives for Turkish Return Migration from Western Europe: Home, Sense of Belonging, Discrimination and Transnationalism. *Turkish Studies*. 19 (3). 422-450.
- Kuruüzüm, A. (2002). Kesin Dönüş Yapan İşçi Çocuklarının Uyum Problemi Üzerine Bir Alan Araştırması, *Akdeniz İİBF Dergisi*. (3).102-113.
- Kuschminder, K. (2017). *Reintegration Strategies: Conceptualizing How Return Migrants Reintegrate*. Migration, Diasporas and Citizenship Series. Palgrave Macmillan.
- Kuschminder, K. (2013). Female Return Migration and Reintegration Strategies in Ethiopia. Maastricht University Doktora Tezi.

- Küçükemiroğlu, O. (1997). Market Segmentation By Using Consumer Lifestyle Dimensions and Ethnocentrism: An Empirical Study, *European Journal of Marketing*, 33, 5(6). 470-487.
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Altıncı Basım. İstanbul: Bağlam yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel Araştırmalarda Analiz*. İstanbul: Bağlam yayınları.
- Levitt, P., Glick Schiller N. (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*. 38. 1002-1039.
- Levitt P. (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley: University California Press
- Levitt, P. (2009) Roots and Routes: Understanding the Lives of the Second Generation Transnationally. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 35 (7). 1225-1242.
- Levitt, P. Ve Nadya Jaworsky, B. (2007). Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends, *Annual Review of Sociology*. 33. 129-156.
- Lysgaard, S. (1955). Adjustment in a Foreign Society: Norwegian Fullbright Grantees Visiting the United States. *International Social Bulletin*. 7. 45-51.
- Mansoor A. ve Quillin B. (2006). "Migration and Remittances Eastern Europe and the Former Soviet Union". <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6920/384260Migration101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Erişim Tarihi: 14/12/2020.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. O. Akinhay ve D. Kömürcü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Martin, J. N. (1984). The Intercultural Reentry: Conceptualization and Directions for Future Research, *International Journal of Intercultural Relations*. 8. 115-134.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A. ve Pellegrino, A. (1999). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Clarendon Press.
- Massey, S.D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E (2014). Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi, *Göç Dergisi*, 1 (1). 11-46.
- Mercier, M., David, A., Mahia, R. ve Arce, R. D. (2016). Back Home at Last! Factors Influencing Return and Reintegration of Ghanaian Returnees. *International Migration*. 54(6). 56-73.

- Miegel, F. (1994). Values, Lifestykes and Family Communication, İçinde K. E. Rosengren (Ed). *Media Effects and Beyond Culture, Socialization and Lifestyles*. London: Routledge.
- Mooradian, B. L. (2004). Going Home when Home does not Feel like Home: Reentry, Expectancy Violation Theory, Self-construal, and Psychological and Social Support. *Intercultural Communication Studies*. 13. 37-50.
- Morawska E. (2007). Transnationalism. In MC Waters, R Ueda (Ed). *Harvard Encyclopedia of the New Americans*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press. 149–63.
- Mutluer, M. (1995). Büyük Menderes Bölgesinde Yurtdışından Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri Ve Yatırım Seçimleri. *Ege Coğrafya Dergisi*. 8. 187-206.
- Naveed, T. A., Bhatti, A. A. ve Ullah, S. (2017). Determinants of Return Migration: A Case Study of Return from Greece, *The Pakistan Journal of Social Issues*. 8. 32-48.
- Ndreka, A. (2019). Return Migration and Re-Integration of Returnees Chanllenges In The Origin Country. *RSC*. 11(3).
- O'Reilly, K. (2000). *The British on the Costa del Sol*. London: Routledge.
- O'Reilly, K. (2003). When is a tourist? The Articulation of Tourism and Migration in Spain's Costa del Sol. *Tourist Studies*. 3 (3): 301–317.
- Olesen, H. (2002). Migration, Return, and Development: An Institutional Perspective. *International Migration*. 40 (5). 125–50.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). The Politics of Migrants' Transnational Political Practices, *The International Migration Review*. 37(3). 760–786
- Öner, N.A.Ş. (2015). Son mu, başlangıç mı? Göç Çalışmalarında Bir Olgu Olarak Geri Göç, *Küreselleşme Çağında Göç* (263-285). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paparusso A. ve Ambrosetti, E. (2017). To stay or to return? Return migration intentions of Moroccans in Italy, *International Migration*. 55(6). 137-155.
- Parrenas, R. (2005). Long Distance Intimacy: Class, Gender and Intergenerational Relations between Mothers and Children in Filipino Transnational Families. *Global Networks*. 5(4): 317–336.
- Portes, A. (1976). Determinants of the Brain Drain, *The International Migration Review*. 10(4). 489-508.
- Poston, D. L. (2006). Migration. İçinde B. Turner (Ed). *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge: Cambridge Univerity Press. 384-386.

- Razum, O., Şahin-Hodoglugil, N. N. ve Polit, K. (2005). Health, Wealth or Family Ties? Why Turkish Work Migrants Return from Germany, *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 31(4). 719-739.
- Reis, M. (2004). Theorizing Diaspora: Perspectives on “Classical” and “Contemporary” Diaspora. *International Migration*, 42(2), 41-60.
- Ritchey, P. N. (1976). Explanations of Migration. *Annual Review of Sociology*. 363-404.
- Rogers, R. (1984). Return Migration In Comparative Perspective. İçinde D. Kubat (Ed). *The Politics of Return: International Return Migration in Europe*. New York: Center for Migration Studies. 277-299.
- Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 1(1). 83- 99.
- Salazar, N. B. (2016). Keywords of Mobility. N. B. Salazar ve K. Jayaram (Ed.). *Keywords of Mobility: Critical Engagements*. New York: Berghahn Books.
- Saldana, J. (2022). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. 2. Baskı. A. Tüfekçi ve S. N. Şad (Çev). Ankara: Pegem Akademi.
- Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiller, N. G, Basch, L. ve Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 645. 1-24.
- Setrana, M. B. (2017). Back Home at Last! Factors Influencing Return and Reintegration of Ghanaian Returnees, *Journal of Identity and Migration Studies*. 11(1). 27-46.
- Sheffer, G. (2020). *Diaspora Politikaları*. A. Demirhan (Çev). Ankara: GAV Perspektif Yayınları.
- Sirkeci, İ ve Cohen, J. H. (2013). Not Migrants and Immigration, But Mobility and Movement, Conversations in Integration. https://citiesofmigration.ca/ezone_stories/not-migrants-and-immigration-but-mobility-and-movement/. Erişim Tarihi: 05/01/2021.
- Sirkeci, İ. (2002). Revisiting the Turkish Migration to Germany after Forty Years, *Siirtolaisuus-Migration*. 29(2). 9-20.
- Sirkeci, İ., Cohen, J. H. ve Yazgan, P. (2012). Türk Göç Kültürü: Türkiye ile Almanya Arasında Göç Hareketleri: Sosyo- Ekonomik Kalkınma Ve Çatışma. *Migration Letters*. 9(4). 373 – 386.
- Soytürk, M. (2012). Türkiye ‘den Avusturya’ya İşgücü Göçü. *Turkish Studies*. 7(3). 2313-2328.

- Sputnik (2017). 'Almanya'daki Türkler geri dönüş eğilimi içinde'. <https://sputniknews.com.tr/20171113/almanyadaki-turkler-geri-donus-egilimi-icinde-1030983410.html>. Erişim Tarihi: 03/04/2023.
- Sunata, U. (2013). Sosyoloji İçin Emek Göçünü Yeniden Tanımlamak. İçinde M. Tuna (Ed). *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar Bildiri Kitabı II*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları. 187-196.
- Sunata, U. (2013). Göçmen İşçinin Sıla Hasreti: Bir Yabancılaşma Hikayesi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3(27).197-218.
- Sunata, U. (2014). Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları. *Türk Psikoloji Yazıları*. 17 (34). 85-96.
- Sussman, N. M. (1986). Re-entry Research and Training: Methods and Implications. *International Journal of Intercultural Relations*. 10(2). 235-254
- Sussman, N. M. (2000). The Dynamic Nature of Cultural Identity throughout Cultural Transitions: Why Home is not so Sweet. *Personality and Social Psychology Review*. 4(4). 355-373.
- Szkudlarek, B. (2010). Reentry-A Review of the Literature. *International Journal of Intercultural Relations*. 34(1). 1-21.
- Şahin Kütük, B. (2010). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme. *Bilig*. 55. 103- 134.
- Şahin Kütük, B. (2015). Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 52. 609-654.
- Şahin Kütük, B. (2016) Hollanda'da Yaşayan Türklerin Geri Dönüş Konusundaki Niyetleri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 33(1). 113-124.
- Şahin Kütük, B. (2017), Hollanda'ya Gerçekleştirilen Türk Göçü Ve Ulusötesi Faaliyetler, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Issue 55, ss. 85-106.
- Şahin, C. (2001). Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21(2). 57-67.
- Şenyürekli, A. R. ve Menjivar, C. (2012). Turkish Immigrants' Hopes and Fears Around Return Migration. *International Migration*. Blackwell Publishing. 50(1). 3-19.
- Tansel, A. ve Güngör, N. D. (2004). Türkiye'den Yurtdışına Beyin Göçü: Ampirik Bir Uygulama. *Economic Research Center Working Paper*. 04(2). Ankara: METU.
- Taşdelen, H. M. (1991). Yurtdışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 61-67.

- Ting, T. (2015). Re-integration of Highly Skilled Return Migrant: The Impact On The Development of Bangladesh. *European Master in Migration and Intercultural Relations*. Erasmus Programme.
- Toker, M. Z. (1991). Yüksek Tahsilli Geri Göçmenlerin İş Tatmini Açısından Türk İş Hayatına Olan Entegrasyonu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tölölyan, K. (1996). Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 5(1). 3-36.
- UNHCR, “Neden ‘Belgesiz’ veya ‘Düzensiz’”. https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2019/11/Picum_WordsMatter_TR.pdf. Erişim Tarihi: 10/12/2020.
- Unutulmaz, K. O. (2017). Integration of Syrians: Politics of Integration in Turkey in the Face of a Closing Window of Opportunity. İçinde D. Eroğlu-Utku, K. O. Unutulmaz ve İ. Sirkeci (Ed.). *Turkey's Syrians: Today and Tomorrow*. London: Transnational Press. 213-236.
- Ünver, O. C. (2003). Almanya'ya Türk İşgücü Göçü-Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 45. 177-225.
- Van Dam, F., Heins, S. ve Elbersen, B. (2002). Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands'. *Journal of Rural Studies*. 18. 461-476.
- Vertovec, S. (1997). Three Meanings of “Diaspora”, Exemplified among South Asian Religions. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 6(3). 277-299.
- Vertovec, S. (2007). *Circular Migration: The Way Forward in Global Policy ?* (Working Paper). Oxford: COMPAS.
- Wiesbrock, A. (2011). The Integration of Immigrants in Sweden: A Model for the European Union?. *International Migration*. 49(4). 48-66.
- Yalçın Özkan, E. (2020). Türkiye’den ABD’ye Göç Sürecinde Göçmen Ağlarının Rolü: Giresun Yağlıdereliler Örneği, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Yaprak, Ş. (2013), Uluslararası Emek Göçü Bağlamında Almanya’ya Türk İşgücü Göçü ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. *International Conferenc on Eurasian Economies*. 862-870.
- Yavuz, S. (2013). Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*. 6(26). 610-623.
- Yılmaz-Şener, M. (2017). Neden Geri Dönüyorlar? Nitelikli Türk Göçmenlerin Almanya ve Amerika'dan Geriye Göçüyle İlgili Karşılaştırmalı Bir Çalışma. 1001 Tübitak Projesi.

- Yılmaz, M. Y. (2014), İki Dillilik Olgusu Ve Almanya'daki Türklerin İki Dilli Eğitim Sorunu. *Turkish Studies*. 9(3). 1641-1651.
- Yörükoğlu, C. ve Kara, G. (2017). Almanya'da Yaşayan Yüksek Nitelikli Türk Göçmenler Beyin Göçünün Yeterince Farkında Mıyız?. *İktisat ve Toplum*. 80. 31-42.
- Yücel, H. (2014). Almanya'ya Giden Türk İşçileri ve Müzik Yaşamı. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanatta Yeterlik Tezi.
- Zengin, E. (2019). Batı Avrupa'daki Türk İşçilerinin Emeklilikle İlgili Sosyal Hakları, Türkiye'ye Kesin Dönüş Yaptıktan Sonra Bu Hakların Temini ve Yaşadıkları Sorunlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12(66). 1234-1246.

EK

Ek 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Vatandaşlık	Yaşadığı Şehir	Doğum Yeri	Eğitim Düzeyi	Lisans Mezuniyet Bölümü	Sektör
Katılımcı 1	Kadın	29	Alman	İstanbul	Almanya	Lisans	Sağlık Yönetimi	Uluslararası Proje Geliştirme Uzmanı
Katılımcı 2	Erkek	38	Türk	Ankara	Almanya	Lisans	İnşaat Mühendisliği-Proje Yönetimi	Üst Düzey Yönetici
Katılımcı 3	Erkek	31	Alman	Ankara	Almanya	Yüksek Lisans	Uluslararası Siyaset Yönetimi	Sivil Toplum Kuruluşu
Katılımcı 4	Kadın	34	Türk	Ankara	Almanya	Yüksek Lisans	Endüstri Mühendisliği-Makine Mühendisliği	Mühendis
Katılımcı 5	Kadın	34	Alman	Aksaray	Almanya	Lisans	Endüstri Mühendisliği	Otomotiv
Katılımcı 6	Kadın	30	Alman	Aksaray	Almanya	Lisans	Endüstri Mühendisliği	Otomotiv
Katılımcı 7	Erkek	34	Çift	Aksaray	Almanya	Lisans	Makine Mühendisliği-Kaynak Mühendisliği	Otomotiv
Katılımcı 8	Kadın	35	Alman	Aksaray	Almanya	Lisans	Makine Mühendisliği	Serbest
Katılımcı 9	Kadın	38	Türk	Eskişehir	Almanya	Lisans	Hemşirelik	Sağlık
Katılımcı 10	Erkek	46	Çift	Ankara	Bayburt	Lisans	Hukuk	Siyaset
Katılımcı 11	Erkek	34	Alman	Bursa	Almanya	Lisans	İşletme Mühendisliği	Tercüme
Katılımcı 12	Erkek	48	Türk	Konya	Karaman	Lisans	Yapı denetim	İnşaat
Katılımcı 13	Kadın	50	Türk	İzmir	Manisa	Yüksek Lisans	İşletme	Siyaset
Katılımcı 14	Erkek	40	Türk	İzmir	Almanya	Yüksek Lisans	Sosyoloji	Organizasyon
Katılımcı 15	Kadın	45	Alman	İzmir	Almanya	Lisans	Tıp	Sağlık

Katılımcı 16	Erkek	60	Türk	Antalya	Eskişehir	Doktora	Siyaset Bilimi	Eğitim
Katılımcı 17	Erkek	58	Türk	İstanbul	Ankara	Lisans	Elektronik Haberleşme Mühendisliği	Teknoloji
Katılımcı 18	Erkek	58	Türk	Sakarya	Sakarya	Doktora	Makine Mühendisliği	Eğitim
Katılımcı 19	Kadın	43	Çift	Ankara	Almanya	Yüksek Lisans	Hukuk	Eğitim
Katılımcı 20	Kadın	33	Türk	Sakarya	Almanya	Lisans	Bilgisayar Mühendisliği	Sivil Toplum Kuruluşu
Katılımcı 21	Kadın	43	Alman	Sakarya	Eskişehir	Yüksek Lisans	Fizik	-
Katılımcı 22	Erkek	53	Türk	Antalya	Sakarya	Doktora	Tarih	Eğitim
Katılımcı 23	Kadın	46	Alman	Sakarya	Almanya	Doktora	Rehabilitasyon Pedagojisi	Eğitim
Katılımcı 24	Erkek	45	Türk	İstanbul	Almanya	Lisans	Ekonomi	Ticaret
Katılımcı 25	Kadın	34	Türk	Ankara	Kayseri	Lisans	Sosyal Pedagoji	Psikolojik danışmanlık
Katılımcı 26	Kadın	67	Çift	Didim	İstanbul	Lisans	Ekonomi	Gayrimenkul
Katılımcı 27	Kadın	30	Alman	İstanbul	Almanya	Lisans	Siyaset Bilimi	Eğitim
Katılımcı 28	Kadın	38	Çift	Artvin	Artvin	Yüksek Lisans	Sosyal Hizmet	Eğitim
Katılımcı 29	Erkek	52	Çift	İstanbul	İstanbul	Lisans	Makine Mühendisliği	Çağrı Merkezi
Katılımcı 30	Erkek	38	Türk	Ankara	Bolu	Doktora	İşletme	Otomotiv
Katılımcı 31	Erkek	42	Alman	Ankara	Ordu	Lisans	Havacılık Uzaycılık	Otomotiv
Katılımcı 32	Erkek	35	Alman	Ankara	Almanya	Lisans	Endüstri Mühendisliği	Otomotiv
Katılımcı 33	Erkek	34	Türk	Ankara	Almanya	Lisans	Endüstri Mühendisliği	Güvenlik
Katılımcı 34	Kadın	31	Çift	Ankara	Almanya	Lisans	Kimya Mühendisliği	Otomotiv
Katılımcı 35	Erkek	57	Çift	Siirt	Konya	Doktora	Siyaset Bilimi	Eğitim
Katılımcı 36	Erkek	55	Türk	Sivas	Sivas	Lisans	İnşaat Mühendisliği	Hayvancılık
Katılımcı 37	Kadın	57	Alman	İstanbul	Gaziantep	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi	Proje Yöneticisi
Katılımcı 38	Kadın	58	Alman	Konya	İstanbul	Lisans	Ekonomi	Gayrimenkul ve Yatırım Danışmanı
Katılımcı 39	Kadın	44	Alman	İstanbul	Almanya	Lisans	Matematik	Yazılım
Katılımcı 40	Erkek	38	Çift	İstanbul	Almanya	Lisans	Bilgisayar	Yazılım

Katılımcı 41	Erkek	51	Çift	İstanbul	İstanbul	Doktora	Ekonomi	Gayrimenkul
Katılımcı 42	Kadın	47	Çift	İstanbul	Almanya	Lisans	Amerikan Edebiyatı ve Medya	Yazılım
Katılımcı 43	Erkek	61	Çift	İstanbul	Tunceli	Lisans	Hukuk	Hukuk
Katılımcı 44	Erkek	41	Alman	İstanbul	Almanya	Lisans	Yapışkan teknikerliği uzmanlığı	Ticaret
Katılımcı 45	Erkek	50	Çift	Kastamonu	Ardahan	Doktora	Hukuk	Ulaşım
Katılımcı 46	Kadın	52	Çift	İstanbul	Ankara	Yüksek Lisans	Kimya	Gayrimenkul
Katılımcı 47	Erkek	39	Çift	Sakarya	Almanya	Doktora	Siyaset Bilimi	Eğitim

Ek 2: Görüşme Soruları

I. KİŞİSEL BİLGİLER

1. Cinsiyetiniz nedir?
2. Yaşınız nedir?
3. Doğum yeriniz neresidir? (Ülke/il)
4. Medeni durumunuz nedir?
5. Eğitim durumunuz nedir? (Üniversite/bölüm)
6. Siz ve aile üyeleriniz hangi ülke vatandaşısınız? Ve vatandaşlığı ne zaman anladınız?
7. Çocuğunuz var mı? Varsa çocuk sayınız nedir? Çocuklarınızın doğum yeri neresidir?
8. Yabancı dil bilgi düzeyiniz nedir?
9. Ülke, sektör, unvan ve benzeri bağlamlarda son iş deneyimlerinizden bahseder misiniz?

II. GÖÇ ÖNCESİ DÖNEM²⁷

1. Almanya'ya gitmeden önce Türkiye'deki yaşamınızdan bahseder misiniz?
(Nerede büyüdüğünüz, aile geçmişiniz, aile akraba ilişkileriniz, eğitim ve iş süreçleriniz vb.)
2. Almanya'ya gitmeye neden ve nasıl karar verdiniz?
 - Almanya (kültürü, dili vb.) ile ilgili gitmeden ne kadar bilgi sahibiydiniz?
 - Almanya'ya yalnız mı gittiniz?
 - Gitmeden önce Almanya'da bağlantılarınız var mıydı?
3. Giderken geri dönme planınız var mıydı? Ne kadar süre sonra dönmeyi planlıyordunuz?

III. ALMANYA'DA GEÇİRİLEN DÖNEM

²⁷ Almanya'da doğan katılımcılara bu kısımla ilgili sorular ailelerine ilişkin sorulacaktır.

1. Almanya'daki yaşamınızdan bahseder misiniz?
 - Almanya'daki yaşamla ilgili en olumlu ve olumsuz bulduğunuz şeyler nelerdir?
2. Almanya'daki iş ve eğitim hayatınızdan bahseder misiniz? (Zorluk ve kolaylıklar)
3. Almanya'da uyum sürecinizi etkileyen olumlu ve olumsuz faktörler nelerdir?
 - Almanya'da yabancı olmaktan kaynaklanan olumlu ve olumsuz farklı tutum ve davranışlara şahit oldunuz mu? Olduysanız bunlar size ne hissettirdi?
 - Almanya'da en çok kimlerle ilişki içindeydiniz? (Türkler, Almanlar, diğer göçmen gruplar,vb)
 - Almanya'da üyeliğiniz olan veya faaliyetlerine katıldığınız dernek, vakıf, grup, kuruluş var mıydı? Sizce bu katılım Almanya'daki yaşamınızı nasıl etkilemiştir?
4. Almanya'da bulunduğunuz sürece Türkiye'ye ne sıklıkla geldiniz? Bu gelişlerinizin amacı neydi ve genellikle hangi yörelere doğru gerçekleşmişti?
5. Almanya'dayken Türkiye'de ve Almanya'da yaşanan ekonomik/siyasi/sosyal gelişmeleri düzenli takip eder miydiniz? Ne sıklıkla ve hangi araçlarla takip ettiniz?
6. Ne zaman geri dönüşü düşünmeye başladınız? Düşünmenizle karar vermeniz arasında ne kadar süre geçti?
7. Geri dönmekten önce Türkiye'ye yönelik herhangi bir hazırlık yaptınız mı?
8. Geri dönerken herhangi bir kuruluştan dönüşünüze dair teşvik aldınız mı? Aldıysanız bunu biraz açıkla mısınız?

IV. GERİYE GÖÇ SONRASI DÖNEM

1. Neden Türkiye'ye dönme kararı aldınız?
 - Ne zaman döndünüz?
 - Döndükten sonra yaşamak için bu şehri seçmenizin nedenleri nelerdir?
 - Geri dönüş kararı sizin mi ailenizin ortak kararı mıydı?
2. Geri dönüş sizin için nasıl bir anlam ifade ediyor? (Kesin dönüş? Yeni bir göç planı?)

3. Türkiye'ye döndükten sonraki deneyiminizi paylaşır mısınız?
 - Geri döndüğünüz için pişmanlık duyduğunuz oldu mu? Olduysa hangi konularda oldu?
 - Türkiye'ye geri dönüşünüz kişisel ve aile ilişkileriniz ile iş hayatınızı nasıl etkiledi?
 - Almanya'da ve Türkiye'de kadın olmak arasında ne gibi farklılıklar var, biraz iki ülkede kadın olarak yaşamaktan bahseder misiniz?
 - Türkiye'ye döndükten sonra yaşadığınız yeniden uyum sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu süreçte sizin için zor ve kolay konular nelerdir?
4. Türkiye ile Almanya'yı günlük hayatınız, iş hayatınız, sosyal yaşamınız ve maddi durumunuz bağlamında kıyasladığınızda ne gibi farklılıklar var?
5. Geriye dönüp yaşamınıza baktığınızda ilişkilerinizi ve hayatınızın tüm yönlerini Türk kültürü mü Alman kültürü mü şekillendiriyor sizce? Neden?
6. Çocuklarınızı nerede yetiştirmek istersiniz? Neden? (Çocuklarınızın yurtdışında eğitim almasını ister misiniz?)
7. Size göre Türkiye'deki ana problem nedir? Bu problemin sizin buraya yerleşmenizi veya yeniden göç etme kararınızı etkileyeceğini düşünüyor musunuz? Evet ise nasıl?
8. Almanya'da hala gayrimenkulleriniz var mı? Varsa onları hala korumanızın sebebi nedir?
9. Almanya ile hala bağlantılarınız var mı? Bunlar nasıl bağlantılar? (iş, arkadaş, aile)
10. Almanya'ya zaman zaman gidiyor musunuz? Bu ziyaretlerinizin sıklığı ve nedeni nedir?
11. Almanya'dan dönen diğer Türklerle bir bağlantınız var mı? Dönmeden önce onlarla dönüş kararınızla ilgili konuştunuz mu? Sizin yaşadığınız yeniden uyum sürecine katkıları oldu mu?
12. Siz kendi deneyiminizden yola çıkarak yaşadığınız bu göçü bir geriye (dönüş) göç olarak mı adlandırırınız yoksa yalnızca (başlı başına) bir göç hareketliliği mi? Neden?

Ek 3: Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı Karar Yazısı

KARAR

8. Zehra HOPYAR'ın “ Almanya'dan Türkiye'ye Nitelikli Geriye Göç Hareketi: Karar Alma ve Yeniden Uyum Süreçleri ” başlıklı çalışması görüşmeye açıldı.

Yapılan görüşmeler sonunda Zehra HOPYAR'ın “ Almanya'dan Türkiye'ye Nitelikli Geriye Göç Hareketi: Karar Alma ve Yeniden Uyum Süreçleri ” başlıklı çalışmasının Etik açıdan **uygun** olduğuna oy birliği ile karar verildi.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zehra HOPYAR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Kocaeli Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Programı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Makale ve Bildiriler	
1. Hopyar, Zehra- Topal, Fikret ve Tauscher, Soner (2022), “Diaspora Kavramı ve Türkiye’nin Diaspora Politikasına Yönelik Üniversite Öğrencilerinin Algısı”, Journal of Political Administrative and Local Studies, Vol:5, Issue: 1, pp. 46-65. 2. Hopyar, Zehra (2021), “COVID-19 Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri: Birleşik Krallık Örneği”, Akademik Düşünce Dergisi, Sayı:4, ss. 90-106. 3. Hopyar, Zehra (2021), “Pandemide Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler: Avrupa Örneği”, Uluslararası Kapadokya Salgın Dönemleri Kongresi. 4. Hopyar, Zehra (2020), “Türkiye’nin Suriyelileri ve Eğitimleri”, Selçuk Bakış: Göç ve Diaspora, Selçuk Üniversitesi Haber ve Kültür Dergisi, Emre Osman Olkun (Ed.), Yıl:13, Sayı: 54, Selçuk Üniversitesi Basımevi, ss.52-57. 5. Bezci, Bünyamin ve Hopyar, Zehra (2018), Suriyelilerin Eğitiminin Entegrasyon Bağlamında Yarattığı Yapısal ve Bölgesel Farklılıklar, Kartepe Zirvesi-II: Göç, Mültecilik ve İnsanlık. 6. Hopyar, Zehra ve Tauscher, Soner (2018), “Göçmen Şehri Sakarya’nın Yeni Ötekileri Suriyelilere Yönelik Bakışı Üzerine Bir İnceleme”, 21.Yüzyılda Uluslararası Göç Konferansı-III. 7. Hopyar, Zehra (2018), “Avrupa Ülkelerinde Göçmenlere Yönelik Entegrasyon Politikaları Üzerine Bir Deneme”, Uluslararası Göç ve İletişim Kongresi (IMCC). 8. Bezci, Bünyamin ve Hopyar, Zehra (2017), “Rules and Practices Towards The Refugees in Germany and Turkey: Example of The Year 2016”, 6. International Conference On Social Thought And Theory In The Mena Region. 9. Hopyar, Zehra (2017), Göç ve Kamu Politikaları: Türkiye’deki Suriyelilerin Eğitimi Örneği, 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- II, Kadir Budak ve Sabri Ege (Ed.), ss. 177-191. 10. Hopyar, Zehra (2016), The Refugee Surge In Europe: The Media, Public Perception and Countries, 5. International Conference On Social Thought And Theory In The Mena Region: “Migration and Socio-Culturel Change”. 11. Hopyar, Zehra (2016), Avrupa’nın Mülteci Olgusu, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı:3, ss.59-67. 12. Hopyar, Zehra (2016), Temsili Demokrasiden Katılımcı Demokrasiye: Sosyal Medya, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 1, ss. 65-74. 13. Hopyar, Zehra (2016), Avrupa’nın Mülteci Olgusu, Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (ICPESS).	